

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'AN'DA BEŞER VE İNSAN

Ali BİNOL

DOKTORA TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK**

KONYA - 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL		
	Numarası	148106013047		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Kur'an'da Beşer ve İnsan			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ali BİNOL

İmzası

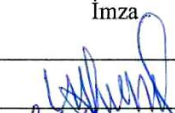

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL
	Numarası	148106013047
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri /Tefsir
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait Şimşek
	Tezin Adı	Kur'an'da Beşer ve İnsan

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *Kur'an'da Beşer ve İnsan* başlıklı bu çalışma *26.12.2017* tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	M. Sait ŞİMŞEK	
2	Doç. Dr.	Harun ÖĞMÜŞ	
3	Yrd. Doç. Dr.	Arif KORKMAZ	
4	Yrd. Doç. Dr.	Duran Ali YILDIRIM	
5	Yrd. Doç. Dr.	Mehmet BÖLLÜKÇÜ	

ÖNSÖZ

Kur'an, insanlara Allah katından hidayet rehberi olarak gönderilen bir kitaptır. Aynı zamanda o, insanları hedef alan, onlara dünyada mutluluk, ahirette kurtuluş vadeden bir hitaptır.

Tüm insanlığa hitap eden Kur'an, kendini "Mübin" olarak niteler. Bu kavram onun hem açık-seçik olduğunu hem açıklayıcı olduğunu ifade eder. Kur'an'ın mesajı nettir. O, anlaşılması için öncelikle kendi kendisinin açıklayıcısı olmuştur. Gerekli görülen yerlerde ise görevlerinden biri tebliğ diğeri beyan olan Hz. Peygamber devreye girmiştir.

Hz. Peygamber'den sonra şartlar değişmiştir. Dili Arapça olmayan toplumlar Kur'an ile muhatap olmuşlardır. Bu durum, Kur'an'a yaklaşma ve onun mesajını anlama konusunda yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunları çözme gayretleri yanında, Kur'an'ın bizzat okunup anlaşılma çabasının ibadet sayılması dolayısıyla yapılan çalışmalar tefsir ilminin doğmasını beraberinde getirmiştir.

Kur'an'ın tamamının tefsir edilmesi yanında, şartların öne çıkardığı konu veya kavramların üzerinde çalışma yapmak, dikkatleri belirli noktalar üzerinde yoğunlaştırmak son dönemlerde önem kazanan metotlardan olmuştur. Biz, yaptığımız bu çalışmada Kur'an'ın bizzat muhatabı olan insanı ve onun yerine kullanılagelen beşer ve insanın sonunun ne olacağı konularını araştırmayı amaçladık.

Bu çalışma, Kur'ani kavramlar içinde önemli bir yer tutan "insan", onun yerine kullanılageldiği için neredeyse anlam inceliği kaybolan "beşer" ve insanın sonunun ne olacağı konularını araştırdık.

Çalışmamızda öncelikle Kur'an ayetlerini esas aldık. Başlangıçtan günümüze kadar yazılmış tefsirlerden kendilerine ulaşabildiğimiz ölçüde yararlandık. Temel sözlüklerden istifade ettik. Konumuz ile ilgili yazılmış diğer temel eserlerden, makale ve tezlerden yararlandık.

Tezin giriş bölümünde Kur'an'ın özellikleri, ona yaklaşım tarzı ve ondan istifade edebilme yolları üzerinde duruldu.

Birinci bölümde beşer kelimesinin semantik tahlili ele alındı. Bu kelimenin Kur'an'da hangi bağlamlarda dile getirildiğinin tespitine çalışıldı.

İkinci bölümde “insan” kavramı ele alındı. İnsanın yaratıcı katındaki yeri, onun evrendeki konumu, psikolojik özellikleri, diğer varlıklarla olan ilişkileri gözden geçirildi.

Üçüncü bölümde, Kur'an'ın insana hitabındaki amaç irdelendi. “Kur'an'ın öngördüğü ahlaki ilkelerin neler olduğu, bu ilkeler ekseninde oluşturulacak mümin şahsiyet nasıl mümkün olacağı” sorularına cevap arandı. Dünyadaki mutluluğun ne ile sağlanacağı, uhrevi kurtuluşun nasıl mümkün olacağı yol ve yöntemleri belirlenmeye çalışıldı.

Bu çalışmada konunun seçimi ve hazırlanmasında bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. M. Sait Şimşek'e, tez aşamasında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Yusuf Işıcık'a, Doç. Dr. Harun Öğmüş'e, Yard. Doç. Dr. Arif Korkmaz'a teşekkür ederim. İlgisi ve teşvikleriyle bana destek olan Bozok Üniversitesi İlahiyat camiasına, cesaretimi ve umutlarımı arttıran dostlarıma teşekkürü borç bilirim. Her zaman yanımda olan aileme ve çocuklarıma minnettarım.

Ali BİNOL

Konya, 2017

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali BİNOL		
	Numarası	148106013047		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Tezin Adı	Kur'an'da Beşer ve İnsan			

ÖZET

“Kur'an'da Beşer ve İnsan” adlı çalışmamızda “beşer” ve “insan” kelimeleri etimolojik ve semantik tahlile tabi tutulmuştur. Birbirlerinin yerine kullanılan bu iki kavram arasındaki anlam farklılıklarının kaybolması bazen kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bu bağlamda söz konusu iki kavramın içerdiği anlamlar incelenmiş, kavramların Kur'an'daki bağlamlarına dikkat çekilmiştir.

Kur'an'a göre insan, evrenin en şerefli konuğudur. Ona halifelik payesi verilmiştir. Buna rağmen o, kendi haline bırakılmamıştır. Onun kendisine has özellikleri vardır. Bu özellikler yükselmeye de alçalmaya da açıktır. Hayatını kuracak olan insanın kendisidir. O, hayat sayfasını istediği gibi doldurabilir. Ancak o, yaptıklarının sonucuna katlanmak zorundadır.

Eğer insan, dünyada güven ve huzur içinde yaşamak, ebedi olan ahiret hayatında da kurtuluşa ermek istiyorsa ilahi vahye kulak verecek, ilahi mesajı getiren peygambere uyacaktır. Vahyin ilkelerini ahlak edinerek Kur'an'ın öngördüğü bir kişilik oluşturacaktır.

Allah'ın mutlak birliğine dayanan tevhit inancı, Kur'an'ın sunduğu hayat anlayışının temelini oluşturur. Kur'an'ın ortaya koyduğu nizam, insan merkezlidir. Kur'an, insanın rabbine inanmasını esas almakta, çalışmaya dayanan bir kazanca ve kurtuluşa davet etmektedir.

Bu çalışma, başta giriş olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Girişte, Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli bazı prensiplere değinilmiştir. Birinci bölüm "beşer" kavramına ayrılmış, bu kavramın Kur'an'da hangi bağlamlarda ele alındığı incelenmiştir. İkinci bölümde "İnsan" kavramı ele alınmıştır. İnsanın yaratılışı, psikolojik özellikleri, emaneti yüklenmesi ve sorumluluğu gibi konular üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, insanın şahsiyet gelişimi ve insanı kurtuluşa götüren faktörler ortaya konmuştur.

Çalışmamızda kaynak olarak, Kur'an başta olmak üzere temel sözlükler, başlangıçtan günümüze kadar yazılmış önemli tefsir kitapları esas alınmıştır. Bunlardan ulaşabildiğimiz ölçüde yararlanılmıştır. Bununla birlikte; konuyla ilgili çalışmalardan, makale ve tezlerden de yeterince istifade edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kur'an, beşer, insan, kişilik, kurtuluş,

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name and Surname	Ali BİNOL		
	Student Number	148106013047		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Tefsir Bilim Dalı		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph. D.)	X	
	Supervisor	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	The Concept of Human (bashar) and Man in The Quran			

ABSTRACT

In this study, concepts of "human being" and "man" were subjected to etymological and semantic analysis. The meaning differences between these two concepts, which are often used in place of each other, are almost lost. This leads to concept confusion. In this context, the meanings of these two concepts have been examined and tried to draw attention to the Qur'anic contexts of concepts.

According to the Qur'an, man is the most honorable guest of the universe. He was given a caliphate. Despite this, he has not been left to himself. It has its own features and these features are neutral and are also open to ascending and descending. He is the one who will make his life. He can fill the life page as he wants, but he has to endure it.

If man, in order to live in confidence and peace in the world, and to give salvation in the everlasting life of eternity, he will listen to divine revelation and obey the prophecy that brings the divine message. Revelation principles will be moral, will be a person foreseen by the Qur'an.

The tawhid belief based on the absolute unity of God is the basis of the understanding of life offered by the Qur'an. The Qur'an's order is human-centered. The Qur'an is based on believing in the god of man, inviting to a gain and salvation based on the work.

This work is divided into three parts. In the introduction, some principles have been referred to for the better understanding of the Qur'an. The first part is devoted to the concept of "human being", and the context in which this concept is addressed has been examined in the

Qur'an. In the second chapter, the concept of "human" is discussed. Topics such as the creation of man, his position in the world, his psychological characteristics, his entrustment and responsibility are emphasized. In the third chapter, the personality development of the person and the factors leading to the salvation of the human being are revealed.

In our work, basic dictionaries, tafsir books written from the beginning to the day, and especially the Qur'an are taken as the basis. However, efforts have been made to adequately utilize articles and theses from related studies.

Keywords: human, human being, Qur'an, personality, salvation

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	IX
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
KUR’AN İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER	1
1. Kur’an’a Dair Bazı Hususlar	1
2. Konulu Tefsirin Artı ve Eksileri	3
3. Kur’ani Kavramlarda Denge unsuru	5
4. Tercüme Tefsirler ve Kültürel Altyapı	6
5. Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar	9
6. Yöntem	11

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞER

1. BEŞER	12
1.1. Beşer Kelimesinin Lügat Anlamı	12
1.1.1. Beşer Kelimesinin Türevleri.....	18
1.2. Beşerin Terim Anlamı.....	21
1.3. Beşerin Biyolojik Özellikleri.....	23
1.4. Beşer Kelimesinin Kuran’da Kullanılış Şekilleri/Bağlamları	25
1.4.1 Beşerin Aslı /Su ve Toprakten Oluşması.....	25
1.4.2. Kavimlerin Peygamberleri Beşer Olarak Görmesi	27
1.4.3. Beşerin Yaratılışının Allah’ın Kudretine Delil Olması.....	29
1.4.4. Beşerin Gaybı Bilmesi.....	31
1.4.5. İblis’in İnsanı Beşer Olarak Görmesi.....	34

1.4.6. Beşerin Ölümlü Olduğunun Hatırlatılması.....	36
1.4.7. Kur'an'ın Beşer Sözü Olduğu İddiası	38
1.4.8. Beşere Allah'ı ve Nimetlerini Hatırlatmak.....	39
1.5. Beşer ile Anlam İlişkisi Olan Kelimeler	42
1.5.1. Halife ve Halifelik.....	43
1.5.2. Beni Âdem.....	46
1.5.2. Beni Âdemin/Âdemoğullarının Üstün Kılınması	49
1.6. Din ile Beşeri Yapı/Fıtrat İlişkisi.....	51
1.6.1. Din ve Fıtrat.....	54
1.6.2. Fıtrat ve Hidayet İlişkisi	57
1.7. Hz. İsa'nın Beşer Oluşu	59
1.8. Hz. Peygamber'in Beşer Oluşu.....	66
1.8.1. Hz. Peygamber'in Beşeri Vasıfları	67
1.8.2. Hz. Peygamber'in Beşer Üstü Görülmesi/Gösterilmesi.....	72
1.8.3. Hz. Peygamber'in/Beşerin Gaybı Bilmesi,.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN

2. İNSAN.....	78
2.1. İnsan Kelimesinin Sözlük Anlamı	78
2.2. İnsan ile İlgili Tanımlar ve Değerlendirmeler	88
2.3. Maddi ve Manevi Bütünlüğü İçinde İnsan.....	94
2.4. İnsanın Yaratılışı ve Yaratma Kavramları	98
2.4.1. İnsanın Yaratılışı ve Toprak.....	100
2.4.2. İnsanın Yaratılışını İfade Eden Kavramlar	102
2.4.3. İnsanın Aslı.....	107
2.5. İnsanın Psikolojik Özellikleri.....	112
2.5.1. İnsanın Aceleci Oluşu	114
2.5.2. İnsanın Unutkan Oluşu	116
2.5.3. İnsanın Bencil Oluşu	118
2.5.4. İnsanın Nankör ve Ümitsiz Oluşu.....	119

2.5.5. İnsanın Kibirleşmesi	124
2.5.6. İnsanın Zalim ve Cahil Oluşu	128
2.5.7. İnsanın Cimri Oluşu	133
2.5.8. İnsanın Dünyayı Sevmesi	135
2.5.9. Mal Hırsı ve Mala Düşkünlük	138
2.5.10. İnsanın Hevâ ve Zanna Uyması	140
2.5.11. İnsanın Öfkelenmesi.....	147
2.6. İnsanın Emaneti Yüklenmesi.....	151
2.7. İnsanın Sorumluluğu	155
2.8. Beşer ve İnsana Yaklaşımlar Üzerine Değerlendirme	162
2.9. İnsan ve Diğer Varlıklar	164
2.9.1. Melekler.....	170
2.9.2. Cinler	177
2.9.3. Şeytan	179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ YAPI VE İNSANİ OLUŞUM

3. BEŞERİ YAPI VE İNSANİ OLUŞUM.....	188
3.1. Beşer ve İnsan İlişkisi	188
3.2. Kur'an'ın İnsan Şahsiyetini Oluşturması	190
3.2.1. İhlas	191
3.2.2. Doğruluk	193
3.2.3. Merhamet.....	195
3.2.4. Tevazu	197
3.2.5. Minnet ve Şükür Duygusu.....	198
3.2.6. Cömertlik	200
3.2.7. Tevekkül	202
3.2.8. Sabır	204
3.2.9. Kanaat.....	209
3.3. Kur'an'da Kurtuluş Düşüncesi	211

3.3.1. Kurtuluş İfade Eden Terimler	212
3.3.1.1. Fevz (فوز)	213
3.3.1.2. Necât (النجاة)	215
3.3.1.3. Felâh: (الفلاح)	217
3.3.2. Kurtuluşun Kaynağı	221
3.3.2.1. Kurtuluşun Kaynağı Olarak Allah	221
3.3.2.2. Kurtuluş Düşüncesinde Şefaât	224
3.3.3. Kur'an'da Ebedi Kurtuluş	228
3.3.3.1. Ahiret İnancı	233
3.3.3.2. Yeniden Dirilme, Ceza ve Mükâfât	236
3.3.3.3. Kur'an'da Cennet ve Cehennem	238
3.4. Kurtuluş Sürecinde İnsanın Rolü	242
3.5. Kur'an'a Göre Kurtuluşa Götüren Ameller	243
3.6. Kurtuluş Sürecinde Günah ve Tövbe	249
SONUÇ	253
KAYNAKÇA	258
ÖZGEÇMİŞ	269

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bsk.	: Baskı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İÜEFD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştınız
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
r.a.	: Radiyallahü anh
s.	: Sayfa Numarası
ss.	: Sayfalar Arası
(s.a.v.)	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
çev.	: Çeviren
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

KUR'AN İLE İLGİLİ BAZI TESPİTLER

1. Kur'an'a Dair Bazı Hususlar

Kur'an, Allah kelâmı olup tüm insanlığa gönderilmiş bir hidayet rehberidir.¹ Rabbi ile iletişim kurmak isteyen Kur'an'a yönelmelidir. Kulluk görevini yerine getirmek, hamd ve şükrünü arz etmek isteyen Kur'an'a müracaat etmelidir. Rabbinin hoşnutluğunu gaye edinen, dünyada saadeti ahirette kurtuluşu amaç edinen kimse bunların yolunu yine Kur'an'da aramalıdır.

İnsanı muhatap kabul eden Allah rahmetinin eseri olarak ona vahiy göndermiştir. Mesajını insanlara iletmek için kendi içlerinden peygamberler seçmiştir.² Son vahiy olan Kur'an'ı, seçtiği peygamberin ve onun önderlik edeceği kavmin diliyle indirmiştir.³ Sonsuz merhamet sahibi Allah, anlaşılın diye Kur'an'ı kolaylaştırmıştır.⁴ Bu kolaylık onun öğrenilmesiyle sınırlı değildir. Hükümlerinin uygulanması ve emirlerine uyulması açısından da öyledir.⁵ Öğrenilmesi ve öğretilmesi bir sınıfa tahsis edilmeyerek herkese açılmıştır.

Allah'ın koruması altında olan Kur'an⁶ indiği dille yazıya geçirilmiş ve bize kadar ulaşmıştır. Bu haliyle o, indiği dönemden kıyamete kadar tüm insanlığın sorularına cevap verebilecek ve sorunlarına çözüm üretebilecek niteliktedir. Ancak, sağlıklı bir cevap alabilmek için Kur'an'a neyin sorulduğu kadar nasıl sorulduğu da önemlidir.⁷

Kur'an'a yaklaşım tarzları geçmişte olduğu gibi bugün de farklılıklar göstermektedir. Kur'an'a, onun öngördüğü istikamette ve kendisini tanıttığı şekilde yaklaşmamak bu ilahi kelamın anlaşılmasının önünde engeldir. Dolayısıyla Kur'an'ı anlamak için ön şart olan Arapçayı bilmek yeterli olmayabilir. Kur'an'a hidayet talebiyle yaklaşmamak, onun mesajını iyi anlamamak ve hidayetinden

¹ Bkz. 2/Bakara, 185.

² Bkz. 22/Hac, 75.

³ Bkz. 12/Yusuf, 2; 42/Şura, 7; 43/Zuhuruf, 1-3.

⁴ Bkz. 19/Meryem, 97; 44/Duhan, 58; 54/Kamer, 17, 22, 32, 40.

⁵ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2004, s. 17.

⁶ Bkz. 15/Hicr, 9.

⁷ Bkz. 2/Bakara, 189.

nasiplenmemekle sonuçlanacaktır. Kur'an, inanç ve ibadet esaslarını bildirmesi yanında bireysel ve toplumsal anlamda da hükümler içermektedir. Bu anlamda da o bir öğüt⁸ ve hayat modelidir. Kur'an'a ait genel hükümleri açıklayan ilk kaynak yine Kur'an'dır. Dolayısıyla Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri müracaat edilecek ilk yöntemdir. Bu görev ikinci sırada Hz. Peygamber'e aittir. Zira onun görevi tebliğ ve tebyindir.⁹ O halde, Kur'an'da anlaşılmayan bir konu varsa bunun cevabı yine öncelikle Kur'an'da aranmalıdır. Olaya bizim tezimiz noktasından yaklaşacak olursak, insanı anlamak, onun beşeri özelliklerini tanımak ve insandan beklenen tavrı öğrenebilmek için yine Kur'an'a müracaat edilmelidir. Çünkü Kur'an, insanın yaratıcısı olan Allah tarafından indirilen hikmetli bir kitaptır.¹⁰ Bu durumun bir gereği olarak Kur'an'daki ayetlerin hatta kelimelerin bile nerede nasıl geçtiği önem arz etmektedir. Ayette geçen herhangi bir kelime ile ilgili olarak, niçin başka bir kelime değil de onun seçildiği sorusuna verilecek cevap bile bu hikmetli oluşun bir sonucudur. Yine kelime ve kavramlar arasındaki münasebete dikkat etmek, ayetlerin bağlamına ve nüzul ortamına bakmak Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kur'an'da geçen kavramların bir başka yerde açıklanıp açıklanmadığına dikkat etmek gerekir. Böyle bir yaklaşım tarzı her şeyden önce Kur'an'a saygının gereğidir.

Müslümanlar arasında ortaya çıkmış, asırlarca üzerinde kafa yorulmuş nice sorunlar vardır ki belki de bu sorunların temelinde Kur'an'ın bak dediği yerden bakmamak, dur dediği yerde durmamak vardır. Bu anlamda Kur'an sadece okunan ve ezberlenen bir kitap olmamalıdır. O, sorunlara çözümden önce sorunların tespitinde de kaynak olmalıdır.

Müminin hayatında Kur'an'ın yerinin ne olduğuna cevap mahiyetinde Şatıbî (ö.790/1388) şunları söylemektedir:

“Kitap ve sünnet şer’i delillerin temelidir. Kitap ise bütün delillerin aslını teşkil eder. İslam ümmetinin omurgasıdır. Kur’an bir hikmet pınarıdır. Peygambere verilmiş en büyük mucizedir. O, gözlerin ve kalplerin nurudur. Allah’a ondan başka giden yol yoktur. O olmadan kurtuluş mümkün değildir. Bu söylediklerimiz delil

⁸ Bkz. 81/Tekvir, 27.

⁹ Bkz. 16/Nahl, 44.

¹⁰ Bkz.13/Ra’d, 37.

göstermeye ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Çünkü bunlar İslam dininde zorunlu olarak bilinmesi gerekenlerdendir... Dinin külli kurallarına ve şer'in temel esaslarına vakıf olabilmek, onun yüce maksatlarını kavrayabilmek isteyen kimse Kur'an'ı kendisine yoldaş edinmeli ve gece gündüz onunla hemhal olmalıdır. Hem nazari olarak hem de ameli olarak onu kendisine rehber edinmeli, onun üzerinde düşünüp çalışmalıdır. Ancak o zaman arzusuna ulaşabilir, maksadını elde edebilir.”¹¹

Kur'an bir şekilde yeniden hayat sahnesinde yerini almalıdır. Kur'an'ın ilkelerinin hayata aktarılması, onun emir ve yasaklarının yaşanılan hayatta karşılık bulması ona inananların omuzlarına yüklenmiş bir görevdir.

2. Konulu Tefsirin Artı ve Eksileri

Konulu tefsir, son zamanlarda üzerinde çokça durulan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür çalışmaların artmasının sebeplerinden birisi, -hem konuyu ele alanlar hem de hedef seçilen kişiler açısından- uzmanlaşmanın yaygınlaşmasıdır.¹² Bu metot aynı zamanda okuyanlar için kolaylıktır.

Kur'an, İslam öncesinde yaşamış olan Arapların kullandıkları kelime ve kavramları kullanırken onlara yeni anlamlar yüklemiştir.¹³ Küfür, nifak, ahiret, felah gibi kavramlar ilk etapta verilebilecek örneklerdir.¹⁴ Kelime ve kavramlar, zaman içerisinde canlı varlıklarda olduğu gibi bir gelişim sürecine tabi olmuşlar, kısmen daha da gelişirken kısmen değişikliğe uğramışlardır. “Salât” kelimesinin “namaz”a dönüşmesi,¹⁵ bir şeyin üzerini örtmek anlamı taşıyan küfür kelimesinin yaratıcıyı tanımamak ve onun ayetlerini görmezden gelmek anlamlarını kapsar hale gelmesi¹⁶ bu konunun tipik örneklerindedir.

Kur'an çalışmalarındaki yöntemleri ele alan ve konulu tefsiri inceleyen Mustafa Müslim bu metodu şöyle tanımlar: “Düşünsel, evrensel veya toplumsal yaşamla ilgili herhangi bir konunun Kur'an'a dayalı bir söylem geliştirmek amacıyla

¹¹ Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat*, Trc. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1993, III, 329.

¹² M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 137.

¹³ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki kavramlar*, s. 29, 30, 39; M. Sait Şimşek, *a.g.e.*, s. 472.

¹⁴ Örnek olarak bkz. 14/İbrahim, 7;

¹⁵ Salât kelimesinin tahlili için bkz. Genç, Ahmet, *Kur'an'da Salat Kavramının Semantik Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş, 2007.

¹⁶ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki kavramlar*, s. 29, 30,

onun perspektifinden ortaya konmasıdır. Ya da tek bir kelime veya kavram ile ilgili birçok Kur'an ayetinin dökümünü yapmak ve onları Kur'an'ın temel ilkelerine göre yorumlamak, böylece Kur'an'ın hükmünü ortaya çıkarmaktır.”¹⁷

Konulu tefsirin önemi hakkında ise özetle şunları söyler: “Öncelikle bu metot, toplumların gelişme ve değişmelerine dayalı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda sağlıklı bakış açılarına ulaşma ve gerçekçi çözümler üretme konusunda yarar sağlayacaktır. Bir konunun seçilmesi, ona ilişkin bilgilerin derlenmesi, ayetlerin arka planının araştırılması, ayetlerin iniş aşamalarının belirlenmesi yorumlara ilmi bir atmosfer katacaktır. Böylece konu zenginleştirilecek ve ana hatları belirlenmiş olacaktır. Araştırmacı orijinallikleri hiç bitmeyen Kur'an'ın icazına yönelik yeni bulgulara ulaşacaktır. Hayatın yeni yüzlerine karşı Kuran'ın da yeni rehberlikleri ortaya çıkacaktır.”¹⁸

Günümüzdeki Müslüman aydınların Batılıların yöntemlerini belirledikleri bilim dallarının etkisinde kaldıkları tespitini yapan Şimşek, konuların da onlar tarafından belirlenmiş kurallarla ele alındığına vurgu yapar. Konulu tefsir çalışmalarının bu anlamda önemli bir görev yükleneceğini ifade eder. Bu metodun, Müslüman aydınları düşünce bağımlılığından kurtaracağını, pedagoji, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi temel bilim dallarında kendilerine özel yöntemler sunacağını sözlerine ekler.¹⁹

Konulu tefsir çalışmalarının yararları yanında dezavantajlarının da olması doğaldır. Bu tür çalışmalarda muhatabı yanı sıra sürükleyebilecek noktalardan birisi; üzerinde çalışılan konunun daha iyi anlaşılması ve öneminin kavratılması kaygısıyla bazı zorlamalara gidilmesidir.

Kur'an'da bir konu değişik surelerde ele alınmaktadır. Bundan dolayı herhangi bir konu üzerinde araştırma yapan bir kişi ayetleri bir araya getirirken ayetler bağlamından koparılmaya durumuyla karşı karşıya kalmaktadır. O takdirde ayete farklı anlamlar da yüklenebilmektedir. Bu durumdan kurtulabilmek için konuyla ilgili ayetler belirlendikten sonra, anlamların tespiti için ayetlerin

¹⁷ Mustafa Müslim, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Fecir Yay., Ankara 1998, s. 24.

¹⁸ Mustafa Müslim, *a.g.e.*, s. 33,34. Karş. M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 139,140.

¹⁹ M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.140.

siyaki/bağlamı tekrar gözden geçirilmelidir. Bu şekilde ayetin bağlamından koparılmasının önüne geçilirken, aşırı anlam yüklemelerinden de kurtulma imkânı doğacaktır.

Kur'an çalışmalarında önemli görülen bir konu da şudur: Kur'an'ın gündeme getirdiği bazı konular veya kullandığı kelimeler kimi zaman gözden kaçabilmektedir. Bunların taşıdığı önem de ortaya çıkmamaktadır. İnsanların attığı öneme göre bazı kavramlar gündemi sürekli işgal ederken insanı doğrudan ilgilendiren konular devre dışı kalabilmektedir. Bu anlamda da Kur'an gündemin belirleyicisi olmalıdır.

Bazı tefsirlerde de şu husus göze çarpmaktadır: Tefsirler başlangıçta konuları yoğun bir şekilde ele almakta, kelimeler ve kavramlar genişçe izah edilmektedir. Eserlerin sonlarına doğru bazı konular kısa bir şekilde geçiştirilmektedir. Belki de bu yüzden bazı konular hak ettiği ölçüde izah edilmekten uzak kalabilmektedir. Konulu tefsir bu tür sakıncaların önlenmesi için bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

3. Kur'ani Kavramlarda Denge unsuru

Kur'an, kendisini hikmetli bir kitap olarak tanıtır.²⁰ Kur'an, lafız ve mana bütünlüğüyle bir mucizedir.²¹ Surelerin oluşturulmasıyla, ayetleriyle, seçtiği kelimeler ve bu kelimelerin kullanıldığı yer itibariyle de hikmet sahibidir.

Her çağın kendine göre sorunları, toplumların öncelediği konuları vardır. Bu açıdan bakıldığında bazı konular öne çıkarılmakta, gündemden düşürülmemektedir. Kimi konular da önemi ölçüsünde ilgiyi görememektedir. Konumuz açısından da durum farklı değildir. Ayrı köklere sahip olan "insan" ve "beşer" kavramları birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmış ve aradaki incelik kaybolmuştur. Kehf suresinde geçen: "قل انما انا بشر مثلكم" – "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim"²² ayeti örnek olarak ele alınabilir. Bu ayeti "انا بشر مثلكم" değil de, "انا إنسان مثلكم" – "Ben de sizin gibi bir insanım" şekline çevirmek belagat ve fesahat açısından ne kadar uygundur? Nasıl olsa beşer insan demektir diye iddiada bulunmak ne kadar doğrudur? İnsan kelimesinin burada kullanımı lafız olarak kulağa hoş gelmediği gibi, anlam itibariyle

²⁰ 3/Al-i İmran, 58; 36/Yasin, 2.

²¹ Bkz. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul 1979, I, 12-14.

²² 18/Kehf, 110.

de yersiz olacağı görülmektedir. Fakat aynı kelime bazı meallerde beşer değil insan olarak tercüme edilmektedir.

Kur'an, bütün çağlara ve tüm insanlığa hitap eden evrensel bir kitaptır. O da kendine has bir gündeme sahiptir. Ancak insanlar önceliklerine göre Kur'an'a yaklaşmak ve iddialarını Kur'an ayetleriyle dillendirmek eğilimine girebilmektedirler. En azından Kur'an'a saygı adına, kişisel yorumlama ve yönlendirme girişimleriyle onu egonun tatmini için araç olarak kullanmaktan kaçınılmalıdır. Bu bağlamda Kur'an'ın gündemine sadık kalarak, onun üzerinde daha çok durduğu konulara ağırlık vermek ona verilen değer göstergesi olacaktır. Kur'an'ın mesajını sürekli canlı tutmakla ona itaat gerçekleşmiş olacaktır.

Kur'an'ın kullandığı beşer ve insan kelimelerinin ne ifade ettiği, içlerinin nasıl doldurulması gerektiği önemlidir. Bu kelimelerin nerelerde ve nasıl kullanıldığına bakılmalı, hangi bağlamda ele alındığı üzerinde düşünülmelidir. Kur'an'ın insana nasıl bir hedef gösterdiği ve sonuçta ona ne vadettiği ana gündem maddesi olmalıdır. Konuları Kur'an çerçevesinde değerlendirmek, aynı zamanda "adalet" kavramının da asgari şartıdır diye düşünüyoruz.

4. Tercüme Tefsirler ve Kültürel Altyapı

İlahi kelamın anlaşılmasına yönelik çalışmalar Tefsir ilminin doğmasını ve gelişmesini sağlamış, bu alanda oldukça büyük bir miras ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Tefsir alanında geniş hacimli eserler telif edilmiş, Kur'an'ın pek çok dilde çevirisi yapılmıştır.

Tefsirlerden her birinin kendine özgü yapısı, müellifinin düşünce yapısını yansıtan rengi vardır. Kısacası her birinde bir başkasına göre daha belirgin bir özellik vardır. Gayet özlü bir biçimde, yeterli bilgi vererek sadra şifa olan tefsirler çoktur. Bunlarla beraber yapılan çalışmalar içerisinde;

- a. Dile ağırlık verenler,
- b. Kuvvetli- zayıf her türlü rivayeti aktarıp değerlendirme yapmayan eserler,
- c. Edebi sanatlara yer verenler,
- d. Garip kelimelerin, uzun terkiplerin kullanıldığı eserler,
- e. Bilimsel konuları geniş bir biçimde inceleyen eserler,

- f. Grameri veya kelime yapısını ön plana çıkararak uzun tahlillere yer veren eserler de ortaya konmuştur.

Sayıdığımız hususlar, aslında bu ilim dalının tabiatında var olan gerekliliklerdir. Üstelik bunların pek çoğu faydadan hâli değildir. Bu özellikler o tefsirin değerini düşüren bir sebep olarak da görülemez. Bu eserler uzun geçmişe sahip muazzam İslâm kültür mirasının bugüne intikalinde göz ardı edilemez fonksiyonlar icra etmişlerdir. Ancak, içeriğiyle fazla ayrıntıya giren ve hacmiyle çok yer kaplayan bazı eserler vardır ki bunlar zaten okuma kültürü zayıf toplumlar için ulaşılamaz ve ele alınamaz hale gelmiştir. İçerdikleri cevherler de bu sebeple gözlerden uzak kalmıştır. Okunup anlaşılın diye gönderilen, müminlerin yanı başında olması gereken bir kitap okunamaz, anlaşılabilir bir hale gelmiştir. Kur'an'ın çoğu ayetleri, az bir Arapça bilgisiyle, genel kültürün de katkısıyla hemen anlaşılabilirken,²³ onu açıklamak için yazılan metinler bu ilimle meşgul olanları daha fazla uğraştırmaktadır.

Tercümelerin de ayrı bir durumu vardır. Belki daha kolay ulaşılsın diye de tercüme eserler ortaya konmuştur. Sevindirici olan, Kur'an meâli yazma ve bunları okuma faaliyetlerinin son zamanlarda belirli bir artış kaydetmiş olmasıdır. Bununla beraber meâllerle ilgili gözden kaçırılmaması gerektiğini ön gördüğümüz bazı hususlara dikkat çekmek istiyoruz:

a. Kur'an'da bazı kelime ve kavramlar vardır. Bunların bir sözlük anlamı bir de terim anlamı vardır. Bu kavramların bir başka dile tek bir kelime ile aktarılması - Kur'an'ın anlaşılması amaçlanırken- tam tersine onun anlaşılmasının önünde bir perde olabilmektedir.

b. Bazı kelime ve kavramlar “cevamiu'l-kelim” dediğimiz, birkaç anlamı ihtiva eden yapıya sahiptirler. Hemen akla gelebilecek “nasihat”, “tezkiye”, “din”, “zikir” kelimeleri bunlardan bir kaçıdır. Bunların olduğu gibi tercümelerde kullanılması bir sorundur. Bu ifadelerin, muhatabın dilinde kullanılan başka bir kelime ile karşılanması ise bir başka sorunu doğurmaktadır. Nitekim bu kelimeler, önceden de işaret ettiğimiz gibi zengin bir anlam yapısına ve tarihsel altyapıya sahip

²³ Bkz. Taberi, *Camii'l-Beyan*, Daru'l-Marife, Beyrut 1972, I, 34.

Arapça kavramlardır. Pek çok dilde bunların tek kelimelik karşılıkları bile yoktur. Ancak birkaç kelime veya cümle yardımıyla anlatılabilir ki; o bile bazen tam olarak fayda sağlayamamaktadır.

c. Tercümelerde seçilen kelime de önemlidir. Yakın anlamlı olsalar dahi bir kelime anlamdaş olan bir başka kelimeyi bütün boyutlarıyla karşılayamayacaktır. Bundan dolayı konunun daha geniş bir açıklamasına ihtiyaç vardır. Konunun daha iyi anlaşılması için Rayb- şek- şüphe kelimeleri üzerinde durmamız yeterli olacaktır. Bu kelimelerin üçü de Türkçeye şüphe olarak tercüme edilmektedir. Hâlbuki bu üç kelime arasında anlam incelikleri vardır. Şüphe kelimesi benzemek ile alakalıdır. Benzemek ihtimali ikiden fazla olduğu zaman şüphe kelimesi kullanılmaktadır. İhtimal ikiye düştüğü zaman, mesela kadın mı erkek mi dendiği zaman şek kelimesi kullanılmaktadır. Bir nesnenin ne olduğu anlaşıldığı, artık şüphe ve tereddüde meydan verilmediği takdirde o zaman, yakın/ kesin inanç kelimesinin zıddı olarak rayb kelimesi kullanılmakta ve “la raybe” denilmektedir.²⁴ Bütün bunlar, Türkçede kendisi de Arapça olan bir “şüphe” kelimesiyle ifade edildiği zaman, ortaya çıkan anlam kayıpları ve kavram kargaşaları daha iyi anlaşılacaktır.

d. Dil, hem konuşan kişi hem de muhatap açısından bir iletişim aracıdır. Meramın anlatılması ve sağlıklı bir şekilde anlaşılması için önem arz eden bir vasıta. Bunun için kelimeler ve kavramlardan yararlanılmaktadır. Günümüz insanı genelde günlük hayatta ihtiyaçlarını karşılayacak kadar sınırlı kelime kullanarak hayatını sürdürmektedir. Bunun için de akla ilk gelebilecek, kullanımı kolay ve revaçta olan sözcükler seçilmektedir. Bu durum insan zihninin sığlaşmasına ve düşünce alanının daralmasına sebep olacaktır.

Toplumda okuma oranı düştükçe kültür, bilgi ve anlayış düzeyi düşecek, herkes duyduğunu veya okuduğunu kendi fikri ve zihni kapasitesi ölçüsünde anlayacaktır. Konuşan ne kadar zengin bir dil kullansa da sonuç, alıcının kavrayabildiği kadar olacaktır.

Kelimeler ve ifade ettiği anlamlar itibariyle oldukça zengin olan ilahi kelamın bir başka dile, onun manalarını karşılamaktan uzak kavramlarla tercüme edilmesi ana

²⁴ İsmail Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 27-30.

dildeki anlamların kaybolmasına yol açacaktır. Ayrıca zihnin kapasitesinden dolayı kişide oluşacak hasılanın ne kadar azalacağını tahmin etmek de zor değildir.

Konuya muhatap açısından bakıldığında, kaynak dil ve onun özellikleri hakkında bir bilgi yoksa kelimeyi orijinal haliyle kullanmak muhataba ne kazandıracaktır? Konu “din” kavramıyla örneklendirilecek olursa, Türkçede onu karşılayacak bir kelime yoktur. Bu durum sadece Türkçe için değil, başka diller için de geçerlidir. Dinin mahiyeti konusunda kapsamlı bir bilgisi olmayan birisinin, bu kavramı duyması halindeki kazanımı ne olabilir? Bir de, din adına konuşuluyor veya onun adına hüküm veriliyorsa ortaya çıkacak sakıncalar daha iyi anlaşılacaktır.

Bir başka örnek de şudur: “İhsan”, “birr”, “ceyyid”, “tayyib”, “mâruf” gibi kelimelerin hepsi genellikle Türkçeye “iyi” ve “iyilik” kelimeleriyle tercüme edilmektedir. Bu kelimelerdeki anlam incelikleri bir kullanımla kaybolup gitmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda tespit edebildiğimiz eksikliklerin ortaya çıkardığı mahzurları en aza indirme gayreti güdülmüştür.

5. Konu İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Kur’an’ı merkeze alarak insan üzerine yapılmış epeyce bir çalışmaya şahit olduk. Konumuzu doğrudan ele almasa da alt başlıklar halinde gündeme getiren çalışmaların yapıldığını da gördük. Ömer Aslan, beşer ve insan konusunu doğrudan ele alan ve bu iki kavram arasındaki farka değinen bir çalışmayı makale olarak okuyucuya sunmuştur.²⁵ Haliyle bu iki konunun makale formatında ayrıntılarıyla ele alınması ve bu iki kavramın bir makaleye sığdırılması mümkün değildir.

İslam dünyasında insan üzerine yapılmış bazı çalışmalardan söz edebiliriz. Ragıb el-İsfehani, “*Tafsilü'n-Neş'eteyn ve Tahsilü's-Saadeteyn*” adında özlü bir eser kaleme almıştır. Bu kitabın birkaç tercümesi yapılmıştır. Bunlardan birisi, Mevlut F. İslamoğlu tarafından tercüme edilmiştir. Kitap dipnotlarla zenginleştirilmiştir. “*Dirasat fi'n-Nefsi'l-İnsaniyye*” adıyla Muhammet Kutub tarafından kıymetli bir eser yazılmış, Bekir Karlığa bu kitabı “*İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*” adıyla

²⁵ Bkz. Aslan, Ömer, *Kur'an'a Göre Beşer ve İnsanın Farkı*, Bakü Devlet Üniversitesi İlmî Mecmuası, yıl: 2006, ss. 1-17.

tercüme etmiştir. Tercüme edilen bir diğer eser, M. Osman Necati'ye ait “*Kuran ve Psikoloji*” adlı eserdir. Abbas Mahmut el -Akkad'a ait “*el-İnsan fi'l- Kur'an*” adlı Arapça kitap, bu alanda yazılmış önemli bir başka eserdir. Ayrıca Abdussabur Şahin, pek çok tartışmaları beraberinde getirmiş olan “*Ebî Âdem*” adında bir kitap yazmıştır. Bekir Topaloğlu, A. Cressy Morrison'a ait bir eseri, “*İnsan Kâinat ve Ötesi*” adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Ülkemizde insan, onun yaratılışı, psikolojik özellikleri, Kur'an'ın insana bakışı bağlamında çeşitli doktora ve yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Süleyman Koyuncu “Kur'an'da İnsanın Yaratılışı”, Abdurrahman Kasapoğlu “Kur'an'da İnsan Psikolojisi” adında çalışmalar yapmışlardır. Duran Ali Yıldırım, “Kur'an'a göre İnsanın Yaratılışı” adlı bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır. “Kuran ve Sünnete Göre Beşeri Zaaflar” adlı çalışma Hayati Aydın imzası taşımaktadır. Resul Ertuğrul'a ait “İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi” adlı bir Yüksek Lisans tezi vardır.

Hz. Peygamber'in beşeri yönünü ele alan H. Musa Bağcı, “*Beşer Olarak Hz. Peygamber*” adlı hacimli bir çalışma yapmıştır. Doktora tezi olan bu çalışma kitap olarak da yayınlanmıştır.

Muhit Mert, “*İnsan Nedir*”, Gürbüz Deniz, “*İnsan*”, Şerafettin Gölcük, “Allah, Kur'an ve İnsan” adlı birer kitap kaleme almışlardır. Şerafettin Gölcük ve Celal Kırca “Kuran ve İnsan” adlı çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Mustafa Öztürk, insanın yaratılışı konularının ağırlıklı olduğu “*Kur'an ve Yaratılış*” adlı bir eseri yayın hayatına kazandırmıştır. Mustafa Erdem, ilk insan özelinde “*Hz. Âdem*” adında bir kitap telif etmiş, Hüseyin Aydın, “*Yaratılış ve Gayelilik*” adında bir çalışmayı okurlarının istifadesine sunmuştur. Mehmet Bayraktar'ın, “*İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*” adındaki kitabı bu alanda yazılmış bir başka eserdir.

Anılan eserlerde gördüğümüz kadarıyla insan ve onun yaratılışı, değeri, evrendeki konumu gibi konular ön plana çıkmıştır. İnsanın beşeri yapısı, insan ile beşer arasındaki kavramsal incelikler ve farklılıklar çok fazla irdelenmemiştir.

Kur'an insanın yaratılışını zikretmekle yetinmiş midir? Onun beşer oluşunu hangi bağlamlarda ele almıştır? Düşünce, inanç ve amel noktasında ona bir hedef

göstermiş midir? Çalışmamızda bu gibi sorulara cevap aranmıştır. İnsanın önüne çizilen ufuk tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde “beşer”, ikinci bölümünde “insan” konusu ele alınırken konuların Kur’an’daki bağlamlarına bağlı kalınmaya özen gösterilmiştir. Üçüncü bölümde de, Kur’an’ın arzu ettiği mümin kişiliğin oluşması, insanın kurtuluşu, bu kurtuluş sürecinin yol ve yöntemleri ele alınmıştır.

6. Yöntem

Bu çalışma ağırlıklı olarak tahlil yöntemine dayanmaktadır. Beşer ve insan başta olmak üzere, doğrudan veya dolaylı olarak konu ile ilgisi olan kelime ve kavramların sözlük ve terim anlamları üzerinde durulacaktır. Tahlil çalışmasında öncelikle ilk dönem eserlerinden ve klasik sözlüklerden faydalanılacaktır. Bunun yanında rivayet ve dirayet tefsirlerinde yapılan açıklamalar da dikkate alınacaktır.

İnsanı konu alan eserlerden, tezlerden ve makalelerden yararlanılacaktır. Konu işlenirken ayet ve sürelerin iniş sırasına mümkün olduğunca riayet edilecektir. Kavramların sözlük anlamının yanında Kur’an ve hadislerde kullanılmasıyla kazandığı yeni anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ayetler elden geldiğince yine ayetlerle açıklanmaya çalışılacaktır. Kur’an’ın birinci derecede açıklayıcısının yine kendisi olduğu konusu sürekli göz önünde bulunduracağımız bir husustur.

Diğer bir yönüyle konu insanın fitratı, onun duygu ve düşünceleri, kısaca insan psikolojisi olduğundan, psikoloji üzerine yazılan eserlerden de faydalanma yoluna gidilecektir. Tabii ki insanın sosyal bir varlık olması yönüyle sosyoloji biliminin bakış açısı bizim için ayrıca referans kaynağı olacaktır.

Bazı konular vardır ki isimleri Kur’an’dan alınmaktadır. Ancak konunun izahı yapılırken veya başlıkların içi doldurulurken Kur’an’ın belirleyiciliği göz ardı edilebilmektedir. Kur’an’ın üzerinde önemle durduğu bir cihat kavramının, şiddet veya terör ile ilişkilendirilebilecek şekilde algılanması bunun tipik bir örneği sayılabilir. Sonuç olarak Kur’an’a, onun kendisine verdiği değer ölçüsünde yaklaşım sergilemek olmazsa olmazlarımızdandır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞER

1. BEŞER

1.1. Beşer Kelimesinin Lügat Anlamı

Kur'an'ın muhatabı insandır. Kur'an Peygamberin diliyle muhatabına kimi zaman; "Ey İnsan!"²⁶ kimi zaman; "Ey İnsanlar!"²⁷ diyerek hitap eder. Bunun yanında o, insanı bir beşer olarak niteler. Çeşitli sebeplerle insanın beşeri yönüne vurgu yapar. Fakat ona; "Ey beşer! diye hitap etmez.

Beşer ve insan kelimelerinin Kur'an'da birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Sad suresinde; "*Rabbin meleklerle demişti ki, ben çamurdan bir beşer yaratacağım*"²⁸ ifadeleri yer alırken Müminun suresinde; "*Andolsun biz insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış bir özden) yarattık*"²⁹ buyrulmaktadır. Fakat bunların birbirlerinin yerine kullanılmaları aynı anlama geldikleri sonucunu doğurmaz. Her bir kelimenin dayandığı bir kök ve ifade ettiği bir anlam olmalıdır.

İnsan cinsi için kullanıldığı anlaşılan "beşer" kelimesinin ne ifade ettiğini daha iyi anlayabilmemiz için bu kelimenin etimolojik ve semantik tahlilini yapmamız yerinde olacaktır.

Tezimizin birinci bölümünü oluşturan beşer kelimesi ve türevleri "بشر" maddesine dayanmaktadır. "البشرة" kelimesi cildin dış yüzeyi için, "الأدمة" kelimesi de cildin/derinin iç tarafı için kullanılan bir tabirdir.³⁰ Ragıb el-İsfehani'ye (ö.502/1108)

²⁶ Bkz. 84/İnşikak, 6; 82/İnfitar, 6.

²⁷ Bkz. 2/Bakara, 21;22/Hacc, 1;49/Hucurat, 13.

²⁸ 38/Sad, 71.

²⁹ 23/Müminun, 12.

³⁰ Zebîdi, *Tâcu'l-Arûs*, XII, 210.

göre çoğu âlimler bu görüştedir.³¹ Ragıb el-İsfehani (ö. 425/1034) Ebu'l-Abbas'ın bunun tersini söylediğini ve diğerlerinin hata ettiğine inandığını da kaydeder.³²

Beşer kelimesi herhangi bir ayrıntı söz konusu olmadan “insan” anlamına kullanılıp müzekker için de müennes için de tekil, ikil ve çoğul için de kullanılmaktadır.³³ Bu ifadeden anlaşıldığına göre “beşer” tekil olduğu gibi aynı anda çoğul olmaktadır. Fakat çoğulu ifade etmek için "أبشار" kelimesi de kullanılabilir.³⁴

"بشر" fiili edatlarla kullanıldığı zaman yeni anlamlar kazanmaktadır. Bu fiil "ب" harfiyle kullanılıp "بشر به" denildiği zaman "فرح به" ile aynı anlama gelmektedir. Bu cümle “bir şeyden dolayı sevindi” anlamı taşımaktadır. Sevindirici bir haber verdiği zaman muhatabın bu habere sevinecektir anlamına "سببش" fiili kullanılmaktadır. Aynı fiil, "بشر أهله بنجاحه" cümlesinde, “ailesi onun başarısına sevindi, mutlu oldu” anlamını ifade etmektedir.³⁵

"بشر الأديم" ifadesi "قشر وجهه" ile müteradiftir. Bir şeyin kabuğunu soymak veya bir şeyin üst tabakasını/derisini kaldırmak demektir. Aynı zamanda, soyulacak şeyin veya derinin üzerindeki örtünün kalkması gibi anlamlara geldiği de görülmektedir. "بشرة الأرض" demekle yeryüzünün bitkileri kastedilmektedir. Çünkü onlar ortaya çıkıp görünmektedirler.³⁶

Hadis kaynaklarında; "امرنا ان نبشر الشوارب" “Biz bıyıklarımızı kısaltmakla emrolunduk”³⁷ şeklinde bir kullanıma rastlamaktayız. Bu hadis metninde (بشر) fiilinin kullanıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bıyıkları kısaltılmakla derinin yüzeyi ortaya çıkmakta ve deri görünür olmaktadır. Aynı anlama yakın bir

³¹ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.51.

³² Ragıb el-İsfehani, *a.g.e.*, s.59.

³³ Zebîdi, *Tâcu'l-Arûs*, X, 254.

³⁴ Fîruzâbâdi, *Tertîbu'l-Kâmusi'l-Muhît*, “bşr” md. I, 276.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “bşr” md. I, 216.

³⁶ Cevherî, *Sihah*, “bşr” md. II, 590; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “bşr” md. I, 216.

³⁷ İbn Ebi Şeybe, *Musanef*, VII, 378; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “bşr” md. I, 216.

tarzda " بشر الخضر أو ألفا كهة " - "meyveyi veya sebze yi soydu" şeklinde kullanımı yaygındır. Çekirgeler toprağın üzerindeki bitkileri yiyip yok ettikleri ve toprağı bitkisiz bıraktıkları zaman, " بشر الجراد الأرض " denmektedir³⁸ ki bu da yeryüzü ile olan irtibatı gözler önüne sermektedir.

Bir kişi başkasını güler yüzle karşılayınca, " بشر فلانا بوجهه طلق " denir. " لقيه به " ifadesi ile aynı anlama gelir. Sabun veya peynirin üzerinden herhangi bir alet ile parça alındığı zaman da " بشر الجين أو الصابون " denir.³⁹

" بشر " fiili, beşinci bap t an kullanıldığı zaman " بشرٌ " güzel oldu- " حسن " diye tercüme edilebilir. " بشير " kelimesi sıfat-ı müşebbehe olup erkek için kullanımı yaygın olan bir isimdir. Çoğulu " بشراء " gelir. Kadın söz konusu ise " بشيرة " olmakta ve onun çoğulu da " بشائر " gelmektedir.⁴⁰

" بشر " Güler yüzlülük, güleç bir yüze sahip olma ve güzel görünme anlamındadır. " بشرة " kelimesi insan için derinin dış kısmını ve vücudu kapsayan dış tabakayı ifade ederken bitkinin kökünün, gövdesinin ve yapraklarının koruyucu dış tabakasına da "beşera" denmektedir. Sonuç olarak "beşere"- " بشرة " kelimesi, insan vücudundaki kan hücrelerinin ve damarların olmadığı üst katmanın adı olmaktadır.⁴¹

Fiil "if'al" babına aktarıldığı zaman da geçişsizlik anlamı devam etmektedir. Ancak "tef'il" babına aktarıldığı zaman geçişlilik kazanmaktadır. "Ben onu müjdeledim, o da müjdeyi aldı ve sevindi" cümlesi; " بشرته فأبشره و استبشروا " ifadesi ile karşılanmaktadır.⁴²

³⁸ Fîruzâbâdi, *Tertîbu'l-Kâmusi'l-Muhît*, "bşr" md. I, 276.

³⁹ El-Ezheri, *Tehzibu'l-Lügâ*, IX, 19.

⁴⁰ El-Ezheri, *a.g.e.*, IX, 19.

⁴¹ Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat*, s.51.

⁴² Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.51.

Arap dilinde ilgi çekici olan “iştikak-ı kebir” konusuna burada dikkat çekmek istiyoruz. Bu konu en azından iki harfi aynı olan bazı fiillerin aynı anlama gelmesi veya yakın anlamlar içermesidir.⁴³ Bunun en tipik örneklerinden birisi "بشر" kelimesi ile bu fiilde bulunan iki harfin geçtiği “بش” kelimesidir. “Kaşlarını çatmak, hiddetle bakmak” anlamına gelen “بسر” fiilinin, yakın anlamda olan "قطب" fiilinin ve de “yüzünü ekşitmek/yüzünü asmak, yüz çevirmek” anlamına gelen "عبس" fiilinin karşıtı olarak "بش" fiili; (mastarı بَشًا ve بِشَاشَةً gelmektedir) sevinçli ve neşeli oldu, güldü, güler yüzlü davrandı anlamlarına gelmektedir. "بَشَا شَةً" kelimesi güler yüzlülük anlamına mastar olup, "الباش" ve "بشوش" kelimeleri de güler yüzlü kimse için isim ve sıfat olmaktadır.⁴⁴

Ebu Ubeyd (ö. 224/838); “bir adam güzel yüzlü olduğu zaman ona, طليق الوجه "ذو بشر" denildiğini ifade etmiştir.⁴⁵

Bir kadın vasfedilirken "لها بشر مثل الحرير و منطق رقيم الحواشي" denmiştir. Bu ifadede o kadının pürüzsüz, ipeksi bir vücuda sahip olduğu ve konuşmasının insana gayet hoş geldiği ifade edilmiştir.⁴⁶

İnsan ve beşer kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanılması bağlamında kısaca “teradüf”⁴⁷ konusuna değinmek gerekirse, Arap dilinde “teradüf” vardır diyenler bile bazı durumlarda iki kelimenin arasındaki inceliğe dikkat çekmişlerdir. Dahası onlar, herhangi bir lafzın kullanıldığı yeri ve zamanı bile bir hikmete dayandırmaktan kendilerini alamamışlardır. Buna karşılık “teradüf yoktur” diyenler, Kur’an’da geçen çeşitli ifadeleri açıklarken muhatabı ikna etmek veya bilgilendirmek adına örneğin; “bu kelime şu anlama gelir” veya “şu kastedilmiştir” demek suretiyle bir başka kelimeyi kullanmışlardır. Demek ki onlar da pratikte “teradüf” gerçeğini itiraf etmek durumunda kalmışlardır. *El- Minhac* şerhinde Tacüddin es-Sübki’nin

⁴³ İştikak-ı Kebir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Düreyd, *el-İştikak*, nşr. Abdüsselam M. Harun, Kahire 1958; İbn Cinni, *el-Hasais*, nşr. M. Ali en-Neccar, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut, ts.

⁴⁴ Fîruzâbâdi, *Tertibu’l-Kâmusi’l-Muhît*, “bşr” md. I, 277.

⁴⁵ El-Ezheri, *Tehzibu’l-Lügâ*, IX, 19.

⁴⁶ El-Ezheri, *a.g.e.*, VI, 213.

⁴⁷ Teradüf ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Orhan Oğuz, *Kur’an’da Teradüf*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat 2016.

(ö.727/1327) teradüfü savunurken verdiği örnekler konumuzla yakından ilgilidir. O şöyle demektedir: “Bir kısım insanlar teradüfe şiddetle karşı çıktılar. Arap dilinde teradüfün olmadığını söylediler ve inkâr yolunu seçtiler. Nihayet onlar, insan / انسان ve beşer/ بشر lafızlarıyla ilgili olarak, bunların birtakım sıfatlarla birbirlerinden ayrılan kelimeler olduklarını savundular. Bu bağlamda insan kelimesinin, يؤنس / rahatlatmak, alıştırmak, ısıdırmak fiilinden türediğini söylerken, beşer kelimesinin anlamlandırılmasında da cildin ortaya çıkmasını (بأدى البشر) göz önüne aldılar. Bunun için de bu iki kelimeye değişik anlamlar verdiler. Böylece onlar müteradif kelimelerin pek çoğunda ilginç zorlamalar yapmak zorunda kaldılar.”⁴⁸

Her ne kadar bazı kimselerin zorlamaya gittikleri ve ilginç yorumlar yaptıkları gerçek ise de teradüfün varlığı iddiası için delil getirilen bu kelimeler, aradaki anlam farklılığını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle biz konumuzla ilgili olarak rahatlıkla şu sonucu çıkarabiliriz: İnsan ve beşer kelimesi, zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da, arada farkın olduğu açıktır.

Ragıb el-İsfehani, insana beşer denmesinin sebebini açıklarken onun cildinin görünür olmasını ön plana çıkarır. İsfehani, insan cildinin diğer hayvanların aksine yünden, kıldan(saç) ve tüyden arınmış olmasından dolayı ona bu ismin verildiğini söyler. Hatta kıl olan bölgelerde bile derinin görüldüğünü ifade eder⁴⁹. Kur’an’da geçen, "و هو الذي خلق من الماء بشرا" - "O (Allah) ki, sudan bir beşer yaratmıştır"⁵⁰ ayetiyle, Sad suresinde geçen; "إني خالق بشرا من طين" "Ben çamurdan bir beşer yaratacağım"⁵¹ ayetini delil getirerek “her iki ayette de insanın vücudu ve fiziki yapısı kastedilmiştir”⁵² der.

Kur’an’da beşer kelimesinin geçtiği diğer yerlerde de bu dış görünüşe vurgu yapıldığı anlaşılır. Canlı olmak bakımından ortak özelliklere sahip olan türlerin her

⁴⁸ Es-Subki, *el-İbhac fi Şerhi'l-Minhac*, III, 618, 619; Karş. Orhan Oğuz, *Kur’an’da Teradüf*, s.20.

⁴⁹ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur’an*, s.58. “bşr” md

⁵⁰ 25/Furkan, 54.

⁵¹ 38/Sad, 71.

⁵² Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur’an*, s.58. “bşr” md. Ayrıca bkz. 74/Müddessir, 25; 54/Kamer, 24; 36/Yasin, 15; 23/Müminun, 47; 64/Teğabun, 6; 17/Kehf, 110.

birini kendi türüne özgü kılan yönleri vardır. Bitkileri bitki yapan, hayvanları belirgin kılan temel özellikleri bulunmaktadır. İnsan dediğimiz zaman da “Kimdir? Nedir? Nasıl bir varlıktır? Diye düşünmeksizin ilk akla gelen özellikler ‘beşer’ kavramının muhteviyatını oluşturmaktadır.

Rum suresinde insan cinsinin topraktan yaratılmasından ve daha sonra onların beşer olarak yayılmalarından⁵³ bahsedilirken de bu defa yeryüzünün üzerinde görünme-dağılma ve yeryüzünün kabuğuyla ilişkilendirilme söz konusu gibidir. Nitekim Fahreddin Razi (ö.606/1209) yukarıdaki ayetin tefsiri bağlamında: “Beşerden murat, kendisine dokunulan ve kendisiyle yüz yüze gelinip konuşulabilen kesif bir cisimdir. Cinlerin ve meleklerin cisimleri ise beşerin cisminden ve maddesinden daha latif ve şeffaf olduğu için onlara dokunulmaz”⁵⁴ demektedir.

Beşer kelimesinin hayvanların mukabili olarak kullanıldığı da bilinen bir gerçektir. Buradan hareketle sonuna şeddeli “ي” getirilerek oluşturulan " بشرية " – “beşeriyet” kelimesi mastariyet anlamı ifade etmekte ve bu kelime ile yeryüzünde yaşayan insan cinsinin tamamı kastedilmektedir.

“Beşer” kelimesinin diğer türevlerine geçmeden önce insan için kullanımına ve örneklerine bakmamız yararlı olacaktır. Beşer kelimesi, “insanoğlu” anlamında kullanılmıştır. Bu kelimelerin müteradif olduğunu savunanlar Kur’an’daki iki ayeti delil olarak kullanmışlardır. Hicr Suresinde “insan”ın pişmiş-kurumuş çamurdan (صلصال) ve şekillenmiş kara balçıktan (حماً مسنون) yaratıldığı ifade edilmiştir.⁵⁵ Hemen arkasından Allah Teâlâ meleklerle olan diyalogunda da bu defa aynı lafızlarla pişmiş-kurumuş çamurdan ve şekillenmiş kara balçıktan bir “beşer” yaratacağını bildirmiş, onu şekillendirip de ruhundan üflediği zaman meleklerin ona secde etmelerini emretmiştir.⁵⁶

⁵³ Bkz. 30/Rum, 20.

⁵⁴ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 94.

⁵⁵ 15/Hicr, 26.

⁵⁶ Bkz. Hicr, 29.

Hem insan için hem de beşer için bu ifadeler kullanılırken meallerde de her iki ifade insan olarak tercüme edilmiştir.⁵⁷ Biz bu şekildeki bir kullanımın ihmalden veya unutkanlıktan dolayı değil, uzun zaman bu iki tabirin birbirlerinin yerine kullanılmakta olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Çoğu müfessirlerin bazı ayetlerde geçen beşer kelimesinden insanın kastedildiğini söylemeleri de bu şekilde tercüme etmeye iten başka bir sebep olabilir.⁵⁸ Nitekim İbn Aşur (ö.1973) beşeri tanımlarken İsfehani'ye atıf yapar ve insan ile beşerin müteradif olduğunu söyler.⁵⁹

1.1.1. Beşer Kelimesinin Türevleri

بشیر : Beşer kelimesi üçlü-sülasi bir fiil olarak lazım ve geçişli olarak kullanılırken, "if'al" babı lazımî anlam taşımaktadır. Kur'an'da müminler müjdelenirken "وأبشروا بالجنة" ifadesi geçmektedir.⁶⁰ Tef'il babına aktarılmış hali olan "بشّر" fiili "müjdeledi" anlamına gelmektedir. Meryem suresinde Zekeriya'ya hitaben: "يا زكريا إنا نبشرك بغلام" - "Ey Zekeriya! Biz seni bir oğul ile müjdeliyoruz"⁶¹ ifadeleri yer alır. Bu fiilden türetilmiş "مبشّر" kelimesi doğal olarak müjdecî anlamı taşımakta ve "بشير" kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır.⁶²

Ragıb el-İsfehani müjde veren insanın veya müminleri güzel neticelerle müjdeleyen peygamberlerin mübeşşir diye nitelendirilmesini verilen haberin yüzde oluşturduğu değişikliğe bağlamaktadır.⁶³

Güzel haber verenlere "بشير" de denmektedir. Buna karşılık, tehlikeli bir durumu haber veren ve bir tehlikeye karşı uyarıcı kişiye "نذير" denmektedir. Bu anlamda Ahzab suresinde "Biz seni bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak gönderdik"⁶⁴

⁵⁷ Örnek olması için bkz. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yay., 14/İbrahim, 11, 38/Sad, 72. Ayet mealleri.

⁵⁸ Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXI, 239.

⁵⁹ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, VIII, 47.

⁶⁰ 41/Fussilet, 30.

⁶¹ 19/Meryem, 7.

⁶² Bkz. 33/Ahzab, 45.

⁶³ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.58. "bşr" md.

⁶⁴ 33/Ahzab, 45. Ayrıca bkz. 25/Furkan, 48; 27/Neml, 63; 30/Rum, 46.

buyurulmuş, Hz. Peygamber müjdeli haber vermesi yönüyle “beşir”, uyarıcı olması yönüyle de “nezir” olarak isimlendirilmiştir. Rüzgârlar estiği zaman "بشرت الريح بالغيث" denir. Çünkü onlar, yağmurlu bulutları bir taraftan öbür tarafa sevk ederler. Bu durum, yağmurun geleceğinin habercisidir. Nitekim Allah Kur'an'da, rüzgârların müjdecisi olduklarını bildirir. Söz konusu anlamı; "وهو الذي يرسل الرياح بشرا بين يدي رحمته" - “Rüzgârları rahmetinin önünde müjdecisi olarak gönderen O’dur”⁶⁵ ayeti ifade eder. Bu bağlamda yağmuru müjdeleyen buluta da "البشور" ismi verilmektedir. Bu kelimenin çoğulu "بشر" olarak gelir.⁶⁶

Bakara suresinde; "و بشر الذين امنوا" - “İman edenleri müjdele”⁶⁷ ayeti yer alır. Bu ayet, “onlara yüzlerinde sevinç alameti ortaya çıkaracak bir haber ver”⁶⁸ diye tefsir edilmiştir.

Beşsir/müjdele fiilinin sadece müminler için mi yoksa herkes için mi kullanılabileceği sorusu gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Kur'an'ın bazı surelerinde geçen; "فبشرهم بعذاب اليم" - “onları acı bir azapla müjdele”⁶⁹ ifadeleriyle ilgili olarak bazı görüşler ortaya konmuştur. Kimi müfessirler, müjdeleme anlamına gelen “beşsir” kelimesinin kâfirler için kullanımının tıpkı müminler için kullanıldığı gibi hakikate uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü verilen haber onların yüzlerinde de değişikliğe sebep olmaktadır. Bazıları da bu ifadenin kâfirler için kullanımında kayıt gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁰

بشرى : Kendisiyle haber verilen şey anlamına gelen bu kelime, müennes olup dilimizdeki “müjde” kelimesinin tam karşılığıdır. Çoğulu da بشريات gelir.

⁶⁵ 7/A`raf, 57.

⁶⁶ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.58. “bşr” md.

⁶⁷ 2/Bakara, 25.

⁶⁸ Taberi, *Camii'l-Beyan*, I, 383; el-Vahidi, *el-Veciz*, I, 98; Kurtubi, *el-Camii li Ahkami'l-Kur'an*, I, 238.

⁶⁹ 3/Al-i İmran, 21.

⁷⁰ Ebu Hayyan, *el-Bahru'l-Muhit*, I, 177.

"بشرى لك" ve "بشراك" ifadeleri, "sana müjdeler olsun, ne mutlu sana" gibi anlamlarla tercüme edilebilir. "بشرى الربيع" tabiri, "baharı müjdeleyen alametler, baharın belirtileri" anlamını taşımaktadır. İnsanların birbirlerini müjdelemesi için "تبشير القوم" kullanılır. Sabah vaktinde ilk ışıklar yayılmaya başlayınca da, söz konusu durum için "تبشير الصباح" denmektedir.

"مباشرة" kökünden türetilmiş kelimelerden birisi de "mufaale" kalıbındaki "مباشرة" kelimesidir. Bu kelime fiil olarak ailevi münasebet anlamında kullanılmıştır.⁷¹ Allah, insanların kan-nesep ve sihr yoluyla üremelerini sağlamış, beşerin devamı bu fitrî kanunla sağlanmıştır. Dolayısıyla Kur'an'da, ailevî münasebetten kinaye olarak gayet latif bir ifade ile "mübaşeret" sözcüğü kullanılmıştır. Bakara suresinde: "ولا تباشروهن وأنتم عاكفون في المسا جد" - "Siz *itikâfta* iken onlara yaklaşmayın"⁷² ifadesi yer alır. Aynı ayette, Ramazan ayında akşamları ailelere yaklaşılmaya izin bağlamında; "Artık şimdi yaklaşın" diye de izin verilir. Buralarda kastedilen fiiller için mübaşeret kelimesi kullanılmıştır.

Yukarıdaki ayetin işaret ettiği konuda tenin tene değdirilmesi bağlamında hakikate de hamletme imkânı vardır. Bu mübaşeret sonucunda ise, üreme ve neslin devamı söz konusudur. İşte, mübaşeret eyleminin beşerin temel özelliklerinden biri olduğu ve beşer neslinin devamının ancak bu yolla mümkün olabildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, beşer olmanın gereği olan böyle bir eylemin –meşru yollardan olması şartıyla – yadırganması, evlenmenin insani-ruhi gelişime engel olduğunun düşünülmesi Kur'an'ın onaylamayacağı bir anlayıştır. Ruhun arınmanın ve insani tekâmül yollarının ancak evlilikten uzak kalmakla sağlanabileceğinin iddia edilmesi⁷³ fitrata aykırı olduğu gibi "beşer"i ve beşerilik gerçeğini inkâr anlamına da gelecektir.

⁷¹ Bkz. 2/Bakara, 187.

⁷² 2/Bakara, 187.

⁷³ Bkz. Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 227.

1.2. Beşerin Terim Anlamı

Beşer kelimesinin sözlük anlamını inceledikten sonra, şimdi de söz konusu kelimenin bir terim olarak neye karşılık geldiğine bakmak gerekmektedir. Bu noktada, çoğu klasik kaynaklarda beşer kelimesi ile insan kelimesinin bir birlerinin yerine kullanılmış olduğunu bir daha hatırlatmak gerekmektedir. Çünkü bazı hallerde, beşeri bir durumdan söz edildiği halde insan kelimesi kullanılmaktadır. Böylece açıklama yerini başka bir kelimeye bırakmak zorunda kalmaktadır. Bu bakımdan aradaki inceliklere dikkat etmek gerekmektedir.

İlm-ü'l-beşer tabiri, insanın tabii hallerinden bahseden ilim anlamı taşımaktadır. Yine beşer; dış deri, derinin dış kısmı, görünen yüzü anlamına gelmektedir. Bu anlamda insan, derisinin tüysüz ve kılsız olmasıyla diğer hayvanlardan ayrılmakta ve bundan dolayı ona “beşer” denmektedir.⁷⁴

İnsan, bedeni ve fiziksel açıdan ele alındığı zaman, onun dış görünüşüne vurgu yapıldığı durumlarda Kur'an ondan, “beşer” diye söz etmektedir.⁷⁵ Elmalılı (ö. 1942) da beşeri, varlık silsilesi içindeki insan türü olarak görür. Bir başka ifadeyle beşer, insanı hayvanlardan ve bitkilerden ayıran fiziki/görünen niteliklerin toplamıdır.⁷⁶

İnsan yapısı kompleks bir özelliğe sahip olduğu için, onun durumu yemeğe veya ilaca da benzetilmiştir. Yemeği veya ilacı oluşturan maddeler, tek başına ele alındıkları zaman farklı bir halde olmakta ve değişik isimlerle anılmaktadır. Bu maddeler bir araya geldiği zaman durumları ve isimleri farklılaşmaktadır. İşte insan da böyle bir varlıktır. Ona beşer denildiği zaman, yepyeni bir mana ortaya çıkmakta ve o tamamen orijinal bir varlık haline dönüşmektedir. Bu mana, ayakta durma, yürüme gibi onu kısmen diğer varlıklara benzeten kısmen de ayıran yönlerini içerir. Aynı zamanda, utanma, sıkılma, gülme gibi reaksiyonları da kapsar. Bunun yanında o, akılla ilgili iş ve işlemleri düşünüp gerçekleştirebilmekte, terkipler-tahliller

⁷⁴ Firuzabadi, *Tertibu Kamisi'l-Muhit*, “bşr” md., I, 447.

⁷⁵ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, “bşr” md., s.59.

⁷⁶ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5584.

yapabilmekte, değişik sanatlar öğrenebilmektedir. Bunların da ötesinde, ahlaki prensipler edinip bunları davranış olarak sergileyebilmektedir.⁷⁷

Bu açıklamalara göre beşer sözcüğünün, insanın fiziksel özelliklerinin ve dış görünüşünün ifadesi olduğu görölmektedir. Şemseddin Sami (ö. 1904), beşer ve insan kavramları arasında bir kıyaslama yapar. Beşeriyetin insanın yaratılış haliyle taşıdığı özellikler olduğunu, insaniyet ile arasında farklar bulunduğunu belirtir. Bu farklılıkları şu şekilde dile getirir: “Beşeriyet, insanın yaratılış yönündeki durumlarını ifade eder. İnsaniyet ise fazilet ve ruhsal durumlara ait bir kelimedir. Unutmak, korkmak, sevmek, iştah, şehvet vb. haller beşeriyete ait niteliklerdir. Kerem, (cömertlik, iyilik) sözünde durma, kanaatkârlık gibi haller ise insaniyet ile ilgilidir. Dolayısıyla insaniyet ahlak ile ilgili bir haldir.”⁷⁸

Beşer kelimesinin kök anlamlarından hareket eden bir başka dilci Ebu Hilal el-Askeri, (ö. 397/1005) insan ile beşeri karşılaştırdığı “*el-Furuq fi'l-Luğa*” adlı meşhur eserinde, insan ile ilgili şunları söylemektedir: “Nas” özellikle insan toplulukları için kullanılmaktadır. “Nas”, çoğuldur ve çoğul oluşu kendi lafzındandır. Bu kelimenin aslı “ünas” olup elifin harekesi yoktur. Bunun için “elif” “lam”a dönüştürülmüştür.”⁷⁹

“Nas” kelimesinin kök olarak “nevs” kelimesine dayandığını söyleyenlerin olduğunu da söyleyen el-Askeri, şu açıklamayı yapar: “Nevs” sözlükte “hareket etmek” anlamına gelir. “Nas” kelimesinin kökü “nevs” olamaz. Çünkü “nevs” kelimesinin ism-i tasgiri “nüveys” olur. İnsana gelince onun aslı “üns” veya “ins” kelimesine dayanır. Bu kelime kök olarak cana yakınlık, sıcakkanlılık ifade eder. İns kelimesinin karşıtı vahş kelimesidir. Ürkme, kaçma, yabancılık gibi anlamları içerir. Dolayısıyla, insan olmak, hayvanlığa ve hayvanca davranışlara muhalif olmayı gerektirir. Beşer kelimesine gelince o, dış görünüşün güzelliğinin ifadesidir. Güzел görünümlü bir adama; "رجل بشير" denmekte, görünüşü güzel olan kadın için; "بشيرة" kelimesi kullanılmaktadır. İnsanlara da genel anlamda “beşer” denmesi, dış görünüş

⁷⁷ Ragıb el-İsfehani, *İnsan*, 51.

⁷⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, s. 117.

⁷⁹ Ebu Hilal el-Askeri, *el-Furuq fi'l-Luğa*, s.406.

olarak en güzel görünüşlü olmaları sebebiyledir. Bu anlama; insanların görünmeleri, ortada olmaları veya derilerinin görünür olmaları da dâhil edilebilir. Nitekim derinin dış yüzüne “beşera” denmiştir.”⁸⁰ Mü’minun suresinde geçen; “*Bu başka değil, sizin gibi bir beşerdir*”⁸¹ sözünün anlamı budur. Beşer kelimesinin tesniyesi/ikili⁸² yapılabilir. Oysa çoğul kullanımı hiç işitilmemiştir. Sonuç olarak beşer, topluluk ismi olmaktadır.”⁸³

Beşer ve insan kelimelerinin Âdemoğullarının tanımlanmasında ortak kelimeler olmakla birlikte, aradaki farka değinen Ali Şeriatî(ö.1977); “Beşer kelimesi onun cismani yönünü ifade eden bir kelime iken ikincisi ahlaki ve psikolojik yönlerini ifade eder”⁸⁴ demektedir. Ayrıca o, insan kelimesini “ben” bilincine sahip, özgürlüğüne kavuşmuş, olgunlaşmış türün nitelikleri anlamında kullanıldığını dikkat çekmektedir.

1.3. Beşerin Biyolojik Özellikleri

Beşerin diğer yaratıklar arasında yerinin ve konumunun ne olduğu, hangi durumlarda benzeştiği veya ayrıştığı, konunun netlik kazanması açısından önem arz etmektedir.

Hicr suresinde; " *فإذا سويته و نفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين* " ⁸⁵ ayeti yer alır. Bu ayette insanın kuru bir çamurdan yaratıldığı, sonra tesviye edildiği ve kendisine ruh üflendiğinden bahsedilmektedir. Bu ayetlerin içeriği ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Öncelikle beşerin, insanın müradifi olduğu söylenmiş ve insanın yaratılışından bahsedildiği vurgusu yapılmıştır.⁸⁶ Tesviye, bir şeyin zatındaki değişikliklerdir. Burada da insanın unsurlarının kıvama ulaştırılması anlamında olduğu söylenmiştir. Şöyle ki onun tesviyesi, maddesinin, ruhun üflenmesini kabul edebilecek bir kıvama getirilmesidir.

⁸⁰ Ebu Hilal el-Askeri, *el-Furuq fi'l-Luğa*, s.406.

⁸¹ 23/Müminun, 24.

⁸² Beşer kelimesinin ikil kullanımı için bkz. 23/ Müminun, 47.

⁸³ Ebu Hilal el-Askeri, *el-Furuq fi'l-Luğa*, s. 410.

⁸⁴ Ali Şeriatî, *İnsan*, s.365.

⁸⁵ 15/Hicr, 29.

⁸⁶ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 139.

İbn Aşur, ayetteki “nefh” sözcüğü ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “Nefh kelimesi aslında, içeride tutulan bir havanın çıkarılması anlamına gelir. Bu, ıslığın çıkarılmasına benzer. “Nefeha” fiili “فی” harfi ile kullanıldığı zaman, nefesin bir şeyin içine üflenmesi anlamına gelir. Nefh kelimesinin bu ayette söylenmesi, güçlü etkiye sahip latif bir kuvvetin vücuda bir defada konulması anlamındadır. Yoksa ortada ne bir üfleme, ne de üflenen bir şey vardır. Ayrıca ruhun ism-i celale nisbeti de övgü içindir.”⁸⁷ Yine bu ayetle ilgili olarak İbn Aşur başka bir konuya daha işaret eder: “Unsurların (elementlerin) üstünlüğü, ancak eserleri ve işleri ile ölçülür. Bazı maddelerin kötü bazılarının iyi olması, Allah’a göre değil bilakis beşerî idrake göredir. Misk örneğini ele alacak olursak o, insanlara güzel gelir. Meni ise insanın bizzat kendisi de dâhil türünün menşei ve üreme vesilesi olmasına rağmen, her insana kötü ve çirkin gelir. Allah bunu Kur’an’da ifade etmiştir.⁸⁸ Öte yandan, insanların en faziletlieleri bu maddeden yaratılmıştır. Oruçlunun ağız kokusunun Allah katında miskten daha güzel gelmesinin⁸⁹ mantığını da burada aramak gerekir. Demek ki burada önemli olan, beşerin hangi maddeden yaratıldığı ve aslının nereden geldiği değil, onun beşeri vasıfların etkisinden mümkün olduğunca kurtulabilmesi ve yararlı işler yapabilmesidir.”⁹⁰

Suyun, bütün canlıların hayat kaynağı olduğu konusu Kur’an’ın bildirdiği bir hakikat olup tartışma gerektirmeyen bir durumdur. Beşerin varlığı için bir başka zorunlu madde de topraktır. Bu madde, her ne kadar insan şeklini alıncaya kadar çeşitli merhaleler geçirdiyse de asıl itibarıyla o, su ve toprak karışımı olan çamurdur. Bu konu ilgili başlıklar altında ele alınacaktır. Biz şimdi beşer kelimesinin bağlamını ele almak istiyoruz.

⁸⁷ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, IV, 45.

⁸⁸ 32/Secde, 8.

⁸⁹ Buhari, *Savm*, 9; Müslim, *Sıyam*, 163.

⁹⁰ İbn Aşur, *a.g.e.*, IV, 45.

1.4. Beşer Kelimesinin Kuran’da Kullanılış Şekilleri/Bağlamları

1.4.1 Beşerin Aslı /Su ve Topraktan Oluşması

Allah Teâlâ insanın yaratılışı ile ilgili pek çok ayette onun beşeri özelliklerinden bahsetmekte ve bize bu konuda yeterli bilgi vermektedir. İnsanın hangi maddeden yaratıldığını, aslının ne olduğunu, sonlu bir varlık olup olmadığını, diğer varlıklar arasında ne gibi bir konumu olduğunu Kur’an’dan öğreniyoruz. Bu arada insanın biyolojik gelişimiyle ilgili olarak bizler için kapalı olan ve çağlar boyu insan zihnini yoran bölümler yok değildir. Bizim için öncelikle, verili bilgilerin neler olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Kur’an’da açıkça ortaya konan hususların, insan hayatı bağlamında ne ifade ettiği üzerinde durulmalıdır. Bu bağlamda insanın yaratıldığı elementler düzleminde karşımıza bazı ayetler çıkmaktadır.

Kur’an’da insanoğlunun bir beşer olarak yaratılması gündeme getirilirken yaratılışa esas olan bazı maddelerden söz edilmektedir. Sad suresinde şöyle denmektedir: " إذ قال ربك للملائكة إني خالق بشرا من طين " – *“Hani rabbın meleklere; “Ben çamurdan bir beşer yaratacağım, onu tamamlayıp içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman derhal ona secdeye kapanın demişti.”*⁹¹

Taberi (ö.310/922), beşerin yaratılması ifadesiyle Âdem’in yaratılışının kastedildiğini söylemiştir. “Sonuçta, onun aslı topraktır”⁹² demiştir. Söz konusu ayette geçen " سويته " ifadesiyle ilgili olarak Bagavi (ö.516/1117); “yaratılışını bir düzene ve şekle koyduğum, şeklini yerli yerince oluşturduğum, yaratılışını tamamladığım zaman”⁹³ diyerek açıklama yapmıştır.

"ونفخت فيه من روحي" ayetinde geçen “min ruhi/ruhumdan” ifadesini Taberi, “min kudreti/kudretimden, gücümünden” şeklinde tefsir etmiştir. Dahhak’ın da aynı

⁹¹ 38/Sad, 71,72.

⁹² Taberi, *Camiu’l-Beyan*, XXI, 239; Bagavi, *Mealimu’t-Tenzil*, Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Dâru Taybe, Riyad 2006, VII, 103.

⁹³ Bkz. Bagavi, *Mealimu’t-Tenzil*, VII, 103.

şeyi söylediğini ifade etmiştir. Ona göre Allah, beşerin yaratılışı derken Âdem'in yaratılışını kastetmiştir.⁹⁴

Fahrettin Razi, buradaki ayetlerde geçen konuların bağlamına dikkat çeker ve o, bu ayetlerin büyük bir olayı haber verdiğini söyler. Ortada, önemle üzerinde durulması ve tedbir alınması gerekli bir durumun olduğuna işaret eder. Diğer önemli bir hususun da meleklerin soruşturması olduğunu ifade eder. O, “Bu soruşturma, hadisenin büyük bir ehemmiyeti olduğunun göstergesidir” der. Beşerin yaratılışındaki hikmetin de cehalet, tekebbür ve isyan olmadığını bilakis ona yakışanın marifet ve taat olduğunu vurgular. Yine o, İblis'in haset ve kibir sebebiyle Âdem'e düşman olduğunu hatırlatır. Dolayısıyla akıllı insanın, İblis'in durumuna düşmekten kaçınması gerektiğini söyler.⁹⁵

Yukarıdaki ayetlerin içeriğiyle hemen hemen aynı olan bir başka ayet, Hicr suresinde geçmektedir. "انی خالق بشرا من طین"⁹⁶ ayetinde insanın fitratı, onun bedeni ve cismi nazar-ı itibara alınmış görünmektedir. Aynı surede; “Biz insanı kuru bir balçıktan yarattık”⁹⁷ ifadesi yer almaktadır. Her ne kadar burada insandan bahsedilse de onun beşeri yönüne vurgu vardır. Nitekim İsfehânî, insanın bedeni/fiziksel yapısı kastedildiği ve dış görünüşü hedeflendiği zaman Kur'an'ın “beşer” kelimesini kullandığını ifade etmektedir.⁹⁸

Elmalılı “beşer”i varlıksal anlamda algıladığımız insan türü olarak görmektedir.⁹⁹ Yani burada insanı diğer canlılardan ayıran fiziki boyut kastedilmektedir.

Kur'an, insanı öncelikle insan olarak ele alır ve onu mükerrem bir varlık olarak görür. O, mümin, kâfir veya münafık olmadan önce insandır. Melekler de bu

⁹⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXI, 240.

⁹⁵ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXVI, 410.

⁹⁶ 15/Hicr, 26.

⁹⁷ 15/Hicr, 28.

⁹⁸ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, “bşr” md., s.59.

⁹⁹ Elmalılı, *Hak Dini, Kur'an Dili*, VII, 5584.

varlığa secdeye davet edilmiştir.¹⁰⁰ Kur'an insanı muhatap alırken ona değer verdiğini göstermiş, onun sahip olduğu değerlerin de korunmasını istemiştir.

İnsan, kavram olarak, tekliflere, emir ve yasaklara muhatap olma, sonsuzluk âlemine hazırlanma noktasında “beşer” kavramı ile ayrılmaktadır.¹⁰¹

İnsanın topraktan yaratıldığını bildiren bir başka ayet de Rum suresinde geçmektedir. Orada da insanın topraktan yaratılıp bir beşer olarak yeryüzüne dağılması, Allah'ın varlığının delili olarak sunulmaktadır.¹⁰²

1.4.2. Kavimlerin Peygamberleri Beşer Olarak Görmesi

Kur'an'da beşer kelimesinin zikrediliş sebeplerinden birisi elçilerin bir beşer olduğu gerçeğini hatırlatmaktır. Peygamberler risalet görevini yerine getirirken onların muhatapları davete uymamışlardır. Gerekçe olarak bazı bahaneler öne sürmüşlerdir. İlk devir peygamberlerinden olan Hz. Nuh'a kavmi; “*Biz seni sadece bir beşer olarak görüyoruz*”¹⁰³ demişlerdir. Bu tepki, değer yargılarının davranışlara nasıl etki ettiğini göstermektedir. Böylesi bir bahaneye sığınmakla onlar, kendilerine haklı bir gerekçe bulduklarını düşünmektedirler. Onlar, Peygamberlerin yaratılışa ve şekilde kendileri gibi olduklarını söylemektedirler.¹⁰⁴ Belki de bir başka sebep, onların kıskançlıklarıdır. Kısacası onlar, Allah'ın dilediği kimselere yaptığı lütuf ve ihsanı çekememektedirler. “*Sen melek değilsin, bizim gibi bir beşersin. Allah bize değil de sana nasıl vahiy gönderiyor?*”¹⁰⁵ diyerek itiraz etmektedirler.

Muhammed el-Kasimi'nin (ö.1914) naklettiğine göre, Kaşani(ö.736/1335) şöyle der: “Dünya işleri ve imkânlarıyla dolu, her türlü işi istedikleri gibi yapmaya muktedir olan kimseler (eşraf, elit tabaka, mele’)¹⁰⁶ hep bunu söylemektedir. Onların akli hakka karşı perdelenmiştir. Onlar görüntüye göre hüküm vermektedirler. Vehim

¹⁰⁰ 15/Hicr, 28, 29.

¹⁰¹ Ömer Aslan, *Kur'an'a Göre Beşer ve İnsanın Farkı*, BDÜİFD, sayı 16, yıl 2006, ss. 49-64.

¹⁰² Bkz. 30/Rum, 20. Açıklama için bkz. Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV, 107-110.

¹⁰³ 11/Hud, 27.

¹⁰⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XV, 29.

¹⁰⁵ Kurtubi, *el-Camii li Ahkami'l-Kur'an*, IV, 317.

¹⁰⁶ Mele' ile geniş bilgi için bkz. Mehmet Tözlüyurt, *Kur'ani bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi*, Kelam Araştırmaları Dergisi, c. XIII, sayı 2, 2015, ss. 807-826.

ile dolu, düşük arzular (heva) ile şaşırılmış kimselerdirler. Dolayısıyla onların akılları sadece birkaç günlük geçime erebilmektedir. Tasavvurlarının ulaşabildiğinin ötesinde başka bir evrenin, bir aşamanın olabileceğini görememektedirler. Neticede onlar, nübüvvet makamını da idrak edememektedirler.”¹⁰⁷

Asırlar önce Nuh kavminin yapmış olduğu bu itirazın benzerleri, daha sonra gelen peygamberlere de yapılmıştır. Ad ve Semud kavminin yaptığı da bundan farklı bir şey değildir. Peygamberlerin onlara: “Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? Hâlbuki o, sizin günahlarınızdan bir kısmını bağışlamak ve muayyen bir vakte kadar yaşatmak için sizi (hak dine) çağırıyor” sözlerine karşılık, onların söylediği söz ise aynıdır: “Siz de bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz.”¹⁰⁸

İnsanın fitratına ve kökeninin birliğine işaret eden böylesi bir tutumu, yüzlerce yıl sonra muhatapları son peygambere karşı da takınmışlardır. Enbiya suresindeki bir ayet buna vurgu yapmaktadır. “Rablerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuştular: “Bu da (Muhammed) ancak sizin gibi bir beşer. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?”¹⁰⁹ “Bu elçiye ne oluyor ki o da yemek yiyor ve çarşıda pazarda dolaşıyor”¹¹⁰ sözü de yine Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’e söyledikleri sözlerden birisidir. Nuh kavmi ile müşrikler arasındaki benzerliği ortaya koyan ikinci bir durum da onların, peygamberlere uyan kimselerin fakir kimseler olmasını bahane etmeleridir. Çünkü onlar, sosyal açıdan düşüklüğü ve yükseklığı (üstünlüğü) maddi güç ve dünyevi imkânlarla değerlendiriyorlardı. Kim ki malıyla zengin, yardımcılılarıyla veya askerleriyle desteklenmiş olursa o üstün idi. Malı ve adamı az olan ise onların nazarında değersizdi.¹¹¹

¹⁰⁷ El-Kasimi, *Mehasinü't-Te'vil*, Tahk. M. Basil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418 h., VI, 87.

¹⁰⁸ 14/İbrahim, 10.

¹⁰⁹ 21/Enbiya, 3.

¹¹⁰ 25/Furkan, 7,20.

¹¹¹ Muhammed Ebu Zehra, *Zehratu't-Tefasir*, VII, 3700.

Peygamberlerin, insanlarla aynı cinsten olması, kısacası onların da beşer olması ile ilgili olarak Tevbe suresinin 129. ayetinin tefsirinde Maturidi (ö.333/944) şöyle söyler: “Allah’tan gelen emir ve nehiylerin, bunların içerdiği hikmetlerin insanlara, onların anlayacağı şekilde ulaştırılması önemlidir. Bunun da ancak kendilerinden seçilmiş bir peygamber eliyle olması uygundur. Çünkü Peygamberler, toplumu ve o toplumda yaşayan fertlerin durumunu, onların hallerini, kudret ve kabiliyetlerini en iyi bilen kimselerdir. Bunun yanında, her varlık kendi cinsine meyleder. Bu durum fitratın gereğidir.”¹¹² Nitekim “*Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan, kendilerini tezkiye eden, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler*”¹¹³ ayeti bu gerçeğe dikkat çeker. Peygamberin insanlarla aynı yapıda ve yaratılıştaki olmasının bir başka yararı, peygamberlerin onlara örneklik etmeleridir.¹¹⁴ Bu durum Kur’an’da şöyle ifade edilir: “*Andolsun ki Allah’ın Elçisi, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı ümit edenler ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.*”¹¹⁵ İnsanlara rehberlik edecek olanlar davet ettikleri davaya önce kendileri inanmalı ve o davayı temsil etmelidirler. O zaman diğer insanları gittikleri yola davet etme hakkını elde ederler.

1.4.3. Beşerin Yaratılışının Allah’ın Kudretine Delil Olması

Hidayet kitabı olan ve insanları Allah’ın yoluna çağıran Kur’an’ın bir biyoloji veya tarih kitabı olmadığı sürekli dillendirilir. Bunun için Kur’an’da anlatılan tarihi olayların ayrıntılarına girilmez.¹¹⁶ Furkan suresinde ele alacağımız ayet bu konuya açıklık getirecek niteliktedir. Allah Teâlâ bu surede, kendi zatını tanıttığı bir grup ayeti zikreder. Rablerini bırakıp da birtakım tanrılar edinenlere veya kendi istek ve arzularını putlaştırıcılara karşı Allah, evrendeki ayetleri gözler önüne serer. Gölgeyi nasıl uzattığını, geceyi nasıl bir elbise (örtü) ve gündüzü nasıl dinlenme vesilesi kıldığını hatırlatarak bunların üzerinde düşünülmesini öğütler.

¹¹² Maturidi, *Te’vilatü Ehli’s-Sünne*, V, 516.

¹¹³ 3/Al-i İmrân, 164.

¹¹⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 193.

¹¹⁵ 33/Ahzab, 21.

¹¹⁶ M. Sait Şimşek, *Kur’an Kıssalarına Giriş*, s.12.

Rüzgârları müjdeci olarak sevk ettikten sonra gökten tertemiz bir su indirdiğini ve ölü toprağı dirilttiğini bildirir.¹¹⁷ Bunları saydıktan sonra sudan bir beşer yarattığını ve onu nesep ve sıhriyete (kan ve evlilik bağından doğan yakınlık) dönüştürdüğünü haber verdikten sonra bütün bunların oluşumunu kendi kudretine bağlar.¹¹⁸

Taberi, bu ayetlerin tefsirini yaparken önce beşerin sudan yaratıldığını açıklar. Allah'ın kudretine işaret ettikten sonra, insanın nasıl soy sop kılındığı konusunu ele alır. Nisa suresine dayandırarak o, insanların üreme sebeplerinden olan nesebin yedi olduğunu açıklar. “Sıhr” konusunu da aynı ayetin bir kısmında açıklanan kişilere dayandırır ve onun beş sınıf olduğunu ifade eder.¹¹⁹

Tevhit delillerini sayan Fahreddin Razi, beşerin sudan yaratılmasını da bu delillerden birisi olarak görür. İnsanın yaratılış maddesi ile ilgili olarak o, iki görüş üzerinde durur. Birincisi, bütün canlıların aslının su olduğudur. Çünkü Nur suresinde; “*Allah bütün canlıları sudan yarattı*”¹²⁰ buyrulmaktadır. İkincisi, su ile kastedilen şeyin “nutfe” olduğudur. Yine Kur'an'da insanın basit,¹²¹ dışarı atılan bir sudan yaratıldığı bildirilmektedir.¹²² İşte böyle bir sudan beşerin yaratılması ve bir nutfeden erkek ve dişi olmak üzere iki çeşidin var edilmesi de Allah'ın kudretinin delillerinden sayılmaktadır.”¹²³ Beşerin yaratılmasının Allah'ın kudretine delil olduğunu bildiren ayetlerden birisi de Rum suresinde geçer: “*Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının delillerindendir. Sonra siz (her tarafa) yayılan beşer oluverdiniz.*”¹²⁴

Beşerin yaratılış olayının bu surede gelişiminin hikmetini anlamak için önce surenin başına bir göz atmak gerekir. Bizanslıların İranlılara yenilmesi konusundan bahsettiği için Mekki olduğu anlaşılan Rum suresi,¹²⁵ gayba dair bilgiler vererek

¹¹⁷ Bkz. 25/Furkan, 45, 53.

¹¹⁸ Bkz. 25/Furkan, 54.

¹¹⁹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XIX, 284; Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIV, 475; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XIII, 58.

¹²⁰ 24/Nur, 45.

¹²¹ 77/Mürselat, 20.

¹²² 86/Tarık, 6.

¹²³ Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIV, 475.

¹²⁴ 30/Rum, 20.

¹²⁵ Mevdudi, Bu olayın MS. 615 yılında, Habeşistan'a hicretin gerçekleştiği bir zamanda nazil olduğunu söyler. Daha geniş bilgi için bkz. Ebu'l-A'la el-Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, IV, 243.

başlar. Sure, Rumların yeniden galip geleceğini bildirir. Böylece, insanların sadece zahire hükmettikleri, olayları buna göre yorumladıkları vurgulanır. Dolayısıyla, yarın ne olacağını bilemeyen insanın hayatında hatalar olabileceği hatırlatılır. Daha sonra ahiret konusu gündeme getirilir. Ahiretin varlığını ispatlamak için kâinattan deliller sunulur. Surenin 28. ayetinden itibaren insan için en doğru davranış biçiminin sadece Allah'a kulluk olduğu haber verilir. Tevhid inancıyla çelişen şirk, hem insan fitratına hem de varlığın tabiatına aykırıdır. Bu yüzden insan, ne zaman küfür ve şirke düşerse o zaman fitne, fesat ve zulüm ortaya çıkar.

Surenin devamında Allah'ın kudretinin delilleri sıralanır. Her şeyin O'nun elinde olduğunu bildiren misaller peş peşe gelir. Toprağın yağmur suyuyla canlanıp bitkiler çıkarması gibi ölü insanların da ahirette tekrar canlanacakları temsil yoluyla gösterilir. Allah'ın rububiyetinin bir başka delili de, insanın topraktan yaratılması ve beşer olarak yeryüzüne yayılması hadisesidir. Sonra Allah, insanların birbirleriyle kaynaşması, birlikte yaşaması için eşler yaratmış, aralarında sevgi ve merhamet var etmiştir.¹²⁶ Renklerin ve dillerin farklılığı da hep insanı Allah'a inanmaya götüren delillerdir. Yer ve gök Allah'ın emriyle ayakta durmaktadır. Kıyamet günü insanlar topraktan çağrıldıkları zaman, ilk günkü yaratıldıkları gibi hemen kabirlerinden çıkarılacaklardır.¹²⁷ Bu şekilde insana yaratılışın hangi gayeye dayanmış olduğu açıklanmış olur.

1.4.4. Beşerin Gaybı Bilmesi

Peygamberler, Allah'ın kendi mesajını insanlara iletmesi için insanlar arasından seçtiği özel kişilerdir. Peygamberlerin bir takım vasıflarının olması doğaldır. Onların zeki, güvenilir, doğru sözlü kimseler olmaları gerekir. Ta ki tebliğ görevlerini hakkıyla yapabilsinler ve davalarında başarıya ulaşabilsinler.

Peygamberlerle ilgili bir başka konu, peygamberliğin çalışmakla elde edilen bir makam olmadığı, peygamber olacak kişinin seçiminin tamamen Allah'a ait olduğu gerçeğidir. Fakat bu saydığımız özellikler onların birer beşer olmaları

¹²⁶ 30/Rum, 20,21.

¹²⁷ 30/Rum, 22,25.

gerçeğiyle çelişmemektedir. Peygamberlerin sahip oldukları özellikler az veya çok her insanda vardır. Özel bir çaba ve iyi bir eğitimle daha da geliştirilebilecek niteliklerdir. Ancak Peygamberler bu konularda muhataplarının çok üstünde özelliklere sahiptirler. Öte yandan, peygamber de olsa hiç kimsenin gaybı bilmesine imkân yoktur. Gaybın anahtarları Allah katındadır.¹²⁸ O'ndan başka hiç kimse gaybı bilemez.¹²⁹ “*Karada ve denizde olanların tümünü O bilir. O'nun izni olmadan bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıklarındaki bir tane, yaş ve kuru dışta olmamak üzere hepsi (ve her şey) apaçık bir kitaptadır*”.¹³⁰

İnsanların en çok merak ettikleri ve peygamberlerine sordukları konulardan birisi olan kıyamet ile ilgili olarak şöyle bir ayet vardır. “*O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler*”.¹³¹ İşte Allah, bu gerçeğin peygamberler tarafından insanlara iletilmesini istemiştir:

“*De ki: "Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ve ben size bir meleşim de demiyorum. Ben, bana gelen vahiyden başkasına uymam."* De ki: “*Kör olanla gören bir olur mu? Yine de düşünmeyecek misiniz?*”¹³²

Buna benzer ayetlerle insanların beşer gerçeğini anlamaları, peygamberlik mefhumunu yerli yerine oturtmaları istenmiştir. Böylece yersiz, zamansız, tutarsız ve hayatın gerçeklerine zıt olan isteklerde bulunulmasının da önüne geçilmiştir. Peygamberler ancak kendilerine bildirilen hakikatleri iletmekle görevlidirler. A'raf suresindeki ayet¹³³ bunu anlatmaktadır. Konu ile ilgili bir başka ayet şöyledir: “*De ki: Allah'ın dilemesi dışında kendim için yarardan ve zarardan (hiçbir şeye) malik değilim. Eğer gaybı bilebilseydim muhakkak hayırdan yaptıklarımı arttırdım ve*

¹²⁸ Bkz. 6/En'am, 59.

¹²⁹ 27/Neml, 65.

¹³⁰ 6/En'am, 59.

¹³¹ 7/A'raf, 187.

¹³² 6/En'am, 50.

¹³³ Bkz. 7/A'raf, 187.

*bana bir kötülük dokunmazdı. Ben, iman eden bir topluluk için bir uyarıcı ve bir müjde vericiden başkası değilim ”.*¹³⁴

Burada bir konuya açıklık getirmek gerekir. Peygamberlerin ve özellikle Hz. Peygamber’in cennet veya cehennem ahvali gibi bazı konularda gelecekte haber verdiği rivayetler vardır. Bu arada kıyamet kopmadan önce bazı belirtilerin olacağına dair rivayetler de bulunmaktadır. Bunları değerlendirirken daha ölçülü davranmak gerektiği kanaatindeyiz. İnsanların faydasına olmayan, peygamberlikle doğrudan ilişkisi bulunmayan rivayetlerin sıhhati tartışılabilir. Ancak, ahiret ahvaline dair bazı bilgilerin peygambere bir şekilde verilebileceği göz ardı edilmemelidir. Allah’ın bilgisi ve iradesi dâhilinde olan böylesi bir durum, nübüvvet makamına ve gayb ile ilgili ayetlerin muhtevasına aykırı görülmemelidir. Üstelik tüm insanlığı hidayete, sonuçta da dünya ve ahiret saadetine çağıran bir peygamberin, vadettiği ahiret ahvali ile ilgili olarak bilgilendirilmesi doğal karşılanmalıdır. Değilse, kendisine sorulan normal bir soruya bile cevap vermesi mümkün olmaz. Bu durum peygamberlik görevinin yerine getirilmesine engel olur. Nitekim aşağıdaki ayet bizim için yeterli açıklamayı yapmaktadır: *“Size Rabbimin vahiyle ilettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum ”.*¹³⁵

Bu konu ile ilgili söylenecek bir başka söz de, insanların riyazet veya çeşitli ruhi arınma yollarıyla sırlara vakıf oldukları ya da falcılık-cincilik gibi yollarla gaybı bildikleri iddiasıdır. Bazı velilerin insanların sırlarını bildikleri, bağlılarının kalplerini okudukları, üstelik bazı yatırıların mezarlarında iken tasarruf ettikleri, dünya hayatına müdahil oldukları, zorda kalanların yardımına koştukları/koşacakları zannedilmektedir. Bütün bunlar Kur’an’ın hükümlerine aykırıdır. Beşer gerçeğini bildiren ayetlerle doğrudan çelişmektedir. Kur’an’ı biraz olsun inceleyen bir kişinin bunlara itibar etmesi mümkün değildir.

---

¹³⁴ 7/A’raf, 188.

¹³⁵ 7/A’raf, 62.

1.4.5. İblis'in İnsanı Beşer Olarak Görmesi

İblis ile Âdem'in kıssası, Kur'an'ın çeşitli yönleriyle ele aldığı önemli konulardan biridir. Bu kıssalar, insanın kendi tarihini, kendi varoluş serüvenini ve akıbetini öğrenebileceği materyallerin başında gelmektedir.

İblis, Allah'ın "secde" emrine uymamıştır.¹³⁶ Gerekçe olarak Âdem'in yaratıldığı maddeyi öne sürmüştür. Allah ona secde etmeme sebebini sorunca; "Ben, kuru çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim" diyerek cevap vermiştir.¹³⁷

Söz konusu diyaloga girmeden önce bir noktayı açıklayalım. Âdem-İblis kıssasında, daha pek çok konuda olduğu gibi İsrailiyat türünden çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin bir kısmı olayların anlaşılmasına yardımcı olurken, çoğu da meseleyi tamamen karmaşıklaştırmakta ve konuyu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bunlardan birisi de aşağıda sunacağımız rivayettir. İbn Abbas'tan şu mealde bir olay nakledilmektedir: "Allah melekleri yarattıktan sonra: "Ben çamurdan bir beşer yaratacağım. Onu yaratınca secde edin" dedi. Onlar da: "Yapmayız!" dediler. Allah onların üzerine ateş gönderdi ve onları yaktı. Başka melekler yarattı, onlara öncekilerin aynısını dedi. Onlar da directtiler. Yine onlara ateş gönderip hepsini yaktı. Sonra başka melekler gönderdi. Onlara da aynısını dedi. Üçüncü defa da onları yaktı. Sonra yeniden melekler yarattı. Meleklerle emretti, onlar da "سمعنا واطعنا" –"duyduk ve itaat ettik" dediler ve verilen emre itaat ettiler. Ancak İblis directti ve o kâfirlerin ilki oldu".¹³⁸

Bu tür rivayetler meleklerle ilgili hakikatleri ifade eden Kur'an ayetleriyle taban tabana zıt noktalar içermektedir. Her şeyden önce bu rivayetler, meleklerin masumiyeti ve onların Allah'a karşı gelmemeleri gerçeğiyle çelişki oluşturmaktadır. Çünkü Kur'an'da onların kendilerine emredilene aynen yaptıkları ifade edilir.¹³⁹ Belki bu rivayetleri tarihi birer belge olarak değerlendirmeli, o günün insanının zihin

¹³⁶ 38/Sad, 72.

¹³⁷ 15/Hicr, 33.

¹³⁸ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XVII, 102.

¹³⁹ 66/Tahrim, 6.

ve kültür yapısıyla ilişkilendirmelidir. Ama bu tür rivayetler bir inancın veya bir hükümün dayanağı olmamalıdır. Nitekim İbn Kesir de bu rivayete ihtiyatla yaklaşır. O, nakledilen bu rivayeti uzak bulur ve "والله أعلم"¹⁴⁰ diyerek kibarca reddeder.

Allah'ın secde emrine uymama gerekçesini dile getiren İblis, kendisinin ateşten, beşerin ise topraktan olduğunu söylemiş ve kendisinin ondan daha hayırlı olduğunu iddia etmiştir.¹⁴¹

Muhammed Ebu Zehra (ö.1974), konu ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunur: "Burada Allah, Âdem ve İblis kıssasını tekrar ediyor. Amaç bir kıssanın tekrarı değil, hakikate bir başka açıdan yeniden bakmaktır. O da Allah'ın insanı mükerrem kıldığı konusudur. İnsan yetenekleri ve imkânları seferber edip istikameti yakaladığı takdirde meleklerden daha üstün olabileceğine işaret vardır. İkinci bir nokta da şeytanın saptırma yolları ve bunda ısrarcı olacağının vurgulanmasıdır. Bu saptırmanın sonucunun ne olacağının cevabı da vardır. O, ihlâslı kullara tesir edemeyecektir. O zaman biz de Kur'an'daki kıssaları okuduğumuz gibi hak üzere nakledeyim."¹⁴²

"İblis, beşeri nasıl görmekteydi? İblis'e göre insan bir beşerdi. Derisi olan yoğun bir cisimdi. Bu derili, yoğun cisim, kokuşmuş çamurdan yaratılmıştır ve yaşamı ona bağlıdır. Kendisi ise ateşten yaratılmış latif bir cisim olduğu için beşerden yüksektir. Dolayısıyla latif cismin yoğun cisme secde etmesi uygun olamaz. Bu düşünce ile yanlış bir çıkarımda bulunarak kendisini üstün görmeye ve haklı çıkarmaya çalışan İblis, Allah'ın buyruğuna karşı gelmiştir. O'nun huzurundan kovulmuş, aşağılaştırılmış ve lanetlenmiştir. Bu defa o, kendisinin kovulmasına sebep olarak insanı görmüştür. Kendi davranışını değerlendirmeye almamış, suçu kendinde bulmamıştır. İntikam hırsıyla dolan İblis insanın neslini yoldan çıkararak onlardan intikam almak istemiştir. Bunun için Allah'tan, insanların yeniden dirilecekleri güne kadar yaşamak için kendisine izin verilmesini istemiştir. Ona belli

¹⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 338.

¹⁴¹ 7/7/A'raf, 12.

¹⁴² Muhammed Ebu Zehra, *Zehratu't-Tefasir*, VIII, 4085.

bir vakte kadar izin verilmiştir.¹⁴³ Zira sonuç, Allah'ın beşeri yaratma ve onu deneme hikmetine uygundur. Ayette geçen malum vakitle dirilme günü kastedilmiştir. Bu, ahiret hayatının başlangıcıdır. O günden sonra artık kimse ölmez, çünkü o günden sonra ölüm yoktur."¹⁴⁴

1.4.6. Beşerin Ölümlü Olduğunun Hatırlatılması

İblis'in öne sürdüğü bahanelerin bir benzerini müşrikler de dile getirmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'in yiyip içtiğini, sokaklarda dolaştığını söylemişlerdir. Ona bir meleğin gelip yardımcı olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁴⁵ Hatta onlar, Hz. Peygamber'in ölümünü temenni ederek, onun davasının son bulacağı ümidini beslemişlerdir.¹⁴⁶

Ölüm, şüphesiz her canlı için söz konusudur. Allah, bu gerçeği; "*Her nefis ölümü tadacaktır*"¹⁴⁷ ayetiyle bildirir. Değişmeyecek olan bu hayat kanunu, bütün canlılar için uygulanacak ilahi bir sünnettir.¹⁴⁸ Bu gerçek, bir başka vesile ile de dile getirilir; "وما جعلنا لبشر من الخلد أفان مت فهم الخالدون" – "*Biz senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar*"¹⁴⁹ buyrulur. Bu ayetten hemen sonra her nefsin ölümü tadacağı bildirilir. Bir anlamda Cenab-ı Hak Hz. Peygamber'e, "Senden önce dünyada Âdemoğullarından hiç birine ölümsüzlük vasfını vermedik. Muhakkak ki sen de önceki peygamberler gibi öleceksin"¹⁵⁰ demiştir. Böylece onun da ölümden istisna edilmeyeceğini bildirmiştir.

Bu ayetin nüzul sebebi hakkında bazı rivayetler zikredilmiştir. Bunlardan birisi yukarıda bahsettiğimiz gibi müşriklerin Hz. Peygamber'in ölmesi ve böylece onun peygamberlik davasının sona ermesi beklentisidir. Bu anlamda onlar; "Bu bir şairdir, nihayet biz onun zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz"¹⁵¹ demişlerdir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, hem Hz. Peygamber'in hem de ona muhalif

¹⁴³ Bkz. 7/A'raf, 15; 15/Hicr, 36; 38/Sad, 80.

¹⁴⁴ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 106, 118, 119.

¹⁴⁵ Bkz. 25/Furkan, 7.

¹⁴⁶ Bkz. 52/Tur, 6.

¹⁴⁷ 3/Alî İmran, 185; 21/Enbiya, 35.

¹⁴⁸ Seyyid Kutup, *Fi Zilali'l-Kur'an*, IV, 2377.

¹⁴⁹ 21/Enbiya, 34.

¹⁵⁰ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, X, 33.

¹⁵¹ 52/Tur, 30.

olan müşriklerin ebedi olmadığını bildiren ayeti indirmiştir. Başka bir rivayete göre bazı Müslümanların, Hz. Peygamber'in ölmeyeceği ve ebedi olarak kalacağı şeklinde düşünceleri ve bunu dillendirmeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁵² Diğer bir rivayete göre ise Mekke müşrikleri Hz. Peygamberi beşeri vasıflara sahip olmakla ta'n etmişlerdir. Onun yiyip içtiğini ve ölümlü olduğunu söylemişler, böyle birisinin peygamber olamayacağını iddia etmişlerdir. Bu ayet, onlara bir cevap mahiyetinde nazil olmuştur.¹⁵³

Hangi sebeple nazil olursa olsun bu ayetler, bu dünyada beşer olarak hem Hz. Peygamber'in hem de diğer insanların mutlaka ölüme maruz kalacaklarını ve ebedi olmayacaklarını ifade etmektedir. Bu genel kaidenin öncesinde Hz. Peygamber'in ebedi olmadığını vurgulanması da ayrıca önemlidir. Zira Peygamber'i beşeri konumundan çıkarıp ona -bilerek veya bilmeyerek- ilahi vasıflar yakıştırma eğilimi gösterebilecek insanların baştan uyarılma amacı vardır.¹⁵⁴

Hz. Peygamber'in ölümlü bir beşer olduğu; "*Sen de öleceksin onlarda ölecekler*"¹⁵⁵ ayetiyle de gündeme getirilmiştir. Kurtubi, (ö. 671/1272) bu ayetle ilgili bazı tespitlerde bulunur: "Öncelikle ayet, ahiret konusunda bir uyarıda bulunmaktadır. İkincisi, amele teşvik vardır. Üçüncüsü, ölüm için hazırlıklı olma konusu hatırlatılmaktadır. Dördüncüsü, Hz. Peygamber'in ölümü konusunda -diğer ümmetlerin ihtilaf ettikleri gibi- ihtilaf edilmesini önlemektir. Nitekim Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in öldüğünü söyleyenlere tepki gösterdiği zaman Hz. Ebu Bekir bu ayeti hatırlatmıştır.¹⁵⁶ Gerçekten Hz. Peygamber'den önce yaşamış olan bazı ümmetler peygamberlerinin ölümü konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Örneğin Hıristiyanlar arasında Hz. İsa'nın ölüp ölmediği konusunda ihtilaflar yaşanmıştır. Bu ihtilaflardan öte o beşerilikten soyutlanarak ilahi bir hüviyete büründürülmüştür. Kur'an en azından böyle bir tehlikenin önüne geçmiştir. "*De ki: Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Bana ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor. Artık O'na*

¹⁵² Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami 'l-Kur'an*, XI, 190; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 452; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 504.

¹⁵³ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, IV, 81.

¹⁵⁴ H. Musa Bağcı, *Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım*, Dicle ÜİFD, c.1, s.1., 2002, ss. 299-319.

¹⁵⁵ 39/Zümer, 30.

¹⁵⁶ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami 'l-Kur'an*, XV, 165.

yönelin, O'ndan mağfiret dileyin"¹⁵⁷ ayetiyle de beşerin vahiyle bilgilendirildiği, onu değerli kılan şeyin rabbini tanımak, ona yönelmek ve ondan mağfiret dilemek olduğu bildirilmiştir.

1.4.7. Kur'an'ın Beşer Sözü Olduğu İddiası

Peygamberlerin davetine kulak vermeyen muhatapların ileri sürecekleri bahanelerinin olması gayet doğaldır. Ancak bunların makul ve beşeri yapının gereklerine uygun mazeretler olması da gerekir. Ne var ki mesajın içeriğine bakmayan, yaratıcının kendisinden ne istediği ile ilgilenmeyen insanoğlu öne sürdüğü bahanelerle hem peygamberlerini uğraştırmış hem kendine yazık etmiştir.¹⁵⁸ İşte müşriklerin bulduğu yakıştırmalardan birisini Kur'an haber veriyor: *و لقد نعلم أنهم* "İşte müşriklerin bulduğu yakıştırmalardan birisini Kur'an haber veriyor: *و لقد نعلم أنهم* " *يقولون إنما يعلمه بشر* " – "Muhakkak ki biz onların "Kur'an'ı bir beşer öğretiyor" dediklerini biliyoruz."¹⁵⁹

Mekkeli müşrikler toplumun zihninde şüphe uyandırmak ve insanların peygamberi dinlemelerine engel olmak için Hıristiyanlığı bilen birisinin peygambere bir şeyler öğrettiğini, Kur'an'ın da bu öğretilenlerden esinlenme sonucu meydana geldiğini ileri sürüyorlardı. İşte Kur'an bunların boş ve tutarsız iddialarını cevaplandırmış oluyordu. Taberi bu iddiaların boş, sergilenen tavrın da bir cehalet eseri olduğunu söylemektedir. İddia edilen kimsenin kimliği hakkında ihtilaf edilse de bu iddianın varlığı çoğu müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Taberi'ye göre bu kişi Mekke'de bulunan bir demircidir.¹⁶⁰

"إن هذا الا قول البشر " – "Bu (Kur'an Allah'ın sözü değil) ancak bir beşerin sözüdür"¹⁶¹ diyen kişi ise Velid b. Muğire adındaki müşriktir. İlginç olan, bu kişinin Hz. Peygamber'e bir isim bulmak için Kur'an'ı dinlemeye gittikten sonra onda bir tat ve lezzet olduğunu itiraf eden birisi olmasıdır. O, kendisinin arkadaşları tarafından peygamberden etkilenmekle ve davasından vazgeçmekle itham edilmesi sonucunda

¹⁵⁷ 41/Fussilet, 6.

¹⁵⁸ Bkz. 2/Bakara, 57.

¹⁵⁹ 16/Nahl, 103.

¹⁶⁰ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XVII, 298.

¹⁶¹ 74/Müddssir, 25.

sadece kavminin gönlünü hoş tutabilmek için bu sözü sarf etmiştir.¹⁶² Alusi'ye göre ise Velid bunu inat ve hamiyet duygularıyla söylemiştir. Yoksa işin hakikatini bilmemekten dolayı değildir.¹⁶³ Süddi'nin ifadesine göre peygambere öğrettiği iddia edilen bu kişi, Hz. Peygamber'in zaman zaman yanına gittiği Ebu'l-Yüsr adında birisidir.¹⁶⁴ Müşriklerin bu iddiası değişik vesilelerle Kur'an'da zikredilir.¹⁶⁵

Razi, müşriklerin iddiasına (veya bu tarz bir itikada) yerinde bir karşılık vermekte ve şöyle demektedir: “Eğer durum onların dediği gibi olsaydı Kur'an'a karşı gelinebilmesi veya ona nazire yapılabilmesi mümkün olurdu. Çünkü dili elde etme ve onu kullanabilme yolları yakındır.”¹⁶⁶

1.4.8. Beşere Allah'ı ve Nimetlerini Hatırlatmak

Kur'an beşeriyetin düşebileceği hataların belki de en önemlilerinden birisine En'am suresinde işaret eder. O da Allah'ı gereği gibi tanıyamamak, O'nun yüceliğini takdir edememektir. Allah şöyle buyurur: “Onlar Allah'ı gereği gibi tanıyamadılar. -“Çünkü Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir”¹⁶⁷” dediler. Taberi bu ayeti “Allah hiçbir Âdemoğluna kitap veya vahiy indirmemiştir” diye açıklar. Bu sözü söyleyenler hakkında da; “Bazıları bunların Yahudilerden bir adam olduğunu söylediler. Sonra bu adamın kimliği hakkında da Mâlik b. Es-Sayf veya Finhas adında birisi olduğu söylendi”¹⁶⁸ demektedir.

Said b. Cübeyr'den gelen bir rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'le tartışmaya gelir. Hz. Peygamber o adama; “Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah adına söyle! Midesine düşkün olan ilim adamlarına Allah Tevrat'ta kızmıyor mu? (Sen bunu bilmiyor musun?)” der. Bu defa adam kızar ve bu sözü söyler: *و الله ما انزل الله على* " و الله ما انزل الله على Beraberindeki adamlar da; “sana yazıklar olsun” derler.

¹⁶² İbn el-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, VIII, 408; el-Kasimi, *Mehasinu't-Te'vil*, XVI, 5978.

¹⁶³ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, XXIX, 126.

¹⁶⁴ El-Maverdi, *en-Nüket ve'l-'Uyun*, VI, 144.

¹⁶⁵ Bkz. 74/Müddessir, 25.

¹⁶⁶ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 179.

¹⁶⁷ 6/En'am, 91.

¹⁶⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI, 522,523.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den nakledildiğine göre bir grup Hz. Peygamber'e gelir ve şöyle der: "Ya Ebe'l-Kâsım! Musa'ya Allah katından indirilen ve bizzat kendisinin taşıdığı levhalara benzeyen bir kitap getiremez misin"?¹⁶⁹ Bunun üzerine Allah Nisa suresindeki şu mealdeki ayeti indirir: "*Ehl-i Kitap senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan daha büyüğünü istemişlerdi de; "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı.*"¹⁷⁰ Bu tartışmalardan sonra Yahudilerden birisi diz çöküp: "Allah Musa'ya da indirmede İsa'ya da. Ne sana ne başka bir kimseye, hiçbir şey indirmede" dedi. Allah Teâlâ bunun üzerine bu ayeti indirdi.¹⁷¹

İnsanların Allah'ı gereği gibi takdir edemediğini ifade ederek başlayan yukarıdaki ayetle ilgili olarak, İbn Abbas'tan da bir rivayet nakledilir: O, bu ayetin Allah'ın kendileri üzerinde kadir olduğuna inanmayan kâfirler için söz konusu olduğunu söylemiştir. Nitekim Allah'ın her şeye kadir olduğuna iman eden kimse Allah'ı takdir etmiş demektir. İman etmeyen kimse de Allah'ı hakkıyla tanıyıp takdir edememiş, en büyük hakikati reddetmiştir.¹⁷²

Kurtubî, " ما عرفوا الله حق معرفته " - "*Onlar, Allah'ı gereği gibi takdir edemediler*"¹⁷³

ayetin muhataplarını üçe ayırır. Ona göre birinci grup müşriklerdir. İkinci grup, kitabı bölümlere ayırıp bir kısmını açıklayıp bir kısmını gizleyenlerdir. Bunlar Yahudilerdir. Ayetin son kısmı ise Müslümanları ilgilendirmektedir. Kurtubî, bu

¹⁶⁹ Burada herhalde Hz. Peygamber'in şifâhen okumasına veya ayetleri yazdırmasına bir gönderme olsa gerekir. Çünkü o zaman Müslümanların elinde tamamlanmış ve bu günkü anlamda bir kitap yoktu.

¹⁷⁰ 4/Nisa, 153.

¹⁷¹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI, 523; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 35; Endelusi, *El-Bahru'l-Muhit*, IV, 172; Muhammed Ebu Zehra, *Zehratu't-Tefasir*, V, 2586. Bu sözü söyleyen kimselerin Kureyş müşrikleri olduğuna dair Mücahid'den bir söz nakledilmiştir. Ancak, Musa'dan bahsedilmesi, ilim sahipleri tarafından kitabın bazı bölümlerinin kâğıtlar haline getirip açıklanması ve kitaptaki hükümlerin çoğununun gizlenmesi, bu ayetin muhataplarının Yahudiler olduğu fikrini güçlendirmektedir. Yine de ayetin; "وقد علمتم ما لم تعلموا انتم ولا اباؤكم" bölümünün Müslümanlar için olduğunu söylenmiştir. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI, 523.

¹⁷² Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XI, 525; Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 35; El-Kasımî, Muhammed, *Mehasinu't-Te'vil*, VI, 2408.

¹⁷³ 6/En'am, 91.

kınamadan dolayı bazı âlimlerin, Kur'an'ın cüz şeklinde yazılmasını hoş karşılamadığını da ekler.¹⁷⁴

Endelusî'nin de bu ayetler ile ilgili bazı notları vardır. O, "Kadr, sayıyı (nicelik) bilmektir"¹⁷⁵ der. "Bir şey size kapalı gelirse, " فان غم عليكم فاقدروا له " - "onu ölçüp tartın" denir. Bu ifade bir şeyi bilen veya bilmek isteyen için kullanılır olmuştur. Bir şeyin sıfatını bilemeyince de " ولا يقدر قدره " - " onu takdir edemiyor"¹⁷⁶

Mâturîdi bu konuda şöyle demiştir: "Allah'ın büyüklüğünü hakkıyla kim büyük sayabilir ve hakkıyla onu bilebilir? Melekler bile kıyamet gününde: "Sana gereği gibi kulluk edemedik" şeklinde itirafta bulunacaklardır. O zaman mana şu olur: "O'nu güçleri ve kapasiteleri ölçüsünde büyük tanıyamadılar ve olduğu şekilde anlayamadılar."¹⁷⁷

Ebu Aliye ve Halil b. Ahmed'in sözü de şudur: "Allah için mümkün olan nedir? Caiz olan nedir? Vacip olan nedir? İşte onlar, bu noktada Allah'ı gereği gibi niteleyemediler. İbn Abbas ise: "Allah'a iman etmeleri gerektiği gibi iman edip O'nun her şeye kadir olduğunu bilemediler" demiştir. Ebu Ubeyde de, "Hakkıyla tanıyarak kulluk edip yüceltmediler" şeklinde izah etmiştir. Ebû'l-Fazl, kadr kelimesinin ölçüğü miktarı tam yapmayı ifade ettiğini söyleyerek, "O'nu gereği gibi yüceltmediler" demiştir. Bir şeyi(n niceliğini) bilemeyen kimse onun takdirini de ta'zimini de bilemez. Dolayısıyla onlar, (Yahudiler olsun, müşrikler olsun) Allah'ın peygamber göndermesini bu yüzden imkânsız görmüşlerdir."¹⁷⁸

Zemahşerî (ö.538/1144) ise; "Onlar, Allah'ın rahmetini ve lütfunu bilemediler. Çünkü en büyük lütuf peygamber göndermektir. Onlar Allah'ın

¹⁷⁴ Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 35.

¹⁷⁵ Ebu Hayyan Endelûsi, *el-Bahru'l-Muhit*, IV, 178.

¹⁷⁶ Ebu Hayyan Endelûsi, *a.g.e.*, IV, 178.

¹⁷⁷ Maturidi, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, II, 166,167.

¹⁷⁸ Ebu Hayyan Endelûsi, *a.g.e.*, IV, 178.

rahmetini bilemedikleri gibi kâfirlere olan öfkelerini de hesap edememişlerdir. Eğer bilselerdi bu lafi etmezlerdi”¹⁷⁹ der.

İbn Aşur, “Allah’ın en önemli işlerinden birisi peygamberler göndermek suretiyle insanlara hidâyeti nasip etmesi ve muradını bildirmesidir. Bu aslında büyük bir lütuftu. İşte onlar bunu bilemediler” şeklinde açıklamada bulunur.¹⁸⁰

Muhammed Ebu Zehra, “kadr” kelimesini; “bir şeyin ölçüsünü, tartısını, miktarını bilmektir” diye açıkladıktan sonra, bu filin akıllılar için kullanılması halinde anlamları bilmeyi de kapsadığına işaret eder. “Onlar Allah’ın beşer içerisinden bir peygamber göndereceğine inanmamışlardır. Bu, Allah’ı takdir edememek anlamına gelir. Böyle bir anlayış insanlığın yaratılışının da abes (saçma-boş) olduğu anlamını beraberinde getirir” der.¹⁸¹

Allah’ın peygamberler göndermesi ve vahyini onlarla bildirmesi, gerçekten lütuf ve büyük bir nimettir. Bu durum, insanın yeryüzünde halife olmasının ve emaneti üstlenmesinin de gereğidir. Ta ki böylece o, hak yoluna irşat olsun, şanını yüceltecek yol ve yöntemleri bilsin. Kendisini zarara uğratacak davranışlardan uzak kalsın, kötülüklerden kaçınabilsin. Çünkü Allah, yeryüzünde peygamber göndermediği bir ümmet olmadığını bildirir, peygamber göndermedikçe hiçbir kavme azap etmeyeceğini¹⁸² haber verir.

Müşrikler ilahi risaleti inkâr ettikleri gibi peygamber ve kitap kültürü olanlar da son vahyi inkâr etmişlerdir.¹⁸³ Yahudilerin inkârının sebebi, peygamberin kendi içlerinden ve milletlerinden değil de Araplar içerisinden çıkmasıdır.

1.5. Beşer ile Anlam İlişkisi Olan Kelimeler

Yeryüzünde yaratılmış olan beşer, aynı zamanda insanı ifade eder. Bunlar aynı varlığa işaret maksadıyla kullanılmakta, fakat her biri taşıdığı anlamı ifade bağlamında zikredilmektedir. Beşer için daha başka kelimeler de kullanılmaktadır.

¹⁷⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 43.

¹⁸⁰ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, IV, 362,363; el-Endelûsi, *el-Bahru'l-Muhit*, IV, 178.

¹⁸¹ Muhammed, Ebu Zehra, *Zehratü't-Tefasir*, V, 2586.

¹⁸² 35/Fatır, 24.

¹⁸³ 17/İsra, 15.

“Halife” ve “Beni Âdem” kelimeleri bunlardandır. Bunlardan başka, genelde diğer canlıları da kapsayacak şekilde kullanılan ifadeler de vardır. Yeryüzünde debelenen, hareket eden anlamında “dabbe”¹⁸⁴ yaratıklar/yaratılmışlar anlamında “halk”¹⁸⁵ sayılabilir. Ayrıca, insanların oluşturduğu topluluk anlamında “kavm”, “taife”, “ümme” ve millet kelimeleri de dâhil edilebilir. Biz bu bölümde “halife” ve “beni âdem” kelimelerini açıklamaya çalışacağız. İkinci bölümü oluşturan “insan” konusunu sonraya bırakacağız.

1.5.1. Halife ve Halifelik

Meşhur Âdem kıssasında Allah, yeryüzünde bir halife kılacağını/yaratacağını bildirmiştir.¹⁸⁶ Halife olacak varlığın insan olduğu konusunda bir ihtilaf yoktur. Bütün mesele halifenin konumu ve bu varlığın kime halife olacağıdır. Bunun için halife kelimesinin anlamına bakalım.

Halife, ön tarafın zıddı olan arka kelimesine (خلف) dayanmaktadır.¹⁸⁷ Bu kelimenin geçtiği Bakara suresinde: "يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم" - "Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir" buyrulmaktadır.¹⁸⁸

Halife, (خليفة) bir konuda bir başka birisine halef olan, onun yerine geçen kişiye karşılık gelir. Allah, Yunus suresinde: “Nasıl amel edeceğinizi görmek için sizi onlardan (helak edilen diğer kavimlerden) sonra sizleri halifeler kıldık”¹⁸⁹ buyurur. Buradaki anlama göre, “sizleri onların yerine getirdik, yani onlardan sonra sizleri halifeler kıldık” demek olur. Bundan dolayı, en büyük sultana (hükümdara) halife denir. Çünkü o, öncekinin yerine geçmiştir.¹⁹⁰ Otoriteyi ondan devralmıştır. Dolayısıyla ona göre halef olmuştur.

¹⁸⁴ 11/Hud,6.

¹⁸⁵ 10/Yunus,4.

¹⁸⁶ 2/Bakara,30.

¹⁸⁷ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazil-Kur'an*, “hlf” md., s. 171.

¹⁸⁸ 2/Bakara, 255. Ayrıca bkz. 11/Ra'd, 11; 10/Yunus, 92.

¹⁸⁹ 10/Yunus, 14.

¹⁹⁰ Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 119.

Humeyd kanalıyla Seleme'den, onun da İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir. Halife demekle “sakin” ve “amir” kastedilmektedir. ‘Amir, orada (yeryüzünde) ikamet edecek, orayı imar edecektir. Fakat onlar sizden olmayacaktır.¹⁹¹ Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla insanoğlu, birilerinin yerine geçmiştir.¹⁹²

Bu defa, Beni Âdem'den önce kim vardı da onlara halife olundu sorusu gündeme gelmektedir. Kısacası Âdem kime halife olmuştur? Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Ayrıca Âdem'in ve Cin taifesinin halifeliğine gelince burada da üç görüş vardır.

1- Bir rivayete göre, önceleri yeryüzünde cinler vardı. Orada fesat çıkardılar, kan döktüler ve helak edildiler. Âdem ve nesli onların yerine geçti. Bu görüş İbn Abbas'a dayandırılmaktadır.¹⁹³

2- Âdem'den sonra nesillerin birbirlerinin arkasından gelmesi, hakkı ikame etmeleri ve yeryüzünü imar etmeleri söz konusu edilmiştir. Bu görüş, Hasan el-Basri'den nakledilmiştir.

3- Hüküm verme ve emirleri uygulamada Allah'ın halifesi anlamındadır. Bu görüş de, İbn Mesud'a nispet edilmiştir.¹⁹⁴ Sonuçta halife, Hz. Âdem ve onun zürriyeti olmaktadır.¹⁹⁵ Bursevi de, buradaki halifenin Âdem olduğunu söyleyenlerdendir. Ona göre Âdem cinlerin halefi olmuş ve onlardan sonra gelmiştir. Buna göre ayetin anlamı şudur: “Sizin yerinize ben Âdem'i yaratacağım ve sizi de kendi katıma yükselteceğim.”¹⁹⁶

Sa'lebi'ye (ö. 427/1035) göre halife, gidenin arkasından gelen anlamındadır. “Halife; işi amirden alıp onun uygulamasını üstlenen kişidir. Allah önce gökleri ve yeri yarattı. Sonra melekleri ve cinleri yarattı. Melekleri göklere, Cinleri de “arz”a yerleştirdi. Onlar, yeryüzünde uzun süre ibadet ettiler. Aralarında kıskançlık ve

¹⁹¹ Taberi, *Camii'l-Beyan*, I, 450.

¹⁹² Ragıb el-İsfehani'nin ifadesine göre halife, başkasının yerine geçen kişiye delalet ederken, bu kişi salihlerden olursa ona “halef” (harekeli), kötülerden olursa “half” (sakin) denmektedir. Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, 171. Örnek için bkz. 19/Meryem, 59.

¹⁹³ Taberi, *Camii'l-Beyan*, I, 199, 200.

¹⁹⁴ İbn el-Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, I, 50; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, s. 100.

¹⁹⁵ Maverdi, *en-Nüket ve'l'Uyun*, I, 95.

¹⁹⁶ Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, I, 93.

azgınlık meydana gelince birbirleriyle savaştılar. Ortalıkta fesat çıktı. Onlara Cin dendi. Allah onlara meleklerden ordular gönderdi. Başlarında İblis vardı. Yeryüzüne indiler ve cinleri kovdular. Allah onlardan ibadetleri azalttı. Bundan dolayı yeryüzünde kalmaktan hoşlanırlar oldular. Allah İblis'e yerin ve yakın göğün mülkiyetini ve Cennetlerin hazinedarlığını verdi. Bir defasında yerde bir defasında gökte ve bir defasında da cennette kulluk ediyordu. Sahip olduğu bu konumdan dolayı onda kibir ve ucub arız oldu. Kendi kendine şöyle dedi: “Ben meleklerin en üstünü olduğum için Allah bunları bana verdi. Kibirlenince Allah onu o makamdan uzaklaştırdı.”¹⁹⁷

Yapılan bu açıklamalardan insanın yeryüzüne hâkim olacağı anlaşılır. Fakat bu ayet zamanla değişik yorumlara konu olmuştur. Bu yorumlara göre Allah, insanı kendisinin halifesi yapacaktır. Yine insanın, Allah'ın sıfatlarının mazharı (tecelli mahalli) olarak yaratıldığı şeklinde yorumlanması neredeyse gelenek haline gelmiştir. Ateş'e göre bu yorumda Tevrat'taki “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı” sözünün etkisi vardır. Bu yoruma göre Âdem ve zürriyeti, yeryüzünde adaletle hüküm vermede, yönetimde Allah'ın temsilcisi oldukları ve birbirlerinin ardından gelip birbirlerine halef olduklarından dolayı Âdeme ve onun soyuna halife unvanı verilmiştir.¹⁹⁸

Olaya başka bir açıdan yaklaşarak ayetteki halifenin Âdem olduğunu ve onun Allah'ın halifesi¹⁹⁹ olduğunu söyleyen Arslan, şu açıklamayı yapar: “Âdem gibi bir peygamberin yeryüzünü imar etmek, insanların nefislerini geliştirmek ve Allah'ın emirlerini onlara tatbik etmekle Allah'ın vekili olduğunu söylemiştir. Ona göre söz

¹⁹⁷ Sa'lebi, *el-Keşfu ve'l-Beyan an Tefsiri'l-Kur'an* I, 175,176. Salebi ayrıca şöyle bir rivayet de naklede: “Hz. Ömer, Ka'b, Selman, Talha ve Zübeyr'e halife kime dendiğini ve melikten farkının ne olduğunu sordu. Talha ve Zübeyr bilmediklerini söylediler. Selman ise şöyle dedi: “Halife, insanlar arasında adaletle hükmeden, aralarındaki dağıtımı eşit yapan kişidir. Onlara, bir adamın çocuklarına şefkatli davrandığı gibi davranan ve Allah'ın hükmü ile hükmedendir”. Ka'b buna karşılık: “Bunu benden başka bir kimsenin bildiğini tahmin etmiyordum. Demek ki Allah, Selman'ın kalbini hikmet, ilim ve adalet ile doldurmuş” dedi. Aynı konu ile ilgili olarak Za'za'nın Selman'dan yaptığı bir başka rivayet daha vardır. Buna göre Hz. Ömer kendisinin kral mı yoksa halife mi olduğunu sormuştur. Selman'ın cevabı şöyledir: “Eğer sen, Müslümanların topraklarından vergi toplar da onlardan bir dirhemini -veya daha azını ya da daha çoğunu- hakkı olmayan bir yere koyarsan sen o zaman kralsın demektir”. Bu sözü duyan Hz. Ömer gerekli dersi almış oldu. Gözleri dolmuştu. ¹⁹⁷ Sa'lebi, *a.g.e.*, I, 175,176.

¹⁹⁸ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 120.

¹⁹⁹ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, I, 283.

konusu bu durum Allah'ın halifeye muhtaç olduğu anlamına gelmez. Belki halk onun feyzini kabul etmekte kusurludur. Onun emirlerini doğrudan algılayamazlar. Bu sebeptendir ki Allah emrini halife vasıtasıyla göndermiştir.”²⁰⁰

Halifelik ile ilgili münakaşaları ele alarak değerlendiren Şimşek,²⁰¹ Yunus suresinde geçen; “*Yine de onu yalanladılar. Biz de hem onu hem de gemide onunla beraber bulunanları kurtardık. Ve onları (yeryüzünde) halifeler kıldık*”²⁰² ayetiyle ilgili olarak şunları kaydeder: “Yukarıdaki ayetlerde geçen “halife” kelimesi, başkasının yürüttüğü bir işi, ondan sonra yüklenip yürüten” kişi anlamını ifade eder. Nitekim Hz. Âdem için halife kelimesinin kullanıldığı ayetin arkasından, “Allah, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı”²⁰³ buyrulmaktadır. Dolayısıyla Hz. Âdem'in halifeliği yeryüzünün yönetimi ve hâkimiyetiyle ilgili bir husustur.”²⁰⁴

İbn Kesir'e göre “halife” sözcüğüyle, nesil nesil bir birini takip edecek ve nesillerden her birinin diğerine halef olacağı bir canlı türü kastedilmiştir.²⁰⁵ Dolayısıyla Kur'an'da veya sahih herhangi bir hadiste insanın “Allah'ın halifesi” olduğuna dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. Ayrıca bir kişi, işinde aciz olduğu zaman veya ölüm söz konusu olduğu zaman halifelik söz konusu olabilir.²⁰⁶

Netice itibarıyla insan, ister görünmeyen varlıklar olan cinler ve melekler olsun ister yeryüzünde yaratılmış bitkiler ve hayvanlar olsun, en son yaratılan varlık olması yönüyle halifedir. Evrenin en son misafiri insandır. Ve evren onun için hazırlanmıştır.

1.5.2. Beni Âdem

“Benî âdem” terkihi, “Benû âdem” şeklindeki isim tamlamasının yaygın kullanım şeklidir. Anlamı “Âdemoğulları” demektir. “Benû” kelimesi asıl itibarıyla “benûn” olup tamlama sebebiyle “nun” düşmüştür. “İbn” kelimesinin çoğuludur. Bu

²⁰⁰ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, I, 283.

²⁰¹ Bkz. M. Sait Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 469-480.

²⁰² 10/Yunus, 14.

²⁰³ 2/Bakara, 29.

²⁰⁴ M. Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s.158, 159.

²⁰⁵ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 99.

²⁰⁶ M. Sait Şimşek, *a.g.e.*, s.163, 165.

kelime, çocuk/oğul anlamına gelir. Onun da aslı "بنو" iken "و" harfi düşürülmüştür. Bu defa başına "ا" getirilmiş ve "ابن" olmuştur. Bu kelimenin çoğulu da "أبناء" ve "بنون" gelir.²⁰⁷ Benû Âdem, hitaba konu olunca “Ya benî Âdem” denmekte ve “Âdemoğulları” kastedilmektedir.

“İbn” Kelimesinin kullanımına da bir göz atmak gerekir. Bir şeyin aslını bilen, eğitimini alan, o şeyin hizmetini gören veya işin idaresini elinde bulunduran varlığa nispeti ifade etmek için ona "هو ابنه" denir. Şehvetinden ve midesinden başka bir şey düşünmeyip, bütün gayretini o ikisine hasreden kimseye "ابن بطنه" ve "ابن فرجه" denmektedir. Gününü gün eden ve yarını düşünmeyen kişi için; "ابن يومه" ifadesi kullanılır.²⁰⁸ Bu ifade Türkçedeki “eyyamcı“ tabirinin karşılığıdır. Âdem için "ابن الطين" tabiri kullanılmıştır.²⁰⁹

Âdem kelimesinin kökü ve anlamı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bazı müfessirlere göre bu kelime arapça asıllıdır. "الأدمة الأديمة" kelimesinden türemiştir ve derinin dış yüzeyi anlamına gelir.²¹⁰ Tabersi, bu kelimenin esmerlik anlamına gelen "الأدمة"-“el-üdme” kökünden geldiğini söylemektedir.²¹¹ İbn Aşur ise, âdem kelimesinin İbranice bir kelime olduğu kanaatindedir. Bu kelime Yahudiler tarafından da bilinmektedir. Zaten Arapça ve İbranice'nin Sami dil grubuna ait olması aradaki münasebeti makul gösterecek niteliktedir.²¹²

Âdem kelimesinin cins isim mi yoksa özel isim mi olduğuna dair de tartışmalar vardır.²¹³ Kur'an'da Âdem kelimesi tek başına veya Âdemoğulları

²⁰⁷ Cevheri, *Sihah*, VI, 2286; İbn Manzur, *Lisan'ül-Arab*, “bnv” md., I, 270; Ragıb el-İsfehâni, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.147.

²⁰⁸ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.147.

²⁰⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I, 271.

²¹⁰ Taberi, *Camii'l-Beyan*, I, 252; Kurtubi, *el-Camii li Ahkami'l-Kur'an*, I, 193.

²¹¹ Tabersi, *Mecmau'l-Beyan*, I, 108.

²¹² İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, I, 408.

²¹³ Bkz. Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, I, 233.

şeklinde yirmi beş defa geçmektedir.²¹⁴ İbrahim, Yakup gibi gayrul-munsarif olarak gelen bu kelime özel isim olmalıdır. Kur'an'da Âdem kıssasının anlatılması bir sembol olabilir. Orada geçen olaylar insanoğlunun hayat hikâyesinin bir resmi olabilir. Ama bu düşünce, âdemin bir sembol olduğu ve anlatımın tamamıyla mecaz ifade ettiği sonucuna götürmemelidir diye düşünüyoruz.

“Beni Âdem” ifadesinin Kur'an'da kullanımına ve bağlamlarına bakmak gerekirse; bu ifadenin iki yerde Allah'ın uyarısını hatırlatmak için geçtiği görülür. Birincisinde, Âdem ile şeytanın kıssasına atıf yapılmaktadır. Şeytanın kışkırtmalarına ve çıplaklığın (dolayısıyla ahlaksızlığın) yayılmasına karşı bir ikaz olduğu görülmektedir.²¹⁵ İkincisi de aynı konu ile bağlantılıdır. Orada kıyametteki bir sahne tasvir edilmekte ve şu hatırlatma yer almaktadır: “*Ey Âdemoğulları! Ben sizinle şeytana kulluk etmeyeceğinize dair anlaşmamış mıydım*”?²¹⁶ Bu şekilde dünyada insanoğlunun takınması lazım gelen tavır hatırlatılmaktadır.

Bu bağlamların dışında Allah'ın nimetlerinin hatırlatıldığına da şahit olmaktadır. Allah'ın giyinmek için elbise (veya elbise yapılacak araç-gereçler) ve süs eşyası yarattığı bilgisi yer almakta, insanoğlunun pek çok nimetlerle donatıldığı bildirilmektedir.²¹⁷ Bir başka yerde de güzel ve temiz rızıklardan faydalanmaya, bunun yanında savurganlıktan kaçınmaya davet vardır.²¹⁸ Yine bir başka yerde, hidayete davet eden peygamberler geldiği takdirde onlara uyma, ıslah ve takvaya yönelme talep edilmektedir.²¹⁹

A'raf suresinin bir başka yerinde Allah ile insan arasındaki sözleşmeye vurgu vardır.²²⁰ Bu bağlamları bir araya getirdiğimiz zaman şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Sebep, atası ile iblis arasındaki olayları hatırlatmak suretiyle ibret almasını sağlamaktır.²²¹

²¹⁴ M. Fuad Abülbaki, *el-Mucemü'l-Müfehres*, s. 11-12.

²¹⁵ Bkz. 7/A'raf, 27.

²¹⁶ 36/Yasin, 60.

²¹⁷ Bkz. 7/A'raf, 26; 17/İsra, 70.

²¹⁸ Bkz. 7/A'raf, 31.

²¹⁹ Bkz. 7/A'raf, 37.

²²⁰ Bkz. 7/A'raf, 172.

²²¹ Daha geniş açıklama için bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2323-2333.

1.5.2. Beni Âdemin/Âdemoğullarının Üstün Kılınması

Yeryüzünün en yetkin varlığı ve en seçkin sakini Âdem ve onun şahsında oğullarıdır (Beni Âdem). Âdemoğlu aynı zamanda yaratıcısının muhatabıdır.²²² Her ne kadar insanın bazı beşeri zaafı bulursa da o, yaratılıştaki potansiyeli aktif hale getirmeye müsaittir. Yüksek insani değerleri kendisine hedef seçebilir ve bu uğurda çaba sarf edebilirse kendi sınırlarını aşacak ve pek çok erdemlilik projelerine imza atabilecektir. O bakımdan Kur'an'ın genel bakış açısını kavramadan “O, insan için çok da iyi şeyler söylemiyor” diye düşünmek en azından delilsiz ve aceleyle getirilmiş bir yargılamadır. Bir diğer yönden insana sunulan imkânlar karartılırken ona açılan yollar baştan yürünmez hale getirilecektir. O halde Kuran'ın bu konuda ne dediğine önce bir bakmak gerekir.

Allah Teâla Âdemoğullarına sayılamayacak kadar nimetler verdiğini²²³ ve onları yaratıkların pek çoğuna üstün kıldığını haber verir. O şöyle buyurmaktadır: “Biz hakikaten Âdemoğullarını şan ve şeref sahibi kıldık. Onları (değişik nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık. Yine onlara temiz ve güzel rızıklar verdik. Yine onları yarattıklarımızın pek çoğundan da gerçekten üstün kıldık.”²²⁴

İşte insanoğlunun Kur'an nazarındaki yeri budur. Onun üstün oluşu bağlamında, söz konusu ayete çeşitli yorumlar getirilmiştir. İnsanın diğer yaratılmışlar karşısındaki durumuna delil olarak kullanılan bu ayet özellikle insan – melek karşılaştırmasına da dayanak yapılmıştır. Şimdi bu yorumlara bakalım.

İlk müfessirlerden Ebu Ubeyde Ma'mer b. El-Müsenna (ö.209/824) bu ayette geçen “kerramna” sözcüğünün “ekramna” anlamında olduğunu bildirerek ayeti; “biz ona ikramda bulunduk” şeklinde anlamlandırmıştır. Bu fiilin mübalağa ifade ettiğini de eklemiştir.²²⁵ Taberi, Âdemoğullarının üstünlüğünü başka yaratıklara hâkim olması ve diğerlerinin Âdemoğullarının emrine verilmesiyle izah etmiştir.²²⁶

²²² Örnek için bkz. 7/A'raf, 26, 27, 31, 35; 36/Yasin, 60.

²²³ Bkz. 14/İbrahim, 34.

²²⁴ 17/İsra, 70. وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.

²²⁵ Ebu Ubeyde, Mamer b. El-Müsenna, *Mecazü'l Kur'an*, I, 289.

²²⁶ Taberi, *Camii'l Beyan*, XVII, 501.

Sa'lebi, Âdemoğlunun mükerrem kılınmasını yiyeceklerini elleriyle yiyor olmalarına bağlamış, diğer yaratıkların ağızlarıyla yediklerini söylemiştir.²²⁷ Sonradan gelenler de bu görüşü paylaşmıştır.

İbn el Cevzi (ö.597/1201) de konuya çeşitli yorumların toplamı mahiyetinde bir açıklama getirmiştir. O, Ebu Ubeyde'den şöyle rivayette bulunmuştur: “Âdemoğullarının üstün kılınması ile ilgili müfessirlerin on bir sözü vardır. Onlar öncelikle Cebrail, Mikail, İsrafil, ölüm meleği ve benzeri bir kısım melekler dışındaki varlıklara üstün kılınmışlardır. Bunu Ebu Salih İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buradaki üstünlük müminler için geçerlidir. Dolayısıyla üstünlüğün sebebi imandır. İkinci sebep insanın yeme şeklidir. Bazı müfessirler şunları söylemişlerdir. İnsanın eliyle yemesi ve beslendikleri şeylerin temiz olmasıdır. Zira cinler kemik ve gübrelerle beslenirler. Üçüncüsü insanın aklısıdır. Dördüncüsü, Dahhak'ın söylediğine göre konuşma ve temyiz gücüdür. Beşincisi, vücudunun düzgün ve belinin dik durmasıdır. Bunu da Ata söylemiştir. Altıncısı, Muhammed'in (a.s.) onlardan olmasıdır. Bunu da Muhammed b. Ka'b söylemiştir. Yedincisi ise, Zeyd b. Eslem'in söylediğine göre yemekleri ve dünyadaki zevk alma vasıtalarıdır. Sekizincisi, görünüşünün güzelliğidir. Dokuzuncusu, diğer yaratıklara egemen olmasıdır. Onuncusu emir ve nehiylerdir. Bunu Maverdi söylemiştir. On birincisi ise Sa'lebi'nin söylediğidir ki o da erkeklerin sakalı ve kadınların saçıdır.”²²⁸ Bagavi'nin söyledikleri de aynı merkezdedir.”²²⁹

İbn Aşur ise olaya farklı bir açıdan bakmaktadır. O, bu ayetin bir minnet ve ibret maksadıyla olayı müşriklerin gözleri önüne sermeyi amaçladığını söyler. “Allah nimetleri saymış ve hitabını bütün insanlığa teşmil etmiştir. Söylenmek istenen de bütün âdemoğludur”²³⁰ der.

O, ayetin beş tane minneti (şükür vesilesi) bir araya getirdiğini söyler. “Bunlar, insanın mükerrem kılınması, karada bineklerin teshiri, denizde binitlerin insanın emrinde olması, tayyibattan olan rızıklar ve yaratılmışların pek çoğuna olan

²²⁷ Sa'lebi, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfu ve'l-Beyan, an Tefsiri'l-Kur'an*, VI,114.

²²⁸ İbn el-Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, III, 39.

²²⁹ Bagavi, *Mealimu't-Tenzil*, V, 109,110.

²³⁰ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XVI, 165.

üstünlüktür. Tekrim (üstün ve şerefli kılma) işi Âdemoğluna tahsis edilmiştir. Bu durum onun şeklini, yürüyüşünü ve dış görünüşünü kapsar. Diğer hayvanlar temizlik bilmezler. Giyinmeleri yoktur. Yatacakları yeri konforlu bir şekilde dönüştürme diye de bir şey söz konusu değildir. Yiyecek konusunda da öyledir. Onlarda, yiyecek-içecek yöntemleri geliştirme, araç-gereçlerini hazırlama veya güzelleştirme de olmaz. Faydalı olan şeye hazırlık veya zararlı olanı yok etmek için gayret de bulunmaz. Zatında veya aklında var olan güzellikleri hissetmez. Ta ki onları artırsın, çirkinlikleri defetsin veya kapatma yoluna gitsin. Hayatını ve medeniyetini geliştirme yol ve yöntemlerinden de mahrumdur. İbn Abbas'tan da bir rivayet gelmiştir. Onun yemeği parmaklarıyla yemesi, yemeği ağzına götürmesi, yemek için kepçe-kaşık kullanması, su içerken bardak kullanması gibi durumlar hep insanın kerametini artıran ve ona şeref kazandıran davranışlar olarak ele alınmıştır. Ayrıca insanın diğer hayvanları emri altına alabilmesi, görüşü, sorunlar karşısında çareler üretmesi birer üstünlük vesilesidir. Aklını kullanması, onun sayesinde işlerini düzenleyebilmesi, ilim ve marifet elde etmesi de ayrıca işaret edilmesi gereken noktalaradır.”²³¹

1.6. Din ile Beşeri Yapı/Fıtrat İlişkisi

İnsan ile ilgili konuşabilmek ve onun sorunlarına çözüm üretebilmek için herhalde önce onun beşeri yapısını, yaratıştan sahip olduğu özellikleri tanımak gerekecektir.

Rum suresinde: “*Sen yüzünü fitrata, Allah'ın senin için meşru' kıldığı ve seni iletmiş olduğu İbrahim'in dini olan Hanif dinine çevir*”²³² ayeti geçmektedir. Burada fıtratın ne olduğu, beşerin yaratılıştaki hangi yasalara tabi olduğu konusunun netlik kazanması gerekir.

Yukarıdaki ayetle ilgili çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan birisi şöyledir: “Sen tabi olduğun bu yolda onun bildirdiği üzere yaşamalısın. Allah seni o yola ulaştırmış ve onu senin için en mükemmel yol kılmıştır. Aynı şekilde sen Allah'ın, yaratıklarını üzerine yaratmış olduğu selim fitrata sarılmalısın. Çünkü Allah

²³¹ İbn Aşur, *et-Tahrir ve't Tenvir*, XVI, 165.

²³² 30/Rum, 30.

Teâlâ yaratıklarını kendi zatını tanımaya ve O'ndan başka ilâh olmadığını kabule hazır bir şekilde yaratmıştır. Nitekim “*Kendilerini nefislerine şahit tutmuş, ben sizin Rabbiniz değil miyim*”? *Demişti. Onlar da demişlerdi ki: “Evet biz buna şahidiz”*²³³ ayeti de benzer bir durumu gündeme getirmektedir.”²³⁴

Fıtrata sadık kalmak, onun asliyetini korumaya ve bozmamaya çalışmak, aslında beşerin selametinin de garantisidir. Böylesi bir durum, insanın duygu ve düşüncelerinin sınırlandırılması anlamına gelmeyecektir. Tam aksine insanın zihinsel ve bilimsel faaliyetinin sıhhatine, pratik hayatın daha sağlıklı işlemesine yardımcı olacak, onun olgunlaşma serüveninde daha emin adımlar atmasına zemin hazırlayacaktır.

“Allah’ın yaratmasında değişme yoktur”²³⁵ ayeti ile ilgili olarak; “Bu sözün anlamı: “Allah’ın yaratışını değiştirmeyiniz ki insanları Allah’ın üzerinde yaratmış olduğu fitratlarından çevirmiş olmayasınız” demektir²³⁶ denilmiştir. Bu şekliyle değerlendirdiğimiz takdirde ayet, istek ifade eden bir haber konumundadır. Nitekim “*Kim oraya girerse emin olur*”²³⁷ ayetinde de aynı durum söz konusudur. “Burası haberdır” (istek ifade etmez) ve anlamı da; “Allah Teâlâ bütün yaratıklarını dosdoğru cibilliyet üzerine yaratmada eşit tutmuştur. Onlardan her doğan bu fitrat üzerine doğar. Bu ayet için; “İnsanlar arasında farklılık yoktur” anlamına gelir diyenler de olmuştur. Buhârî, “Allah’ın yaratışında değişme yoktur” ayetini: “Allah’ın dininde değişme yoktur. Evvelkilerin yaratılışı evvelkilerin dinidir. Din ve fitrat İslâm’dır” şeklinde açıklamıştır. O der ki: “Allah Resulü (sa.) şöyle buyurmuştur: “Doğan hiç bir çocuk yoktur ki fitrat üzere doğmuş olmasın. Ana babası onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır ya da Mecusileştirir.”²³⁸ Nitekim bir hayvan doğurduğu zaman yavrunun organları tamdır. Bütün organlar görevini icra

²³³ 7/A'râf, 172.

²³⁴ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l Azim, Hadislerle Kuran Tefsiri*, XII, 6352.

²³⁵ 30/Rum, 30.

²³⁶ İbn Kesir, *a.g.e.*, XII, 6352.

²³⁷ 3/Âl-i İmrân, 97.

²³⁸ Buhari, *Cenaiz*, 92; Tirmizi, *Kader*, 5.

edecek şekildedir. Onlarda burun, kulak veya herhangi bir uzuv eksikliği söz konusu mu? Bu şekilde soran Hz. Peygamber, daha sonra yukarıdaki ayeti hatırlatmıştır.²³⁹

Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayete göre bir adam Allah elçisine gelir ve bir binit ele geçirip onunla beraber savaştığını anlatır... O gün insanlardan çok kişiyi hakladıklarından, çocukları bile öldürdüklerinden söz eder. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaştınca o: "İnsanlara ne oluyor ki bugün ölümü geride bırakmışlar da soylarını doğruyorlar!" der. Adamın biri: "Ey Allah'ın elçisi, bunlar müşriklerin çocukları değil mi? diye soruca Hz. Peygamber: "Dikkat edin! Sizin hayırlılarınız ancak müşriklerin çocuklarıdır" şeklinde bir uyarıda bulunur. Sonra da: "Zürriyeti öldürmeyiniz, zürriyeti öldürmeyiniz" deyip şöyle devam eder: "Dili ile duygu ve düşüncelerini ifade edebileceği ana kadar her insan fitrat üzerindedir. Ana babası onun daha sonra Yahudileşmesine veya Hıristiyanlaşmasına sebep olur." Cabir bin Abdullah'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Her doğan fitrat üzere doğar. Bu, dili ile ifade edebileceği zamana kadar böyle devam eder. Dili ile ifade edebildiği zaman ise ya şükreden bir kimse olur ya da nankör olur çıkar."²⁴⁰ Yine İmam Ahmed der ki: Bize İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber'e müşriklerin çocukları sorulmuştu. "Onları yarattığı zaman da şüphesiz Allah, onların neler işleyeceklerini en iyi bilendir" buyurdu.²⁴¹

İmâm Ahmed'in Yahya İbn Saîd kanalıyla... İyâz İbn Himâr el-Mücâşî'den rivayetine göre, Hz. Peygamber bir gün şöyle bir hutbe verdi: "Şüphesiz ki Rabbim şu günümde bana öğrettiklerinden sizin bilmediklerinizi size de öğretmemi emretti: "Kullarıma vermiş olduğum her mal helâldir. Ben kullarımı bütünüyle muvahhitler olarak var ettim. Sonra şeytanlar gelerek onları dinlerinden uzaklaştırdı. Benim onlara helâl kıldığım şeyleri haram kıldılar. Kendisine bir bilgi verilmemiş olduğu halde bana ortak koşmalarını onlara emrettiler. Hz. Peygamber şöyle devam etti: "İşte dosdoğru din budur." Şeriata ve fitrat-ı selîmeye yapışmak dosdoğru dindir.

²³⁹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Hadislerle Kuran Tefsiri*, XII, 6353.

²⁴⁰ Hadîsi Neseî siyer bahsinde Ziyâd İbn Eyyûb kanalıyla... Hasan el-Basrî'den rivayet etmiştir. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 314.

²⁴¹ Buhârî ve Müslim hadîsi Sahîh'lerinde Ebu Bişr Ca'fer İbn İyâz el-Yeşkürî kanalıyla... İbn Abbâs'tan merfû' olarak rivayetle tahrîc etmişlerdir. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 314.

“Ama insanların çoğu bilmezler”²⁴² İnsanların çoğu bilmediği içindir ki ondan yüz çeviriyorlar” buyurdu.²⁴³

1.6.1. Din ve Fıtrat

İnsanın yaratılışında din duygusu var mıdır? Yoksa bunlar sonradan mı ortaya çıkmıştır? Din duygusu insanın korkularının bastırılmasının bir aracı mıdır? Buna benzer sorular bazen insanın zihnini meşgul etmektedir. Bazı âlimler soruların cevabının Kur’an’da var olduğunu söylemişler ve: “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye, Rabbin Âdemoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), “Evet (buna) şahit olduk” dediler”²⁴⁴ ayetini delil getirmişlerdir.

Söz konusu ayette geçen misak ile ilgili de çeşitli yorumlar yapılmıştır. Allah’ın hitabının Âdem’in sulbünde mi olduğu yoksa herkesin kendi atalarının sulbünde mi meydana geldiği noktasında çeşitli rivayetler ve farklı değerlendirmeler olmuştur.²⁴⁵ Bizim için önemli olan, insanın fıtratında var olan duyguların ve din gerçeğinin beşerin yapısına uygunluğunun tespitidir.

İnsanın fıtratında din duygusunun var olduğu değerlendirmesini yapan ve insanın “yaratıcı” fikrini ruhun derinliklerinde rahatlıkla hissedebileceğini ifade eden Kutup (ö.2014) şunları kaydetmektedir: “İnsanların bir kısmının yanlış düşüncelere, hurafelere veya bozuk inanç sistemlerine gönül bağlamaları ayetin muhtevasına aykırı bir durum ifade etmez. Çünkü bir dine bağlanma, bir inanca teslim olma ve yaşayışını belli kurallar üzerinden sürdürme eğilimi insanda fıtraten mevcuttur. Yanlış anlayışlar ve inanışlar ise arızı bir durumdur ve sağlıklı bir bilgi gelmediği zaman ortaya çıkar. Ama bu defa “vehm”e veya “zann”a dayalı olarak...”²⁴⁶ Bir insan ne kadar yanlış yaparsa yapsın -hatta yaratıcısını inkâr etmesi halinde bile- her

²⁴² 2/Bakara, 243.

²⁴³ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an Tefsiri*, XII, 6352-6354.

²⁴⁴ 7/A’raf, 172

²⁴⁵ Geniş bir açıklama için bkz. el-Maverdi, *en-Nüket ve'l-Uyun*, II, 279; Fahrettin Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 398,399.

²⁴⁶ Bkz. 18/Kehf, 104.

zaman fitratının derinliklerinde bir yaratıcının gerekliliğini hissedecektir. Kâinat bütünüyle bir bakıma Allah'a ibadet halindedir.²⁴⁷ Bir atom yapısal olarak belirli bir şekilde, belirli bir düzene göre madde ve enerjiden oluşmaktadır. Atomdaki hareket de belirli kurallara tabidir. İşte atom, bu kanun ve kuralların dışına çıkmadan işleyişini sürdürerek görevini yerine getirmektedir.”²⁴⁸

Doğaldır ki atomların belirli bir şekilde dizilişiyile kâinat oluşmaktadır. Kâinattaki cisimler arasındaki çekim kanunları da aynı kanunlara bağlıdır. Dolayısıyla evrenin de bu kanunların dışına çıkma ihtimali söz konusu değildir. Sonuçta kâinat, bu haliyle kulluktur. Özel bir varlık olan insanı içinde barındıran ve böylece evren içinde farklı bir konum işgal eden yeryüzünün durumu bundan farklı değildir. Onun hayata elverişli hale gelmesi, canlıların ve bilhassa insanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için gerekli unsurları barındırması gibi olgular, tamamen plan ve program dâhilinde cereyan etmektedir. Bu da dünyanın itaatidir.²⁴⁹

En küçük mikroorganizmalardan en gelişmiş canlılara kadar bütün varlıklar itaat halindedirler. Yeryüzünde hayatın değiştiği, sürekli bir tekâmülün var olduğu ve basitten mükemmele doğru bir gidişin olduğu konusunda pozitif bilim taraftarlarınca neredeyse bir uzlaşma vardır. Bu düşüncenin doğru olması hali bile fitrat kanunlarının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Eğer kâinatta bir değişim, dönüşüm, tekâmül varsa, bütün bunlar da yine fitrat kanunlarının işleyişi bağlamında gelişmiş ve her varlık kendi kaderine uymuştur. Sonuç itibariyle Allah'ın gök ve yer için: “İkiniz de isteyerek veya istemeyerek gelin” demiş olduğu ve onların da “isteyerek geldik”²⁵⁰ demeleri reel planda gerçekleşmektedir.”²⁵¹

Varlıklar içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan insana gelince, durum tamamen farklı bir boyut kazanır. İnsan, başlangıç itibariyle “bir parça toprak” ve “bir ilahi nefha”dır. Bilinçli bir varlık olarak onun ibadeti farklı da olsa sonuç değişmeyecektir. O da belirli kurallar dâhilinde hareket etmekte ve sünnetullaha tabi

²⁴⁷ Bkz. 17/İsra, 44.

²⁴⁸ Kutup, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 273.

²⁴⁹ Bkz. 24/Nur, 41.

²⁵⁰ Bkz. 41/Fussilet, 11.

²⁵¹ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s. 277.

olmaktadır. Ancak, insanın durumunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle insan, ruhunun içerdiği ilahi soluk sayesinde çevresinde olup bitenleri idrak edebilmektedir. Ayrıca insan irade sahibi olup, kendisine serbest hareket edebilme imkânı bağışlanmıştır. Bu özelliklerin tezahürü, onun yapısına ve yaratılış gayesine uygun olarak meydana gelmektedir. Bu bağlamda insanın hareketleri bağımsızdır ve hedeflerini kendisi tayin etmektedir.

“Kâinat ve içindeki varlıkların üzerinde cereyan eden kanunlar bir değişmezliği ve devamlılığı gerekli kılmaktadır. İnsan için iki ayrı durum söz konusudur. İtaat ve isyan... Dolayısıyla kâinatta, yaratıcısına bilinçli olarak itaat eden yegâne varlık insandır. Bunun yanında, kendi iradesiyle hidayetden ayrılıp dalaleti tercih eden ve rabbinin emirlerine uymayarak isyan edebilen tek varlık yine odur.”²⁵²

İnsanın irade sahibi olma ve kendi davranışlarını seçme imkânı ile ilgili Kur’an ayetlerinin yeterince aydınlatıcı olduğunu söyleyen Kutup şöyle der: “Beled suresinde: *“Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik”* ²⁵³ buyurulmaktadır. İnsan suresinde ise: *“Şüphesiz ona yol gösterdik. Buna kimi şükreder, kimi de nankörlük”*²⁵⁴ ayeti insanın seçimini ortaya koymaktadır. Bir başka ayet: *“Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin olsun ki, nefsinin tezkiye eden kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir”*²⁵⁵ mealindedir. İnsan bu yollardan hangisini seçerse seçsin Allah’ın varlığını hisseder. Çünkü insanda konuşma kabiliyeti olduğu gibi Allah’ın varlığını idrak edebilmek kabiliyeti de vardır. Bunun için gerekli donanım insanın yapısında mevcuttur. Ancak her ikisi de dış amillerce uyarılmaya ve geliştirilmeye muhtaçtır.”²⁵⁶

Burada dikkat çekmekte fayda gördüğümüz bir başka yön de beşeri fitrat ve günah ilişkisidir. İnsanda suç ezeli midir? İnsan doğuştan günahkâr mı doğmaktadır?

²⁵² Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, 278.

²⁵³ 90/Beled, 10.

²⁵⁴ 76/İnsan, 3.

²⁵⁵ 91/Şems, 7,10.

²⁵⁶ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s.279.

Daha sonraki hayatında işlediği günah temelde var mıydı? Olaylar önceden çizilmiş bir kader programının sadece gün yüzüne çıkmasından mı ibarettir? Buna benzer soruları çoğaltmak mümkündür. Bu tartışmayı sonraya bırakarak önce şunu söyleyebiliriz: “Kendisi ile ilgili fazla bir bilgi sahibi olmadığımız ruh, insanı yaratıcıya bağlayan tek bağıdır. Çünkü onun kaynağı ilahi ruhtur. Onun Allah’ı bulması ve yaratılmış her varlık gibi yorulmadan, sıkıntıyla karşılaşmadan ve araştırmak için çabalamadan yaratısıyla kolayca ilgi kurması da kendine özgüdür.”²⁵⁷

Firavun’un Hz. Musa’ya; rabbinin kim olduğunu sormasına karşılık, Musa’nın diliyle Kur’an’ın verdiği cevap akla gelen sorulara cevap niteliği taşımaktadır. “Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir”.²⁵⁸ Burada insana hidayetini gösterildiğine, doğru yola girmenin araçlarının yaratılıp kolaylaştırıldığına bir işaret vardır.

Belki de İbrahim’in, gezegenlerin varlığı ve hareketleriyle ilgili zihin faaliyetinin ve vardığı sonucun²⁵⁹ delalet ettiği bir husus, üzerinde durulmayı hak edecek önemdedir. Zira fitrata kulak tıkamayan, şartlanmışlıkların pençesinden kurtulabilen her bir ferdin ulaşacağı sonuç, bundan farklı olmayacaktır.

İnsanın sapıtması, rabbini unutması her zaman olasıdır. Ama insan bu durumda da, üstelik şehvetin ve arzuların baskısı altında ezilip ilahi ışığı kaybetse de ruhunun bir tarafı Allah’a yönelir. Yaratanına iltica eder. Nitekim sağlıklı bir bilgiye ulaşamamış insanların Allah’a inanmanın yanında bilerek veya bilmeyerek şirk koşmaları bunun göstergesi olsa gerektir.²⁶⁰

1.6.2. Fıtrat ve Hidayet İlişkisi

İnsan, hakikatin dışında başka bir güce inansa, ya da o tanıdığı güce tanrılık vasfı tanısa da istisnalar dışında Allah’ı doğrudan doğruya inkâr eden yok gibidir. Bu noktada akidenin görevi fitrata destek olup onu doğru yola yöneltmektir. Günah

²⁵⁷ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s.279.

²⁵⁸ 20/Taha, 20/50.

²⁵⁹ Bkz. 5/Maide, 76-79.

²⁶⁰ Bkz. 39/Zümer, 38.

kiriyle paslanmış olan gönülleri yeniden hakikate yönlendirmektir. Böylece o esareten kurtulabilecek ve rabbini bulabilecektir.

Kur'an vahyi, insan ruhu ve yaratıcısı arasında sürekli bir ilgi kurar. O, sürekli Allah'ın sonsuz kudretinin eseri olan kozmik gerçekleri gözler önüne serer. Bu şekilde kalbe hassasiyet verir ve onu harekete geçirir. Diğer yandan da, Allah'ın sınırsız ilmini ve murakabesini bildirmek suretiyle haşyete davet eder. Buna göre Allah her zaman kul ile beraberdir. Onun gizli açık sırlarını bilir, böylece insanı yalnızlık hissinden kurtarır.²⁶¹ İnsanda sorumluluk duygusu ve otokontrol bilinci geliştirir. Bir diğer yandan da Allah sevgisini geliştirir. Ona Allah'ın nimetleri hatırlatılır. Rabbinin koruyuculuğu, kullarını görüp gözettiği, varlıklara rahmetle muamele ettiği dile getirilir.²⁶² Bu şekilde de sevgi, huzur ve güven telkin edilmiş olur. Bütün bunlardan gaye, beşerin kalbini rabbine bağlamak ve fitri melekelerini geliştirmektir. Bunun için yapılacak tek şey evrene göz atmak, ne olup bittiğine bakmak ve gelişmeleri ibretle takip etmektir.

Hidayetin ilahi kaynaklı olduğu konusunda kelim ekolleri söz birliği içindedir. Ancak hidayet mahiyeti ve insanın rolü konusunda değişik anlayışlar mevcuttur.

Hidayet (doğru yolu bulmak, ona ulaşmak, doğru yolu bulmada rehberlik etmek veya göstermek) terimi çeşitli türevleriyle birlikte Kur'an'da 300'ü aşkın yerde zikredilir.²⁶³

Ragıb el-İsfehani hidayeti tanımlarken onu, bütün yaratıklara ve özellikle ilahi emirlerden sorumlu olan insana yol gösterme olarak tarif eder.²⁶⁴ Yol göstermenin olduğu yerde muhatabın da isteği, iradesi ve çabasının olması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz.

Maturidi, hidayet Allah'ın yaratması sonucu olduğunu kabul eder. Ona göre kulun hidayete ulaşması veya vazgeçmesi iradesi dâhilindedir. Kul küfrü tercih

²⁶¹ Muhammed Kutup, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, s.279.

²⁶² Bkz. 16/Nahl, 78-81.

²⁶³ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, "hdy" md., s. 941 – 944,

²⁶⁴ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s. 532-536.

etmişse ve ondan hoşnut olarak hayatını devam ettiriyor ise, Allah onu zorla hidayete ulaştıracak değildir. Üstelik bu noktada peygamberlerin bir dahli söz konusu değildir.²⁶⁵ Onların görevi, sadece rehberlik ve yol göstericiliktir.²⁶⁶

Hidayet konusunun geçtiği yerde “hür irade”ye vurgu yapan Maturidi, bireysel özgürlüğün gereği olarak, Allah’ın müdahale etmeyeceğini söyler.²⁶⁷ Allah, hidayete uymayanların zulüm ve küfrü ihtiyar ettiklerini ve tövbe etmeyeceklerini bildiği için onlara hidayet nasip etmemiştir. Zulüm ve şirk aslında küfrün meyvesidir.

Maturidi’nin hidayetle ilgili görüşlerini inceleyen Biçer, hidayetin gerçekleşme şekillerini dört maddede özetler. Bunların başında, mükelleflere bağışlanan akıl ve idrak yetenekleri yanında, hayatını sürdürmeyi sağlayan zorunlu bilgiler gelmektedir. İkincisi, Peygamberlerin vahiy aracılığıyla yaptıkları davet ve açıklamalardır. Üçüncüsü Allah’ın, hidayete yönelenlere hidayet nasip etmesidir. Son olarak, “bazı öncüller sonucunda iman ve hidayete ulaşılabilecektir. Bu noktaya ise kendi iradesiyle istekte bulunan kişiler nail olabileceklerdir.”²⁶⁸

Netice olarak, beşerin fitratında hidayet olgusu yerleştirilmiştir. Dış dünyadaki uyarıcılar da bu konuda değerlendirmeye alınabilecek özelliktedir. Ayrıca peygamberler ve kitaplar artık bahaneye mahal bırakmayacak şekilde Allah’a giden yolu göstermişlerdir. Başarılarını hep kendisine mal etmeyi bilen insan, hidayete tabi olma konusunda da kendi seçimini ortaya koyuyor demektir.

1.7. Hz. İsa’nın Beşer Oluşu

Kur’an’ın üzerinde durduğu bir diğer konu, Hz. İsa ve onun etrafında oluşturulan algı biçimidir.

Kur’an, her peygamber gibi Hz. İsa’nın da beşer olduğunu açıkça bildirir. Hz. İsa, yaratılış itibariyle Hz. Âdem’e benzetilmiştir.²⁶⁹ Bazı ayetlerde onun bir beşer olduğu vurgusu yapılmış, hem kendisinin hem annesinin yemek yediğinden

²⁶⁵ Maturidi, *Te’vilatü Ehli’s-Sünne*, I, 410. Krş. Ramazan Biçer, *Maturidi’ye Göre Hidayete Engel Olan Beşeri Zaafırlar ve Tezahürleri*, C.Ü.İ.F.D., Sivas, 2004, c. VIII, ss. 41-59.

²⁶⁶ 28/Kasas 56.

²⁶⁷ Ramazan Biçer, *a.g.m.*, s. 43.

²⁶⁸ Ramazan Biçer, *a.g.m.*, s. 43.

²⁶⁹ Bkz. 3/Al-i İmran, 59.

bahsedilmiştir.²⁷⁰ Bu arada dikkat çeken bir başka nokta vardır. Kur'an'da, diğer peygamberlerin ana-babaya nispeti yapılmazken, Hz. İsa için Meryem'in oğlu olduğu gerçeği sıklıkla dile getirilmiştir. Dolayısıyla Hz. İsa, babasız olarak doğsa da, yaratılışında olağanüstülükler bulunsa da sonuçta o, bir anadan doğmuş, beşer olan bir varlıktan meydana gelmiştir. Bunu zaten Hıristiyanlar da bilmektedir. Ancak, Kur'an bu konuyu sıklıkla gündeme getirirken, bir beşerin ilahlaştırılmasının ve fani varlıklara tanrısal nitelikler nispet edilmesinin yanlışlığına dikkat çekmek istiyor olmalıdır. Üstelik Hz. Âdem'in yaratılışı Hz. İsa'nın yaratılışından daha büyük bir hadisedir.

İnsanların sevgide ve nefrette aşırıya kaçması, ölçüyü tutturamaması bilinen bir durumdur. Bu gerçeğe her yerde ve her çağda tanıklık edilmektedir. Fakat konu ulûhiyet olunca daha önemli bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu konuda ölçülerin aşılması, beşere ilahlık payesi verilmesi, Allah için ortaklar icat edilmesi Kur'an'ın beyanıyla en büyük zulümdür.²⁷¹

Yunan tarihinde Tanrılardan ve Tanrıların oğullarından bahsedilir. Tarihi araştırmalar sonucu ortaya konulan eserlere bakıldığı zaman, beşerin önce kahramanlaştırıldığını, daha sonra ilahlaştırıldığını görmek mümkündür. Makedonyalı İskender'in hayatı bu konuda örnek olarak sunulabilir.

İskender'in hayatı ile ilgili yazılan eserlerde²⁷² ilahlardan ya da beşer oldukları halde kahramanlıklarından dolayı ilahlaştırılan insanlardan bahsedilir. Herkül, Aşil, Prometheus bunların en açık örnekleridir. Buradaki ifadelerle göre Herkül, ilahlar ilahı diye anılan Zeus'un ve Kraliçe Alcmene'nin oğludur.²⁷³ Aşil de zamanının en korkusuz Yunan erkeklerinden birisidir. İskender'in soyu, bu iki kahramandan gelmektedir. Babası da bir kral olan İskender Mısır'ı fethettiği zaman Mısırlılar hemen ona firavunların lakaplarını takmışlardır. Onu, Kendilerince ilah sayılan Ra ve Amon'a nispet etmişlerdir. İskender, Mısır'ı fethettikten sonra oranın halkına ilahlarının ve geleceğin tanrısının kim olduğunu sorduğu zaman, hep bir

²⁷⁰ Bkz. Maide 5/75

²⁷¹ Bkz. 31/Lokman, 13.

²⁷² Daha geniş bilgi için bkz. P. Jouguet, *Trois Etudes Sur l'Hellenisme*, s. 30-33.

²⁷³ Necip, Beledi, *et-Temhid li Tarihi Medreseti'l-İskenderiye*, s.12.

ağızdan şu sesin yankılandığı aktarılmıştır: “İşte o, şimdi kapıda... Ey Amon’un oğlu! Ra’nın oğlu! Selam sana!”²⁷⁴

Buda, insanların tanrılaştırdığı tarihi şahsiyetlerden bir başkasıdır. Başlangıçta o, putların reddedilmesini emretti. Beşeri varlıkların tanrılaştırılmasına şiddetle karşı çıktı. Budizm’in kuruluş amaçlarından olan putperestlikle mücadele çalışmalarına rağmen, sonradan gelen nesiller bizzat Buda’yı tanrılaştırdılar. Onun heykellerini yapıp tapındılar. Sonunda; “Mutlak iktidar sahibi benim, her şeyi bilirim. Ben hiçbir kusuru ve ayıbı olmayanım. Benim öğreticim olmamıştır. Kimse benimle kıyas edilemez. Gökler de dâhil olmak üzere, benim eşim ve benzerim yoktur. Ben bu âlemin aziziyim. En büyük üstat benim. Ben en mükemmel Buda’yım. Ben Nirvana’ya ulaştım”²⁷⁵ sözleri kendisine atfedildi.²⁷⁶

Gelinen noktada Hz. İsa ile Buda arasında bazı ortak noktalar bulunduğu anlaşılmaktadır. Budist anlayışa göre hakikatin bilgisi zaman zaman kaybolmaktadır. O zaman budalar gelir ve insanları kurtarır. Budizm’in kurucusu olan Buda’dan önce de budalar gelmiştir. Mezhebin birisine göre Buda, nihai duruma gelince, maddi varlığı ile birlikte ebedilik vasfını elde etmiştir. Artık bu âlemle olan ilişkisi de sona ermiştir. Mahayana mezhebine göre de, Budalar fizik ötesi varlıklardır. Onlar olağanüstü niteliklere sahiptirler. İnsanlar onlara ihtiyaçlarını bildirip onlardan yardım isterler.²⁷⁷

Yukarıda sunulan bilgilere baktığımız zaman ilahlaştırılan kimi varlıkların beşer oldukları, beşeri şartlar içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Daha sonra onların bazı özellikleri abartılmış, böylelikle onlar insanüstü bir noktaya ulaştırılmışlardır. Beşeri özellikleri ise gündeme getirilmez ve görülmez olmuştur.²⁷⁸

İncil metinlerinden çıkarılan sonuçlar bunların bir benzeridir. Buna göre Allah, insanlara sevgisini izhar etmek için bedenleşmiştir. O, İsa suretinde insanların arasına inmiş, onlarla birlikte yaşamıştır. Tanrının inayetinin insanlara ulaşması İsa vasıtasıyla olmuştur. Hıristiyanlara göre oğul İsa ile baba aynı cevherden olup, İsa’ya

²⁷⁴ Beledi, *et-Temhid li Tarihi Medreseti'l-İskenderiye*, s. 13.

²⁷⁵ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, I, 49.

²⁷⁶ Yukarıdaki paragrafta, beşeri özelliklerle ilahi özelliklerin nasıl birbirine karıştığı ve içinden çıkılamaz hale geldiği açıkça görülmektedir. Bu sözlerin Buda’ya nispeti doğrulansa çelişki kabul edilmiş olur. Kabul edilmese, bu sözlere dayanan onca akide reddedilmiş olacaktır.

²⁷⁷ *The New Encyclopedia Britannica*, XV, 175.

²⁷⁸ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 151.

dua edildiği zaman baba ile temasa geçilmiş olmaktadır. Oğul da baba gibi kusursuzdur. O, gerçek anlamda “rab”tır. Gösterdiği mucizeler onun ilah olduğunun kanıtıdır.²⁷⁹

H. İsa bir beşer olduğu halde, onunla ilgili sözlerin yorumlanıp değişikliğe uğraması ve sonunda onun tanrısal bir hüviyete bürünmesi Hıristiyanlığın erken dönemlerine kadar uzanır. Hıristiyan dini düşüncenin oluşumunda en önemli kişi olan Pavlus’a kadar uzandığını söyleyenler de vardır. Yunan kültürünün etkisi altında yetişmiş olan, dini ve kültürel anlamda belli bir altyapıya sahip bulunan Pavlus’un, kendinden pek çok şeyi Hıristiyanlığa kattığı söylenmektedir. Bu düşüncelerden birisi, İsa’nın tekrar dünyaya geri döneceği inancıdır. Pavlus’a göre İsa, insanlara ölümsüzlük vermek üzere ölen bir tanrıdır.²⁸⁰

Pavlus’un düşünceleri miladi dördüncü yüzyılda resmi inanç halini almıştır. M. S. 325 yılında, İznik’te toplanan konsül, İsa’nın tabiatının müzakere edilmesini istemiştir. Yapılan müzakereler sonunda baba ile oğulun aynı cevherden olduğu iddiası galip gelmiştir. Dolayısıyla baba-oğul ayrılığı düşüncesi reddedilmiştir. Kilisenin resmi anlayışı bu merkezde şekillenmiştir.²⁸¹ Kadıköy konsülünde de (M.S. 451) bir metin üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu bildiriye göre İsa, biricik oğuldur. O bir şahısta birleşmiş iki tabiata sahiptir. Meryem, babası tarafından ilahi, anası tarafından beşeri İsa’yı doğurmuştur.²⁸²

Masa başında böyle bir karar alınıp insanlara dayatılsa da, H. İsa’yı tamamen beşeri nitelikli bir elçi olarak görenler hep olagelmiştir. Bu şekilde düşünenler ile onu ilahlaştıranlar arasında sürekli bir mücadele var olmuştur. Bazı Hıristiyanlar tevhit inancını ısrarla savunmuşlar, teslis düşüncesine karşı çıkmışlardır. Onlar H. İsa için oğul ifadesini kullanmamışlardır. Teslis düşüncesini

²⁷⁹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 141, 143, 150; Krş. H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.63-65.

²⁸⁰ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s.150; Krş. H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.63-65. Bütün yorumlara rağmen, Pavlus’un görüşlerini benimsemeyip İsa’nın gerçekçi konumuna vurgu yapan, onu olduğu gibi değerlendiren görüşler de ortaya çıkmıştır. Arius (M. S. 250-336) bu düşüncede olanlardan birisidir. O her zaman ve her yerde Allah’ın birliğini savunmuştur. Ona göre İsa, Babanın yaratığıdır. Dolayısıyla onun ezeli olması mümkün değildir. *Encyclopedia of Religion*, VIII, s. 20, “Jesus” md.

²⁸¹ Aydın, Mehmet, *Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi bir Bakış*, AÜİF. Dergisi, Ankara 1985 c. XXII s. 13,124

²⁸² Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 150.

eleştirdiği için, Hıristiyanları saptırmakla itham edilenler, hatta ölüme mahkûm edilenler bile olmuştur.²⁸³

Origen (M. S. 185-254), Arius (M. S. 250-336) gibi din adamları, tanrının birliğini savunmuşlar, hayat boyu onu sevmeyi amaçlamışlar, ahirete inanmayı öğütlemişlerdir. Bunlar Hz. İsa'yı beşer olarak görmüşler, onun da yanılabilceğini söyleyebilmişlerdir.²⁸⁴

Tevbe suresinde, Yahudilerin Uzeyr'i Allah'ın oğlu olarak nitelendirdikleri, buna nazire yaparcasına Hıristiyanların da Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu ilan ettikleri bildirilir.²⁸⁵ Kur'an'ın kimi ayetlerinde vurgulanan "Meryem oğlu İsa ifadesi", İsa'nın Allah'ın kulu ve elçisi olduğunun vurgulanması yanında yanlış inançlara cevap olarak değerlendirilebilir. Bu yanlış ve tutarsız inanca sahip olanlar tevhit inancına davet edilirken, beşerin özellikleri de söz konusu edilmektedir.

Kur'an, Hz. İsa'nın ve ailesinin söz konusu edildiği ayetlerde onun temel vasıflarını, tarihi misyonunu ve beşeri özelliklerini öne çıkarır. Bunları aşağıdaki şekliyle sıralamak mümkündür:

Hz. İsa, Peygamberler zincirinin bir halkasıdır.²⁸⁶ O, İsrail oğullarına gönderilmiştir.²⁸⁷ Hz. İsa, kendinden önceki peygamberleri tasdik eden ve son peygamberi müjdeleyendir.²⁸⁸ İstikamet üzere yaşamış olup doğrulardandır.²⁸⁹ Hz. İsa, muhatapları gibi bir insandır, Allah'ın kulu ve resulüdür.²⁹⁰ Hz. İsa'nın Allah'ın kulu olduğu sık sık vurgulanmıştır. Maide suresinde beyan edildiği gibi, kıyamet gününde yerde ve gökte kim varsa Rahman olan Allah'ın huzuruna kul olarak çıkarılacak olanlardan bir tanesidir.²⁹¹ Aynı surede, hem kendisinin hem de annesinin, beşerin en tabii özelliklerinden olan yemek yediklerine işaret edilir.²⁹²

²⁸³ Muhammet Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi olarak Hz. İsa*, Terc. Kürşat Demirci, İstanbul, 1994, s. 88; Karş. H Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s.63-67.

²⁸⁴ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 172.

²⁸⁵ Bkz. 9/Tevbe, 30.

²⁸⁶ Bkz. 6/En'am, 84-86.

²⁸⁷ Bkz. 3/Alî İmran, 49.

²⁸⁸ Bkz. 2/Bakara, 87; 61/Saff, 6.

²⁸⁹ Bkz. 3/Alî İmran, 46.

²⁹⁰ Bkz. 3/Alî İmran, 45, 48; 19/Meryem, 30.

²⁹¹ Bkz. 5/Maide, 75.

²⁹² Bkz. 5/Maide, 75.

Dikkatlice incelenirse Kur'an'ın işaret ettiği bu hususları İncil'de de bulmak mümkündür.²⁹³

Yukarıdaki ayetlerin içeriklerini birbirleriyle ilişkilendirdiğimiz zaman ortaya çıkan tabloyu şu şekilde söze aktarmamız mümkündür: “O bir kadından doğmuştur. Beşeri bir soya mensuptur. Bedeni vardır ve bu bedenin gereksinimlerini karşılamaktadır. Soğuğu ve sıcaklığı hisseder, yer ve uyur. Hatta şeytanın kışkırtmasına bile maruz kalır. Bütün bunlar onun ilah olmadığını ve ilahlığa ait konularda Allah'a ortak olamayacağını açıkça göstermektedir.

Hıristiyanların kendi İncilleri Hz. İsa'yı sadece bir insan olarak nitelerken, Hıristiyanların onu Tanrı olarak görmeye ısrar etmeleri zihni sapıklığın tuhaf bir tezahürüdür. Bu anlayış onların İncil'lere değil de, kendilerinin icat edip ilahlığa yükselttikleri hayali bir Hz. İsa'ya inandıklarının açık delilidir.²⁹⁴

Kur'an'da Hz. İsa hakkında: *انما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله و كلمته القاها الى مريم و روح منه* – “*Meryemoğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın resulüdür. O, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimedir. O'ndan bir ruhtur*”²⁹⁵ buyrulur. Fahreddin Razi, “Allah'tan bir ruh “ ve “ Allah'ın kelimesi” ifadeleri ile ilgili şu yorumları yapar: “Ruh kelimesi genellikle mutlak saflığı ve temizliği göstermek için kullanılır. Anne Meryem, hiçbir beşerle ilişki kurmadan oğlu İsa'yı dünyaya getirmiştir. İşte Kur'an, Allah'ın ona verdiği yüksek rütbeyi anlatmak üzere “ruh” kelimesini kullanmıştır.”²⁹⁶ İbn Atiyye, Hz. İsa'nın Allah'a bu şekilde izafe edilmesini, onun faziletini ve rütbesini göstermeye yönelik olduğunu söylemiştir.²⁹⁷

Mazharuddin Sıddiki, Mevlana Muhammed Ali'den şunu nakleder: “Ruh kelimesine ruh anlamı verilse dahi bu, İsa'yı insan olmanın ötesine götürmez. Çünkü

²⁹³ Bkz. Luka, 2/5-7, 12, 16, 40-43, 48, 51.

²⁹⁴ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, I, 409. (100 nolu dipnot.)

²⁹⁵ 4/Nisa, 171.

²⁹⁶ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, III,346.

²⁹⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, II,183.

aynı ifade Hz. Âdem için de kullanılmıştır.²⁹⁸ Dolayısıyla Kur'an, her insana Allah'ın ruhundan üflendiğini beyan etmektedir.²⁹⁹

Bu yoruma göre, kendisine ruh üflenen sadece Hz. İsa değildir. Bütün insanlık yaratılış esnasında, kendilerinde bulunan özellik sebebiyle bu şerefe layık görülmüştür. Dolayısıyla Hz. İsa'nın Allah'tan bir ruh olması, onun ilahlaştırılması için geçerli bir delil olamaz.³⁰⁰

Allah'ın kelimesi ile ilgili yorumlar da yapılmıştır. Şevkani bu işin, Allah'ın emriyle meydana gelmesinin ifadesi olduğunu söylemiştir.³⁰¹

Alusi, (ö.1270/1854) yukarıdaki ayette geçen “kelime” ile ilgili şunları söyler: “Bu, Meryem'in bir çocuk doğuracağı yolundaki haberin melekler aracılığıyla bildirilmesinin ifadesidir.”³⁰² Kelimenin “haber” anlamına kullanıldığı söylenmiştir. Çünkü Hz. İsa, Allah'tan sevinç vesilesi bir haber olarak doğmuştur.³⁰³

Muhammed Esed (ö. 1992) Hz. İsa'dan sonra üç dört asır boyunca, onun beşeri nitelikli bir peygamber inancının olduğunu söylemektedir.³⁰⁴

Ayetlerin bağlamına vurgu yapan Şimşek, Hz. İsa ile ilgili olarak da şöyle demektedir: “Önceki ayetlerin vurguladığı üzere Yahudiler aşırılıklara sapmıştı. Bu ayetlerde de Hristiyanların aşırılığından bahsedilmiştir. Hristiyanlar Hz. İsa ve annesine ilahlık vasfı vermişler, dinde olmayan bazı şeyleri dine ilave etmişlerdir. Hâlbuki Hz. İsa sadece bir elçidir. Elçilik, bir kulun yükselebileceği en yüce mertebedir. Ne var ki onun dünyaya gelişi diğer insanlardan farklı olmuştur. O, Allah'ın “Meryem'e attığı kelime”sidir. Hz. İsa'ya kelime denmesi onun “ol” emriyle meydana gelmesi sebebiyledir. İsa'nın “O'ndan bir ruh olması”, O'nun bir parçası olduğu anlamına gelmez. Allah'ın yarattığı ve erdemlerle donattığı ruhlardan

²⁹⁸ Bkz. 15/Hicr, 29.

²⁹⁹ Mazharuddin Siddiki, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s.186.

³⁰⁰ H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s. 115,116.

³⁰¹ Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, I, 607.

³⁰² Alusi, *Ruhu'l-Meani*, V, 24, 25;

³⁰³ Mazharuddin Siddiki, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 184,185.

³⁰⁴ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, III, 1145.

biri olduğu anlamına gelir.”³⁰⁵ Bunun yanında; “Bazı şeylerin Allah’a izafe edilmesi, onların Allah katındaki değer ve itibarını gösterir. “Beytullah” veya nakatullah (Allah’ın devesi) kelimelerinde olduğu gibi bunlar bir değer ifadesidir”³⁰⁶ şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

1.8. Hz. Peygamber’in Beşer Oluşu

Beşer kavramı çerçevesinde, Hz. Peygamber’in beşeri yapısını ele almanın, beşer kavramının zihinlere daha iyi yerleşmesi açısından önemli olacağını düşünüyoruz.

Siyer kitaplarında ve sahih hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber’in tavsiyeleri, yaşayış biçimi ve yüksek ahlakı ile ilgili yeteri kadar bilgi mevcuttur. Zaten sünnet, Kur’an’ın açılımı ve onun prensiplerinin pratik hayata aktarımı demektir. Dolayısıyla Kur’an’a dayalı bir hayat anlayışının belirlenebilmesi için, ikisinin beraber etüt edilmesi gerekir.

Hz. Peygamber beşerdir.³⁰⁷ O bu hakikatin bilincinde hareket etmiştir.³⁰⁸ İnsanların içinde yaşamış, hayatıyla mesajının bizzat temsilcisi olmuştur. O, kendisini hiçbir zaman insanlardan üstün görmemiştir. Onun tevazuu herkes tarafından bilinen bir husustur. Hz. Peygamber, ashabına karşı daima alçakgönüllülükle ve yumuşaklıkla muamele etmiştir. Kur’an onun, ashabın gönlünü kazanma konusunda nasıl davrandığına, muhataplarını üzmemek ve onları küstürmemek konusunda nasıl hassasiyet gösterdiğine tanıklık etmektedir: “*O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi*”³⁰⁹ ayeti bunun delilidir. Hz. Peygamber rol gereği veya görev icabı böyle davranmış değildir. Bu davranış onun

³⁰⁵ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, I, 602.

³⁰⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II, s. 722; M. Sait Şimşek, *a.g.e.*, I, 602.

³⁰⁷ Bkz.18/Kehf, 110.

³⁰⁸ Hz. Peygamber’in beşer oluşu ve beşeri özellikleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. H. Musa Bağcı, “*Beşer Olarak Hz. Peygamber*” Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.

³⁰⁹ 3/Al-i İmran, 159.

hayat tarzıdır. Onun insana verdiği değer, Kur'an'da övülen ahlakının³¹⁰ en önemli yönlerinden biri olsa gerektir.

Hz. Peygamber'in yanına gelen bir kişi, -zihninde var olan devlet başkanı/kral veya kabile reisi imajının etkisiyle olacak ki- onun huzurunda titremeye başlayınca: "Korkma! Ben, kurutulmuş et yiyen Mekkeli bir kadının oğluyum"³¹¹ demiştir. Bir başka münasebetle söylediği: "Ben Abdullah oğlu Muhammed'im. Allah'ın kulu ve resulüyüm. Beni, Allah'ın benim için belirlediği makamdan daha üste çıkarmanızdan hoşlanmam"³¹² ifadesi, onun sadece ahlakını göstermemekte, insanların birbirlerine nasıl muamele etmesi gerektiği konusunda da fikir vermektedir. İnsanların Hz. İsa'yı nasıl ilahlaştırdıklarını bilen Hz. Peygamber: "Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni de övmeyin! Nihayetinde ben bir kulum. Bana; "Allah'ın kulu ve resulü deyin"³¹³ tavsiyesiyle, kendisinin de aynı konuma getirilmemesi konusunda gerekli uyarıyı yapmıştır.

İnsanların, önderlerini veya idarecilerini³¹⁴ yüceltmeleri, bazen onları putlaştırmaları bütün bir insanlık sorunudur. Bunun içindir ki Hz. Peygamber, aşırılığa kaçma ihtimaline karşı ashabını uyarılmış, tüm çağlara model olacak davranış modellerini sunmuştur.

Bu bölümde Hz. Peygamberin beşeri yönlerini, kısa başlıklar halinde ele alalım.

1.8.1. Hz. Peygamber'in Beşeri Vasıfları

Hz. Peygamber'in beşeri yönlerinden birisi onun bazı şeyleri bilememesidir. Bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de beşeri vasıflara sahiptir. Beşerin özelliği olan bütün normal davranışlar da onun hayatının bir parçasıdır. Bu hal onun için bir eksiklik değildir. Onun risalet görevi dışında, bazı şeyleri bilememesi veya bir

³¹⁰ Bkz. 68/Kalem, 4.

³¹¹ İbn Mace, *Sünen*, II, h. no. 1100.

³¹² Buhari, *Et-Tarihu's Sağır*, s. 8.

³¹³ Buhari, *Enbiya*, 48, IV, 142.

³¹⁴ Metindeki "emir" kavramının içerisine, o kavramın karşılığı olabilecek yönetici, kral, padişah, komutan veya dini lider dahil edilebilir. Nitekim insanlar kendi önderlerini bir şekilde yüceltmekte, onları, oldukları durumdan çok farklı görmektedirler.

konuda hata etmesi mümkündür. Ashabına danışması, dünyevi meseleleri ehline bırakması da gayet doğal karşılanmalıdır.

Medine'ye geldikten sonraki dönemde anlatılan bir hadise, onun beşeri yönlerini yansıtan en tipik örneklerden biridir. Rivayete göre Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra halkın hurmaları aşıladığını görür. Onlara yaptıkları işin mahiyetini sorar. Onlar da aşılama yaptıklarını söylerler. Hz. Peygamber bu işi yapmamalarının kendileri için belki de daha iyi sonuç vereceğini söyler. Bunu duyan Medineli Müslümanlar aşılama işinden vazgeçerler. Fakat bu defa verim düşer. Bu durumu Hz. Peygamber'e anlatırlar. Hz. Peygamber de karşılık olarak: “Ben ancak bir beşerim. Eğer size dininizle ilgili bir şey emredersem hemen onu alın. Yok, kendi görüşüme dayalı bir şey emir (veya tavsiye) edersem bilin ki ben de bir beşerim”³¹⁵ demiştir.

Hz. Peygamber'in bazı durumlarda öfkelenmesi de onun doğal hallerindedir. Öfke, insanın yaratılıştan getirdiği duygulardandır. Kısacası öfke, insanın fitratına yerleştirilmiştir. İnsanın var olabilmesinin, varlığını devam ettirebilmesinin temel etkenlerindedir. Kontrol altına alındığı takdirde tehlike olmaktan çıkabilecek bir özellik sayılmaktadır.

Hz. Peygamber de bir beşer olarak zaman zaman kızmıştır. Ancak o, bu hallerde dahi kendisine hâkim olmayı bilmiş, telafisi mümkün olmayan davranışlar sergilememiştir. Kendisine ne yapılmasını tavsiye eden bir sahabeye “lâ tağdab”³¹⁶ diyerek ona kızmaması tavsiyede bulunmuştur.

Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri bir hadiste onun şu şekilde dua ettiği rivayet edilir: “Allah'ım! (kulun) Muhammed de her beşer gibi öfkelenir. Şu bir gerçekliktir ki ben senden geri çevirmeyeceğin bir söz almış durumdayım. Eğer (kızgınlık halinin bir eseri olarak) bir mümine eziyet etmiş, kötü bir söz söylemiş

³¹⁵ Bkz. Müslim, *Fedail*, 38.

³¹⁶ Buhari, *Edep*, 76.

isem, ya da dövmüş isem, bu durumu o kimse için ahirette kendine yaklaştıracığın bir yakınlık vesilesi ve bir kefarete kıl!”³¹⁷

Hız. Peygamber’in unuttuğu ve yanıldığı da olmuştur. Hız. Peygamber’in namazda olsun başka bir işte olsun yanılması veya unutması onun beşeri özelliklerinin bir tezahürüdür. Bir defasında o, cemaate namaz kıldırmak için mescide girmiş, o anda gusül abdestine ihtiyacı olduğunu hatırlamıştır. Ashaba, kendisini beklemelerini söylemiş, gidip gusül abdesti alıp gelmiş ve namazı kıldırmıştır.³¹⁸

Bir başka rivayette de Hız. Peygamber’in namazda unutarak bir kısım ayetleri atladığı ve sahabenin daha sonra hatırlattığı bilgisi aktarılır. Kendisine durumu hatırlatan sahabe Hız. Peygamber; daha önce hatırlatmamasının sebebini sorunca sahabe, ayetlerin nesh edildiğini zannettiğini söylemiştir.³¹⁹

Yine bir defasında Hız. Peygamber’in mescitte namaz kıldırıldığı rivayet edilir. Söz konusu rivayete göre Hız. Peygamber, namazı tamamlayınca bazı sahabeler: “Ey Allah’ın elçisi! Namazda bir değişiklik mi oldu? diye sormuşlardır. Hız. Peygamber, bu soruyu niçin sorduklarını araştırmış, namazda hata ettiği kendisine bildirilmiştir. Bu defa Hız. Peygamber sehiv secdesi yapmış ve ashabına şu tavsiyede bulunmuştur: “Namazda bir değişiklik söz konusu olsaydı her halde ben size bildirirdim. Nihayet ben de sizin gibi bir beşerim. Sizin gibi unutabilirim de. Unutursam baha hatırlatın!”³²⁰

İslam tarihi boyunca Kur’an’a bağlı kalmış, Hız. Peygamber’e ümmet olmanın onuruyla yaşamış nice şahsiyetler vardır. Bunlar üstünlüğü Peygamber’e uymakta bulmuşlardır. Bu durum ya kendileri tarafından, ya da izleyicileri tarafından dile getirilmiştir. Üstelik hiçbir velinin en aşağı seviyedeki bir sahabenin faziletine ulaşamayacağı da belirtilmiştir. Çünkü onları bu ulaşılmaz derecelere erdiren sebep, onların bir defa da olsa Hız. Peygamber’i görmüş olmalarıdır. Fakat hikâyeler,

³¹⁷ Buhari, *Deavat*, 34; Müslim, *Birr*, 25.

³¹⁸ Bkz. Buhari, *Gasl*, 17; Müslim, *Mesacid*, 19.

³¹⁹ Bkz. Ebu Davud, *Salât*, 158.

³²⁰ Bkz. Buhari, *Salât*, 31.

efsaneler, menkıbe kitaplarında yazılıp çizilenler hepten bu hakikatlere sırt çevirmiş görünmektedir. Uçanların, evrene müdahale edenlerin, salıkların kalplerini okuyanların haddi hesabı yoktur. Mezarlarını terk edip savaflara katılanlar, himmet dileyenlerin imdadına koşanlar az değildir. Ümmetin sorunları ise azalmamakta, zaman içinde artarak devam etmektedir. Bu anlayışların son bulması için, peygamberlik müessesesi ile ilgiyi anlayışlar yeniden ele alınmalıdır.

Kendisine tabi olunan, gittiği yoldan gidilmesi gereken bir peygamberin beşeri özellikleri ve bu bağlamda onun imkân ve kabiliyetlerinin sınırları iyi belirlenmelidir. Onun yorulduğu, uykusuz kaldığı, yerine göre uyuya kaldığı, zorluklarla karşılaştığı, yaralandığı hesaba katılmalıdır. Üzüldeğü, hastalandığı, acı çektiği, hatta aç kaldığı akıldan çıkarılmamalıdır. İşte bu anlamda bazı konularda sağlam rivayetlere dayanarak bir kısım bilgileri aktarmak istiyoruz

a) Yaralanması: Hz. Peygamberin Uhud savaşında dişinin kırıldığı, yüzünde çizikler olduğu ve yüzü kana bulandığı rivayeti meşhurdur.³²¹ Müslim'in rivayetine göre, Hz. Peygamber attan düşmüş, bu yüzden de vücudunda ezikler olmuştur. Bir süre namazı oturarak kıldırmiştır.³²²

b) Üzülmesi ve korkması: Hz. Peygamber'in bazı durumlarda üzüldeğü rivayetleri de vardır. Onu üzen olayların başında, müşriklerin risalete karşı çıkmaları, imana yanaşmamaları, kendisine cephe almaları ve dini alay konusu yapmalarınıdır. Hidayet davetine karşı gösterilen tepki onu, belki de şahsına yapılan hakaretlerden daha fazla etkilemiştir. "Bu yeni kitaba inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin"³²³ ayeti onun, muhataplarının tavrı karşısında ne denli olumsuz etkilendiğinin bir göstergesidir. Oğlu İbrahim'in vefatı sırasında da üzülp ağladığı bilinmektedir.³²⁴

Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Hz. Peygamber cenazenin arkasından yas tutmayı yasaklamamış mıydı? Ya da yasakladığı şey neydi? İnanın sevdiği birisini

³²¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I,79.

³²² Müslim, *Salât*, 19.

³²³ 18/Kehf, 6.

³²⁴ Bkz. Buhari, *Cenaiz*, 44.

kaybetmesi karşısında üzülmüş ve belki de ağlaması doğaldır ve beşeri özelliklerin bir tezahürüdür. O da üzülmüş ve ağlamıştır. Onun yasakladığı şey, bağırıp çağırmak, üst-baş yırtmak ve kendisine eziyet anlamına gelebilecek davranışlar sergilemektir. Bu durum ya ahirete olan inancın ve ölüm ötesi hayatın iyice kavranmamış olmasından kaynaklanan bir sonuçtur, ya da ölen kişiye veya kaybedilen varlığa aşırı bağlılığın belirtisidir. Her iki durumda da kâmil imanla çelişen bir durum var demektir. İşte Hz. Peygamber bu durumları yasaklamıştır. Kendisi ise vakarını kaybetmeden hissiyatını göstermiştir.

c) Uyuyup kalması: Hz. Peygamber, Hayber dönüşünde konaklamıştır. Uyumadan önce de Bilal-i Habeşi'yi nöbetçi olarak görevlendirmiştir. Seferin yoruculuğundan dolayı o da uyuyup kalmıştır. Hz. Peygamber ancak güneş doğduğunda uyanabilmiş ve uyanınca namazını kaza etmiştir.³²⁵

d) Korunma tedbiri alması: Hz. Peygamber'in tevekkül sahibi olduğu, sadece Allah'a güvenip dayandığı, onun hayatından çıkarılabilecek sonuçlardandır. Bu Allah'ın emridir.³²⁶ Risalet görevini yürütürken tek başına bu işe başlaması, Taif yolculuğu, hicreti hep bu anlayışın pratiğe dökülmüş şeklidir. Bununla birlikte o insani-beşeri gerçekliğin tabii bir sonucu olarak korunma ihtiyacı da duymuş ve zaman zaman gerekli tedbirler almıştır. Bir defasında o, korunma temennisini dile getirmiştir. Az sonra Sa'd bin Ebi Vakkas gelmiştir. O, Hz. Peygamber'i bizzat korumak için geldiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Allah Rasulü rahatlamış ve uyuyabilmiştir.³²⁷

e) Hastalanması ve vefatı: Hz. Peygamber, vefat etmeden önce bir süre hasta yatmıştır. Son iki üç gün hastalığı şiddetlenmiş, mescide çıkamadığı anlar da olmuştur. Bu anlardan birinde Hz. Aişe'ye, Hayber'de yediği yiyeceğin kendisini zehirlediğini söylemiştir.³²⁸

³²⁵ Müslim, *Mesacid*, 55.

³²⁶ Bkz. 3/Al-i İmran, 159.

³²⁷ Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 5.

³²⁸ Buhari, *Meğazi*, 83.

1.8.2. Hz. Peygamber'in Beşer Üstü Görülmesi/Gösterilmesi

Hz. Peygamber'in beşer üstü bir varlık olarak gösterilmesi ve aşırı yüceltilmesi, ilk dönemlerden bu yana gözlenebilen bir durumdur. Hz. Peygamber'i yücelten ifadeler asırlar geçtikçe artış göstermiştir. Delail ve hasais kitaplarında bu durumun daha çok olduğunu söyleyen Bağcı'ya göre, olağanüstülükler üretme konusunda neredeyse bir yarışa girilmiş, bazı yönler abartılırken beşeri yönler göz ardı edilmiş ve görmezden gelinmiştir.³²⁹ Sahih kaynaklarda daha gerçekçi bilgi ve değerlendirmelerle karşılaşılırken, rivayetlerin kaynağını ve güvenilirliğini hesaba katmayan eserlerde gitgide normalikten uzaklaşmış ve tamamen insanüstü ve büyümlü bir hale dönüştürülmüştür. Böylesi bir metot ile belki İslam ve onun peygamberinin daha iyi tanıtılacağı ve insanlara sevdireceği düşünölmüştür. Fakat doğallıktan çıkarılmış bir kişiliğın, insanlar için örnek olması mümkün değildir. Bu tarz çabalar sonucu, onun mesajı arka planda kalmakta, örneklığı kaybolup gitmektedir.

Ümmeti bu noktalara iten sebep, Hz. Peygamber'e olan bağılılık duygusu olabilir. Ne var ki insan, beşeri niteliklerden soyutlandığı zaman onun yaşadığı hayat, bir daha yaşanmayacak olan bir menkıbeye dönüşecektir.³³⁰ Sonuçta, koskoca bir ümmet asırlardır onun yaktığı huzur ve saadet meş'alesiyle ısınmaya çalışacaktır. Hz. Peygamber'in övölmesi ve onun hayatından kesitler sunulması yeterli görülecektir. Böyle yapmakla görevin tamamlandığı zannedilecektir. Bu, peygamberin davasına hizmet etmek değil, olsa olsa mirasyedi durumuna düşmektir.

1.8.3. Hz. Peygamber'in/Beşerin Gaybı Bilmesi,

Peygamberler de dâhil olmak üzere Allah'ın bilgisi/bildirilmesi ve izni dışında hiçbir beşerin gabya dair konulardan haberdar olması mümkün değildir. Bu, her müminin ilke olarak bildiği ve peşinen kabullendiği bir konudur. Ne var ki bazı prensipler her yerde ve her zaman uygulanmamaktadır. Gayba ait olduğu için, naklin bildirdikleri dışında haklarında söz söylenmesi uygun olmayan konularda insanlar fitneye düşebilmektedir. Yazılanlara veya söylenenlere ya tamamen inanılmakta ya

³²⁹ Bkz. H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, s. 181.

³³⁰ Bkz. H. Musa Bağcı, *a.g.e.*, s. 182.

da toptan ret yönüne gidilmektedir. Cennet meyveleri ile ilgili bir ayetin yorumu, bu konuda açıklayıcı bir örnek sayılabilir:

Bakara suresinde: “İman edip salih amel işleyenlere, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! Cennetteki meyveden kendilerine rızık olarak verildikçe onlar: “*Bundan önce dünyada bize verilenlerdir bu, derler*”³³¹ ayeti yer alır. Zeccac (ö.311/923) söz konusu ayetin tefsiri bağlamında şunları kaydetmektedir: “Cennette kap, döşeme, elbise, güzel koku, kuş ya da herhangi bir bitki olmayacaktır. Dünyadakilerle ancak isim yönüyle benzerlik olacaktır. Cennetteki narın dünyadaki nar ile ancak ismi benzer olacaktır. Hurma, üzüm ve benzeri meyveler de öyledir.

“Allah Teâlâ, “müteşabihen” demekle, renkte benzerlik demektir. Tatta farklıdır. Melekler cennette ellerinde meyve ile Allah’ın veli kullarına öğle ve akşam vaktinde geleceklerdir. Veli kullar diyeceklerdir ki, bu o. Onlara: Tadın! Denilecek. Onlar tadacaklar ve öncekilerde olmayan bir tat bulacaklardır.”³³²

Aynı ayet ile ilgili olarak Sehl et-Tüsteri’nin tefsirinde de şu yorumları görüyoruz: “Sehl, velilerden bir tanesini tanıdığını söyleyerek ondan şöyle hikâye eder: O veli, deniz kenarında bir adamın elinde olabilecek en büyüklükte bir nar gördü. Veli ona elindeki ne olduğunu sordu. O, cennette bir nar gördüğünü, canının çektiğini söyledi. Allah ona narı getirip verdi. (adam der ki) Elime alınca da acele ettiğimi anladım, pişmanlık duydum. (sonra) Adam ona, yiyip yiyemeyeceğini sordu. O da, “yiyebiliyorsan ye” diye cevap verdi. Eliyle onu kırıp çoğunu yedi. Onu yer görünce dedi ki, “sana müjdeler olsun!” Sen yemeden önce senin makamını bilmiyordum. Bunun anlamı şudur: Bu meyveden ancak cennetlik olan birisi yiyebilir. Bu rivayet aktarıldıktan sonra, Ebu Bekr dedi ki: Sehl’e, bu nardan yiyen kimse tadından (veya nasıl olduğundan) ona bahsetti mi diye sordum. O da şöyle cevap verdi. Evet bahsetti. Onda diğer bütün meyvelerin tadının toplamı niteliğinde bir tadı vardı. Tadından ayrı olarak yumuşaklık ve soğukluk da vardı ki bu, dünya meyvelerinde yoktur. Ebu Bekr (yemin ederek) der ki: “Ne ben, ne de Sehl’den bu

³³¹ 2/Bakara, 25.

³³² Zeccac, *Meanii l-Kur’an ve l’rabuh*, I, 102.

hikâyeyi dinleyen kimse, narın sahibinin de, onu yiyenin de Sehl olduğu konusunda şüphe etmemiştir.”³³³

Ashaptan vefat eden bir kişiye diğer bir sahabi; “Sana müjdeler olsun, cenneti buldun!” gibi sözler söylemesine karşılık Hz. Peygamber; “Nereden biliyorsun?” ben Allah’ın elçisi olduğum halde nasıl muamele göreceğimi bilmiyorum”³³⁴ diye karşılık vermiştir. Hz. Peygamber’in tavrı bu iken, dünyada cennet meyvelerinden yemek, bir insanın cennetliklerden olduğunu anlamak, ölüm sonrası ve ahiret hayatı için yorumlar yapmak bizce doğru olmasa gerektir. Çünkü bu, beşerilik sınırlarını aşan bir tutumdur. Gayba ait bu tür yorumlar gereksizdir. Buna benzer ifadelerin tefsirde bulunmaması gerekir. Üstelik bunların tefsir olup olmadığı tartışılmalıdır.

Kendi içlerinden bir peygamber gelmesini içlerine sindiremeyen müşrikler her fırsatta ona karşı çıkıyorlar, çeşitli bahaneler ileri sürerek kendilerince risaletin engellenmesi için uğraşıyorlardı. Ayrıca onlar çoğu toplumlarda olduğu gibi değişime baştan karşı çıkıyorlardı. Sebepler arasında haset, kibir gurur, benlik ve bencillik duyguları da sayılabilir. Ancak, kendi davranışlarına makul bir kılıf bulmaları gerekiyordu. İşte öne sürdükleri bahanelerden birisi de peygamberin beşer oluşuydu.³³⁵ Beşer olma konusuna geçmeden önce, ayetlerde geçen kul/abd kelimesi üzerinde de durmak gerekir. Hz. Peygamber Allah’ın vahyine muhataptır. Fakat o her şeyden önce bir kuldür. Kendisi gibi insanlara gönderilmiştir. Bu bakımdan önceki din mensuplarının düştüğü hataya Müslümanlar düşmemelidir.³³⁶

Beşerilik vurgusu önceki peygamberler için de bir hatırlatmadır. Onların sosyal anlamda mevkilerini tayin etmede bir kıstas durumundadır. Beşer olarak peygamberlerin ölümlü olması,³³⁷ Allah’ın baki olması, dolayısıyla din davasının insanlara bağlı olmaması konusu insanların üzerinde durması gereken asıl noktadır.³³⁸ Hz. Ebu Bekir’in söylediği: “*Kim Muhammed’e tapıyorsa bilsin ki*

³³³ Et-Tüsteri, *Tefsiru't-Tüsteri*, I, 27.

³³⁴ Nesai, *es-Sünenü'l-Kübra*, IV, 385; Hâkim, *Müstedrek*, III, 210; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 52.

³³⁵ Bkz. Enbiya 21/3; Furkan 25/7.

³³⁶ Bkz. Tevbe 9/30.

³³⁷ Bkz. Al-i İmran 3/144.

³³⁸ Hikmet Aydemir, *Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine bir Değerlendirme*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, c. XII, sayı, 17, ss. 27-39.

Muhammed ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah hiç ölmeyen, daimi hayat sahibidir"³³⁹ sözü tam da bu noktada yerine oturmakta ve büyük bir anlam ifade etmektedir.³⁴⁰

Hiz. Peygamber'in beşer oluşu, onun ahlâken mükemmel³⁴¹ oluşuna ve buna bağılı olarak örnek alınması gerekliliğine engel değildir. Bu noktada ölçülü ve hassas olunmalı, ortaya konması gereken noktalar ile kaçınılması gereken hususlar iyi tespit edilmelidir diye düşünürüz.

Hiz. Peygamber'in risalet görevi, onun beşeri özellikleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Allah'ın bildirdiği ölçüler dâhilinde gayb âleminin (cennet, cehennem gibi) bir takım bilinmezlerine muttali kılınabileceği unutulmamalıdır.³⁴²

Onun hayatını incelediğimiz zaman, davranışlarında insani erdemliliğin üstün örneklerine tanıklık ederiz. O, İnsanlar tarafından hoşlanılmayan ve uzaklaşmaya sebep olan davranışlarda bulunmamasının yanında, ahlak-ı hamide diye formüle edilen erdemliliğin evrensel niteliklerini şahsında toplamış bir kişiliktir.³⁴³ Onun bu özelliği göz önünde bulundurulmalı ve onun ahlakı, bir modele her zaman muhtaç olan insanlığa örnek olarak sunulmalıdır.

Değerlendirme: Beşer kelimesinin tahlilinden sonra şöyle bir değerlendirme yapabiliriz:

- 1- İnsan topraktan yaratılmıştır. Bu gerçeklik, onun beşer olduğunu gösterir.

³³⁹ İbn Hişam, *Siretü İbn Hişam*, II, 655.

³⁴⁰ Hiz. Peygamber'in beşerliliğini değerlendirirken ölçü ile ilgili bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Sözü anlamlı ve değerli kılan etkenlerden birisi, yer ve zamana uygunluktur. (Ali Bulut, *el-Belağatü'l-Müeyyessera*, s. 28-30) Sözün söyleniş biçimi ve vurgusu da tamamlayıcı unsurlardandır. Kur'an'ın fesahat ve belagatte zirvede oluşunun tezahürlerinin birisi de bu noktada kendisini gösterir. Bu durum yazılı ifadede tam anlamıyla ortaya çıkmayabilir. Bu bağlamda üzerinde duracağımız nokta, Hiz. Peygamber'in beşer olmasını açıklama bağlamında, onun da sıradan bir insan olduğu, dolayısıyla putlaştırılmaması gereken birisi olduğu şeklindeki yaklaşımların ifade ediliş biçimidir. Hiz. Peygamber'in beşer oluşunun ele alınış sebebi ve şekli onu sıradanlaştırma ve itibarsızlaştırma anlayışına araç kılınmamalıdır.

³⁴¹ Bkz. 68/Kalem, 4.

³⁴² Bu durumun kabulü, onun gaybı bildiğini onaylama değildir. Gaybdan bazı şeylerin bildirildiğini kabul etmek demektir.

³⁴³ Bkz. Hikmet Aydemir, *Hiz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine bir Değerlendirme*, ss. 27-39.

- 2- Beşer olması yönüyle insan ölümlüdür. Hiçbir beşer bu kuraldan istisna edilmiş değildir.
- 3- İnsan, beden, vücut yapısı ve dış görünüşü itibariyle müstakil bir tür olup beşer bu varlığın genel adıdır.
- 4- Manevi özellikler, ahlaki erdemler söz konusu edilmeden de beşer, bitkilerden ve hayvanlardan üstündür. Dik duruşuyla, teninin tüyden kıldan arınmış olmasıyla, yürümesiyle, elini kullanmasıyla, konuşma özelliğiyle o, diğer canlılardan farklıdır. Kendine ait türün bütün fitri özelliklerini bünyesinde barındırması itibariyle o bir yaratılış harikasıdır. “Biz insanı ahsen-i takvim üzere/en güzel bir biçimde yarattık”³⁴⁴ ayeti bunun ifadesidir.
- 5- Beşer yaratıldıktan sonra yeryüzüne dağılmış ve çoğalmıştır.
- 6- Beşer gaybı bilmez. Kendi sonundan da habersizdir. Ama her canlı gibi hayatta kalmak istemekte ve bunun mücadelesini vermektedir.
- 7- Allah beşere rahmet etmiş, ona hidayet yolunu göstermiştir. Bu anlamda ona kendi cinsinden peygamberler göndermiş, vahiy ürünü olan ilahi kitaplarla desteklemiştir.
- 8- Peygamberlerin Meleklerden olmamasının sebebi, peygamberlerin muhataplarının da kendileri gibi beşer olmasıdır. Muhatap melek olsaydı her halde peygamber de melek olurdu.
- 9- İblis, Âdemin maddi yapısına itibar etmiştir. Onun topraktan oluşuna, cismine ve görünüşüne bakarak yargıda bulunmuştur. Ateşten yaratılan latif bir varlığın, topraktan yaratılan bir beşere secde etmesini gururuna yedirememiştir.
- 10- Beşer topraktan ise, onun ölünce toprağa defnedilmesinden daha doğal bir şey olmamalıdır. Çünkü o, anasının kucağına teslim edilmiştir. Bu anlamda ölen bir kişinin cesedinin çürüyüp çürümeyeceği, tartışma değeri taşımayan bir konu olmalıdır. Bedenin çürümesinin kabul edilmesi, bedenin sahibine hakaret anlamı da taşımamalıdır. Zira çürümek fitratın gereğidir.

---

³⁴⁴ 95/Tin, 4.

Son olarak Kur'an'da beşere yönelik bir hitap bulunmamaktadır. Dolayısıyla tekliflere, emirlere veya yasaklara muhatap olma diye bir şey söz konusu değildir. Bu kavramlar ancak insan için mana ifade eder.³⁴⁵ O halde insan sözcüğüne göz atmamız gerekmektedir.

---

³⁴⁵ Ömer Aslan, *Kur'an'a göre Beşer ve İnsanın Farkı*, BDÜİFD, sayı 16, yıl 2006, ss. 49-64.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN

2. İNSAN

Kur’ani kavramların sağlıklı bir şekilde anlaşılmasında etimolojinin önemi büyüktür. Arapçanın hususiyetlerinin bir sonucu olarak, kavramların kökleriyle ilişkili olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun orijinalliyi ve zenginliyi belki de buna bağlıdır. Söz konusu ettiğimiz durumlarla alakalı kavramlardan birisi, konumuz olan “insan” kelimesidir. Önce insan kelimesinin sözlük anlamını inceleyelim.

2.1. İnsan Kelimesinin Sözlük Anlamı

İnsan kelimesinin kökü konusunda iki temel görüş vardır. Birincisi, onun “üns” kökünden geldiği görüşüdür. İnsanoğlunun bu kelime ile adlandırılmasının sebebi, hemcinsleriyle birlikte yaşaması ve insanların birbirleriyle olan yakınlığı/ünsiyetidir. Böylece ünsiyet, yakınlık duyma, yakınlaşma ve uyum içinde olma³⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. İnsan denmesinin bir başka sebebi, insanın kendi türüyle ilişkisi olduğu gibi diğer varlıklarla da yakın ilişki kurabilmesidir.³⁴⁷

Üns/" أنس " kelimesi ısınmak, alışmak, cana yakın olmak ve uyum içinde olmak manalarını taşımakla, “nüfur/kaçma” ve “ürkme” kelimesinin karşıtı olmaktadır.³⁴⁸ Söz konusu olan yakınlık ve yakınlaşma duygusu iki yönlü gerçekleşmektedir. Öncelikle insan, hemcinsleriyle birlikte uyum içinde yaşamakta, insanlara ve dış dünyaya karşı yakın durmaktadır. Öte yandan, diğer bütün varlıkların üstünde olarak Allah’a yakınlığı ifade eder. Bu iki ünsiyeti kurup sürdürebilen belki de tek varlık insandır.³⁴⁹

Ragıb el-İsfehani, “ins” kelimesinde görünür olmak anlamının da var olduğunu söylemiş, görüşünü Nisa suresindeki bir ayetle temellendirmiştir: “Eğer

³⁴⁶ Cevheri, *Şihah*, s.909.

³⁴⁷ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu, Elfazı'l-Kur'an*, s.38.

³⁴⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, I, 80.

³⁴⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kuran'da İman Kavramı*, İÜİFD, İstanbul 2001, sayı 3, s. 3.

onlarda bir olgunluk görürseniz”³⁵⁰ anlamındaki görmek kelimesini insan ile ilişkilendirmektedir. Bir başka ayet olan; "إني أنست نارا" – “ben bir ateş gördüm”³⁵¹ ayetinden hareketle aynı sonuca varmıştır.³⁵²

Bu açıklamaya göre "أنس" kelimesi, gizli/görünmeyen varlıklar anlamındaki "جن" kelimesinin karşıtı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁵³ Bunun örneğini de “Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”³⁵⁴ ayetinde görüyoruz. İnsanlar bizim bildiğimiz varlıklar iken cinler, kendilerine özel durumları ve hayatları olan gizli varlıklar olmaktadır. Nitekim bu anlamdaki kullanımların örneklerini Kur’an’ın başka yerlerinde de görmekteyiz.³⁵⁵

“İns” kelimesinin erkeğiyle-dişisiyle bütün insanlık cinsini kapsamaktadır.³⁵⁶ İnsan, insanlık ailesinin bir ferdiyi ifade etmektedir. “İnsaniyet” kavramı ise, insanın mizacını ve ahlaki yapısını ifade etmektedir.³⁵⁷

İnsana bu adın verilmesinin bir sebebi, onun hayatının ancak başkalarıyla uyuşup anlaşması sayesinde mümkün olması, insanların birbirlerine –özellikle de çocukluk devresinde- muhtaç olması sebebiyledir. Bu bakımdan; “insan doğuştan medenidir/الإنسان مدني بالطبع” denilmiştir.³⁵⁸ Çünkü insanın yaşaması ve hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan bütün yaşama vasıtalarını (gıda-yiyecek-barınma) tek başına karşılaması mümkün değildir. İnsanın belirli bir yaştan sonra bir ormana veya adaya çekilerek tek başına yıllarca yaşayabilir olması veya böyle hayatların romanlara konu olması insanı yanıltmamalıdır. Bir insanın doğumundan gençlik çağına kadar olan süreyi düşünmek bile bu gerçeğin anlaşılması için yeterli bir delildir.

³⁵⁰ 4/Nisa, 6.

³⁵¹ 20/Taha, 10.

³⁵² Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s. 36-38.

³⁵³ Ragıb el-İsfehani, *a.g.e.*, s.38.

³⁵⁴ 51/Zariyat, 56.

³⁵⁵ Bu anlamdaki kullanımlar için bkz. 6/En'am, 112;128, 7/A'raf, 38,179; 27/Neml, 17; 41/ Fussilet, 29; 46/Ahkaf, 18.

³⁵⁶ İlhan Kutluer, *İnsan, DİA*, XXII, 321.

³⁵⁷ Gürbüz Deniz, *İnsan*, DİB Yay., Ankara, 2015, s.32.

³⁵⁸ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.38.

“İnsi” ve “insiye” kelimeleri de mensub isim olarak, her şeyden insana yakın olan, insandan tarafa olan, kendisiyle ünsiyet kurulan, alışılan demektir. Bu anlamda “insi” karşı tarafı, yani uzak tarafı ifade eden “vahşi” kelimesinin karşıtıdır.³⁵⁹ Çoğulu da “اناسي” gelmektedir.³⁶⁰

Günlük hayattaki kullanımlara bakacak olursak, bineğin insandan tarafa olan bölümüne "إنسي الدابة" denildiği gibi, yayın insana bakan tarafına da “insiyyü’l-kavs” denir. Hatta yazı kaleminin dışta kalan sivri kısmına “وحشي”, içe kalan bölümüne de insi "انسي" denildiği kitaplarda kayıtlıdır.³⁶¹

İnsan kelimesinin irtibatlandırıldığı ikinci anlam ise, “نسي” den gelen “nisyan-unutma” köküdür. Kelime “إفعلان” kalıbında “انسيان” iken, “insan” olmuştur. İnsanın böyle isimlendirilmesinin sebebi, kendisiyle rabbi arasında sözleşme olduğu halde onun bu sözleşmeyi unutması,³⁶² ahdini bozması ve rabbine karşı gelmesidir. Taha suresinde Âdem kıssasının anlatıldığı bir bölümün başında: “*Andolsun ki biz Âdem’e ahid (emir ve vahi) vermiştik. Ne var ki o, unuttu. Onda azim de bulamadık*”³⁶³ ayeti buna delil olarak zikredilmiştir. Pek çok tefsirlerde bu görüşe kaynaklık eden İbn Abbas rivayetini burada zikretmekte fayda vardır. O’ndan; “Âdem Allah’ın emrine uyma sözünü unuttu, bu yüzden o “insan” diye isimlendirildi” şeklinde bir rivayet nakledilmiştir.³⁶⁴

İnsan kelimesinin nisyan(unutma) kökünden geldiğine dair rivayeti İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) kabul etmez. Ona göre insan kelimesi, “e-n-s” kökünden türemiş olmalıdır. Çünkü nisyan, fitrattan olmayıp sebeplere dayalı olarak sonradan kazanılmış bir haslettir. Unutmayı var eden etkenler kalkınca o da ortadan kalkar. Daha sonra o, konuyu: “O halde bizler, tabiatımızda var olan insanların birbirini

³⁵⁹ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s.38.

³⁶⁰ Bkz.25/ Furkan, 49.

³⁶¹ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, s. 37, 38.

³⁶² Ragıb el-İsfehani, *a.g.e*, s.38.

³⁶³ 20/Taha, 15.

³⁶⁴ Tabersi, Emiruddin el-Fadl b. El-Hasen, *Macmau'l-Beyan fi Tefsi'l-Kur'an*, VII, 48.

sevmesinin kaynağı olan bu cana yakınlığı korumalı ve ona gereken önemi vermeliyiz³⁶⁵ diyerek sonuca bağlar.

İns kelimesinin tekili “insi”/إنسي , çoğulu ise “enasi”/ أناسي gelir.³⁶⁶ İnsan kelimesinin " إنسيان " lafzından geldiği ağırlık kazanmaktadır. Çünkü onun ism-i tasğiri “إنسيان” olarak telaffuz edilmektedir. Üzerinde anlaşma sağlanan bir başka konu, insiyan kelimesindeki “ي” harfinin çok kullanımdan dolayı ortadan kalkmış olmasıdır.³⁶⁷

İnsan ile sözleşme yapıldığı, onun bu sözleşmeyi unuttuğu düşüncesi ile ilgili İbn Abbas’tan gelen rivayete Ebu Mansur da katıldığı bilgisi verilir. O, insana “unutan” anlamına gelen bu ismin verildiği ve kelimenin aslının إنسيان olduğu kanaatindedir. Münziri ise Ebu Heysem’den bir görüş nakleder. Ona göre kelimenin aslı şöyledir: “Ebu Heysem’e الناس kelimesinin aslını sordum. O, şöyle dedi: “الأناس ” kelimesidir. Hemze (i) asıldır. Sonra ال takısı eklendi. Kelime اسم ve ابن kelimeleri gibi, vasil hemzesiyle başlayan isimlerdendir. Dolayısıyla اناس, الاناس oldu. Aradaki (i) zamanla terkedildi ve " الناس " oldu. İki harf de harekeli olarak okunurken idğam oldu ve “الناس” kelimesine dönüştü. Elif-lam da atıldığı zaman " ناس " olarak kullanıldı” diye açıklama yaptı.³⁶⁸

"إنسيان" kalıbından olan " حرصيان ", derinin üst kısmına yakın olan kısma denmiştir. Bir yaradan ortaya çıkan kısma(kabuğa) da “حرصيان” denilmiştir.“الحارصة” da bu anlamdadır. Nitekim bir insan dikkatli olduğu zaman da “حذريان” denir. Fakat bu kelime "حذر" manasındadır.³⁶⁹

³⁶⁵ Uzeyme Salih, *Mustalahatu Kur’aniyye*, s.68-69.

³⁶⁶ Cevheri, *Sihah*, III, 904; İbn Manzur, *Lisanu’l-‘Arab*, I, 80.

³⁶⁷ İbn Manzur, *Lisanu’l-‘Arab*, VI,10.

³⁶⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 11.

³⁶⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI,10, 11.

Cevheri şöyle der: انسان- kelimesi افعال kalıbındandır. Tasğiri (küçültme ismi) anında “ي” eklenmektedir. رجل, رويجل olmaktadır. Âlimlerden bir kısım ise افعال vezninde انسان olduğunu söylemiştir. Daha sonra “ي” ortadan kalkmıştır.³⁷⁰

اكان للناس عجبا ayetindeki³⁷¹ " الناس " kelimesinden kastedilenin Mekke halkı olduğu söylenmiştir. " اناس " ise bir kısım insanların kullandığı bir lehçe (lûgat)'tir. " النات " kelimesi de bir başka lehçedir. Şaz bir bedel yoluyla böyle kullanılmıştır.³⁷²

”انس“ kelimesi de insan topluluğu için kullanılır. Çoğulu "اناس" olur. Bu anlama gelmek üzere "انس“ lafzı da kullanılmıştır. اناس كثير , اناس كثير anlamında kullanılmıştır.

" أنس " fiilinin mastarı olan "أنس" kelimesi ise yabaniliğin, vahşetin zıddı anlamına gelen bir kelimedir. Bu fiil, edatlarla beraber " انست به " şeklinde kullanılınca “ben ona ısındım/ona alıştım anlamına gelir. Mastarı " انسا “ ve ”انسة“ ” de gelebilir. Bu kökten türemiş olan " تانس - انس - استئناس " kelimeleri yakın anlamlıdır.³⁷³

"إنسي" kelimesi de doğal olarak “ins”(insanlık) kelimesinin ism-i mensubudur. جن - جنی kelimelerinde olduğu gibidir. Çoğulu da “ اناسي “ olur. ”كرسي“ kelimesinin çoğulunun “ كراسي “ olduğu gibi. Enâsi(اناسي) kelimesinin " انسان “ kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Müberred, ” انسية “ kelimesinin çoğulunun “ اناسية “ olduğunu söyler.³⁷⁴

³⁷⁰ Cevheri, *Sihah*, III, 95.

³⁷¹ 10/Yunus, 2.

³⁷² Cevheri, *Sihah*, 909.

³⁷³ Bkz. 27/Nur, 27. İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 10, 11.

³⁷⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 10, 11.

"انس" burada beşer anlamındadır. Tekili "انسي ve انسي" gelir. Kadın için de "انسان" kullanılır ve "انسانة" denmez. Hadiste "نهى عن الحمر الانسانية" denmiştir. Yani evlerde yaşayan ve insanlara alışmış olan merkepler kastedilmiştir. Onlar da Âdemoğullarına dâhil olmaktadır. Tekili "انسي" gelir. Ebu Musa'nın kitabında "انس" şeklinde de gelir. O "ins" kelimesinin daha az kullanıldığını söylemiştir.³⁷⁵

İns kelimesinin cana yakınlık anlamı taşıdığını gösteren bir diğer kullanım daha burada zikredilebilir. Ok yayının insana bakan tarafına "insiyyü'l-kavs" denmiştir. Ava bakan tarafına da "vahşiyyü'l-kavs" denmiştir.³⁷⁶

Tehzib'de şöyle bir açıklama geçer: Canlıların (hayvanların) sağılması veya onlara binilmesi için yaklaşabilen, daha kolay ve münasip olan taraflarına "insi" denmiştir. Âdemoğlu için kullanıldığı zaman da ayağın, diğerine bakan tarafına "insi" denmiştir. Ebu Zeyd şöyle der: "insi" ifadesi her şeyin sol tarafı için kullanılır. Asmai (ö. 216/831) ise onun sağ olduğunu söylemiştir ve şöyle izah etmiştir. İnsandan iki kol, iki bilek kemiği veya iki ayak gibi çift olanlar insana bakan ve yakın olan tarafına insiyyün (انسي) arkaya bakan kısma ise "وحشى" denmiştir.³⁷⁷

Nasılsın sorusunu Araplar; "كيف ابن انسك" diye sorarlar. Burada "انسك" kelimesi "انفسك" anlamındadır. Ebu Zeyd de şöyle demiştir. Araplar bir adama durumunu soracakları zaman "كيف نري ابن انسك" derler.

Ebu Hatim, "انست به" fiilinin mastarı kesra ile gelir ve "انس" olur. "انس" gelmez. O ancak kadınların birisiyle konuşması için kullanılır, demiştir.

Araplar arasında şöyle bir söz vardır: "Gece olunca her bir vahşi sakinleşir, her bir sakin de harekete geçer (vahşileşir)."³⁷⁸

³⁷⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 10, 11.

³⁷⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 10, 11.

³⁷⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 10, 11.

³⁷⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 11.

Ebu Amr şöyle demiştir: Enes "انس" evlerde oturanlardır. Bir vahşi hayvan, çevrede insan olduğunu hissettiği zaman "إستأنس" denir. Bu fiil "تأنس" ile aynı manaya gelir.³⁷⁹

Eski Araplar Perşembe gününe "munis" adını vermişlerdir. Bunun sebebi, onların perşembe günü olduğu zaman lezzet veren şeylere "ملاذ" (eğlenceye) meyletmeleridir denmiştir. Mutarrizi (ö.610/1213), el-Kerimi'nin şunları aktardığını söyler: İbn Abbas, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Allah " فردوس " cennetini Perşembe günü yaratmıştır ve O'nu Mu'nis diye isimlendirmiştir."³⁸⁰

İnsanlara alışkın olan ve onlara ısınmış olan köpeğe "أنوس" denmiştir. Karşıtı "عقور" gelir. Bu kelime, "yırtıcı, azgın, zapt edilemeyen" anlamı taşır. Konuşması hoş ve tatlı olan cariye "أنيسة/أنيسة" denmiştir. Yine, "انس الشيء" ifadesi "احسه" anlamına gelir.³⁸¹

"انس الشخص" denildiği zaman, "onu gördü" ve "ona baktı" anlamı kastedilmiş olur. İbn Arabi fiilin "ب" harfiyle kullanımına örnek vermiş ve şöyle demiştir: "انست" "بفلان" demek, onunla mutlu oldum, feraha ulaştım, sevindim demektir. Bir korku hissettiği zaman insanın sözü, "انست فزعا" olur. Kuran'da Musa (A.S.)'ın ateşi görmesi de "انس" fiile ile ifade edilir.³⁸²

"انست منه رشدا" (Onda bir olgunluk olduğunu anladım, bildim) ifadesi de böyle dile getirilmektedir.

Bir insan ses işitince, "انست" der. "استأنس" fiili "استعلم" anlamındadır.

³⁷⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 10, 11

³⁸⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 10, 11.

³⁸¹ İbn Manzur, *a.g.e.*, VI, 11.

³⁸² Bkz. 28/Kasas, 29.

İbn-i Abbas'ın bir rivayetinde şu ifadeler vardır: حتى تؤنس منه الرشد (yani onda tam bir akıl, doğru amel ve iyi davranış gördüğün ana kadar.)³⁸³

Bu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla ins kelimesinde “görmek, hissetmek, bilmek” gibi anlamlar bulunmaktadır.

Nur suresindeki " حتى تستانسوا " ayeti³⁸⁴ için Zeccac şöyle demiştir: “Buradaki fiil, “izin istemedikçe” anlamındadır. Tefsirinde de; “ev halkı eve girip girmeyeceğinizi, girmenizi isteyip istemediklerini anlayıncaya kadar (anlamadıkça) kastediliyor” demektedir.³⁸⁵ Ferra (ö. 207/822) da burada takdim tehir olduğunu söylemiştir. Yani, “selam verip durumu anlamadıkça (öğrenmedikçe)” anlamına gelir demektedir.³⁸⁶

Arap dilinde isti'nas bakmak/düşünmek demektir. استانس demek; “git bak, evde birini görüyor musun? Anlamına gelmektedir.³⁸⁷

Bu kelimeyle ilgili olarak İbn Abbas'tan, "تستادنوا" anlamına geldiğine dair bir rivayet vardır. İbn Mes'ud ve Ka'b da bu şekilde okumuşlardır. Katade (ö.117/735) ve Mücahid (ö. 103/721) şöyle demişlerdir. "تستانسوا" izin anlamındadır. Yani öksürür gibi yapınız. Ezheri şunları ilave etmiştir. “ins”, “enes” ve “insan” hepsi inas (ايناس) tan gelmiştir ve görmek ابصار " anlamındadır. Aynı şekilde “ânese” ve “ennese” fillerinin ikisi de görmek anlamında kullanılmıştır.³⁸⁸

Bu açıklamalara bakarak, insan kelimesinin nisyanan değil, “ins” veya “üns” kökünden geldiği yorumlarının daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz ki, insanlara "انس" denmesi görülmesinden dolayıdır. Nitekim görünmeyen varlıklara da görünmedikleri için "جن" denmiştir.

³⁸³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 10.

³⁸⁴ Bkz. 24/Nur, 27.

³⁸⁵ Zeccac, *Meanii'l-Kur'an*, IV, s. 39.

³⁸⁶ Ferra, *Meaniu'l-Kur'an*, II, 249.

³⁸⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 11.

³⁸⁸ Ezheri, *Tehzibu'l-Luğa*, “ens” md.

Muhammed b. Arafé el-Vasıtı (ö. 400/1010) de benzer şeyler söylemiştir. İnsanlar gördükleri için onlara “ins” denmiş. Cinler de gizlendikleri ve insanlar tarafından görülmedikleri için kendilerine “cin” denmiştir. İbn Mes’ud’dan bir rivayet vardır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber eve girdiği zaman konuşur ve girmeden önce bilgi sahibi olmak için bakar (bakınır-bekler) idi.³⁸⁹

" لو اطاع الله الناس بالناس لم يكن ناس " sözünün kullanımı da bizim için bi fikir vermektedir. Burada, insanların genelde erkek çocuğu olmasını istedikleri anlatılmakta ve böyle olsaydı insan nesli kesilirdi denmektedir. Ayrıca burada " اطاع " fiili, duaya icabet anlamında kullanılmıştır.³⁹⁰

Arap dilinde " المانوسة " ateş anlamına gelir. İbn Side (ö. 458/1066) o kelimenin fiilinin olduğunu bilmediğini söyler. İbn Ahmer (ö. 75/694) , yukarıdaki kelimeyi ateş anlamında bir şiirinde kullanmıştır. Asmai de bunu sadece İbn Ahmer’in şiirinde kullandığını söylemiştir.

İbn el-Arabi “Enise” ve “Me’nuse”nin ateş olduğunu söylerken, “ev” için de barınak anlamında, “me’nuse” dendiği ilave edilmiştir. Çünkü insan geceleyin oraya girer, orada kalır. Böylece ondan yalnızlık düşüncesi ve korkusu gider. Vele ki bir kuru toprak (veya çorak arazi, çöl) olsun. O halde " انيس " , kendisine ısınılan/yaklaşılan her kişiye denebilir. Evde kimse olmadığı zaman da " و ما بالدار انيس " ifadesi kullanılır.³⁹¹

Cinler görülmediği ve kendileriyle ünsiyet kurulmadığı için onlara cin denilirken, insanlar görünür varlık olduklarından ve kendileriyle yakınlık kurulabildiğinden dolayı onlara “ins” denmiştir.³⁹²

Netice olarak, “E-n-s” kelimesinden türemiş kelimelerin kullanımına bakıldığı zaman duyularla alakalı bir durumun söz konusu olduğu görülür. Nisyan

³⁸⁹ Bu eylemi ifade etmek için “istinas” kelimesi kullanılmıştır.

³⁹⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, VI, 15.

³⁹¹ İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, VI, 10. "انس" md.

³⁹² Zebidi, *Tacu'l-Arus*, “e-n-s” md. VIII, 187; İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, I, 80.

kökünden değil de üns ve ins kökünden geldiği düşüncesi daha isabetli görünmektedir.

أَسَّه hissetme, görme,³⁹³ استأنس ise yine hissetme, ön hazırlık yapma,³⁹⁴ isteme, izin alma anlamı taşır.³⁹⁵

Bütün bu kelimelerin anlamları bir araya getirildiği zaman konu insana, onun herhangi bir özelliğine gelip dayanmaktadır. Bu haliyle “ins” kelimesi yeryüzünde yaşayan görünür varlıkların ismi olmaktadır. İnsanlar cinlerden sonra yaratılmış olan varlıklardır. Yaratılış itibariyle toplumsaldırlar ve birlikte yaşama kültürüne sahiptirler. Birbirleriyle ünsiyet kurabilmektedirler. Cinler ise görünmeyen varlıkların genel adıdır. Kur’an’da bunlar birbirlerinin karşıtı olarak kullanılmaktadırlar. “İnsan” kelimesi ise insanlık âleminin bir ferdiyi ifade etmektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan çıkan sonucu şu şekilde özetlememiz mümkündür:

- 1- İnsan ile beşer birbirlerinin yerine kullanılabilir. Fakat bu, iki kelimenin aynı anlamda olduğunun delili olamaz.
- 2- Kur’an insana hitap eder. Dolayısıyla o, Allah’ın vahyine muhataptır. Kur’an beşere yönelik herhangi bir hitaba yer vermemektedir. Sadece insandan bahsedilirken onun beşer olduğu ifade edilmektedir. Kur’an kendisini insanlar için bir hidayet kaynağı olarak tanıtır.
- 3- Kur’an’da “insan”, “cin” denilen gizli varlıkların karşıtı olarak kullanılmaktadır. Beşer ise genelde meleklik vasfının mukabili olarak gündeme gelmektedir.
- 4- İnsanlar ve cinler, irade ve akıl sahibi varlıklardır. Onların kapasiteleri, yükselme veya alçalma imkânları vardır. Kapasitelerini kullanıp kullanmamaları, kendilerini geliştirip geliştirmemeleri durumuna göre

³⁹³ İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, I, 80.

³⁹⁴ Cevheri, *Sihah*, III, 95.

³⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-'Arab*, 1,80.

muamele göreceklerdir. İnanıp inanmamaları da kendi tercihlerine bırakılmıştır.

- 5- İnsan aklını kullanabilen, şuur ve idrak sahibi bir varlıktır. İstekleri, arzuları, hayalleri vardır. Sonsuzluk arzusuna sahiptir.
- 6- Beşer için iman veya inkârdan söz edilmemiştir. Dolayısıyla iman veya küfür, hamd veya şükür insana ait kavramlardır.

Şimdi de müfessirler ve düşünürlerin insanı nasıl tanımladıklarına bakalım.

2.2. İnsan ile İlgili Tanımlar ve Değerlendirmeler

İnsan, kendisini, çevresini ve dış dünyada olup bitenleri değerlendirebilen yegâne varlıktır. Bunun yanında o, anlaşılması belki de mümkün olmayan şeylerin başında gelmektedir.³⁹⁶ İnsandaki beynin işleyişi, zekâ, hafıza, temayüller, eşyanın hakikatini araştırma ve mahiyetini keşfedebilme kabiliyeti ve nihayet karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme gücü düşünürleri bu kanaate ulaştıran sebeplerinin başında gelmektedir.

İnsan zihninin ortaya koyduğu gerçekler, kendisi ile diğer canlılar arasındaki uçurumu her geçen gün derinleştirmektedir. Bilinmezliklerin insana bildirdiklerinin başında, yaratıcının ilmi, iradesi ve kudreti gelmektedir. Görünen âlemin ortaya koyduğu bir diğer gerçek, Allah'ın yarattığı varlıklar arasında en nadide yere sahip olan insanoğlunun yaratılışındaki mükemmellik olsa gerektir.

İnsan, bilen, yapan, pozisyon alan ve tavır takınan bir varlıktır. O, öngören, belirleyen, hareket serbestisi olan, çalışan, idealler kuran birisidir.³⁹⁷ İnsan inanır, inandığına bağlanır ve ona kendisini verir. Eğitir ve eğitilir. Devlet kurar, sanat ve tekniği ortaya koyar.

İnsan, felsefenin, psikolojinin, sosyolojinin ve hukukun konusu olduğu kadar dinin ve din ilimlerinin de konusudur. Çünkü onların kaynağını oluşturan naslar, insana hitap etmektedir. Yapılan bütün çalışmalar insan hayatında işe yarayacak bilgiler içermektedir. Buna bağlı olarak hayatın seyri, insanların düşünceleri,

³⁹⁶ A. Cressy Morisson, *İnsan Kâinat ve Ötesi*, s. 18.

³⁹⁷ Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, s. 13.

istekleri, idealleri, görev ve sorumlulukları ekseninde ve onun yaptıkları çerçevesinde gelişmektedir.³⁹⁸

İnsanı bir bütün olarak ele almayı ruh ve beden ayrımına tabi tutmanın yanlışlığına değinen Mert, ruhu önemseyip bedeni yok sayan veya bedene öncelik verip insan ruhunu önemsemeyen bir anlayışın insana, onun hayatına ve haklarına gereği gibi önem veremeyeceğini vurgular. Zira insanın sadece ruhi yönünü esas alan bir düşünce, insanı spiritüalizmin bilinmeyen dünyasına itecek ve insanın dünyevi yaşamını ihmal, belki de iptal edecektir. Bu anlayışa göre insan bedeni hakir görülecek, bedenün ihtiyaçları kötülenecektir. Bedeni ve onun beşeri isteklerini esas alan bir düşünce yapısı ise, insanı insan yapan bütün özellikleri materyalist ilgilere malzeme yapacak ve insanı kuru bir beden olarak değerlendirecektir.³⁹⁹

İslam dünyasında, insanı maddi ve manevi/ruhi yapısıyla bir bütün olarak görme eğiliminin yanında ruhu veya bedeni önceleyen düşüncelere de şahit olunmuştur.⁴⁰⁰

Ruh ve beden bütünlüğünü savunanlardan birisi olan Maturidi âlimi en-Nesefî (ö. 508/1115) konuyu hayat ve kabir azabı bağlamında ele almış, ruh olmaksızın bedenün, beden olmaksızın ruhun bir anlam ifade etmediğini söylemiştir.⁴⁰¹

İnsanın kökeni ile ilgili ihtimalleri sıralayan Morrison'a göre ihtimallerden biri insanın, ilk hayat kıvılcımının evrimi yoluyla meydana geldiğidir.⁴⁰² Diğer bir ihtimale göre, yaratıcının hikmeti uyarınca yeryüzünde hayat icat edilmiş, bu hayat içerisinde insan ya eski haliyle var edilmiştir, ya da bugünkü haliyle ilerlemiş bir varlık olarak yaratılmıştır.

³⁹⁸ Muhit Mert, *İnsan Nedir*, s. 10.

³⁹⁹ Muhit Mert, *İnsan Nedir*, s. 10.

⁴⁰⁰ İnsanı bedenden ibaret olarak görenlerin başında Mutezili Kelamcı Ebu Hüzeyl el-Allaf'ın (ö.226/852) geldiği tespiti yapılmaktadır. Ona göre insan, elleri ve ayakları olan, açıkça görülen şahıstan yani bedenden ibaret bir varlıktır. İnsana nispet edilen bütün fiiller de bedenün eseridir. Buna rağmen el-Allaf, ruhun varlığını da inkâr etmemiştir. O, nefsi ve ruhu ayrı anlamlarda ele almakta, hayatı bedenün bir arazi olarak görmektedir. Bilinen bir başka husus onun ruhçu anlayışlarla mücadele ettiğidir. İnsanı ruhtan ibaret görenlerin başında da bir başka Mutezili âlim İbrahim en-Nazzam (ö. 231/858) gelmektedir. Ona göre insan, bedene nüfuz etmiş ve tamamen ona karışmış bir ruhtan ibarettir. Ruh, latif bir cisimdir. Kokunun çiçeğe, yağın süte veya susamın yağa işlediği gibi bedene işlemiş latif bir cisimdir. Ruh hayat olup tek bir cevherdir. Duyan ve idrak eden de odur. Beden ise ruhun kalıbı ve onun zindanıdır. Ruhun gücü, istitaati ve hayatı vardır. Onun istitaati ve iradesi fiilden öncedir. Zaten, fani ve aciz olan ceset ölünce ruh kalacaktır. (Muhit Mert, *İnsan Nedir*, s.17, 20, 28.)

⁴⁰¹ Ebu'l-Muin en-Nesefî, *et-Temhid li Kavaidi't-Tevhid*, s. 353-354; Krş. Muhit Mert, *İnsan Nedir*, s. 45.

⁴⁰² A. Cressy Morrison, *İnsan Kâinat ve Ötesi*, s. 57.

Bir diğere anlayışa göre yaratıcı, yeryüzünün temel unsurlarından, hayat taşıyan bir şey yaratmak istemiş ve bu canlının evrimin son noktasında, zekâya sahip bir beyne sahip olmasını dilemiştir. Bu zekâ, canlı cansız bütün kâinata hâkim olabilecek kabiliyettedir.⁴⁰³

Âlemdede var olan her şeyin insan için yaratıldığı bizzat Kur'an'ın ifadesidir.⁴⁰⁴ İnsanı konu edinmek, aynı zamanda kâinatı konu edinmekle denk tutulmuştur. Kâinat yaratıldığında henüz insanın olmaması, kâinatın anlam ve değer kazanmasının, insanın yaratılmasıyla başladığı yorumunu beraberinde getirmiştir.⁴⁰⁵

Cennet ve cehennemın yaratılması da insanın varlığına bağlıdır.⁴⁰⁶ Bütün güzelliklerin ve olumsuzlukların da insana bağlanması mümkündür.⁴⁰⁷ Fakat insanda "hayır" önceliğe sahip olup "şer" arızidir. "Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık, sonra onu aşağıların aşağısına indirdik"⁴⁰⁸ ayeti bunun delilidir. Ne var ki insan, hayrın yolunu tutmadığı zaman kendi imkânlarını kötüye kullanacak, özünde taşıdığı iyiliği kaybedecek ve kendi seçimiyle yaptıkları sonucunda aşağılıklara düşecektir.

Beden ve ruh yapısıyla bir bütün olan insan, bir yönüyle (ruh) yüce âlemlere aittir. İlahi/semavi bir yönelişi vardır. İnsan, özünü kavrar ve hikmet duygusuyla hareket ederse ulvi âlemin özlemini duyacak, onların peşine düşecektir. İnsan maddi yönü ile toprağa (yere) ait olduğundan yere ait olanlara meyledecektir. Şehvetlerin esiri olup arzuların peşine düştüğü zaman, dengesini kaybedecek ve yeryüzüne ait olanları fazlaca arzu etmeye başlayacaktır.

İnsanın gönül huzurunu elde edebilmesi, ruhen sükûn bulabilmesi için akli ve hissi tercihlerini bilinçli bir şekilde yapmalıdır. Düşünme ve ayırt etme yeteneğiyle diğere canlılardan ayrılan insan hedefini belirleyip, dünyada kendisine neyin ne kadar gerekli olduğunu, ahiret için de neye ne kadar önem verilmesi gerektiğini tayin edebildiği ölçüde dengeyi sağlayacaktır.⁴⁰⁹ Sonsuzluk için var edildiğinin bilincine eren insan, dünyadan nasibini unutmamak şartıyla⁴¹⁰ ahiret ufkuyla yaşayabilirse,

⁴⁰³ A. Cressy Morrisson, *İnsan Kâinat ve Ötesi*, s. 57.

⁴⁰⁴ Örnek için bkz. 7/A'raf, 54; 13/Ra'd, 2; 14/İbrahim, 33; 45/Casiye, 13.

⁴⁰⁵ Gürbüz Deniz, *Varlık ve Anlam Boyutuyla İnsan*, s. 13.

⁴⁰⁶ 20/Taha, 14; 45/Casiye, 22.

⁴⁰⁷ 21/Enbiya, 35.

⁴⁰⁸ Bkz. 95/Tin, 4-5.

⁴⁰⁹ Gürbüz Deniz, *Varlık ve Anlam Boyutuyla İnsan*, s.15-16.

⁴¹⁰ 28/Kasas,76,78.

dünyada huzurlu, ahirette de mutlu olmayı becerebilecektir. Çünkü o, ancak böyle bir anlayış ve yaşayışla tabiatına uygun hareket etmiş olacaktır.

İnsan ile ilgili pek çok tanım yapılırken, bunların bazıları düşünce planında ortaya konmuştur. Bazıları ise naslara getirilen yorumlar çerçevesinde dile getirilmiştir.

İnsanın ruh, nefis ve cisimden oluştuğunu söyleyen Gazali, insanı tanımlarken; o, konuşan, dik boylu, gülen ve nihayet ölen bir varlıktır⁴¹¹ der. Bu tanım, Aristo'nun, insanı sadece konuşan varlık olarak nitelemesinin eksik bulunduğuna işaret sayılmıştır. İnsanın tanımına ölümlü varlık kavramının Gazali yoluyla İslam literatürüne girdiğini söyleyen Deniz, ölümün insanın kaderi ve hayatın vazgeçilmezi olmasına rağmen, insan tanımına dâhil edilmesini önemli bulur ve şu yorumu yapar: "İslam inancı, öldükten sonra da hayatın devam etmesini ve insanın yaşamasını öngörür.⁴¹² Ahiret hayatının saadeti ise insanın bu dünyada yaptıklarına bağlıdır. O halde insan bu dünyada iken ahiret hayatı için de hazırlık yapmak durumundadır. İnsan öleceğini biliyorsa, ölümden sonra hayatın devam edeceğine inanıyorsa, söz konusu hayat için fikriyle, zikriyle ve ameliyle hazırlanmalı, geleceğine o derece önem vermelidir. Madem ki ölmek, bu dünyada ebedi kalmamak anlamına gelmektedir, o halde bu dünyaya ebedi kalınacakmış muamelesi yapmak aklın alacağı bir tutum değildir. Dünyaya ebediyet değeri atfetmeyen insanlar ancak zulümden, zorbalıktan ve haksızlıktan uzak kalabilirler. Bunun aksine, dünyada ebedi kalacakmış gibi davranmak ve dünyaya ait olan şeylere o derece bağlanmak, zulme, gaddarlığa, ihanete ve fesada gerekçe oluşturabilir."⁴¹³

Dünyanın fani oluşunun gereği olarak öbür dünya, ebedi ve dünya hayatına göre daha mükemmel kılınmıştır. Ancak ahiret hayatının nimete dönüşmesi bu dünyadaki çalışmalara bağlanmıştır. Bunun için insanın yönünü iyi tayin etmesi, akli tutarlılığın, kalbi huzurun teminatı olacaktır.

Kur'an, insanın kötü bir mayadan yaratıldığı, bundan dolayı da asla düzelemeyeceği düşüncesinde olmadığı gibi, mutlak anlamda iyi olduğunu ve arizi olarak fesada uğradığını da söylemez. Kur'an'ın bakış açısına göre insan, iyi ve kötü

⁴¹¹ Gazali, *Mi'racu's-Salikin*, (Mecmuatu'r-Resail li'l-İmam el-Gazali içinde) I, 88, 89.

⁴¹² 9/Tevbe, 100; 39/Zümer, 7-9.

⁴¹³ Gürbüz Deniz, *Varlık ve Anlam Boyutuyla İnsan*, s. 17.

olarak iki cevhere sahiptir. İyi veya kötü olma, onda potansiyel olarak vardır. Maddesi yönüyle kötülük yapma, ruh taşımak cihetiyle iyilik yapma kabiliyeti olan bir varlıktır.⁴¹⁴

Celeddin Rumi'nin, (ö.672/1273) bir hadisin yorumlanması bağlamında söyledikleri insan hakkında bir fikir vermektedir: "... Ulu Tanrı varlıkları üç kısımda yarattı. Birinci kısım, akıldan, bilgiden ve keremden ibaret olan meleklerdir. Melekler secdeden başka bir şey bilmezler. Onların yaratılışında hırs ve heva yoktur. Onlar, mutlak nur olup Allah'ın aşkıyla hayat bulmuşlardır. Yaratıkların bir kısmı bilgiden mahrumdur. Bunlar otla beslenerek semirirler. Ottan ve ahırdan başka bir şey bilmezler. Onlar yücelikten de, kötülükten ve iyilikten de mahrumdurlar. Âdemoğulları ise üçüncü grubu oluşturur. Bunlar, yaratılışları bakımından hem meleklerle hem de hayvanlara benzeyen niteliklere sahiptir. Hayvan olan yanlarıyla onlar, aşağılığa meylederler. Diğer yanlarıyla da akla meylederler. İlk iki grup savaştan, nizadan anlamaz. Onlar daimi rahat ve huzur içindedirler. Yapı olarak insan, bu iki gruba da aykırıdır. İçlerinde daimi bir çatışma ve azap vardır."⁴¹⁵

İnsanın fitratında erdeme ve aşağılığa yönelik iki prensip devamlı çatışma içerisinde. Kimi insanlar ruhunun etkisiyle yücelik kazanmakta, kimileri de bedeninin süfli emellerine yenik düşerek alçalmaktadır.⁴¹⁶ Kısacası insan, hem üst dereceleri idrak edebilecek güçte, hem de rezaletlere ve en düşük seviyelere inebilecek bir yapıdadır.

Bir dini evrensel yapan, onu diğer dinler ve beşeri sistemler arasında ayrıcalıklı kılan özelliklerden birisi o dinin, muhataplarına fert ve toplum planında anlamlı bir şekilde hitap etme yeteneğidir. Bir başka özelliği, insanın sorularına ve sorunlarına verebileceği cevapların gerçekçiliğidir. Bu anlamda Kur'an, insanın hem ihtiyaçlarına cevap verebilmekte, hem de geleceğe ait endişeleri giderecek açıklamalarda bulunmaktadır. İnananlarını orta ümmet⁴¹⁷ olarak niteleyen Kur'an, onları hiçliğe mahkûm eden inkârdan kurtarıırken, aşırılıklara karşı da korumaktadır. Kur'an, muhataplarının şehvet ve gazap duygularının ölçüsüzce baskısı altında

⁴¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesine Giriş*, s.49, 58.

⁴¹⁵ Celeddin Rumi, *Mesnevi*, IV, 122,123.

⁴¹⁶ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'a Göre İnsanın Zaafları ve Zayıf Yönleri*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 1999, s:6, s. 80-100.

⁴¹⁷ Bkz. 2/Bakara, 143.

ezilmesine fırsat vermemektedir. Aynı şekilde tabii ve fitri duyguları tatminden mahrum etmeyerek, onların sapkınlıklara dalmasının önüne geçmektedir.⁴¹⁸ Bireyin biyolojik ve ruhi gereksinimlerine dengeli ve ikna edici cevaplar veren Kur'an, insan tabiatına uygun bir hayatın bina edilmesini öngörmektedir.

Kur'an düşüncesinin bir başka yansıması, fert ve toplumun hedeflerini aynı noktada birleştirmesinde görülür. Bu anlamda Kur'an, insanı bireysel anlamda muhatap alıp onun için bir konum belirlerken, toplumsal anlamda da ona bir rol biçmiştir. İnsanın toplum içinde varlığını sürdürürken, birey olarak kendi şahsiyetini korumasını da önemser. Toplumu bireyin aynası olarak görür. Bireyler iyi ise toplum da iyi ve sağlıklı demektir. Fertlerin fesadı, toplumun fesadı ve mahvı şeklinde tezahür edecektir. Sağlıklı bir toplumun inşası da o toplumun fesadı da fertlerin kendi iç dünyalarındaki değişikliğe bağlanmıştır.⁴¹⁹

Bütünüyle âlemin insanın emrine verilmesi,⁴²⁰ Allah'ın insana verdiği değerlerin göstergesidir. Bu noktada insana düşen, dünyayı imar etmek, emaneti korumak, sorumluluğunun bilinciyle hareket etmek ve hemcinsleri arasında selamı ve selameti yaymaktır.

Konuya felsefi açıdan bakıldığında zaman, öncelikle Allah-insan münasebetini gündeme getirmek gerekecektir. Felsefi bakış açısına göre, varlık dairesinin başlangıcında Allah, bitiş noktasında da insan vardır. Aradaki münasebet ise ilahi rahmettir. Bir başka ifade ile kâinat, ilahi rahmetin eseri olarak var edilmiştir.⁴²¹ Varlık silsilesi içinde, evren makro âlem adını alırken insan, mikro âlem olarak nitelendirilir. Bu anlamda insan, kâinatın küçük bir modelidir. Mademki Allah, her şeyi ilahi rahmet ve sevgi eseri olarak yaratmıştır, o halde kâinatın bütün özelliklerini kendinde toplayan insan da ilahi rahmet ve sevginin eseridir. Neticede insan, kâinatın yaratılmasında bir gaye olmaktadır.⁴²²

Kur'an, insanı öncelikle insanlık mahiyeti ve yaratılışı itibarıyla ele almıştır. Sonra onun akıl gücüyle donatılmış yönünü esas alarak kendisine muhatap kılmıştır. Kur'an'ın mesajından onun, insanı yükselişlere aday olarak gördüğü, bu yüzden

⁴¹⁸ Gürbüz Deniz, *Varlık ve Anlam Boyutuyla İnsan*, s. 24.

⁴¹⁹ Bkz. 13/Ra'd, 11.

⁴²⁰ Bkz. 45/Casiye, 13; 31/Lokman, 20.

⁴²¹ Nihat Keklik *Allah Kâinat ve İnsan*, s. 93, 128.

⁴²² Nihat Keklik, *Allah Kâinat ve İnsan*, s. 128.

ahlaki ve sosyal bir mertebeye eriştirmek gayesiyle ona belli hedefler çizdiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ondaki akıl ve irade gerçeğidir. İnsan davranışlarının ceza veya ödülle değerlendirilmesi de bu düşünceyi onaylamaktadır.⁴²³ Sonuçta, sadece insanın yaptıklarının değerlendirilmeye alınması, onun Kur'an nazarındaki kıymetinin bir göstergesi olarak görülebilir.

2.3. Maddi ve Manevi Bütünlüğü İçinde İnsan

İster fiziki ve cismani yönden, isterse manevi yönden olsun insan, en güzel bir şekilde yaratılmıştır. Yaratıldığı haliyle kalan bir varlık da değildir. O, ruhsal açıdan daha da yükselecek, daha iyi bir kıvama ulaşabilecektir. Çünkü o, en üstün yetenekleri ortaya koyabilecek özelliklerde yaratılmıştır. İnsanın aslına ve mahiyetine, bütün olarak insanlık âlemine dikkatli bir şekilde bakan, onun iç ve dış dünyasına bakarak sahip olduğu incelikler üzerinde fikir yürüten bir kimse, insanı görünen ve görünmeyen âlemin kesişme noktası olarak görür. Hakkın kelamı ile yaratılış kitabına yazılmış enteresan satırlardan oluşan ifadeleri içeren ve manevi sırların, eşsiz güzelliklerin manalarını açıklayan bir nüsha olduğunu idrak eder.⁴²⁴

Yaratıkların en mükemmeli olarak insanı gören, ona müstesna bir değer yükleyen Kur'an, Allah'ın varlığına delil olarak sunduğu varlıkların başında da yine insana işaret eder: *“Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?”*⁴²⁵ Ayeti insanla ilgili keşfedilen her bir yeniliğin ya da ona ait her bir değerlendirmenin Allah'a götürülen bir belge olduğunu gözler önüne serer.

Tıp gibi bir beden ilmi yanında, psikoloji ve sosyoloji gibi insanın manevi ve ictimai yönüyle uğraşan ilimlerin elde ettikleri sonuçlara bakınca şunu görüyoruz: İnsan son derece karmaşık bir yapıya sahip olan bir varlıktır. Buna rağmen o beden ve ruh arasında mükemmel bir ahenk ile şuurlu bir varlık olarak görevini

⁴²³ Nihat Keklik, *a.g.e.*, 130.

⁴²⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 312.

⁴²⁵ 51/Zariyat, 20-21.

sürdürmektedir. Böylece, madde ve manayı bünyesinde bir arada bulundurması sayesinde insan, Allah'ın en büyük ayeti olarak karşımızda durmaktadır.⁴²⁶

Ruh konusunun Kur'an'daki gaybi konuların başında geldiği bilinen bir gerçektir. Gayba iman, dinin üzerinde durduğu temel inanç esaslardan biridir. İnsan vicdanını huzura kavuşturacak her din/diyanet bu esasa dayanmak durumundadır. Fakat diğer kutsal kitaplara veya dini metinlere oranla Kur'an'ın ayırt edici özelliklerinden birisi, ruhu önceleyerek maddeyi reddetmemesi, kendisine inanan insanların akıllarını devre dışı bırakmamasıdır.⁴²⁷

Ruh ve ceset, insan varlığının özünü oluşturmaktadır. Hayat, ancak bunların beraberliğiyle tamamlanır. Bunlardan birinin diğerini inkâr etmesi veya birinin ötekini yok sayması söz konusu değildir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, Kur'an'a inanan bir insan için, cesedin hakkını ruha vermek veya ruhun hakkını eksiltip cesede ayırmak gibi bir lüksü olamaz. Bunlardan birisinin hoşnutluğunu elde etmek veya diğerine karşı ön plana çıkarmak gibi bir girişim de yine Kur'an tarafından onaylanacak bir tutum değildir.

İslam düşüncesinin insan konusundaki bakışını anlayabilmek için Kur'an'a, onun konuyu nasıl ele aldığına bakmak gerekmektedir. Ayetlere tek tek bakmak, ayetler ve sureler arası münasebeti göz ardı etmek, Kur'an'ın mesajının yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Bunun için, insanın bütünlüğüyle ilgili olabilecek ayetleri bağlamları ile beraber değerlendirmemiz gerekmektedir. İşte Kur'an'ın, insan, madde ve mana, dünya ve ahiret gibi konuları bütünlük anlayışı ile ele aldığına göstergesi diyebileceğimiz bazı ayetleri ve bu ayetlerin bize öğrettiği hususları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Kur'an, insanın eşyaya nasıl bakması gerektiğini öğretirken; hiçbir bilgiye dayanmadan, mubah veya haram olan bir şeyin helal kılınmasını, buna karşılık haram kılınan bir şeyin basite indirgenerek onun yapılabilir görülmesini yasaklamaktadır.⁴²⁸

⁴²⁶Şerafettin Gölcük, *Allah, Kur'an, İnsan*, s.27.

⁴²⁷ Mahmud Abbas el-Akkad, *el-İnsan fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 29.

⁴²⁸ Bkz. 16/Nahl, 116; 5/Maide, 87.

İnsanlara, kendilerine rızık olarak verilen nimetlerden yararlanması tavsiye edilmektedir. Sadece ölü etinin, domuz etinin ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etinin yenmesini haram kıldığından bildirdikten sonra: *"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak, bu helaldir şu haramdır demeyin"*⁴²⁹ uyarısında bulunmaktadır.

İşte Kur'an'ın insana sunduğu bakış tarzı budur. İnsan için hazırlanmış olan yeryüzü nimetlerinden meşru ölçülerde yararlanılması istenmekte, temiz ve hoş olanlarından yenilip-içilmesi tavsiye edilmektedir. Maide suresinde de: *"Allah'ın size helal kıldığı tayyibatı haram kılmayın"*⁴³⁰ uyarısında bulunmaktadır.

b) Tayyibatın el emeğiyle ve helal kazanç yoluyla elde edilmesi şartıyla, elde edildenden yiyip içmeyi tavsiye eden Kur'an, maruf ölçüler içerisinde infak etmeyi de tavsiye etmektedir. Bakara suresinde *"Kazandıklarınızın iyi/güzel olanlarından ve size rızık olarak yerden çıkardıklarımızdan hayra harcayın"*⁴³¹ denmektedir. Bütün bunların yanında Kur'an, nimetleri verene şükretmeyi kulluğun göstergesi saymakta ve: *"O'na kulluk ettiğinizi söylüyorsanız Allah'a şükrediniz"*⁴³² buyrulmaktadır.

c) İnsanoğlu, yeryüzünde yaratılmış ve orada yerleştirilmiştir. O, topraktan yaratılmış ve hayatı boyunca ona bağlı kılınmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı gerçeklerden birisi, yeryüzünden geçimini sağlaması, bineğini oradan beslemesi, ziynetini (giyeceğini- kullanacağı araç-gereçleri ve diğer süs eşyaları) oradan çıkarmasıdır. Nitekim Nahl suresinde atların, merkeplerin, katırların, insanın onlara binmesi için yaratıldığı söylenmektedir. Gökten su indirildiği, bu nimetin hem insanlar, hem hayvanlar hem de bitkiler için olduğu bildirilmektedir. O sular sebebiyle hurmalar, zeytinler, üzümler ve her türlü meyveler çıkartıldığı hatırlatılmaktadır.⁴³³

d) Dünya nimetlerinden süs için de yararlanmak yine Kur'an'ın tavsiyeleri

⁴²⁹ 16/Nahl, 116.

⁴³⁰ 5/Maide, 87.

⁴³¹ 2/Bakara, 267.

⁴³² Bkz. 2/Bakara, 172; 16/Nahl, 114,

⁴³³ 16/Nahl, 8-10.

arasındadır. Bunlar, dünya hayatında geçinmek için gerekli olduğu kadar, ibadet ve ibadet yerleri için de gereklidir. A'raf suresinde, Âdemoğullarının her mescide gidişte ziynetlerini takınmaları, israfa kaçmadan yiyip içmeleri bildirildikten sonra: *"Allah'ın kulları için çıkardığı güzel yiyecekleri ve süsleri kim haram kıldı?"*⁴³⁴ ayetiyle böyle yapanlar kınanmaktadır. Aynı surede insanların yeryüzüne yerleştirildikleri ve onların yaşamaları için geçim vasıtaları kılındığı hatırlatılmaktadır. Bu konular, insanoğlunun yeryüzünde yaratılışı bağlamında gündeme getirilmekte ve insanların şükür bilmezliği söz konusu edilmektedir.⁴³⁵

e) Dünya hayatını sürdürmek için çalışıp çabalamanın, ahiret hayatından sapsak veya uzaklaşmak olmadığı, yine Kur'an'ın dikkatlere sunduğu noktalardan birisidir.

Nasıl ki Kur'an, ruh ve cesedin arasında bir ayırım yapmıyorsa, akıl ve madde arasında bir ayrılığı ön görmüyorsa, arz ile semayı birbirinden ayrı düşünmüyorsa, aynı şekilde dünya ve ahiret arasında da bir ayırım götmemektedir.⁴³⁶ Aynı şekilde Kur'an, insanı zat olarak zahiri ve batini diye ayırmamaktadır. Ruhunu maddesine boğdurmamakta, maddeyi de ruha bir yük olarak takdim etmemektedir. İnsanın sağlıklı düşünebilmesi, ruh sağlığını koruyabilmesi ve kendinden beklenen performansı sergileyebilmesi her halde böyle bir dengenin sağlanmasına bağlıdır. Böyle bir bakış açısı sunan Kur'an ile ilgili olarak onun, insan aklını düşünce zıtlıklarından, zihinsel çatışmalardan kurtardığını söylemeliyiz.

İnsanlık tarihi boyunca madde-mana ayırımı süregelmiş, pek çok düşünce akımının ortaya attığı nur ve yücelikler âlemi ile toprak ve süfli âlem arasında uçsuz-bucaksız mesafeler konmuştur. Tam da bu noktada, Kur'an'ın sunduğu düşünce yapısının önemi daha belirgin şekilde hissedilmektedir.

Eski dediğimiz ama bu gün de sürmekte olduğunu gözlemlediğimiz düşünce yapısına göre Ay ötesi/ay üstü âlem temizdi, duruydu. Ulaşılmaz ve anlaşılmazdı. Dünya ve ona ait olanlar ise değersiz, kirli ve murdardı. Yukarı âlemdekiler halis

⁴³⁴ Bkz. 7/A'raf, 32.

⁴³⁵ Bkz. 7/ A'raf, 10.

⁴³⁶ Mahmud Abbas el-Akkad, *el-İnsan fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 32.

cevher iken yerdekiler a'raz durumundaydı. Ulvi âlem tecelli etse bile ruhun safveti, varlığın nezaheti ortaya çıkmayacaktı. Bu minval üzere cevher ve araz, nur ve toprak arasında sürüp giden bir ayırım hükmünü sürdürecektir, akıl ile madde, ruh ile ceset arasında bir türlü uzlaşma ve uyuşma sağlanamayacaktı.⁴³⁷

Cevher ile araz, madde ile mana arasında sürüp giden çekişmenin, uzun müddet aklın devre dışı bırakılması sonucunu doğurduğunu söyleyen el-Akkad, (ö.1964) şöyle demektedir: “Bu ayrıştırıcı düşünce yapısı duyguların hakikatini, sorumluluğun çerçevesini ve dinlerin özünü kavramaya engel olmaktadır. Bugün aklın çözebildiği bir gerçek vardır. Toprağı oluşturan atomlar da, ışığı oluşturan atomlar da tek bir kaynağa dayanmaktadır. Bu gerçek, madde-mana ayırımının göreceli olduğunu da insanoğlunun dikkatlerine sunmaktadır.”⁴³⁸

2.4. İnsanın Yaratılışı ve Yaratma Kavramları

Kur'an'ın üslubu kendine özeldir. Mesajını iletirken kullandığı metot, ilahi/ezelî takdirin gereği olarak, hikmete dayalıdır. Bir plan ve program dâhilindedir ve kendi içinde bir bütünlük mevcuttur.⁴³⁹ Bu durum, tesadüfe yer olmadığını, yaratılışın, varlıkların teşekkülünün, eşyanın terkiibinin hep bir takdire, ölçüye göre olduğunu göstermektedir.

Kur'an, küçük büyük her şeyin ana kitapta kayıtlı olduğunu bildirir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla, yaratılış konusunun da bu hükme tabi olduğu sonucu çıkar. Kur'an bu gerçeğe; “*Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık*”⁴⁴¹ ayetiyle işaret eder.

Kur'an, insanın yaratılışını toplu bir şekilde ele almamıştır. Yaratılış konusu değişik surelerin içine serpiştirilmiştir. Tabii ki Kur'an bir insan ürünü değildir. Konuları genel hatlarıyla ele almıştır ve bunların gündeme getirilişi belli bir amaca yöneliktir. Büyük bir gelişme kaydetmiş olan bilimin tespit ettiği sonuçların, varlığa yönelik getireceği açıklama ve yorumların, Kur'an'daki yaratılış anlatan âyetler

⁴³⁷ el-Akkad, *el-İnsan fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 32.

⁴³⁸ el-Akkad, a.g.e, s. 30, 32.

⁴³⁹ Ebu's-Suud, *İrşadu'l Akli's Selim*, VIII, 174,175.

⁴⁴⁰ Bkz.54/ Kamer, 52,53.

⁴⁴¹ 54/Kamer, 49.

çerçevesinde kalacağı, onlarla çelişmeyeceği görülen bir başka gerçekliktir.

İnsanı da, evreni de, canlılar dünyasının adı olan atmosferi de yaratan Allah'tır. Bu gerçek, başta Kur'an olmak üzere bütün kutsal metinlerin bildirdiği bir husustur. Dolayısıyla Kur'an'da, ilimlerin ortaya koyduğu gerçeklerden, kesinliği tespit edilmiş ilke ve kâunlardan bahsedilmesi normaldir.

İnsanın yaratılışı olayında, öncelikle "yer"- "الأرض" kelimesi kullanılır. Hud suresinde; *"Allah sizi yerden/topraktan yarattı"*⁴⁴² ifadesi yer alır. Konu, benzer bir şekilde Necm suresinde: *"O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karnında bulunduğunuz sırada (bile), sizi en iyi bilendir"*⁴⁴³ şeklinde geçer. Buradaki bağlama kısaca göz atacak olursak Kur'an'ın üslubuna dair önemli bir konuyu da kavramış oluruz. Söz konusu ayetlerde insanın topraktan yaratıldığı gerçeği, ansiklopedik bir bilgi gibi sunulmamaktadır.⁴⁴⁴ Önce, insandan büyük günahlardan kaçınması istenmektedir. Böyle yapıldığı takdirde küçük günahların affedileceği bildirilmektedir. Aynı anda insanın topraktan yaratıldığı hatırlatılmaktadır. Allah insanın beşer olduğunu, hatadan uzak olamayacağını, dolayısıyla kendisini temize çıkarmanın da gereksiz olduğunu bildirmektedir. Çünkü Allah onu, topraktan yarattığı zamanki durumunu da, anne karnında iken hangi durumda olduğunu da bilmektedir.⁴⁴⁵ Kur'an'ın dikkat çektiği bu nokta, insanın topraktan yaratıldığı bilgisini sunmaktan veya arz edilen bu hakikati öğrenmekten daha fazla öneme sahip olsa gerektir. Konumuza dönecek olursak, her iki ayette de insanın yere ve yeryüzüne bağımlı olarak topraktan var edildiğine işaret vardır.⁴⁴⁶ İnsanın yerden adeta bir bitki gibi bitirildiği ifade edilmektedir.⁴⁴⁷ Şimdi de insanın yaratılışı ve toprakla olan bağlantısına bakalım.

⁴⁴² 11/Hud, 61.

⁴⁴³ 53/ Necm 53/32.

⁴⁴⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, s. 11, 95, 245.

⁴⁴⁵ Bkz. Necm, 53/32.

⁴⁴⁶ Bu ayet aynı zamanda, insanın yeryüzünde mi yaratıldığı, yoksa cennette yaratılıp yeryüzüne mi indirildiği noktasındaki tartışmaya ışık tutacak açıklıkta görünmektedir.

⁴⁴⁷ Bkz. 71/Nuh, 17.

2.4.1. İnsanın Yaratılışı ve Toprak

İnsanın yerde yaratıldığının belirtilmesinden sonra, canlıyı oluşturan tüm materyalleri bünyesinde taşıyan toprak, pek çok ayette konu edilir.⁴⁴⁸ İlk insanın balçık halindeki toprağın özü kullanılarak yaratıldığı haber verilir.⁴⁴⁹ Kur'an'da bu gerçek, yapışkan bir çamur,⁴⁵⁰ çamurdan süzülüp çıkarılmış bir öz⁴⁵¹ ifadesi ile dile getirilir. Ancak, Âdem'in mücerret anlamda topraktan direkt olarak yaratılmadığı, çamurdan oyuncak ev/araba yapar gibi meydana getirilmediği, aksine bütün unsurların kullanıldığı ve sonuçta bu özden yaratıldığı bilinmektedir. Tabii ki bu arada, yaşam için elzem olan elementlerin bir araya gelmiş olmalarının tek başına yeterli olmadığını da söylemek gerekmektedir. Bu oluşumun, mutlaka ilâhî irade ve kudretin etkisi sonucu olma zorunluluğu vardır.

İnsanın yaratılışı konusunda çeşitli yorumlar yapılmış, ilginç görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birisine göre yaratılış şöyle gerçekleşti: “Hak Teâlâ, Âdem'i yaratmayı istediği zaman, bütün varlık âleminden ve unsurların tamamından insan cevherinin örneklerini aldı. Kendisine insan denilen mükemmel sarayın cevherlerinin bir kısmı ruhlar âleminden getirildi. Bir kısmı misal âleminden ve Levh-i mahfuzdan⁴⁵² diğer bir kısmı da hava, nur ve unsurlar⁴⁵³ âleminden alındı. Unsurlardan toprağın her bir bölgeden alındığı gibi, yukarıdaki unsurların bazılarının her çeşidi kullanıldı.”⁴⁵⁴ Bu arada, yaratılış için gerekli olan diğer maddelere temas edilmemesi, toprağın asıl ve ağırlıklı madde olmasından dolayı olduğu söylenmiştir.

Muhtelif âyetlerde nitelikleri belirlenen bu toprak,⁴⁵⁵ kuru,⁴⁵⁶ kokuşup kararmış,⁴⁵⁷ yapışkan,⁴⁵⁸ bir çamurdan/balçıktan ve ondan süzülen bir özden⁴⁵⁹ olma özelliklerini haizdir.

⁴⁴⁸ Örnek olarak bkz. 22/Hacc, 5.

⁴⁴⁹ Bkz. Merağî, *Tefsiru'l Merağî*, XVIII, 8.

⁴⁵⁰ Bkz. 37/Saffat, 11.

⁴⁵¹ Bkz. 23/Müminun, 12.

⁴⁵² İbrahim Hakkı Erzurumi, *Marifetname*, I, 11.

⁴⁵³ İbrahim Hakk Erzurumi, *a.g.e.*, s. 36.

⁴⁵⁴ Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, XVII, 305.

⁴⁵⁵ 30/Rum, 20.

⁴⁵⁶ 15/Hicr, 28.

⁴⁵⁷ 37/Saffat, 11.

⁴⁵⁸ 30/Rum, 20.

⁴⁵⁹ Bkz. 23/Müminun, 12.

Ayetlerin her birisinde ayrı ayrı kelimelerin kullanılması bir çelişki gibi algılanmamalıdır. Bu üslup ile insanın yaratılış sürecinde, değişik dönemlerde aldığı pozisyonun, geçirdiği merhalelerin zikredildiği anlaşılmalıdır. Bazı tefsircilere göre, toprak su ile karıştırılıp çamur haline getirildikten sonra, bir süre bekletildiği, daha sonra süzülüp neminin alındığı, vurulunca ses çıkaran kuru, pişmiş çamur haline getirildiği⁴⁶⁰ söylenmiştir. Bu durum Kur'an'da, "salsal/süzülmüş kuru çamur kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴⁶¹ Beklediği için kararıp kokuşan cıvık çamur, (balçık) değişikliğe uğramış olmasına binaen "hame'" sözcüğüyle ifade edilmiştir.⁴⁶² Çamurun değişikliğe uğramış, kokuşmuş, şekillendirilip bir kalıba sokulmuş hali ise, "mesnun" kelimesi ile ifade olunmuştur.⁴⁶³

Bir kısım aşamalardan sonra yapışkan hale gelen çamur, "lazib/yapışkan" kelimesiyle ifade edilmektedir. "Sülâle" kelimesi de, bir şeyin özü anlamındadır ve insanın özünü oluşturan bir hulasa niteliğindedir.⁴⁶⁴ Sözü edilen hulasa, hame, ve mesnun tabirleri, ilk insanın çekirdeğini, tohumunu oluşturup, bir bakıma onun nutfesi mesabesindedir.

Elmalılı bizzat hame ve mesnun için, "insanın tohumu olan nutfedir" demiştir. Ona göre nutfé, bir manada değişken, akıcı kokuşmuş olan mesnun manasında da kullanılmıştır.⁴⁶⁵ Bu açıklamalar ışığında, Hz. Âdem ve neslinin nutfeden yaratılmış olduğu söylenebilir. Zira Âdem'in neslinin nutfesi, tüm gıdalara bağlı, onların bir bileşkesi olarak insan vücuduna yerleştirilmiştir.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Nesefi, *Medarikü't Tenzil ve Hakaiku't Te'vil*, III, 94.

⁴⁶¹ 15/Hicr, 26.

⁴⁶² 15/Hicr, 26.

⁴⁶³ Bkz. 15/Hicr, 26. Bilim adamlarının söylediğine göre insanda, iki yüz ile iki üç bin arasında değişen 'gen' çeşidi bulunmaktadır. Karakterler, renkler ve şekil farklılıkları bunlar aracılığıyla oluşmaktadır. Hücrenin, değişme özelliği olmasaydı, bu özellikte ve öznelikte bir insan fenomenini görmek mümkün olmayacaktı. Bir insan çiftinden milyarlarca farklı yapıda insan yaratılabileceği ve bunca insanın birbirlerinden farklı oluşu, genlerden değişik kombinasyonlar oluşturulabilmesi ve kapasitenin oldukça geniş olmasıyla açıklanmaktadır. Bozer, Fuad vd. *Evrin Anaforu ve Gerçek*, s. 179; Krş. Süleyman Koyuncu, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı*, s. 114.

⁴⁶⁴ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvetu't-Tefasir*, II, 53.

⁴⁶⁵ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3058.

⁴⁶⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3058.

Elmalı'nın yorumuna benzer bir yorum, tıp ilminde ihtisas sahibi kimselerden de gelebilmektedir. Nitekim şu şekilde bir izah yapılmıştır: “Yaratılışın başlangıcı ile son yaratılış aşaması ayette, birlikte söz konusu edilmiştir. İnsanın üremesini sağlayan sperma sıvısının aktif bileşiğinin “spermatozon” adlı tek hücreli organizma olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁶⁷ Daha açık bir ifade ile ilk yaratılış hadisesinde, hücreyi oluşturan tüm unsurlardan meydana gelen bileşiklerin bir örneğini alan Hak Teâla, ortaya çıkan bu tek hücreli spermatozonla ilk insan olan Âdem'i yaratmış olmalıdır.⁴⁶⁸

Sonuçta ayetlerin, insanı oluşturan bileşikleri tanımladıkları söylenebilir. İnsanın başlangıcından bugünkü durumunu elde edinceye kadar geçirdiği merhaleler, üzerinde icra edilen ameliyeler, değişik vesilelerle ve çeşitli kavramlarla ifade edilmişlerdir.

2.4.2. İnsanın Yaratılışını İfade Eden Kavramlar

Kur'an'da geçen bazı kavramlar, bilimsel yönden ele alındığı zaman, hücreyi oluşturan bazı maddelere delalet ettikleri anlaşılabilir. Kur'an, “salsal” tabirini bir yerde yanmış kuru bir çamur,⁴⁶⁹ bir başka yerde de, nemsiz, ses veren kuru ve pişmemiş⁴⁷⁰ çamur⁴⁷¹ anlamında kullanmıştır. Bu ayetlerin, insanın ilk defa teşekkülüne kaynaklık eden aminoasitlere yer verdiği yorumlarına da gidilmiştir. Salsal kelimesinin fahhara (kuru kerpiç veya pişmiş tuğla) benzetilmesinden, aminoasitler sonucuna varılabileceği, aminoasitler yapı olarak her ne kadar esnek iseler de onların oldukça sağlam ve sert olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷²

Toprağın, kararmış, kokuşmuş, ıslak ve yapışkan hale dönüşmesi haline “hamein mesnun” deniyordu.⁴⁷³ Bu kullanımlara da DNA moleküllerinin teşekkülü olarak bakılabileceğini söyleyenler olmuştur. Konunun uzmanları şu açıklamada

⁴⁶⁷ Bucaille, Maurice, *What is The Origin of Man*, s. 238.

⁴⁶⁸ Süleyman Koyuncu, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1999, s. 115.

⁴⁶⁹ Bkz. 55/Rahman, 14.

⁴⁷⁰ Hazin, *Teşvirü Hazin*, IV, 210.

⁴⁷¹ Bkz. 15/Hicr, 26, 28, 33.

⁴⁷² Bahattin Sağlam, *Kur'an'da Evrim ve Yaratılış*, s.122.

⁴⁷³ Bkz. 15/Hicr, 26.

bulunmaktadırlar: “Asitler, özellikleri itibariyle balçığa benzerler. Oldukça sert ve sağlamdırlar. Bunun yanında, çamur gibi ıslak, fahhar/pişmiş tuğla gibi sağlam ve balçık gibi yapışkan halledirler. Ortada, toprakla başlayan, daha sonra salsal, hame-i mesnun, tın-i lazib ve sülâle/kuru pişmemiş çamur, değişmiş, kokuşmuş çamur, değişmiş kokulu çamur, akıcı çamur, balçık, yapışkan öz ile sonuçlanan⁴⁷⁴ bir süreç söz konusudur. Bütün bu süreçleri oluşturan elemanların birleşerek bir anlamda aminoasitleri, bir diğer anlamda da DNA moleküllerini meydana getirdiklerini anlamak mümkün olsa gerektir. Anlaşılan o ki bu merhaleler, insan vücudunu meydana getiren yapı taşları, hücreyi oluşturan aminoasitler, “DNA”lar, kromozomlar, genler ve proteinler gibi karmaşık yapıları unsurların yaratılıp, basitten daha karmaşık (kompleks) durumlara doğru gidildiği süreçlerdir.⁴⁷⁵

Kur’an’da bu bütünlük "خلق" fiili ile açıklanmaktadır. Nitekim yaratmak fiili, derli toplu bir yaratılış demektir. İlk yaratılışta da enerji dâhil, birçok ögenin uyum içinde bir arada bulunması gerekir. Bu bütünlük, her zamankinden daha fazla olarak ilk yaratılışta olmalıdır. Kur’an’da bu bütünlük, yaratma/halk⁴⁷⁶ fiili ile ifade edilmektedir. Bu kullanım, yaratılmışların güç yetiremeyeceği yaratılışa, sonsuz ilim, irade ve kudreti gerektiren bir olaya işaret etmektedir.⁴⁷⁷ Bu fiilin yapıcısı ve yaratıcısı da ancak her şeye gücü yeten Allah olabilir. Zira hücreyi oluşturan öğelerden her biri, kendi çapında canlılık göstermez.⁴⁷⁸ Aynı zamanda, bütün hücre unsurlarının eksiksiz bir arada toplanmaları da, hayatın başlaması ve canlılığın devam etmesi için yeterli gelmemektedir. O halde hayat, hayy, kayyum, halik ve bari sıfatlarıyla muttasıf olan Cenabı Hakk’ın dilemesiyle başlar. Aksi takdirde, hayatın oluşması için öngörülen bütün sebepler bir araya getirilseler dahi, Allah’ın dilemesi dışında bir şeyin kendiliğinden meydana gelmesi imkânsız bir olaydır.

İnsanın yaratılışı ile ilgili bir ayette "*Allah insanı bir kan pıhtısından yarattı*"⁴⁷⁹ buyrulurken, bir başka âyette, "*Allah sizi arzdan yaratıp meydana*

⁴⁷⁴ Bahattin Sağlam, *Kur’an’da Evrim ve Yaratılış*, s. 123.

⁴⁷⁵ Bahattin Sağlam, *a.g.e.*, s. 123.

⁴⁷⁶ Bkz. 38/Sad, 71.

⁴⁷⁷ Süleyman Koyuncu, *Kur’an’da İnsanın Yaratılışı*, s. 116.

⁴⁷⁸ El-Meraği, *Tefsiru'l Meraği*, XVII, s. 88.

⁴⁷⁹ 96/Alak, 2.

çıkardı”⁴⁸⁰ buyurulmuştur. Enbiya suresinde de, her şeyin sudan yaratıldığı⁴⁸¹ haber verilmektedir. Böylece her bir ayette farklı lafızlar kullanılarak yaratılışın toprağın dışındaki değişik kaynaklarına vurgu yapılmıştır. Âyetin birinde yaratılış maddesi “kan pıhtısı” birinde “su” ve birinde de “nutfe” olarak belirtilmiştir.

Yaratılışın konu edildiği ayetlerde geçen “insan” kelimesinden, genel anlamda insan cinsini anlayanlar olduğu gibi, bu ifadeden insanlığın atası, ilk insan olan Âdem’in kastedildiğini söyleyen İslam âlimleri de olmuştur. Son gruptakiler şunları söylemişlerdir: “Üreme maddesi olan nutfe, ister havyansal, ister bitkisel olsun, gıdalardan meydana gelen kandan yaratılmaktadır. Gıdalara gelince onlar, saf ve temiz toprak ile sudan oluşmaktadır. *“İnsanı bir kan pıhtısından yarattı”* ⁴⁸² mealindeki âyet, bu gerçeği anlatıyor olabilir. Ya da, insanın ana rahminde geçirdiği aşamalardan birisi olan “alaka”ya işaret etmektedir.”⁴⁸³ Fakat Erzurûmî,(ö. 1194/1771) farklı bir yorum getirmektedir. O, üçüncü, dördüncü sindirim olarak kanın dolaşımı esnasında, vücut için görevini yapan kandan arta kalan özden, yani çok az bir miktarından da meninin yaratıldığını söylemektedir.⁴⁸⁴ Bu açıklamaya göre insanın asıl maddesi, bir nevi kan pıhtısı olarak belirlenmiştir. Başa doğru gidilince, insanın yaratılışı tekrar toprağa varmaktadır. Yani insan, topraktan süzölmüş bir hulasadan yaratılmıştır. Toprak ve sudan gıdalar, gıdalardan kan, kandan da nutfe yaratılmıştır. Bu madde ise, babaların sulbüne yerleştirilmiş, Âdem’in neslinin devamı için vasıta kılınmıştır. Sonuçta nutfeye dayalı bir üreme şekli takdir edilmiştir.⁴⁸⁵

İlk insanın yaratılışı noktasında bir hususu daha belirtmek gerekmektedir. Acaba Hz. Âdem’in yaratıldığı madde kan pıhtısı olabilir mi? “Saf kan pıhtısı”, kurtçuk anlamına da gelmektedir. Bugün için bu kelime, modern tıbbın tanımına, yani bilim adamlarının tarif ettikleri spermaya tam da karşılık gelebilecek özelliktedir. Adeta kurbağa embriyosu gibi, önde bir baş ve arkada hareketini

⁴⁸⁰ 71/Nuh, 17.

⁴⁸¹ Bkz. 21/Enbiya, 30.

⁴⁸² 96/Alak, 2.

⁴⁸³ El-Merağî, *Tefsiru'l Merağî*, XXIX, 85.

⁴⁸⁴ Erzurumi, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, I, 34.

⁴⁸⁵ El-Merağî, *Tefsiru'l Merağî*, XVIII, 8; XX, 106; Tantavi, *et-Tefsiru'l-Vasit*, XXIV, 271.

hızlandıracak bir de kuyruk bulunmaktadır. Sayı olarak milyonlarla ifade edilebilecek kadar çok olan bu kurtçuklar ancak mikroskop yardımıyla görülebilmektedir. Modern bilimin verilerinden istifade etme imkânı bulmuş olan son devir müfessirlerinden Sabûni, Alak suresinde açıklanan maddenin Âdem'in yaratılışındaki ilk kaynak madde olmadığını söylemektedir.⁴⁸⁶ Sâbûni'nin izah ve yorumu, bugünkü tıbbın elde ettiği sonuçlara daha uygundur denilebilir.

Âlûsî'nin; “Allah sizi (ilk atanızı) arzdan/yerden ot (bitirir) gibi bitirdi”⁴⁸⁷ ayetiyle ilgili açıklaması da şu şekildedir: “O önce, canlı bilimiyle uğraşanların birçoğunun âyeti, insanın tohumu olan spermanın hayatının 'bitkisel' bir hayat niteliğinde olduğu şeklinde anladıklarını ifade eder. Dolayısıyla Âdem'in bitkisel bir hayattan, yani birinci derecedeki nebâtî hayattan, insan hayatına geçtiğini söylediklerini nakleder. Âlûsî, bu görüşe şu şekilde cevap verir. Bu âyetle yapılan teşbih böyle bir sonuca ulaşmak için değildir. Bu ayet, insanın sonradan yaratıldığına ve topraktan var edildiğine işaret etmektedir. Sonradan yaratılmaya ve topraktan gelindiğine en fazla delalet eden şey, bitkilidir.”⁴⁸⁸

Sudan yaratma konusu: İnsanın topraktan yaratıldığının pek çok ayette bildirilmesinin yanında, Enbiya suresindeki: “Her canlıyı sudan yarattık”⁴⁸⁹ anlamındaki ayette, her şeyin kaynağının su olduğu bildirilmektedir. Bu ayet hakkında da çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Bazıları, her şeyin sudan yaratıldığını söylemişlerdir. Bazıları, sudan nutfenin kastedildiğini ifade etmişlerdir. Kimisi de, insan olsun hayvan veya bitki olsun, bütün canlıların suya muhtaç olmalarından dolayı yaşayan her canlının suya bağlı kılındığını, su olmadan hiç bir canlının yaşayamayacağını belirtmişlerdir.⁴⁹⁰

Diyanet Vakfının hazırlattığı Kur'an Mealindeki yorum ise şu merkezdedir:

⁴⁸⁶ Es-Sabuni, *Safvetü't Tefasir*, III, 80,81.

⁴⁸⁷ 71/Nuh, 17.

⁴⁸⁸ Alusi, *Ruhu'l -Meani*, IX, 180.

⁴⁸⁹ 21/Enbiya, 30.

⁴⁹⁰ Hazin, *Tefsiru Hazin*, III, 258; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak dini Kur'an Dili*, V, 3352.

“Uzay cisimleri, vaktiyle bir gaz kütlesi halindeydi. Bunlar, parçalanma sonucu uzaya fırlayıp dağıldılar. İçinde yaşadığımız dünya da, aynı şekilde gaz kütlesi olan güneşten kopmuştur. Zaman içinde soğumuş, dış yüzeyi kabuk bağlamıştır. Daha sonra Dünyadan yükselen gazlar ve buharlar, yoğunlaşarak dünyaya yağmur olarak geri dönmüştür. Böylece denizler ve okyanuslar teşekkül etmiştir. Suyun yosunlaşmasıyla oluşan canlılar, daha sonra ilahi kanunlara göre, kendilerine özel bir şekilde gelişme kaydetmişlerdir. Allah Teâlâ, içinde suyun bulunduğu özel bir çamurdan da, canlıların en mükemmel türü olan insanı yaratmıştır.”⁴⁹¹

Sonuçta hayatın, yeryüzüne suyun/yağmurun inmesiyle başladığı, su götürmez bir gerçektir. Toprak da asıl maddelerden birisidir. Bu ikisinin bileşiminden canlılar yaratılmıştır. Zaten “arz”ın bir diğer anlamı topraktır. Canlıların, yeryüzünün eseri olması yönüyle bu ifade doğrudur. Ancak kuru toprak, canlılığa analık edecek potansiyeli bünyesinde barındırmakla beraber, su olmadan tek başına bir anlam ifade etmemektedir. İşte hayatın başlaması, suya bağlı olduğu için her canlının sudan kılınması/yaratılması⁴⁹² hakikatin bir başka türde ifadesidir.

Toprakta bulunan elementlerin, yığınlar halinde bir araya gelmeleri, hayatı kendiliğinden meydana getirmeleri mümkün değildir. Üstelik bir araya gelen her element grubunun hayata elverişli olmadığı da bir başka realitedir. Elementler, hücrenin unsurları, hücrenin kendisi, özetle insanın yapısında var olan öğeler kendi başlarına oldukları zaman ölüdürler. Gelişi güzel bir araya gelmeleriyle de sadece yığın oluşur. Daha önce de söylendiği gibi her şeyde bir takdirin, plan ve programın gerekliliği açık olduğuna göre insanı oluşturan her bir zerre de önceden seçilmiş, görevlerinin de ne olacağı ezelde yazılmıştır.⁴⁹³

Şurası gerçektir ki, başta toprak olmak üzere evrenin numunelerini taşıyan vücut zerreleri arasında ezelde bir tanışıklık yoktur. Bir başka ifade ile insanın ilk olarak yaratıldığı toprak ve diğer elemanlar, önceden hayatla tanışmamışlar, canlılığı

⁴⁹¹ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Heyet, s. 323. (21/Enbiya, 30. Ayetin açıklaması.)

⁴⁹² Bkz. 21/Enbiya, 30.

⁴⁹³ Koyuncu, *Süleyman, Kur'an'da İnsanın Yaratılışı*, s. 117-119.

tatmamışlardır.⁴⁹⁴

Demek ki insanın aslı olan toprağın kısımları ve diğer unsurlar, hayatı tatmadıkları gibi ne birbirleriyle tanışıyorlar ne de yaratılış amacına uygun olarak yapacakları görevlerini idrak edebiliyorlardı. Yaratıcı, biçimleri ve özellikleri farklı milyarlarca hücreyi birbirleriyle tanıştırmış, her birine görev tayin etmiş, görevlerini nasıl yapacaklarını onlara öğretmiştir.⁴⁹⁵

2.4.3. İnsanın Aslı

İnsanın yaratılışı ve ilk insanın oluşumu bağlamında, onun aslı ve bugüne geliş serüvenine de özet olarak değinmekte yarar vardır. Zira bu konu, dini, felsefi ve ideolojik anlamda özellikle son iki asrın en önde gelen tartışma konularından birisi olmuştur. İnsanın bugüne gelişinin izah tarzlarından birisi evrim düşüncesini oluşturmaktadır. Evrim, türlerin nesiller boyu değişimler geçirerek, farklı ve yeni özellikler kazanarak değişimini ve gelişimini ifade etmektedir. Evrimci düşünceye göre bütün canlılar, milyarlarca yıl önce var olan tek hücreli bir canlıdan türemiştir. Değişimin ana faktörü, genlerdeki mutasyonların yanında, çevre şartları ve canlılar arasındaki yaşam mücadelesidir.⁴⁹⁶

Tarih boyu insan zihnini meşgul eden yaratılış konusu, her dönemin şartlarına göre yorumlanmıştır. İslam dünyasında da bazı yorumların olması doğaldır. Nitekim modern kimyanın kurucusu kabul edilen Cabir b. Hayyan (ö. 200/815) ve onun fikirlerini geliştiren Amr b. Bahr el-Cahız, (ö.255/869) ilk evrimci düşünceyi ortaya atan düşünürler olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹⁷

İslam âlemindeki evrimci düşüncelerin çok öncelere dayandığını söyleyen Bayrakdar, sonuçta İslam düşünürlerinin ilk yaratmayı ve nihayet evrimi, hep Allah'ın takdirine bağladıkları hususuna vurgu yapar.⁴⁹⁸ Ona göre, batı düşüncesinde geliştirildikten sonra kitlelere mâl olan, daha sonra insanın maymundan geldiği

⁴⁹⁴ Ebussuud, *İrşadü'l Akli's-Selim*, VI, 94.

⁴⁹⁵ Erzurumi, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, 1, 32.

⁴⁹⁶ Caner Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, s. 12.

⁴⁹⁷ Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 31, 35, 45.

⁴⁹⁸ Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.*, 11,16, 42.

noktasına indirgenerek ideolojiye dönüştürülen evrimci düşüncenin temelleri, adı geçen düşünürlere dayanmaktadır. Fakat islam düşünürlerinin hiç birisi ilk yaratıcı, yani Allah'ı, O'nun sonsuz gücünü göz ardı etmemişlerdir.

İslam düşünürlerinin çoğunluğunun üzerinde durduğu bir başka nokta şudur: İnsan türü, ayrı ve bağımsız bir tür olarak ilk canlı özden ortaya çıkmıştır. Kısacası o, hayvan türünün evrimleşmesinin sonucu değildir. Nitekim evren ve insanın yaratılışı hakkında orijinal fikirleri olan bir başka İslam düşünürü el-Biruni, (453/1051) evrimci sayılabilecek bazı tezler ortaya atmıştır. Ancak o, tabiatçıların; “insanoğlu bu yüce mertebeye kendinden aşağı hayvanlardan çıkararak ulaştı” şeklindeki düşüncelerini reddetmiş ve “hayır, insan insan olarak yaratılmıştır. O, köpeklikten domuzluğa, domuzluktan maymunluğa, oradan da insanlığa ulaşmamıştır” diyerek türlerin sabitliğini dile getirmiştir.⁴⁹⁹

Canlıların mertebelerini ele alan ve görüşleriyle evrimci düşünce sahipleri arasında sayılan bir başka isim, ahlakçı Kınalızade Ali Efendi, (ö. 979/1572) önce cisimleri basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayırarak konuya başlar. Basitleri de dörde ayırır ve özetle şunları söyler: “Birincisi sıcak ve kuru olan ateştir. Bunun için o hafiftir ve her şeyin üstündedir. İkincisi, sıcak ve nemli olan havadır. İzafi hafifliğe sahip olduğu için onun mekânı ateşin altıdır. Üçüncüsü soğuk ve nemli olan sudur. Dördüncüsü de kuru ve soğuk özellik taşıyan topraktır. Mutlak ağırlığa ve kesafete sahip olduğu için mekânı en alttadır. Mürekkepler de, terkiplerini uzun zaman koruyabilme özelliğine göre ikiye ayrılırlar. Özelliklerini tam koruyabilenler üç sınıf olup madenler, bitkiler ve hayvanlardır. İnsan cinsi ise hayvanların en şerefli ve en üst sınıfını oluşturur. Her cinsin türleri arasında da üstünlük vardır. Mesela, madenler içinde mercanlar vardır. Maden olmasına rağmen, büyüme ve gelişme özelliğinden dolayı bitkiler ufkuna dâhil edilebilmektedir.”⁵⁰⁰

“Bitkilerin en üstünü hurmadır. Onda his ve iradi hareketin belirtileri vardır. Erkek ve dişileri olan ve böylece üremesi gerçekleşen hurmanın başında “cummar”

⁴⁹⁹ El-Biruni, *Kitabu'l-Cemahir*, s. 79'dan naklen, Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 65.

⁵⁰⁰ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâi*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman Yay., İstanbul, ts., s. 65-67; Krş. Aişe Sıddıka Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, s. 117-119.

(çeman) denen bir nesne vardır. Hayvanların yüreğine benzeyen bu madde, doğal harekete kaynaklık eder. Cummarın suda boğulmak gibi bir felakete uğraması, hurma ağacının ölüm sebebidir. Bu özellikleriyle hurma, bitkiler âleminin son noktasında ve hayvanlar âleminin başlangıç ufkundadır. Bitkilerden sonra hayvanlar gelir ve bunların en alt derecesinde denizde yaşayan süngerler bulunur. Daha yukarıda, doğurucu hayvanlar vardır. Bunlar dış hislerle muttasıf olup, beslenme isteğiyle hareket ederler. Bit ve pire cinsinden olan bu hayvanlar, his, iradi hareket ve gıda talepleriyle bitkilerden üstündür.”⁵⁰¹

Daha sonra hayvanları tasnife giden Kınalızade şöyle der: “Hayvanlar artık, derece derecedirler. Saldırganlık özellikleri vardır ve gazap kuvvetleri dışarıdadır. Her biri, kötülüklerden korunma kuvvetlerine uygun aletlerle mücehhez kılınmışlardır. Kiminin boynuzu vardır. Bazılarında pençe bulunur. Silah kullanamayan zayıf yaratılışlı hayvanlara uçma, eğilip bükülme, sıçrama, hızlı koşma gibi başka imkânlar bahşedilmiştir. Bütün hayvanlara, nesillerinin devamını sağlamak için gerekli araçlar yaratıcı tarafından mükemmel ve tam olarak verilmiştir. Hayvan türlerinin en mükemmel noktasında ve en üst derecesinde, insanlık âlemine en yakın olan at, fil ve maymun vardır. Kuşlardan da papağandır. Maymun ve filin zekâsı ve anlayışı açıktır. Daha sonra insan türü gelmektedir ve o da kabiliyetine, akl-ı selime, zihinsel faaliyetlere ve yaptığı faydalı amellere göre derecelendirilmektedir.”⁵⁰²

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın söyledikleri, aşağı yukarı benzer ifadelerdir. ⁵⁰³

Cabir b. Hayyan'dan el-Cahız'a, İbn Miskeveyh'ten Kınalızade Ali Efendi'ye kadar evrime dâhil edilebilecek görüşleri sıraladıktan sonra genel bir değerlendirme yapan Bayrakdar, gelişim sürecini iki başlıkta toplar. Birincisini “varoluşsal kozmolojik evrim”, ikincisini de “türlerin aktüel evrimi” diye nitelendirir. Birinci tür evrim için, dört türlü teori ortaya konduğunu söyler. Buna göre ilk olarak, Allah

⁵⁰¹ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâi*, s. 67-68; Aişe Sıddıka Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, s. 117-119.

⁵⁰² Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâi*, s. 67-69; Aişe Sıddıka Oktay, *a.g.e.*, 117-119; Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 113-117.

⁵⁰³ İbrahim Hakkı Erzurumi, *Marifetname*, s. 27-28.

tarafından bir çekirdek varlık yaratılmıştır. Bu varlığın evriminden, bir yandan bir bütün olarak kâinat oluşurken diğer yandan, sırayla madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar ana tür olarak oluşmuştur. Her ana tür, kendi içinde evrimleşmiş ve gelişmiştir. Ancak bir tür diğerine dönüşmüş değildir. İkinci teori, çekirdek varlıktan, zincirleme dönüşümlü evrimdir ki buna göre tek bir çekirdek varlıktan, bütün varlık türleri evrimleşerek meydana gelmiştir. Üçüncü teori, canlı varlık türlerinin doğal olarak ardarda çıkışı düşüncesine dayanır. Dördüncü teoriye göre, Allah önce kâinatı, somut ve soyut bütün varlıkları meydana getirecek bir “külli varlık” yaratmıştır. Bu anlamda önce ruhi varlıklar, daha sonra basit semavi unsurlar ve cisimler, daha sonra madenler, daha sonra bitki ve hayvan türleri, en sonunda da insan türleri yaratılmıştır. Bu türlerin hepsi belirli özelliklere sahip olup, birer âlem adını almışlardır.⁵⁰⁴

Türlerin aktüel evrimine gelince, insan da dâhil olmak üzere, canlı türlerinin kendi içlerinde, biyolojik ve psikolojik evrim geçirdiği görüşünde olan Müslüman düşünürler olmuştur. İnsanın bunlara ilaveten sosyal anlamda da sürekli evrim geçirmekte olduğu da dile getirilmiştir.⁵⁰⁵

Bazı ayetlerin zahiri, Müslüman düşünürleri evrimci düşünceye itebilecek şekilde yorumlanmaya müsaittir denilebilir. Bu noktada, “*Allah sizi yerden ot (bitirir) gibi bitirdi*”⁵⁰⁶ ayeti örnek olarak zikredilebilir. Fakat ne Kur’an’ın birinci muhatabı olan ve onu beyan etmekle görevli bulunan Hz. Peygamber’den, ne de ilk devir tefsircilerinden bu ayetin; bitkilerden insanlara doğru bir evrimleşmeye işaret ettiğine dair bir söz nakledilmiş değildir. Bir hükmün Kur’an’a onaylatılması için, o ifadenin her halde Kur’an’ın metnine birebir uygun olması gerekir.

Yukarıdaki ayete, “ot bitirir gibi” demeyip, doğrudan “ot olarak bitirdi” şeklinde anlam veren Öztürk, bu anlamın bile insanın tıpkı bitkiler gibi toprağa bağlı unsurlardan yaratıldığını veya insanın topraktaki unsurlardan mürekkep bir varlık olduğunu bildirmeye yönelik olarak geldiğini söyler. Dolayısıyla bu ayetten bir evrim düşüncesinin çıkarılamayacağını ifade eder. Ayrıca o, son dönemlerde her

⁵⁰⁴ Mehmet Bayrakdar, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 113-117.

⁵⁰⁵ Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.*, s. 122-124, 128.

⁵⁰⁶ 71/Nuh, 17.

bilimsel gelişmenin Kur'an'a onaylatılmaya çalışıldığını ifade eder. Özeldede evrimi Kur'an'ın konusuymuş gibi gösterme gayretlerinin olduğunu, bu tavırların Kur'an'a hizmet etmeyeceğini belirtir. Ona göre evrim veya evrimsel süreçlerin mahiyet ve keyfiyetleri, Kur'an'ın metninde değil bilimsel alanlarda aranmalıdır.⁵⁰⁷

Aslında, evrim düşüncesinin temelinde mükemmele doğru bir evrilme söz konusudur. İnsan en gelişmiş canlı olarak kabul edildiğine göre günümüzde yaşayan insanın mağara devrinde yaşamış olan insandan her yönüyle daha ileri olması gerekir. Bu anlamda yeryüzünde eser bırakmış ilk insan cinsiyle bu günkü insanı karşılaştıran Aliya İzzetbegoviç (ö.2003) şunları söyler: “On-on beş bin sene evvel çiçeklere veya hayvanların görünüşlerine, onların hal ve hareketlerine zevkle bakan ve onların resimlerini mağaranın duvarlarına çizen vahşi! insanı düşünelim. Böyle bir insan, sadece kendi fiziki ihtiyaçlarını gidermek için yaşayan günümüz insanından daha mı geridir? O hakiki insana, her gün yeni ihtiyaçlar icat eden çağdaş epikürist ve egoist insandan veya beton yapılar içinde başkalarından tecrit edilmiş vaziyette temel estetik hadiselerden ve hissiyattan yoksun olarak oturan modern büyük şehrin alelade sakininden daha yakındır. Hayvandan da o ölçüde uzaktır.”⁵⁰⁸

Konuyu özetleyecek olursak, evrim düşüncesini birebir Kur'an ayetleriyle örtüştürmeye çalışmak sağlıklı bir yol olmadığı gibi, bilimsel ölçülere de sığmamaktadır. Kur'an'ın gündeme getirdiği kadarıyla insan topraktan yaratılmıştır. Evren onun için var edilmiştir. O düşünen, bilen, yapan, isyan edebilen, yaptığını bir gayeye göre yapan yegâne canlıdır.

Şimdi de insanın sahip olduğu özelliklere Kur'an'ın temas ettiği ölçülerde bakalım.

⁵⁰⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Yaratılış*, s. 223, 234.

⁵⁰⁸ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İnsan*, s. 42.

2.5. İnsanın Psikolojik Özellikleri

Kuran'da insanın beşeri yönleri ele alındığı gibi onun ruhsal yapısı ve sahip olduğu psikolojik özellikler de geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁰⁹

İnsanın psikolojik özelliklerinin hangi bağlamda ele alındıklarını daha sonraya bırakarak, insanı çeşitli yönleriyle ele alan ayetlerden bazılarını şöylece hatırlayabiliriz. Onun günaha meyilli olması,⁵¹⁰ kıskançlık (haset) duygusuyla hareket etmesi,⁵¹¹ insanın zayıf bir tabiatta yaratılması,⁵¹² sadece kendi nefsinin düşünmesi (şuuh),⁵¹³ nimetten mahrum olunca ümitsizliğe düşmesi (yeus, kanut olması), buna karşılık nimete ulaştıktan sonra övünmesi ve şımarması⁵¹⁴ sayılan özelliklerinden bir kaçıdır. Aceleci (acûl) oluşu⁵¹⁵, elinin sıkı (katûr) oluşu⁵¹⁶, çok şeyde tartışmacı bir tavır sergilemesi (cedel taraftarı oluşu)⁵¹⁷ zalim ve cahil oluşu⁵¹⁸, arzuladığı şeylere karşı pek hırslı ve sabırsız (helu'), sızlanıp feryat eden (cezu') birisi iken, nimet içinde olunca da pıntılaşması (menu'),⁵¹⁹ yine insanın iç dünyasını ele veren vasıflardır. Nefse hitap eden nimetleri sevmesi ve bunlara düşkün olması, ahireti ve onunla ilgili işlere gelince sürekli ihmal etmesi⁵²⁰ gibi özellikleri, yine insanın psikolojisini yansıtan ve belki de onun davranışlarının altında yatan etkenlere işaret eden ayetlerdir.

Kur'an çoğu zaman insanın olumlu yönlerinden ziyade olumsuz yönlerini ön plana çıkarmaktadır. Bunun sebebi, insanın kendisini tanıması, eksik yanlarını düzeltmesi, kendi insani seviyesinden aşağı düşmemesi olmalıdır. Bu anlamda, hayır işlemek fazilet kabul edilirken, şerlerden kaçınmak zaruret olarak görülmüştür.

⁵⁰⁹ Örnek olarak bkz. 4/Nisâ, 28, 128; 59/Haşr, 9; 64/Teğâbûn, 16; 17/İsra 10; 21/Enbiyâ, 37; 75/Kıyâme, 20-21; 89/Fecir, 17.

⁵¹⁰ 2/Bakara, 206.

⁵¹¹ 2/Bakara, 109,

⁵¹² 4/Nisâ, 28.

⁵¹³ 4/Nisâ, 128; 59/Haşr, 9; 64/Teğâbûn, 16.

⁵¹⁴ 11/Hud, 10; 41/ Fussilet, 49,51.

⁵¹⁵ 17/İsra 10; 21/Enbiyâ, 37.

⁵¹⁶ 17/İsra, 100,

⁵¹⁷ 18/Kehf, 54.

⁵¹⁸ 33/Ahzâb, 72.

⁵¹⁹ 70/ Me'âric, 19-21.

⁵²⁰ 75/Kıyâme, 20-21; 89/Fecir, 17.

Nitekim “kötülükleri ve zararları defetmek, menfaatleri elde etmekten önde gelir”⁵²¹ külli kaidesi, İslam Hukukunda uyulması gereken bir ilkedir.⁵²²

Kur’an’daki insanın olumsuz yönlerinin, zaaflarının fazlalığından onun insan hakkında kötümser olduğu sonucuna varılmaması gerekir. Kur’an’ın insanı tenkidi, daha çok belli bir grup insanın tenkidi şeklinde cereyan etmektedir. Bu insanlar kendi olumsuzluklarıyla kalmayan, Hz. Peygamber’e karşı çıkan Mekkelî müşriklerdir. Kur’an’ın asıl insan görüşü onu, fitratındaki karşıt eğilimler arasında kaybolmayan ve kendini kontrol edebilme kabiliyeti olan bir varlık olarak görmede belirginleşir.⁵²³

Kur’an çeşitli ayetlerde insanın zayıf bir varlık olarak yaratıldığına temas etmektedir.⁵²⁴ İnsanın zayıf tabiatında olduğu, Allah’ın insandan (yükleri ve ağır teklifleri) hafifletmek istediği bildirilir.⁵²⁵ Muhammed Abduh (ö. 1905), bu ayetle ilgili olarak şunları kaydeder: “Allah, dinde sizi zorlayacak şeyler koymadı. Sizin dininiz (hoşgörülüğe dayanan) hanifliktir. İnsan, yaratılıştan zayıftır. Kadınlar konusunda onlara karşı koyamayacağı bir eğilimi vardır. İşte bu yüzden Allah, merhameti sayesinde evlenmeyi yasaklamadı.⁵²⁶ Nice insanların nefislerine uymaları bazen de bir anlık zafiyetin zararını hayat boyu çekmeleri, böylece dünya ve ahiretlerini harap etmeleri nefsanî zayıflığın sebeplerinden biridir.⁵²⁷

İnsanın yaratılıştan aciz ve başkalarına muhtaç olması bir hikmete dayalı olmalıdır. “Sizi zayıf (bir halde) yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren Allah’tır”⁵²⁸ ayeti de daha çok insanın fiziki/beşeri zayıflığına delalet etmektedir. Söz konusu olan durum, nutfede

⁵²¹ Faruk Beşer, *Kolay Fıkıh Usulü*, s. 112.

⁵²² Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, s. 12.

⁵²³ Mustansır Mir, *Kur’ani Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 102-103.

⁵²⁴ Bkz. 30/Rûm, 54.

⁵²⁵ 4/Nisâ, 28.

⁵²⁶ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, VIII, 37.

⁵²⁷ es-Sabbâğ, Muhammed bin Lütfî, *el-İnsan fi'l-Kur’âni'l-Kerîm*, s. 250-251. Karş. Rasul Ertuğrul, *Kur’an’a Göre, İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004, s. 76,78.

⁵²⁸ 30/Rûm, 54. Kur’an’a göre zaafın oluşumlarına etki eden en büyük amiller, şeytan ve insanın kendi nefsidir. Şeytanın, insan üzerinde bir yaptırım gücü olmamakla beraber sadece insanın zaaflarından yararlanıp ona vesvese vererek günahları süslü gösterir. *Hayati Aydın, Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, s. 34-39.

ve ceninde var olan, çocuklukta ve yaşlılıkta da ortaya çıkan zayıflıktır.⁵²⁹ İnsanın zayıflığı birçok şekilde tezahür eder. Vücut kuvvetinin zayıflığı bu yönlerinden biridir. Mikroorganizmalar, çıplak gözle görülmeyecek kadar küçük yaratıklardır. Buna rağmen gücü kuvveti yerinde olan bir kişinin kocaman vücudunu alt edebilir. Bu durumda, diğer varlıklarla karşılaştırıldığında insanın ne kadar zayıf olduğu anlaşılır. Çoğu zaman insanın, isteklerine karşı koyamaması, duygularının esiri olması ve pek çok dış uyaranların etkisi altında kalması zayıflığının bir başta tezahürü olsa gerektir.⁵³⁰

İnsanın zayıflığının çeşitlerinden biri de kalpteki zayıflıktır. Bazen o, korku ve tehditler karşısında bütün gücünü ve cesaretini kaybettiğini hisseder ve hemen teslim olur. Çoğu zaman bu durum onun küçük düşmesiyle sonuçlanır. Başka bir zayıflık da düşünce zayıflığıdır. Bunun sebepleri arasında, görüş ve idrak eksikliği, zamana ve mekâna bağlı sınırlamalar ve çeşitli çevre faktörleri sayılabilir.

2.5.1. İnsanın Aceleci Oluşu

Acelecilik, bir şeyi çabucak istemek ve vaktinden önce elde etmeye çalışmak anlamlarına gelen nefsanî/şehvi bir duygudur. Acelecilik Kur'an'ın ve hadislerin⁵³¹ kınadığı bir tutumdur.⁵³² Aceleciliğin karşıtı olan ve hadislerde övülen “teenni” ise, ihtiyatlı davranma, düşünerek hareket etme, temkinli davranma demektir.⁵³³

İnsanın aceleci tarafını ifade eden ‘acel kelimesi, hızla geçip gitmesi ya da ahiretten önce olması yönüyle, dünya için de isim olmuştur. Nitekim Kur'an'da, insanların acele geçen dünyayı istedikleri, karşılaştıkları çetin bir günü(ahireti) ihmal ettikleri haber verilmektedir.⁵³⁴ Demek ki insanın gözünün, her zaman dünya nimetlerinde ve onun geçici zevklerinde olması, onun aceleci olmasından kaynaklanmaktadır. O, her şeyi elde etmeyi arzulamakta ve bir anda zengin olmayı istemektedir.⁵³⁵ İnsanın, çok çeşitli istek ve arzuları vardır. Uzun emellere sahip

⁵²⁹ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 313,314. “z-a'-f“ md.

⁵³⁰ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 40.

⁵³¹ Tirmizî, *Birr*, 66, h. no: 2012, IV, 367.

⁵³² Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 341. “a-c-l“ md.

⁵³³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “teenni” md., s. 1055.

⁵³⁴ Bkz. 76/İnsan, 27.

⁵³⁵ Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s. 116.

olduğu ve sonsuzluğu istediği için insan, içinde bulunduğu halin ötesine taşarak, istediklerini hemen şimdi elde etme duygusuyla hareket eder ve aceleci davranır. Bunun için Kur'an, "خلق الإنسان من عجل" - "İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratıldı"⁵³⁶ ifadesine yer verir. Bu ifadenin, acele maddesinden yaratmayı kastetmediğine, bilakis aceleciliğin ifadesi bağlamında söylendiğine dair şu açıklama yapılmıştır: "Araplar zeki insana cevvalliğinden dolayı, "هو نار تشتعل" - o yanan bir ateştir", cömert birisine, "فإن خلق من الكرم" - falanca keremden yaratılmıştır" derler. Bu ifadeler aceleciliğin fitri bir duygu olduğunu gösterir ki, bazı müfessirler bu açıklamayı yapar.⁵³⁷ Taberi, bu ayetin alaylı bir şekilde, vaat edilen azabın bir an önce gelmesini isteyenlere cevap olarak indiğini söyler. "Allah, herkese layık olduğu cezayı ve mükâfatı vereceğini bildirmiş ve bu yüzden insanların acele etmemelerini istemiştir" der.⁵³⁸

İnsan acele ettiği zaman sağlıklı düşünemez. Acele edenler, hislerinin etkisindedirler. Hata yapma ihtimali yüksek olur. Yapacağı işin önünü arkasını düşünmeyen, ihtimalleri göz önünde bulundurmeyen kişiler, hayatta başarılı olamazlar.⁵³⁹ "Bir şeyi vaktinden önce elde etmek isteyen, o şeyden mahrum bırakılarak cezalandırılır"⁵⁴⁰ sözü fitratın kanunudur.

Kendisine hâkim olamayarak, acele söylediği bir sözden veya yaptığı bir davranıştan dolayı yıllarca pişman olan nice insan vardır. Acelecilik, insanın dengesini bozar, dikkatin toplanmasına engel olur. Önemsizi öne aldırır. Önemliyi ihmal ettirir.⁵⁴¹ Acelecilik, kişiyi yanlış tercihlere sürükler. Kur'an, insanın, hayra dua ettiği gibi şerre dua ettiğini, çünkü onun aceleci olduğunu bildirir.⁵⁴² İnsanın şer istemesi, bunaldığı zaman kendi aleyhine lanet okuması şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim insan, zorda kaldığı zaman kendisine, ailesine, öz çocuğuna beddua edebilir. O anda istediği şeyin kendi aleyhine olacağını bile düşünemez.⁵⁴³

⁵³⁶ 21/Enbiyâ, 37.

⁵³⁷ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 197; İbn el-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, V, 351; Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XVII, 32.

⁵³⁸ Tâberî, *Camiu'l-Beyan*, V, 524. 538;

⁵³⁹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 97.

⁵⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 128. Krş. Faruk Beşer, *Kolay Fıkıh Usulü*, s. 136.

⁵⁴¹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 97.

⁵⁴² Bkz. 17/İsra, 11.

⁵⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, II, 626; Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, X, 86.

İnsan kendisi için neyin iyi neyin kötü olacağını çoğu zaman bilemez. Bundan dolayı o acele eder. Davranışlarının vereceği zararı ve onların ne sonuçlar doğuracağını o anda düşünemez. Bazen de o, gurura kapılır. Bunun tersi de olabilir. Hiç olmayacak yerde dehşete düşüp ümitsizliğe kapılabilir. Bu alanda, insan kadar çabuk parlayan ve aynı oranda sönmeyen ikinci bir varlığa rastlanmaz.⁵⁴⁴ Üstelik o, kendisi için acele ettiği şeyin beraberinde ne getireceğini de bilemez.

2.5.2. İnsanın Unutkan Oluşu

Unutkanlığın ifadesi olan nisyân, temel insani vasıflardandır. Bu hal, ya insanın düşüncesinin zayıflığından ya gafletten dolayı ya da bilerek kendisine emanet edilen bir şeyi unutuncaya kadar terk edip anmaması demektir.⁵⁴⁵ İnsanın zaaflarından biri olan ve kimi kaynaklarda “insan” kelimesinin kökü olduğu düşünülen unutma, Kur’an’da kırk dört yerde geçer.⁵⁴⁶ Unutmak belli ölçülerde mazur görülebilir bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni bir şey öğrenildikçe eski bilgiler haliyle geriye itilecek ve unutulacaktır.

Normal şartlarda meydana gelen unutmayı Allah’ın affedeceği, Kur’an’ın ifadesidir. Allah’ın öğrettiği dualardan birisi; “*Ey rabbimiz! Unutur veya hata edersek bizi sorumlu tutma*”⁵⁴⁷ şeklindedir. Unutmadan dolayı insanın sorumlu tutulmaması bir rahmet numunesi olarak kabul edilebilir. Hz. Peygamber, yanlışla veya unutmadan dolayı ümmetinin sorumlu tutulmayacağını bildirmiştir.⁵⁴⁸

Nisyân kelimesi, Hz. Meryem’in duyduğu utanç sebebiyle unutulmayı istemesini ifade eden bir ayette, “nesyen” şeklinde mastar olarak geçer.⁵⁴⁹ Unutmanın Allah için muhal olduğunu ifade eden ayette ism-i fail olarak yer alır.⁵⁵⁰ Diğer ayetlerde fiil formundadır.⁵⁵¹

⁵⁴⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 70-71.

⁵⁴⁵ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 510.

⁵⁴⁶ Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s. 923.

⁵⁴⁷ 2/Bakara, 286.

⁵⁴⁸ İbn Mace, *Talak*, 16.

⁵⁴⁹ 19/Meryem, 23.

⁵⁵⁰ 19/Meryem, 64.

⁵⁵¹ Bkz. İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, Talâk, 16, h. no: 2043, I, 659.

Unutkanlık birkaç şekilde olabilir. Birincisi normal unutkanlıktır. Psikologlar, daha önce edinilen bilgilerde meydana gelen bu unutkanlığı bilgilerin karmaşıklığıyla izah etmişlerdir. Bu normal karşılanmaktadır.⁵⁵²

İkinci tür unutmama kişinin, kendi işine gelmediği için veya çıkarına ters düştüğü için unutmamasıdır. Bu tür unutmama, ihmalin ve önem vermemenin sonucu olabilir. Bu bağlamda Kur'an, Yahudilerin, Tevrat'ın hükümlerini terk ettiklerini ve rableriyle olan sözleşmelerini unuttuklarından bahseder.⁵⁵³

Unutmanın üçüncü türü ise, nankörlüğe dayalı olan kasıtlı unutmadır. Ahiret gününü unutanlara : *“Bu güne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım. Doğrusu biz de sizi unuttuk. Yaptıklarınızdan ötürü ebedi azabı tadın!”*⁵⁵⁴ şeklinde hitap edileceği haber verilir.

Bu ayette zikredilen “Allah'ın unutmaması”, özel bir anlam taşımaktadır. Allah'ın unutmaması, onların yaptıklarına bir mukabeledir. İsfehani'ye göre unutmama fiili Allah'a nispet edildiğinde onları tahkir ederek Allah'ı terk etmelerinin cezasını vermesi anlamına gelir.⁵⁵⁵ Dolayısıyla Allah'ın onları terk etmesi bir tür aşağılamadır.

Kur'an'da bazı unutkanlıkların bolluk ve rahat sebebiyle olduğu hatırlatılır.⁵⁵⁶ İnsan bu durumda nimetin elden çıkmayacağını zannedebilmektedir. Ya da o, nimet vereni unutmaktadır. Kur'an, daima Allah'ı anmayı emreder.⁵⁵⁷ Kalplerin ancak Allah'ı anmakla sükûn bulacağını haber verir.⁵⁵⁸ Kur'an'ın öğrettiği kulluk anlayışına göre Allah'ın nimetleri hatırlanmalı, yaratıklar üzerinde sürekli cereyan eden ayetler üzerine tefekkür edilmeli, ahiret ve hesap günü akıldan çıkarılmamalıdır.

⁵⁵² Hatta böylesi bir unutmama, yerine göre bir avantaj olabilir. Önceden yapılmış haksızlıklar, dertler, acılar unutulmasaydı herhalde hayat daha çekilmez olurdu.

⁵⁵³ Bkz. 2/Bakara, 44,237; 5/Mâide, 13-14.

⁵⁵⁴ 32/Secde, 14.

⁵⁵⁵ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 510. “Nsy” md.

⁵⁵⁶ Bkz. 25/Furkân, 18; 9/Tevbe, 67.

⁵⁵⁷ 33/Ahzab, 41.

⁵⁵⁸ 13/Ra'd, 28.

2.5.3. İnsanın Bencil Oluşu

Yalnız kendini düşünen, kendini beğenen, kendi benini yücelten egoist insana bencil denir.⁵⁵⁹ Felsefi bakış açısıyla bencillik, insanın tüm eylemlerini “ben” sevgisine dayandıran, ahlaklılığın kendini koruma içgüdüsünden kaynaklandığını ileri süren ve nihayet kendi “ben”ini hayatın değişmez ilkesi yapan düşünce biçimidir.⁵⁶⁰ Bencillik, kişilik bozuklularındandır. Bu tip insanlar anti sosyal kişilik yapısına sahiptir. Bu kişilerin aklına geldiği gibi hareket ettiklerini, onların engellenmeye tahammüllerinin olmadığını belirten Cüceloğlu, hiçbir kural ve yasa tanımadan, her zaman ve her yerde bencil davranışlar ortaya koymanın bunlar için vazgeçilmez olduğunu vurgular. Ona göre zekâ seviyesi yüksek olan sosyopatlar ise, saldırgan davranışlarını açıktan göstermezler. Kendilerini sevdirek, amaçları olan para ve gücü elde ederler.⁵⁶¹

Uzmanlar, bencilliğin iyilik maskesi altında da olabileceğini belirtirler.⁵⁶² Kur’an, insanın bencilliğini anlatmak için “helû” kelimesini kullanır. Bu bağlamda; “İnsan gerçekten helû’ olarak yaratılmıştır” der.⁵⁶³ Bu tip insanın karakteristik yapısı örneklendirilir. Kendisine bir fenalık/zarar dokunduğunda hemen sızlanmaya başladığı, ah vah ettiği, hayra ulaştığı durumda da hayra engel olduğu belirtilir. Demek ki bu insan bencil, çıkarıcı ve kıskanç bir kişiliğe sahiptir.⁵⁶⁴ Kelimenin çabukluk anlamı taşıdığını belirten Razi, bir taraftan tahammülsüzlüğü, mızıkçılığı, diğer taraftan da şiddet ve hırs gibi değişik duygular arasında gelip giden ikircikliği ifade ettiği için, bu kelimenin diğer iki ayetle tefsir edildiğini ifade eder.⁵⁶⁵

Bencillik Kur’an’ın hedefleriyle bağdaşmaz. Çünkü bu duyguya sahip olanlar, başkalarının hakkını, yararını, değerini hesaba katmazlar. Onlar, başkasının değerlerine kendilerine sağlayacağı yarar ölçüsünde yaklaşır.⁵⁶⁶ Kendinde eksiklik

⁵⁵⁹ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 129.

⁵⁶⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 41.

⁵⁶¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 470-471.

⁵⁶² Bkz. Hayrani Altıntaş, “*Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme*”, AÜİFD, XXXI, 34-35. Ankara, 1989; Karş. Rasul Ertuğrul, *Kur’an’a Göre, İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 85.

⁵⁶³ 70/Me‘âric, 19,20.

⁵⁶⁴ Sadık Kılıç, *Benliğin İnşası*, s. 78.

⁵⁶⁵ Fahreddin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 131-132; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VIII, ...

⁵⁶⁶ Bedia Akarsu, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, s. 78.

hisseden insan, değişik araçlarla eksikliğini tamamlamak ve kendi konumunu yüceltmek için çalışır. Kendine güvenen, yeterlilik duygusuna sahip olan insan başkalarına karşı cömert ve zarif olabilir.⁵⁶⁷ Bu yüzden olacak ki Kur'an, müminleri sadaka, zekât gibi mali yardımlara teşvik etmek suretiyle onlara bencillik duygusunu yenmeyi tavsiye etmiştir. Nefsini cimrilikten koruyan kimselerle,⁵⁶⁸ malından infak eden kimselerin felaha/kurtuluşa ereceklerini bildirmiştir.⁵⁶⁹

2.5.4. İnsanın Nankör ve Ümitsiz Oluşu

Nankör, gördüğü iyiliğin kıymetini bilip takdir etmeyen kimsedir. O, kendisine yapılan iyiliği ve eline geçen nimeti inkâr eder.⁵⁷⁰ Kur'an bu olaya, insanın nimetleri inkârı etmesi ve nimet sahibini görememesi açısından bakar.⁵⁷¹

Küfrün sözlük anlamı, bir şeyin üstünü örtmektir.⁵⁷² Kur'an, Allah'ı tanımamak, onun ayetlerini görememek, bunun sonucunda da nimet sahibini görememek anlamında "kefera" fiilini ve ondan türeyen isimleri kullanır.⁵⁷³ Aynı kökten gelen "kefûr" ve "keffâr" kelimeleri de kullanılır ki bu kelimeler, nimete aşırı derecede nankörlük eden kişiye ad olmuşlardır.⁵⁷⁴ Küfürde aşırılığı ifade eden kefur, şeytanı nitelemek için de kullanılmış bir sıfattır. Bu ayetin anlatımına göre mallarını ölçsüzce harcayanlar, rast gele saçıp savuranlar şeytanların dostları olarak nitelendirilmektedir.⁵⁷⁵ Şeytanın da, rabbine karşı çok nankör/kefûr olduğu bildirilmektedir. Küfür kelimesi, eyleme vurgu yapıyor gibidir. Bu kelime "kefera" şeklinde iken takdir bilmemeyi ve nankörlüğü anlatmaktadır. Türkçede de kullanılmakta olan teşekkür/şükür anlamına gelen "şekera" fiilinin zıddıdır. "Kefera"nın asıl manası bu iken, kelimedeki anlam genişlemesi olmuş, Allah'ın yaptığı iyiliğe,

⁵⁶⁷ Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, s. 96-97.

⁵⁶⁸ 59/Haşr, 9.

⁵⁶⁹ 2/Bakara, 2-5.

⁵⁷⁰ Mehmet Doğan, Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 832.

⁵⁷¹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 171.

⁵⁷² Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, "kfr" md., s. 451.

⁵⁷³ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s. 777-778, 805, 1033.

⁵⁷⁴ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 452.

⁵⁷⁵ 17/İsra, 27.

O'nun verdiği nimetlere karşı nankörlük, hatta nimetin sahibini tanımama anlamında kullanılır olmuştur.⁵⁷⁶

Küfür kelimesinin içeriği bağlamında bir noktaya işaret etmek gerekmektedir. Şeytanların kâfir, hatta kefur olarak ifade edildiklerini söylemiştik. İblis bunların başında gelmektedir. Acaba İblis Allah'ı inkâr mı ediyordu? sorusu gündeme gelmektedir. Hâlbuki insanın yaratılışı olayında İblis, kendisinden secde etmesi istendiği zaman itiraz etmişti. Gerekçe olarak da; “Sen onu topraktan, beni ise ateşten yarattın” diyordu.⁵⁷⁷ O halde, şeytanın Allah'ı tanıdığı, onun yaratıcılığını itiraf ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Demek ki insanı küfre götüren başka faktörlerin olduğu anlaşılmaktadır. Tam da bu noktada ayetin siyakı/bağlamı, nankörlük ile mal sevgisi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Mala karşı yaratılıştan meyilli olan insan,⁵⁷⁸ kendinde bulunan mal sevgisini devamlı büyütür de, buna karşılık şükür ve minnet duygularını yok ederse işte o zaman nankör/kefur olacaktır.⁵⁷⁹ Bu duruma düşmemek için insana yakışan kendisine yapılan iyilikleri unutmamak, her zaman minnet duygusu ile hareket etmektir.⁵⁸⁰

Yarattığı insanın yapısını ve özelliklerini bilen Allah, fitratta var olan bu noktaya pek çok ayetinde işaret eder. İnsanı bu tür olumsuz davranışlara karşı uyarır.⁵⁸¹

Allah, kullarına doğrudan hitap ettiği bir ayette, şükretmeleri halinde nimetlerini artıracığını bildirirken, nankörlük (küfran-ı nimet) edenlere karşı da acıklı bir azabı haber vermektedir.⁵⁸² Bu arada Kur'an, şükredebilen kulların çok az olduğunu hatırdta tutulması gereken bir gerçeklik olarak dikkatlere sunmaktadır.⁵⁸³

⁵⁷⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 29,30.

⁵⁷⁷ Bkz. 7/A'raf, 12; 15/Hicr, 33.

⁵⁷⁸ Bkz. 3/Al-i İmran, 14; 89/Fecr, 20.

⁵⁷⁹ Kefur kelimesinin yanında, yakın anlam taşıyan “kenûd” kelimesinin de aynı bağlamda kullanıldığına dair bkz. 99/Adiyât, 6.

⁵⁸⁰ Celal Kırcı, *Kur'an ve İnsan*, s. 84.

⁵⁸¹ Örnek olarak bkz. 55/Rahman, 13, 16, 21.

⁵⁸² Bkz. 14/İbrâhîm, 7. Ayrıca bkz. 31/Lokmân, 12.

⁵⁸³ Bkz. 17/İsrâ, 89.

Kur'an, Allah'ın, kâfirleri/nankörleri asla sevmeyeceğini bildirir.⁵⁸⁴ Allah onların dostu olmayacaktır. Onlar ancak şeytanların dostlarıdır.⁵⁸⁵

İnsanın gerçek karakteri, bir şeyle sınındığı zaman ortaya çıkar. Kendisine bir zarar dokunduğu zaman o hemen rabbine yönelir. Kendisini kurtarmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini o zaman anlar. Darlıktan kurtulup bolluk ve refaha kavuşunca hemen duayı ve ibadeti bırakır. Eski yalvarıp yakarışından eser kalmaz. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade eder: “İnsanın başına bir sıkıntı gelince içtenlikle Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra Allah kendisinden ona bir nimet verince, önceden yalvarmış olduğunu unuttur. Allah'ın yolundan saptırmak için O'na eşler koşar. Kur'an bu duruma şöyle karşılık verir: “De ki: Küfrünle biraz eğlenedur; çünkü sen cehennem ehliyorsun!”⁵⁸⁶

Zor zamanda Allah'a yönelme, aslında bir kaçış değildir. Kendini güçsüz hisseden insandan sadır olan normal ve makul bir eylemdir. Aynı zamanda o, korku, üzüntü ve ümitsizlik gibi olağanüstü durumların üstesinden gelmeye yönelik yapılan dini bir davranıştır. Bununla beraber eğer insan bu tür olaylara hazırlıklı değilse, ya da kendi iç dünyasında sığınacağı bir makam düşüncesi yoksa her zaman olumlu sonuçlar ortaya çıkmayabilir. İşte o zaman Allah'tan uzaklaşma ve ondan kaçma düşüncesi de oluşabilir.⁵⁸⁷

Kur'an, küfre düşen nankörlerin durumunu herkesin yaşayabileceği bir misalle anlatır: “Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka tüm yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında (yine eski halinize) dönersiniz.”⁵⁸⁸ Bu ayetin yorumu ile ilgili olarak, şunlar söylenmiştir: “Karada veya denizde, insanın her zaman böyle bir tehlikeye maruz kalabileceği hatırlatılmaktadır. Bu şekilde muhatapların duyguları harekete geçirilmek istenmektedir. Gerçek anlamda huzur ve güvenin sadece zor zamanlarda değil, üstelik başka yerde de değil, sadece Allah'a sığınılması halinde mümkün olabileceği

⁵⁸⁴ Bkz. 2/bakara, 276.

⁵⁸⁵ Bkz. 2/Bakara 257.

⁵⁸⁶ 39/Zümer, 8.

⁵⁸⁷ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 56; Rasul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 94-96.

⁵⁸⁸ 17/İsra, 27.

gerçeği haber verilmektedir.⁵⁸⁹ Bu ayette lüks ve konfor içinde yüzerken Allah'ı unutan, ona kulluktan kaçmak için her türlü yola başvuran inançsızlara da bir mesaj vardır. Allah, hayatlarına dini sokmayan, Peygamberlerin yoluna tabi olmayan insanlara bu şekilde acılar tattırarak onların başına musibetler açarak kendi kudretini hissettirmektedir.⁵⁹⁰

Kur'an, kâfirler için, küfür ve nankörlükle beraber ümitsizlik anlamına gelen “yeus” tabirini de kullanır. Bazı ayetlerde onların hayra ulaşmada veya mal mülk elde etmede gayet istekli davrandıkları, ancak kendilerine bir fenalık dokunduğunda hemen, ümitsizliğe ve üzüntüye kapıldıkları bildirilmektedir. “İnsan hayır istemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzüntüye kapılır.⁵⁹¹ “Eğer tarafımızdan insana bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak o tamamen ümitsiz ve nankör olur.”⁵⁹² Artık o, Allah'ın rahmetinden ümidini keser ve bu nimete bir daha kavuşabileceğini düşünemez olur.⁵⁹³

Kur'an'da ümitsizliğin ifadesi için, “ye's” ve “kunût” kelimeleri kullanılmıştır. Ye's, recâ ve umudun zıddı olup ümidin yok olması anlamına gelir. “Kunût” kelimesinin “ye's”ten daha şiddetli olduğu ifade edilmektedir. İsfehani, bu kelimenin aslında hayırdan ümidi kesmek anlamına geldiğini söylemiştir.⁵⁹⁴ Fahreddin Razi, ümitsizliğin kalbi amellerden olduğunu, “kunût” kelimesinin ümitsizlik halinin yüzde görünür hale gelmesi anlamı taşıdığını söylemiştir.⁵⁹⁵ Bu duygunun kronikleşmesi sonucunda hayat insanın gözünde anlamını yitirecektir. Sonuçta her şeye boş gözüyle bakılacak ve geleceğe ait bütün ümitler sönecektir.⁵⁹⁶

Kur'an, hangi durumda olursa olsun, insanın Allah'tan ve onun yardımından ümit kesmemesi gerektiğini bildirir. Her zorlukla beraber bir kolaylığın olduğunu haber verir.⁵⁹⁷ Allah'ın rahmetinden ancak kâfirlerin ümit kesebileceğini, dolayısıyla

⁵⁸⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, VII, 60.

⁵⁹⁰ Şerafettin Gölçük, *Kur'an ve İnsan*, s. 46.

⁵⁹¹ 41/Fussilet, 49.

⁵⁹² 11/Hud, 9.

⁵⁹³ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, I, 27.

⁵⁹⁴ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 571.

⁵⁹⁵ Fahreddin Râzî, *Me-fatihu'l-Gayb*, IX, 406.

⁵⁹⁶ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 161,162.

⁵⁹⁷ Bkz. 94/İnşirah, 5, 6.

ümitsizliğin müminlere yakışmayan bir özellik olduğunu beyan eder.⁵⁹⁸ Kur'an'ın bildirdiği temel prensiplerden bir başkası, Allah'a şirk koşulması dışında bütün günahların affedilebileceği konusudur.⁵⁹⁹ Bu ilke, beşeri zaafarla yüklü olan ve her zaman günaha düşebilecek bir ortamda yaşayan insan için önemli bir çıkış kapısı olarak görülebilir.

Genellikle insanlarda iyiliği veya başarıyı kendinden bilme, kötülükleri başkasına yükleme eğilimi vardır. Başına bir iş geldiği zaman insan hemen kendi dışında suçlu aramaya başlar. Kur'an'da bildirildiğine göre durum tam bunun tersi istikamettir. İnsan sahip olduğu nimetler için önceden ne ödemiştir? Hâlbuki ona verilen nimetlerin Allah' tarafından bağışlandığı bildirilmektedir. İnsana isabet eden kötülükler ise, çoğu kez kendi yanlışlarının sonucudur. İşte çoğu zaman insan bir olumsuzlukla karşılaştığı zaman kendisinin bunu hak etmediğini söyler. Kendisine zulmedildiğine bile inanabilir. Hâlbuki çoğu musibetler insanın günahlarının bir neticesidir.⁶⁰⁰

Hz. Musa'nın kavminden olan Karun'dan bahsedilen ayetlerde, insanın psikolojik yapısını ele veren ilginç bir olay anlatılır. Her türlü nimete kavuşan, malı mülkü ve ihtişamı elde eden Karun'a şımarmaması gerektiği, infakta bulunması lazım geldiği hatırlatıldığı zaman o, kendisine verilen servetin tamamen kendi ilminden dolayı verildiğini söylemiştir.⁶⁰¹ Bu ayetlerde, nimet içinde yaşayan insanların zamanla tamamen dünyevileştiği, kıyametten şüphe eder duruma geldiği bildirilmektedir. Eğer kıyamet olursa, orada da itibar göreceğini, güzel mükâfatlara nail olacağını söylediği hatırlatılmaktadır. Hâlbuki hükmün Allah'a ait olduğu, kötülük yapanların cezasının mutlaka orada verileceği ifade edilmektedir.⁶⁰²

İnsanın ümit sahibi olmasında, hayatı anlamlandırmasında ve sıkıntılarla baş edebilmesinde ahiret inancının yapıcı etkisinin çok önemli olduğu söylenmelidir. Çünkü ümit, insanın olumlu davranışlarında itici güç rolü oynar.⁶⁰³ Ümitsizlik de

⁵⁹⁸ 12/Yusuf, 87.

⁵⁹⁹ Bkz. 4/Nisa, 48.

⁶⁰⁰ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, X, 80, 81.

⁶⁰¹ 28/Kasas, 78.

⁶⁰² Tâberî, *Camii'l-Beyan*, VII, 274.

⁶⁰³ Kemal Demirel, *Tanrı'nın Onuru İnsan*, s. 108.

insanı yılgınlığa ve hiçliğe iten, onu verimsiz ve değersiz kılan yıkıcı bir ruh halidir. Bu yüzden Allah rahmetini, affediciliğini her vesileyle hatırlatmış ve “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok affedici ve çok esirgeyicidir”⁶⁰⁴ buyurmuştur. İnsan eğer bu ümidi taşırsa, her şeyin bittiği noktada bile yeniden hayata başlayabilir. Kaybettiklerinin çoğunu yeniden elde etme imkânını yakalayabilir.

2.5.5. İnsanın Kibirleşmesi

İnsanın davranışlarını yanlış yönde etkileyen duygulardan birisi “kibir” duygusudur. Kibir, insanın kendisini beğenerek başkalarından üstün görmesi anlamına gelir.⁶⁰⁵

Kibir ile yakın anlamlı olan “ucb” kelimesiyle aradaki farkı Gazali şöyle açıklar: “Ucub” mutlak anlamda insanın kendini beğenmesidir. İnsan, hiç kimse yokken sahip olduğu özelliklerden dolayı kendini beğenme duygusuna kapılabilir. Kibir ise kendisini bir başkasından üstün görmesidir.⁶⁰⁶ Dolayısıyla kibir, başkalarına karşı beslenen bir duygudur.

Kibir, Cahiliye toplumlarının ve özellikle Müşrik Arapların karakteristik özelliklerindedir. Bu duyguyu önemli kılan bir başka husus onun, müşrikleri peygamberlerin davetine karşı çıkmaya iten faktörlerin başında gelmiş olmasıdır. Çünkü Kur’an adeta cahiliye Araplarının en hassas oldukları noktaya temas ediyordu. Kur’an her şeyden önce onlardan kibirlenmemelerini istiyordu. Âlemlerin rabbi Allah’a teslim olmaları, onun huzurunda eğilmeleri, secdeye kapanıp burunlarını yere koymaları emrediliyordu.⁶⁰⁷ Üstelik bunlar, kendilerince sosyal statüden yoksun, mal ve evlat yönünden çok da önde olmayan bir peygambere uyup onun arkasından giderek yapılacaktı. İşte Araplar, kişiliğini ve ahlakını her zaman takdir ettikleri şahsı, kendi çocukları gibi tanıyıp bildikleri peygamberi, büyüklenmeleri sebebiyle reddediyorlardı. Adler, (ö.1937) bu psikolojinin

⁶⁰⁴ 39/Zümer, 53.

⁶⁰⁵ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 438,439.

⁶⁰⁶ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, III, 738. Krş. Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 244.

⁶⁰⁷ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 255-257.

yansımalarını şu şekilde temellendirir: “Boş yere kibir ve gurura kapılarak, bir şeyleri reddetme, bazen öyle boyutlara ulaşır ki insan, reddettiği şeyin kendi yararına olup olmadığını bile düşünmez olur. Gayet makul olsa da, kendisine çıkar sağlasa da artık ona yanaşmaz. Böyle bir insan itiraz etmek veya kendi düşüncesini kabul ettirmek için muhatabının konuşmasını sürdürmesine bile tahammül edemez. Boş bir gurura kapılan bu insan “evet” diyecek olsa bile itiraz etmeyi yeğler.”⁶⁰⁸

Cahiliye Araplarının kız çocuklarını öldürmelerinin sebeplerinden biri de, onları bir başkasının emrine vermeyi, ona eş yapmayı kibirlerine yedirememeleridir. Onlarda kibrin bir başka tezahürü şöyleydi. Onlar binit üzerindeyken kırbaçları düşse onu başkalarından istemezlerdi. Aynı şekilde onlar, ayakkabıları ayaklarından çıkarsa zillet olacağı gerekçesiyle eğilip onu yerden almazlardı.⁶⁰⁹

Kibir sahibi insanın daima övülmek ve sevilme ihtiyacı duyduğunu ifade eden Adler, kibirli insanın kendisini büyük görmesinin yanında, onun aynı zamanda korkak olabileceğini söyler. Çünkü o, itibarını zedeleyecek davranışlardan ve buna sebep olacak ortamlardan çekinecektir. Ayrıca o, hem beğenme kompleksinin hem de beğenilmeme korkusunun etkisi altındadır. Kimseyi beğenmeyen insan, sürekli başkalarını küçümseyerek, onların değerini düşürmeye çalışarak kendine pay çıkarma çabasında olacaktır.⁶¹⁰

Kur'an, hakka karşı başkaldıran insanı; “Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek azar (istiğna duygusuyla hareket eder)”⁶¹¹ diyerek tanıtır. Bir başka ayet; “*Yeryüzünde haksız yere büyülenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görseler hemen ona saparlar. Bu durum onların ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarındandır*”⁶¹² şeklindedir. Bu ayet, kibirli insanların hidayeti hak etmediklerini göstermektedir. Çünkü onlar eğriliği kendileri istemektedirler. Haktan kendilerini habersiz kılacak çok şeyleri vardır.

⁶⁰⁸ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 344.

⁶⁰⁹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 247,249.

⁶¹⁰ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 342-344.

⁶¹¹ 96/Alak, 6-8.

⁶¹² 7/A'râf, 146.

Hakka uymamakta ısrarcı olan insanların, katı inatlarından dolayı gönüllerinde bir isteksizlik ve nefret hali meydana gelir. Bu isteksizlik, nefret ve önyargı, onları Allah'ın ayetlerinden uzaklaştırır. Bu da onların kalplerinin kapanmasına yol açar ve inanma yeteneğinin yok olmasıyla sonuçlanır.⁶¹³

İnsanı kibre sevk eden etkenlere değinen Zeydan, insanın bilgisine, malına, sosyal statüsüne, soyluluğuna, gençliğine, zekâsına, fiziki kuvvetine ve diğer bazı özelliklerine dikkat çeker.⁶¹⁴ Zira kibre kapılan insan bu nimetlerin geçici olduğunu, bunları verenin Allah olduğunu idrak edemez. Ayrıca bütün nimetlerin deneme amaçlı olduğunu ve O'nun dilemesi anında elinden alabileceğini hesap etmez. İşte bu duygular onu, diğer bütün insanların üstünde görmesine sebep olur. Sonuçta nimet azaba dönüşür.

Kibir, başkalarını beğenmemeye dayandığı için başkalarına soru sorulmaz. Öğretenin öğretmesine razı olunmaz. Nasihate kulak verilmez.⁶¹⁵ Böylece pek çok hayırdan mahrum olunur. Mahrumiyetlerin en büyüğü ise, Allah'ın rahmetinden ve sevgisinden yoksun olmaktır: “Allah, kendini beğenen (مختال) ve daima böbürlenmiş kimseyi (فخور) sevmez.”⁶¹⁶

Yukarıdaki ayette geçen “muhtâl” kelimesini, “kendini beğenen ve kibirlenen” diye açıklayan Razi; “fehûr” kelimesinin, övünmek için geçmişte yaptıklarını sayıp döken kimseye işaret ettiğini söyler.⁶¹⁷

Kendinde bir varlık gören, şahsiyetini geliştirememiş bir insanın kibri konuşmasına hatta yürüyüşüne bile yansır. Kur'an, Allah'ın kullarının yeryüzünde gayet alçakgönüllü bir şekilde yürüdüklerini, kendini bilmez cahiller onlara laf atıp sataşsa bile, “selam” diyerek geçip gittiklerini haber verir.⁶¹⁸ Kur'an'ın öğretilerine kulak veren, kendisinin kul olduğuna inanan, başkalarını da kendisi gibi gören insanların tavırları da doğaldır. Onların yürüyüşleri sade, adım atışları bile nazikçedir. Yürürken kendilerini bir kalıba girdirmek için zorlamazlar. Yapmacık

⁶¹³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 61-62.

⁶¹⁴ Abdülkerim Zeydan, *İslam Davetçilerine*, s. 416.

⁶¹⁵ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III,739; Abdülkerim Zeydan, *İslam Davetçilerine*, s. 416.

⁶¹⁶ 4/ Nisâ, 36; Ayrıca bkz. 16/Nahl, 23.

⁶¹⁷ Fahreddin Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VIII, 34.

⁶¹⁸ Bkz. 25/Furkan, 63.

hareketler yapmazlar ve gösterişe sapsazlar. Burunlarını havaya dikerek yürümezler. Çünkü diğer davranışlar gibi yürüyüş de insanın içinde ne varsa, onu açığa vurur.⁶¹⁹

Kur'an'ın öngördüğü alçakgönüllülük/tevazu, davranışlarda orta yoldur. Tevazuun bir ucunda kibir ve gurur, diğer ucunda zillet ve hafifmeşreplik bulunur. Aşırılıkların dengesi ise vakarlı olmakla ve ağırbaşlılıkla sağlanır.⁶²⁰ Bu arada, gereğinden fazla kendini hor görmek veya öyle göstermeye çalışmak da bir tür anormallik sayılmıştır. Hatta bunun, kendini beğenmişliğin bir başka ifadesi olduğu bile söylenmektedir.

Fani değerlere dayanarak gururlanan insan kendisi için erişilmesi imkân dışı olan bir hedef seçmiş demektir. Kendini aşırı gurura kaptırmış olan bu kişi, kendinin değerine inanmıyor demektir. Çünkü o sürekli karşısındaki insanlardan üstün olmayı arzu etmektedir. Bu gaye onun duyduğu yetersizlik duygusunun bir sonucudur.⁶²¹ Gafir suresindeki: “Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın Allah'ın ayetleri hakkında münakaşa edenler var ya, hiç şüphe yok ki onların göğüslerinde asla ulaşamayacakları bir büyüklük hevesinden (kibirden) başka bir şey yoktur”⁶²² ayeti, bilgisizce hareketlerin, kabul ve retlerin tamamen kibirden kaynaklandığını haber vermektedir.

Kibir, muhatabına göre üç kısımdır. Birincisi ve en büyüğü, Allah'a karşı yapılan ve ona kulluğu reddetmekle sonuçlanan kibirdir.⁶²³ Bunlar genellikle toplumların kaderini elinde bulunduran otorite sahiplerinin tavrıdır. Kur'an'ın çokça konu edindiği Nemrut, bunlardan sadece biridir. O, göklerin Rabbine karşı koymayı ve harp etmeyi kafaya koymuştur. Firavun, bir başka tipik örnektir. Firavun, kibrinin neticesinde işi iyice ilerletmiş ve yönettiği halka: “Ben sizin en büyük rabbinizim”⁶²⁴ diyecek noktaya getirmiştir.

⁶¹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, VII, 571; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 64.

⁶²⁰ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, s. 111.

⁶²¹ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 334.

⁶²² 40/Gafir, 56.

⁶²³ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 438,439.

⁶²⁴ 79/Nâziât, 24.

Tevazu ve vakarı övülen davranışlar içerisinde gören Kur'an'ın amacı, kendi sınırlarını bilen, kendiyile barışık, tabiat ile uyumlu bir kişilik inşa etmektir. İnsan, tabiata baktığı zaman ders alacak çok şeyler görecektir. Yerde akan sular ulaştığı toprağa hayat vermektedir. Meyvesiz ağaçlar başını göğe kaldırmakta, meyveli ağaçlar dallarını yere doğru eğmektedirler. Ayaklar altında duran toprak bütün canlılara kucak açmakta, yere düşen her bir tohumu analık etmektedir. Maddesi topraktan yaratılan insan, bunlara bakarak, tabiatının gereği olarak, toprak olan aslına uygun hareket etmelidir.⁶²⁵ Bu şekilde davranmayı öğütleyen Kur'an, insanın aslını unutmamasını ister: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. Atılan bir sudan yaratıldı."⁶²⁶ İşte Kur'an'ın, insanın yaratılışını gündeme getirmesinin sebeplerinden biri daha böylece gerçekleşmiş olmaktadır.

2.5.6. İnsanın Zalim ve Cahil Oluşu

"Zulüm", Kur'an'ın kendisinin muhatabı olan insan için kullandığı önemli sözcüklerden birisidir. "ظلم" kökünden gelen bu kavram, türevleriyle birlikte Kur'an'da 289 yerde geçer.⁶²⁷ Zulüm kelimesinin; kazılması uygun olmayan bir yeri kazmak, haddi aşmak ve bir başkasının hakkını ihlal etmek gibi anlamları vardır.⁶²⁸ Genel anlamda zulüm, kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hakkı olmayanı yapması anlamında kullanılır. Karşıtı olan "adalet"i gerçekleştirmemesi demektir.⁶²⁹ Zulüm kelimesinde karanlık anlamı da vardır. Bu anlam onun, insan kalbindeki etkisini göstermektedir. İhtimal ki zulüm, kalbin zulmetinden, onun iman nuru ile aydınlanmaması neticesinde kararmasından kaynaklanmaktadır. Bu hal kalbin mühürlenmesine sebebiyet verir.⁶³⁰

İsimlerinden birisi "adl" olan Allah, kullarına hiçbir zaman zulmetmeyeceğini bildirir:⁶³¹ "Şüphesiz ki Allah, zerre kadar zulmetmez (yapılan iş

⁶²⁵ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 247,248.

⁶²⁶ 86/Târık, 5-6.

⁶²⁷ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s.363, 657-659, 1012, 1013,

⁶²⁸ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 537.

⁶²⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 221-222.

⁶³⁰ 40/Mü'min, 35. Ayetle ilgili yorum için bkz. Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 233.

⁶³¹ Bkz. 4/Nisâ, 77, 124; 10/Yunus, 10/44.

kütü ise, onun cezasını adaletle verir).⁶³² “Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin! Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır. Hiç kimse kıl payı kadar zulüm görmez.”⁶³³

Zulmün insani boyutuna gelince o, iki şekilde cereyan eder. Birincisi, “Allah’ın hudutları/hudûdullâh” olarak belirlenmiş sınırları çiğnemektir.⁶³⁴ İkincisi, toplum tarafından benimsenen prensiplerin ihlal edilmesi şeklinde vücut bulur.⁶³⁵ İnsanın, beşeri münasebetlerde yaptığı her türlü haksızlık bu tür zulme dâhildir.⁶³⁶

Kur’an, Allah’a ortak koşmayı (şirk) zulmün en büyüğü sayar.⁶³⁷ Allah’a karşı iftira etme, onun adına yalan uydurma da en büyük zulümlerden kabul edilir.⁶³⁸ Allah’ın ayetlerini yalanlama ise, Allah’a karşı yapılmış dolaylı bir zulümdür.⁶³⁹

İnsanın çok zalim olduğunu belirtmek için Kur’an’ın iki ayetinde “zalûm” ifadesi kullanılır. Bu kelime ayetin birinde, “çok nankör” anlamına gelen “keffar” kelimesiyle pekiştirilir.⁶⁴⁰ Diğer ayette, “çok cahil” anlamındaki “cehûl” kelimesiyle birlikte kullanılır.⁶⁴¹ Terim anlamını öne çıkaran İsfehani’ye göre “cehl”, bir şey bilme halinin karşıtı olarak, “ilim” mefhumunun zıddıdır.⁶⁴²

⁶³² 4/Nisâ, 40.

⁶³³ 4/Nisâ, 49.

⁶³⁴ Bkz. 2/Bakara, 229; 65/Talak, 1.

⁶³⁵ İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 223-224.

⁶³⁶ 4/Nisâ, 10; 17/İsrâ, 33; 22/Hac 39,40; 42/Şûrâ, 42.

⁶³⁷ 31/Lokmân, 13.

⁶³⁸ 18/Kehf, 15; 29/Ankebût, 68; 39/Zümer, 32; 61/Saf 7.

⁶³⁹ 6/ En’âm, 21, 93, 144, 157; 7/A’râf, 37; 10/Yunus, 17; 11/Hûd, 18.

⁶⁴⁰ 14/İbrâhîm, 34.

⁶⁴¹ 33/Ahzâb, 72. Kur’an kavramları üzerinde çalışmaları olan İzutsu, cahil (cehl) kelimesi için şu açıklamayı yapar: İslam öncesi zamanlarda cehl/cehalet kelimesi, dini bir anlam taşımamaktaydı. O dönemde “cehalet”, “hilm” kavramının karşıtı idi. “Cehl”, en ufak bir öfke anında bile, kendisini kaybedip parlayan, kontrolsüzce hareket eden, körü körüne atılan delikanlının, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışlarıdır. “Hilm” ise bunun karşıtı olup öfkesini dizginleyebilen insanın tavrıdır. Hilm sahibi insan, aklını doğru çalıştırmayı ve isabetli karar vermeyi başarabilen kişidir. “Hilm” , davranışlara vakar olarak yansırken, ceHLin belirtisi zulümdür. CeHLin ikinci anlamı, olayların içine nüfuz edememek ve daima sathi düşünmek ve dolayısıyla her zaman basit ve isabetsiz hükümler vermek demektir. Bu, aynı zamanda insanın kendi kendini ve kendi kapasitesinin sınırını görememesi, kendi değerini idrak edememesi manasına gelir. Bu anlamda ceHL, hemen hemen zihni körlük demektir. (İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 258-260, 266, 269-271.)

⁶⁴² Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 115,116.

Cehl kökünden türeyen ve Kur'an'da dört yerde kullanılan "cahiliye",⁶⁴³ olumsuz anlama sahip olan dini terimlerdenidir. O, kâfirlerin küfür ve inatlarının temelidir. Aslında bağımsızlık ruhu, hiçbir otoritenin önünde eğilmeyi kabul etmeyen bir duygudur. İşte bu, kâfirleri yeni dine karşı bu kadar sert bir muhalefete iten faktördür.⁶⁴⁴

Kur'an, kurmaya çalıştığı yeni dini hayatın ilkelerini tek tek sıralarken, bu hayatın karşıtı olan Cahiliye yaşantısını da genel hatlarıyla tanımlar. Bunlar, ilahi hükümleri bırakıp nefsanî arzulara göre yaşama zihniyeti,⁶⁴⁵ sadece kendi menfaatini düşünme ve neme lazım anlayışı,⁶⁴⁶ fuhşa kapı aralayan müstehcen davranış ve açık saçık giyinme,⁶⁴⁷ körü körüne yaşatılan hamiyet duygusu⁶⁴⁸ olarak sıralanabilir.

Cahiliye veya cehalet, Kur'an'ın oluşturduğu yepyeni bir dünya anlayışına göre yeni bir anlama bürünmüştür. Bu haliyle cehalet, eşyanın ve görünen olayların arkasındaki ilahî hikmeti anlayamamak, varlıkları Allah'ın ayetleri olarak görememektir. Kur'an'a göre, kendi içindeki ayetler kadar evrende olup biten her şey Allah'ın varlığını ve kudretini anlatan ayetlerdir. İşte cehalet, çok açık olan bu hakikati bile anlayamamak, ilahî vahyin en kolay tarafını bile kavrayamamaktır.⁶⁴⁹ Hal böyle olunca dünya hayatını tahsil etmenin ötesine geçemeyen bir ilmin cehaletten farkı kalmaz.⁶⁵⁰

Kur'an; puta tapmayı,⁶⁵¹ ilahi emirlere karşı gelmeyi,⁶⁵² Allah'ın hükümleriyle alay etmeyi,⁶⁵³ şehvi arzulara meyletmeyi cehaletin bir eseri olarak görür.⁶⁵⁴

⁶⁴³ Bkz. 3/Al-i İmran, 154; 5/Maide, 50; 33/Ahzab,33; 48/Fetih, 26.

⁶⁴⁴ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 259.

⁶⁴⁵ 5/Mâide, 49-50.

⁶⁴⁶ Bkz. 3/Âli İmrân, 154.

⁶⁴⁷ Bkz. 33/Ahzâb, 33.

⁶⁴⁸ Bkz. 48/Fetih, 26.

⁶⁴⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 270.

⁶⁵⁰ Nesefî, *Medariku't-Tenzil*, III, 691.

⁶⁵¹ Bkz. 7/A'râf, 138; Zümer 39/64.

⁶⁵² Bkz. 11/Hûd, 29.

⁶⁵³ Bkz. 2/Bakara, 67.

⁶⁵⁴ Bkz. 27/Neml, 55; 12/Yûsuf 33. Bu eylemlerin değerlendirilmesi için bkz. Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 228.

Emanetin göklere, yere ve dağlara teklif edildiğini, onların çekinip korktuklarını bildiren Ahzab suresinde bu emaneti insanın yüklendiği haber verilmekte, emaneti yüklenen insanın çok zalim ve çok cahil olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵⁵ Buradaki zalimlik ve cahillik bütün insanlığı kapsamaktadır. Zalimlik, zulme ve haksızlığa pek meyilli olmak, insanların hukukunu yüklendiği halde onlara riayet edememek, dolayısıyla kendisine yazık etmek demektir. Cahillik ise kendi konumunu, kadir ve kıymetini, akıbetinin özünü bilememektir. Zaten, onun zulmü de bu cehalete dayanmaktadır.⁶⁵⁶

Zalimlik ve cahilliğin bütün insan cinsi için kullanılması ve bu iki kavramın ne ifade ettiği üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlara göre Allah, insanı hayatın gerekleri ile ilgili hiçbir şey bilmeyen birisi olarak yarattı. Hatta yaratılış içgüdüleri, diğer canlıların içgüdülerinden daha zayıf olarak yaratıldı.⁶⁵⁷ Bu sebeple o, cahil olarak nitelendirildi.⁶⁵⁸ İnsan ne kadar bilgi edinirse edinsin onun bildikleri, bilmediklerinden ve bilmek istediklerinden çok daha fazladır. O, böyle bir varlık olduğu için cehûl (çok cahil) diye nitelendirilmiştir.⁶⁵⁹ Diğer bir görüşe göre, insan zalimdir. Çünkü o, yasak meyveyi yemekle kendini rahatlık ve lezzet cennetinden, rahat bir ortamdan alıp eziyet, korku ve ıstıraba mahkûm etti. Dünya sorumluluğunun ağırlığını ve eziyetini omzuna yükledi. Yine o, böyle bir cezanın kendine verilebileceğini hesap edemedi.⁶⁶⁰ Dahası o, uyanış ve düşüncenin(bilincin), görüşün sonuçlarının ne kadar çok eziyet verici olduğunu bilmedi.⁶⁶¹ Bir başka yorum şöyledir: “İnsan, Allah’ın ve Allah’ın kullarının haklarını yüklediği halde gereğini ifa edemediği ve sonuçta kendisine yazık ettiği için zalimdir.”⁶⁶² Razi; “İnsan, çeşitli günahlara dalarak kendine zulmettiği için zalim ve cahildir”⁶⁶³ demiştir. Beyzâvî’nin tefsirine göre, gazap ve şehvet kuvvetlerinin ona galip gelmesi sebebiyle insan zalim ve cahil olmuştur. Akıl, bu iki kuvveti gözetleyici ve sınırı aşmaktan koruyucudur.

⁶⁵⁵ Bkz. 33/Ahzab, 72.

⁶⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI,114.

⁶⁵⁷ Bkz. 16/Nahl, 78.

⁶⁵⁸ Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar*, II, 506.

⁶⁵⁹ Yaşar Nuri Öztürk, “*Kur’an’da İnsan Kavramı*”, İÜİFD, İstanbul, 2001, S.3 s. 10.

⁶⁶⁰ Fahreddin Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XVIII, 304; Krş. Rasul Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi*, 110,111.

⁶⁶¹ Ali Şeriâtî, *Dinler Tarihi*, s. 222.

⁶⁶² Nesefî *Medariku’t-Tenzil*, III, 49; Şerafettin Gölcük, *Kur’an ve İnsan*, s. 61.

⁶⁶³ Fahreddin Râzî, *Mefatihü’l-Gayb*, XVIII, 304

Kutsal kitapların gelişindeki maksat da bu kuvvetleri kırmak, fazla yükselmelerini engelleyip dengelerini sağlamaktır.⁶⁶⁴

Zülüm ve cehalet kavramlarının Kur'an'daki kullanılışları incelendiğinde ve yapılan yorumlara bakıldığında, ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Evrendeki bütün varlıklar kendileri için konulan ilahi kanunlara tamamen uymakta ve yaratılışlarının gereğini kusursuz olarak yerine getirmektedirler. Buna karşılık yeryüzünde halife kılınan, ilahi emaneti yüklenerek ağır bir yükün altına girmiş bulunan insan üstlenmiş olduğu emanetin sorumluluğunu hakiki manada idrak edememekte, bunun gereklerini istenen ölçüde yerine getirmemektedir. Bu yüzden insan zalim ve cahil olarak anılmıştır.⁶⁶⁵ Emanetin gereklerini yerine getirdiği zaman o, yaratılmışların en şerefli olarak gerçek kimliğine kavuşacaktır.

İnsan emaneti yüklenmekle mutlak anlamda zalim ve cahil olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Emanetlerin büyük olması makamın yüksekliğini gösterir. Dolayısıyla, bu yüce emanetin insana verilmesi onun konum ve itibarının büyük olduğuna delildir.⁶⁶⁶ “Beraet-i zimmet asıldır”⁶⁶⁷ hükmü burada da geçerli olmalıdır. Buna göre zalimlik ve cahillik ancak, emanete ihanet edildiği zaman gerçekleşecektir. Zalimlerin göreceği cezanın kendi kazançlarının karşılığı olduğu Kur'an'ın beyanıdır.⁶⁶⁸ Onlar bu cezaya kendilerine zulmetmelerinin neticesi olarak çarptırılacaklardır. İşte, ayetlerin ifade ettiği bu anlam yukarıdaki tezi doğrular mahiyettedir. Özetle zulüm, kişinin kendi sınırlarını aşması, ilahi yasakları çiğnemesi, hakkı olmayanı yaparak adaletten ayrılmasıdır.⁶⁶⁹

Kur'an'ın beyanına göre insan, hem Allah'a (ona şirk koşarak, onun adına yalan uydurarak), hem de O'nun ayetlerine karşı zulmedebilmektedir. Kendi nefesine ve çevresine karşı da zalim olabilmektedir. Allah, insanlara zerre kadar zulmetmediğini bildirir. İnsanlardan da zulümden kaçınmalarını ister. Yüklendiği

⁶⁶⁴ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, II, 282.

⁶⁶⁵ Nesefî *Medariku't-Tenzil*, III, 49.

⁶⁶⁶ Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s. 130-131.

⁶⁶⁷ Faruk Beşer, *Kolay Fıkıh Usulü*, s. 104.

⁶⁶⁸ Bk. Bakara 2/57, 67, 286; Âli İmrân 3/117, 182; A'râf 7/9, 160, 162, 177, 199; Tevbe 9/70; Yunus 10/44; Hüd 11/46; Yûsuf 12/33; Nahl 16/33, 118; Ankebût 29/40; Rûm 30/9; Zümer 39/64.

⁶⁶⁹ Rasul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, 111,112.

emanetin gereğini yerine getirmediği takdirde, insanın zalim ve cahil olacağını beyan eder.

2.5.7. İnsanın Cimri Oluşu

Cimrilik, tüm dinlerde ve sosyal organizasyonlarda yerilen, hiçbir kimse tarafından onaylanmayan bir tutumdur. Geleceği garanti altına alma gayesiyle yapılan cimrilik, korunma içgüdüsünün bozulması veya yanlış kanalize edilmesi sonucu ortaya çıkar. Biriktirme/tasarruf etme eğilimi insanların tabiatında vardır. Ancak, tasarruf sınırlarını aşan cimrilik bir çeşit ruhsal dengesizliktir.⁶⁷⁰ Zaten insanda var olan mal sevgisi, kanaat, tevekkül ve minnet gibi ahlaki değerlerden yoksunluk sebebiyle hırsla birleşirse cimrilik meydana gelir.

Cimrilik duygusu Kur'an'da, "kudur", "şuuh" ve "buhl" kelimeleriyle ifade edilir. Malda cimrilik etme anlamında "kudur" ile "buhl" müteradiftir.⁶⁷¹ Furkan suresinde kudur kelimesinin, savurganlığın karşıtı olarak kullanıldığı⁶⁷² hesaba katılırsa cimriliğin ileri seviyede olduğu ifade ediliyor demektir.⁶⁷³ Cimrilik anlam alanı içinde önemli diğer bir tabir, "şuuh" kelimesidir. Dilciler, "şuuh" kavramının, ahlak haline gelmiş "hırs" ile "buhl" un toplamı olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷⁴ Bazıları, "buhl"u maldaki cimriliğe, "şuuh"u da sevgi saygı cimriliği gibi diğer konulardaki cimriliklere tahsis ederek iki kelimenin arasında farka dikkat çekmişlerdir.⁶⁷⁵

Nisa suresindeki "واحضرت الأنفس الشح" - "Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır"⁶⁷⁶ ayetinin yorumunda, "buhl"un cimrilik eyleminin kendisi, "şuuh"un ise, insanın fitratında var olan ve kişiyi cimriliğe iten temel psikolojik duygu olduğu ifade

⁶⁷⁰ Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme", AÜİFD, c. XXXI, s.36. Ankara, 1989.

⁶⁷¹ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 409.

⁶⁷² Bkz. 25/Furkan, 66. Bu ayette, "Allah'ın kulları, ne cimrilik ne de israf ederler. İkisi arasında orta bir yol tutarlar" denmektedir.

⁶⁷³ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 121.

⁶⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VII, 42, "ş-h-h" md. ; Ragıb el-İsfehâni, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 274.

⁶⁷⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 42.

⁶⁷⁶ 4/Nisa, 128.

edilmiştir.⁶⁷⁷ Râzî bu ayeti, “cimrilik nefsin ayrılmaz vasfı olmuş, nefisler cimrilik mührüyle mühürlenmiştir ” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁷⁸

Haset duygusunun olduğu yerde, cimriliğin de olabileceğini, cimriliğin yalnızca parayı elde tutma şeklinde ortaya çıkan bir açgözlülük olmadığını söyleyen Adler, kelimenin sahasını genişleterek bir kişinin başkasını hoşnut edebilmekten mahrum olmasını da buna ilave eder.⁶⁷⁹ Adler’in söyledikleri; “*Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden, Allah’ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir*”⁶⁸⁰ ayetinin bir açılımı gibidir. Ona göre cimri kişiler, başkalarına faydalı olmada, onların mutluluk ve huzurunu sağlamada da cimri bir tutum içinde olurlar. Onlar sahip oldukları hazinelerini koruyabilmek için çevrelerine duvar örerler. Çoğu zaman hırs, kibir ve haset gibi olumsuz davranışlar cimrilik duygusuna eşlik eder.⁶⁸¹

Cimrilik, kendi sınırları içinde kalmayan, zulüm ve gaddarlık gibi bazı olumsuz ve zararlı sonuçlar doğurabilen bir haslettir. En büyük zararı da manevi huzursuzluk vererek sahibine yapar. Cimrilik, bu ahlaka sahip kişiler tarafından bile daima nefret ile karşılanır.

Cömertlik, insanlar üzerinde bıraktığı olumlu etkiden dolayı sahibinin ayıplarını örter. Cimri, aslında çevresindeki ihtiyaç sahiplerinin durumlarını görünce buna üzülür. Ancak kalbindeki duygular onun iyilik etmesini engeller. Ona rahatsızlık veren bu durum, cimriliğin huzursuzluk kaynağı olduğunu gösterir.⁶⁸²

Cahiliye Arapları nezdinde cömertlik ve asaletin ifadesi olan kerem, İslam’ın gelişiyile yeni biçim almıştır. Kerem, malı düşüncesizce harcamak, gösteriş için iyilik yapmak yerine, Allah’ın rızasını kazanmak ve takvaya göre hareket etmek

⁶⁷⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 412; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 355.

⁶⁷⁸ Râzî, *a.g.e.*, XVIII, 412.

⁶⁷⁹ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 371, 372.

⁶⁸⁰ 4/Nisa, 37.

⁶⁸¹ Adler, *a.g.e.*, s. 371, 372.

⁶⁸² Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 106, 107.

isteyen kimseler için kullanılır olmuştur.⁶⁸³ Gösteriş yapanlar kınanırken,⁶⁸⁴ israf ile cimrilik arasında bir yol tutan mümin kullar övülmüştür.⁶⁸⁵

Cimrilikten kurtulmanın yolu Allah sevgisi ve kanaattir. Allah'ın rızasını talep ederek helal kazanç yollarını arayan insan meşru olmayan kazançtan, kanaat etmekle de rızık endişesinden kurtulabilir.⁶⁸⁶ Ancak böyle bir aşamadan sonra insanın davranışları normal seyretmeye başlar. Cimriliğin kökeni mal sevgisine dayandığı için, onu biriktirmek yerine tam aksini yaparak mal sevgisini dizginleyip cömertliğe adım atabilir. Cimrilik aza kanaat, sabır, uzun emelleri azaltmak, ölümü çok anmak gibi yollarla tedavi edilebilir. Rızıklara Allah'ın kefil olduğunu bilen insan, güven duygusuna erişir. Çocuğuna fazla mal bırakma düşüncesinden vazgeçer. İnsan, başı fakirlik ve yokluk olan nice hayat sahiplerinin sonunda bolluk ve refaha kavuştuklarını bilmekle, aşırı servetin çocuğu kötülüğe sevk edebileceğini öğrenmekle, kendisinin harcamayıp sonrakilere bıraktığı malın fayda vermeyeceğini düşünmekle cimrilerin uğrayacakları cezaları hatırlamakla, cimriliği tedavi edebilir.⁶⁸⁷

Sonuçta cimrilik, bir çeşit hastalık olduğuna göre insan, ilâhî vahyin önderliğinde eğitilirse cimrilik hastalığından kurtulur. Başkalarını düşünecek, ihtiyaç sahiplerini sevindirecek seviyeye erişebilir.

2.5.8. İnsanın Dünyayı Sevmesi

İnsanın sahip olduğu psikolojik özelliklerin birisi, dünya sevgisi ve ona bağlılıktır. Önce, dünya demekle neyin kastedildiğine, dünya sevgisinin nereden kaynaklandığına bakmak gerekir. Kök olarak dünya; "دُنُو"-"dünüv" veya "دناءة"- denâet mastarından türemiş bir kelimedir.⁶⁸⁸ Dünya, yakınlık, düşüklük veya çok alçak olma anlamı taşıyan bu kelimenin ism-i tafdil ve müennes formudur. En yakın, en önde anlamına gelmekte ve ahiret hayatının karşıtı olarak kullanılmaktadır. Şimdiki

⁶⁸³ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 57, 58.

⁶⁸⁴ Bakara 2/264.

⁶⁸⁵ Furkân 25/67.

⁶⁸⁶ Rasul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi*, 125-127.

⁶⁸⁷ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III,775-578.

⁶⁸⁸ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, "d-n-v" md., s.189.

hayatın sıfatı olarak Kur'an'da yüz on yedi yerde kullanılır.⁶⁸⁹ Türkçeye “dünya hayatı” şeklinde isim tamlaması olarak tercüme edildiği için bu kelime bazen, “yaşadığımız dünya” gibi algılanabilmekte, bu hayatın kötülenmesine vesile edilmektedir. Elmalılı, bu kelimenin hayatın sıfatı olarak Kur'an'da hep “el-hayâtü'd-dünyâ” şeklinde geldiğini, dolayısıyla “dünyanın hayatı” değil, dünya denilen hayat, yani düşük olan hayat ya da, bugün hemen içinde bulunan, en yakın hayat demek olduğunu söyler.⁶⁹⁰

Dünya, insanın yaşamasını sağlayan, ona haz ve lezzet veren şeylerden ibarettir. İnsanın nasibi olan veya insanı meşgul eden şeylerin tamamı dünya kavramına dâhil iken o, insanın ıslahı ile meşgul olduğu bütün maddeleri de içerir.⁶⁹¹

Izutsu “dünya” kelimesini karı-koca, gündüz gece gibi ikizine bağlı çift kelimeler grubuna dâhil eder. Bunlar daima, ötekini hatırlatan zıt kavramlardır. Dünya kavramı, gelecek olan ahiret kavramını çağrıştırır ve ona aykırıdır.⁶⁹² Kur'an, ahiret hayatının dünya hayatından daha hayırlı olduğunu söyler.

Kur'an, güneşin etrafında dönen gezegenden yani, üzerinde yaşadığımız yerküreden bahsederken “arz”-“الأرض” ifadesini kullanır.⁶⁹³ Dünya kelimesinin “arz” kelimesini karşılamak için kullanılması uzun zaman dünya hakkında yanlış bir kanaatin oluşmasına sebep olmuştur. Bunun sebebi, “*Dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir*”⁶⁹⁴ gibi bazı Kur'an ayetlerinin ve belirli sebeplere dayanılarak söylenen bazı hadislerin belirli çevrelerce yanlış bir şekilde yorumlamalarına⁶⁹⁵ bağlanmıştır.⁶⁹⁶ Cahiliye Araplarında böyle bir görüşün olmadığını söyleyen Izutsu, bu âlemi basite almanın, onu değersiz görmenin, ancak

⁶⁸⁹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s. 499- 503.

⁶⁹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 330.

⁶⁹¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 494.

⁶⁹² Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.105,106.

⁶⁹³ Örnek olarak bkz. 3/Al-i İmran, 133; 11/Hud, 107, 108;

⁶⁹⁴ 6/En'am, 32;29/Ankebut, 64.

⁶⁹⁵ Gazali, Dünya ile ilgili şunları söyler: “Dünyanın azı, çoğu, helal ve haramı hepsi mel'undur. Ancak takvaya yarayacak kısmı, dünyalıktan sayılmaz.” Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 494. Dünyanın zemmine dair özel bölüm açan Gazali'nin görüşleri için bkz. Gazali, *İhya*, III, ss.459-503.

⁶⁹⁶ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 131, 132.

öteki âlemin değerli ve önemli olduğu düşüncesinin zihinlere yerleşmesiyle mümkün olacağını söyler.⁶⁹⁷ Dünya sevgisinin olduğu yerde ahiret düşüncesi barınamaz.⁶⁹⁸

Sonsuz yaşama arzusu ve ölümsüzlük duygusu insanı dünyaya bağlayan, onu eşyaya esir eden fitri duyguların başında gelir. Kur'an, insan için geçim vasıtalarının cazibesinden bahseder. *“Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığınla biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir”*⁶⁹⁹ ayeti, insanın dünyaya bağlılığın sebeplerini haber verir. *“Siz her yüksek yere (her yol üzerine) bir alamet dikerek eğleniyor musunuz? Ebedi kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz?”*⁷⁰⁰ ayeti dünyada sağlam yapılar inşa etmeyi, sonsuz yaşama arzusunun bir sonucu olarak görür.⁷⁰¹

Dünya hayatının zevk ve eğlencesi insana hoş gelse de, bu duygu sonunda yerini hüznün ve pişmanlığa bırakır. Geçici olan bütün haz ve lezzetlerde, insanı tedirgin ve huzursuz eden bitip tükenme korkusu vardır. Bu yüzden, gerçek mutluluğu dünyada tatmak mümkün değildir.⁷⁰² Kur'an, dünya hayatının geçiciliği konusunda akılda kalıcı örnekler sunar. *“...Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu sayede yeryüzünün bitkisi (önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir”*⁷⁰³ der. Böylece o, dünyanın kalıcı olmadığını, içindekilerin övülmeğe ve övünç vesilesi edilmeye değer olmadığını, bunların er-geç elden çıkacağını hatırlatır. Bunlara bel bağlanılmaması konusunda ısrarla uyarılarda bulunur. Yaşanılan hayatın ebedi hayat karşısındaki durumunu; *“Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur”*⁷⁰⁴ diyerek insanı sonsuz hayatı gaye edinmeye çağırır.

⁶⁹⁷ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 78.

⁶⁹⁸ Belki bu sebepten dolayı, bazı mev'ize kitaplarında dünyayı aşırı şekilde kötüleyen sözler sarf edilebiliyor.

⁶⁹⁹ 3/Al-i İmran, 14.

⁷⁰⁰ 26/Şu'arâ 128, 129.

⁷⁰¹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 84.

⁷⁰² Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s. 76.

⁷⁰³ 18/Kehf, 45.

⁷⁰⁴ 29/Ankebut, 64.

Kur'an, servetin ve oğulların, dünya hayatının süsü olduğunu bildirir. Bunlara karşılık iyi amellerin, hak katında hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha layık olduğunu bildirir.⁷⁰⁵

Dünyayı gaye edinerek ona dört elle sarılan, ahireti inkâr edip onu hesaba katmayan insanlara, onların istediklerinin burada verileceği ifade edilir. “*Kim yalnız dünya hayatını ve onun ziynetini istemekte ise, işlerinin karşılığını orada onlara, yaptıklarını (onların karşılığını) tam olarak veririz ve onlar orada hiçbir zarara uğratılmazlar*”⁷⁰⁶ ayeti, Allah'ın adaletinin tecellisi ve rahmetinin sonucu olarak görülebilir.⁷⁰⁷ Kâfirlere dünyada verilecek bu rızık bolluğunu Allah'ın kulları arasında adaletle hükmetmesine bağlamak gerekir. Çünkü bol verilen rızık, kâfirlerin dünya hayatında yaptıkları iyiliklerin bedeli olarak verilmekte, dolayısıyla onların, yaptıkları iyiliklerin karşılıklarını ahirette istemeleri önlenmektedir.

Kur'an, insanların ahireti gaye edinerek çalışmalarını, bunun yanında, hem dünya hem de ahiret için güzellik istemelerini öğütlemektedir.⁷⁰⁸ Dünyadaki nasibin unutulmaması istenmektedir.⁷⁰⁹ İslami öğretilerde Allah'ın rızası ve hakları gözetilmek şartıyla dünyalık için yapılan çalışma da ibadet sayılır.

2.5.9. Mal Hırsı ve Mala Düşkünlük

“Mal” kelimesinin; orta noktadan iki tarafın birisine sapma anlamındaki “meyl” kökünden geldiği söylenmektedir.⁷¹⁰ Değişken olması, sürekliliğinin bulunmaması ve çabucak yok olması özelliğinden dolayı mala bu isim verilmiştir.⁷¹¹

⁷⁰⁵ Bkz. 18/Kehf, 46.

⁷⁰⁶ 11/Hûd, 15; Ayrıca bkz. 17/İsrâ 18; 20/Tâhâ 131; 40/Mü'min 4; 42/Şûrâ 20; 43/Zuhuruf 33-35.

⁷⁰⁷ Kâfirlere dünyada istediklerinin verilmesiyle sünnetullah işlemiş oluyor. Bolca verilen bu rızık, kâfirlerin dünya hayatında yaptıkları iyiliklerin bir karşılığı olarak verilmektedir. Dolayısıyla onlar, yaptıkları iyiliklerin karşılıklarını ahirette isteme hakkını kaybedeceklerdir. Bkz. Lütfullah Cebeci, “*Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme*”, İslami Araştırmalar Dergisi Ankara, 1987, s. 32; Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s.134.

⁷⁰⁸ 2/Bakara, 201.

⁷⁰⁹ 27/Kasas, 77.

⁷¹⁰ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “myl” md., s.497.

⁷¹¹ İsfehani, mal hakkında: “المال قحبة تكون يوما في بيت عطار و يوما في يوم بيطار” -“Mal, bir kahpedir. Bir gün attar, diğer gün baytar evinde olur” sözünü nakleder. Bkz. Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.497.

Mal, insanlar için kıyam (geçim vasıtası) olarak nitelendirilmektedir.⁷¹² Dolayısıyla o, geçim için araç olarak görüldüğü, insanın temel amaçları doğrultusunda kullanıldığı takdirde değerlidir. Yerli yerince kullanılmaz, kutsal amaçlara vasıta kılınmazsa sahibi için felaketlere yol açabilir. O halde, malın iyi veya kötü olması onun zatından değildir. O, maksada göre değerlendirilmelidir. Eğer mal helalinden kazanılır, hayırda harcanır ve ebedi saadetin kazanılmasına aracı kılınırsa iyi aksi ise kötüdür.⁷¹³ Kısacası o, iyilikleri çekmek; zararlı ve eza verici şeyleri gidermek ve Allah'ın razı olacağı alanlarda harcamak için bir alettir.⁷¹⁴ Mal, insanı Allah'ı anmaktan alıkoyabilir, sahibini bozgunculuğa ve ifsada sevk edebilir. Kur'an'ın bu konudaki mesajı; *“Allah kullarına rızkı bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat O, (rızkı) dilediği ölçüde indirir. Çünkü O, kullarından haberdardır, onları görendir”*⁷¹⁵ şeklindedir.

Mal, insanın nefesine sevimli geldiği için onunla sınava tabi tutulmak, kişinin en zor imtihanlarından sayılmıştır. Zira Kur'an'da, kulların imtihan araçlarından birinin mallardan eksiltme olduğu bildirilmiş ve sabredenlerin müjdelenmesi istenmiştir.⁷¹⁶

Mal aynı zamanda fitne olarak nitelendirilmiştir.⁷¹⁷ Bu bilincin oluşmaması sonucunda mal, insanlar arasında çokluk yarışına araç kılınır.⁷¹⁸ Oyun ve eğlence insanı kuşatarak hayatı israf, eğlence ve başıboşluğa çevirir. Bu, toplumun çöküşünü hızlandıran şımarıklığa ve azgınlığa kapı aralar.⁷¹⁹ Böylece mal, sahibinin ayağına sıkılan bir kurşun olur.

⁷¹² Bkz. 4/Nisâ 5.

⁷¹³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 522.

⁷¹⁴ Reşit Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, IX, 133.

⁷¹⁵ 42/Şûrâ 27.

⁷¹⁶ Bkz. Bakara, 155.

⁷¹⁷ 8/Enfâl, 28; 64/Teğâbun, 15. fitne, kök olarak madenin ateşe atılması anlamına gelen bir kelimedenden türemiştir. Maden, bu yolla posasından ayrılacak ve kalitesi ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde mal da insanın iç dünyasını ve kalitesini ele veren bir sınama aracıdır.

⁷¹⁸ 57/Hadid, 20.

⁷¹⁹ Lüks ve sefahate dalan toplumların sonlarının anlatıldığı ayetler için bkz. 17/İsrâ, 17/16; 42/Şûrâ, 27; 57/Hadid, 20.

2.5.10. İnsanın Hevâ ve Zanna Uyması

“Hevâ”-“الهوى” kelimesi sözlükte, yükseklerle çıkmak, yüksekten aşağı düşmek, şahinin inişi gibi hızla süzülüp inmek⁷²⁰ gibi anlamlar yanında, rüzgâr esmek, yıldızların doğuşu ve batışı, kabın boş olması ve mahvolmak gibi anlamlara gelir.⁷²¹ Heva, nefsin unsurlarındandır ve onun eylemini ifade eder.⁷²² Nefis, şehvete olan meyliyle özdeşleşmiş, bundan dolayı hevâ, nefis anlamına da kullanılır olmuştur. Nefsin böyle isimlendirilmesi, kişiyi dünyada rezalete, ahirette de hâviyeye (cehenneme) sürüklemesi nedeniyledir.⁷²³ Kur’an’da hevâ, -çoğulu ehvâ’ dâhil-türevleriyle birlikte otuz sekiz yerde geçmektedir.⁷²⁴

Diğer bir kelime olan hevâ’- “الهواء” yerle gök arasındaki şey (boşluk/hava) anlamındadır. İbrahim suresinde geçen; “Zihinleri/yürekleri bomboş olarak, kendilerine bile bakamaz durumda gözleri göğe dikilmiş vaziyette koşarlar”⁷²⁵ ayetindeki “yüreklerinin içi de bomboş havadır” ayetindeki hevâ’ da bu anlamdadır. Onların gönülleri boş olduğu için hava mesabesindedir.⁷²⁶ Kelimenin “düşüş” anlamı esas alındığında, duygusal anlamda bir düşüş, yüce seviyelerden basitliğe iniş kastedilmiş olur.⁷²⁷ Cahiliye dönemindeki kullanımda hevâ, insanı şaşkına çeviren sevda (aşka düşme) anlamına geldiği söylenmiştir.⁷²⁸ Arzu, iştiha (heves) ve şehvet “hevâ” ile yakın anlamlı olduklarından birbirlerinin yerine kullanılmışlardır.⁷²⁹

Hevâ, boş arzuların ve Kur’an’ın emredip de nefse ağır gelen hususlara karşı çıkışların genel adıdır. Bu haliyle o, şehvetlerden ve hayvani hislerden kaynaklanan doğal eğilimdir. Aynı zamanda insanı her türlü isyana götüren ve fücra iten zaafın itici gücüdür. Her türlü rezilliğin ve aşağılığın kaynağıdır.⁷³⁰ Hevâi arzular, beşeri istekler dini hedeflere aykırı olarak insanı, ilahi ve yüce gayelere değil, kişisel tatmin

⁷²⁰ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “hvy” md., s.542.

⁷²¹ Mustansır Mir, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 84.

⁷²² Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Değişim, Gelişme ve Kalite Kavramları*, s. 147.

⁷²³ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “hvy” md., s.542.

⁷²⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfrehes*, s. 257, 393, 946.

⁷²⁵ 14/İbrahim, 43.

⁷²⁶ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “hvy” md., s.542.

⁷²⁷ Bkz. 7/A'râf. 176; Mustansır Mir, *Kur'anî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, s. 84.

⁷²⁸ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 76-77.

⁷²⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 118-119.

⁷³⁰ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 204.

ve zevklere yönlendirir. Sonuçta o, yeme içme, cinsellik arzusu ve mal edinme gibi duyguların oluşturduğu dünyevi eğilimlerin kaynağıdır.⁷³¹

Kur’ani bağlamda heva kelimesinin merkezinde yer alan anlam, “insanı doğru yoldan saptıran kötü eğilimdir. Bu haliyle hevâ, ilmin karşıtıdır ve Kur’an, onu dalaletin başlıca sebebi olarak görür.⁷³² Kur’an nazarında hevâ, insanı gurura götürür. Gurur da hakikatin reddine ve adaletten ayrılmaya sebebiyet verir.⁷³³

Kur’ani literatürde heva sözcüğü, nefsin şehvi arzulara eğilimi, zevke düşkünlük ve ilim sahibi olmadan kişiye hükmeden nefis anlamında kavramlaşmıştır. Dizginlenip terbiye edilmemiş böylesi bir nefis, şehvet ve keyiflere düştüğü gibi, sahibini de aşağı uçurumlara ve neticede (haviye adındaki) cehennem çukuruna düşürecektir.⁷³⁴ Aslında nefsin şehvet sahibi olması fitridir. Ancak, Kur’an’ın çizdiği çerçeveleri aşmadığı sürece bu durum normaldir. Ne var ki sınır tanımayan nefis, sadece şehvet ve arzuların yönetimine bırakılırsa o zaman sahibini saptırır. Her iki dünyada da sahibini felaketlere sürükler.

Kur’an, hevâya karşı insanı mücadeleye, onu dizginlemeye davet eder. Her ne kadar insanın ruhuna, hevâya meyiletme hissi bırakılmışsa da, onunla mücadele edebilecek yetenek ve kuvvet de bahşedilmiştir. Allah’ın yüce makamını ve onun eşsiz azameti karşısında hesap vereceğini düşünmek insanı hevâya tabi olmaktan kurtarabilir.⁷³⁵

Hevânın egemen olduğu bir kalp, başta şirk olmak üzere, her türlü kötülüğün merkezi haline gelir. Böyle bir atmosferde şekillenen benlik, giderek hevâyı kendine ilah edindir. Nitekim Kur’an hevâyı tabi olmayı, onu ilahlaştırmak olarak değerlendirmiş ve bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: “*Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah’ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?*”⁷³⁶

⁷³¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 43.

⁷³² İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 191. örnek olarak bkz. 2/Bakara, 120.

⁷³³ Bkz. 2/Bakara, 187; 4/Nisâ, 135.

⁷³⁴ Rasul Ertuğrul, *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, 129,130.

⁷³⁵ Bkz. 79/Nâzi‘ât, 40-41; 91/Şems, 7-10.

⁷³⁶ 45/Câsiye, 23.

Taberi, bu ayetteki ifadenin istek ve arzularını din edinen anlamında olduğunu söyler. İnsan bir şeyi arzu edince hemen onun arkasına takılır. Çünkü o Allah'a inanmamaktadır. Allah'ın haram kıldığını haram, helal kıldığını helal görmemektedir. Onun dini ancak nefsinin arzu ettiği şeylerdir. Daima onları yapar.⁷³⁷ Taberi bu ayetlerin açıklaması bağlamında İbn Abbas'tan; bu kimsenin Allah'ın hidayet ve bürhanından başka bir din edinen kâfir olduğunu, Katade'den de; bu kimsenin Allah'tan korkmadan istediğini yapan kimse olduğunu nakleder.⁷³⁸

Psikoloji uzmanları, insanın yaşadığı bu süreci şöyle yorumlamaktadırlar: “İnsanın hevâsının esiri olması bir süreç işidir. Nevrozlar, (paraya tutkunluk, iktidar hırsı ve kadına düşkünlük gibi) belli bir tutkunun bireye egemen olması ve onun kişiliğinden ayrılmamasıyla ortaya çıkar. Giderek kuvvetlenir ve bireyi yönetmeye başlar. O zaman tutku kişinin sahibi olur. Kişi ona yenik düşer. O artık varlığının bir parçası olan nefsanî güçlere mahkûmdur. Bu arzu güçlendikçe kişi gücünü kaybeder ve bir parçasının kölesi haline gelmiş olarak kendi kendine yabancılaşır.”,çz⁷³⁹

“İnsanın yapısında “nefis sevgisi”, “mal sevgisi”, “kadın sevgisi”, ve şöhret olma arzusu” gibi kontrol altına alınması gereken birçok shevi unsur vardır. Kur'an'da bunlarla ilgili on yedi yerde geçen kullanım, hevâ kavramının genellikle nefse hoş gelen eğilimlerin tamamını kapsadığını ifade etmektedir.⁷⁴⁰ Bunlar bir kişide aynı ölçüde bulunmazlar. Her insanda da önde olan duygu farklıdır. Ancak herkesin hayatında bunlardan belli bir ölçüde vardır.⁷⁴¹ Bu arada Kur'an hevâsına tabi olanlardan söz ederken hevâ kelimesinin çoğul formu olan “ehvâ-”اهواء” sözcüğünü kullanmıştır. İsfehani'ye göre bu kullanım, hevâsına uyan her bir kişinin diğerinden farklı bir hevâsı olduğuna dikkat çekmek içindir.⁷⁴²

Hakikat bilgisi dururken hevâya tabi olmak kişinin manevi anlamda felaketi demektir. Kur'an bu konuda canlı bir örnek sunar. Önceden ilimde yüksek bir derece elde etmişken daha sonra hidayetten yüz çeviren bir kişinin içine düştüğü durumu

⁷³⁷ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXII, 501- 502.

⁷³⁸ Taberi, *a.g.e.*, XXII, 501-502.

⁷³⁹ Fromm, Erich, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, çev. Bozkurt Güvenç, s. 61.

⁷⁴⁰ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 204.

⁷⁴¹ Gazali, *İslam'ın Manevi Boyutu*, s. 111.

⁷⁴² Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “hvy” md., s.542.

anlatır. Söz konusu şahıs, vahye dayalı ilmin öngördüğü şekilde hareket etmek yerine hevâsına tabi olmuş ve bunun neticesinde geçici dünya menfaatine yenik düşmüştür.⁷⁴³

Hevaya tabi olma insanın bilgisizce kendini şehvetlere terk etmesiyle olabildiği gibi, şeytanın insanı kışkırtması ve arzularını kendisine hoş göstermesi ile de olabilir. Bu anlamda iki ayeti zikretmek yeterli olacaktır. Hevaya uymanın birinci şekli Davud’a yapılan uyarıda kendini gösterir: Allah: *“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzüne halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese tabi olma! Sonra bu seni Allah yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara hesap gününü unutmalarına karşılık şiddetli bir azap vardır”*⁷⁴⁴ buyurur. Hevâyâ uymada şeytanın rolüne gelince o, En’am suresinde yer alır: *“De ki: Allah’ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp hevasına uydurduğu (veya şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri), arkadaşlarının ise: “Bize gel!” diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri mi döndürüleceğiz? De ki: Allah’ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir.”*⁷⁴⁵

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere, hevaya tabi olma konusunda peygamberler bile uyarılmıştır. Yine de insanı ümitsizliğe düşürecek bir durum yoktur. Zira Kur’an’ın haber verdiği bir başka konu şudur: İnsan ve cin şeytanlarının Allah’a tevekkül eden müminler ve kendisine hâkim olup dirayetli davranan kimseler üzerindeki hilesi zayıftır.⁷⁴⁶ Hevâ ve hevesin kendi hilesi ise Allah’tan korkan, O’na sığınan akıl üzerinde çok etkili değildir.⁷⁴⁷

Şeytanın işi insandaki şehvet ve gazap gibi güçleri tahrik ederek⁷⁴⁸ günahları süslemektir. Ancak onun insan üzerinde yaptırım gücü bulunmamaktadır. Nefsin kötülüğü emredici özelliğe sahip olması⁷⁴⁹ onun unsuru olan hevânın da emredici gücünü ortaya çıkarır. Sonuç olarak hevânın etkisi başta şeytan olmak üzere dış

⁷⁴³ Bkz. 7/A’râf, 175-176.

⁷⁴⁴ 38/Sad,26.

⁷⁴⁵ 6/En’am, 71.

⁷⁴⁶ Bkz. 16/Nahl, 99-100.

⁷⁴⁷ Bkz. Ragıb el-İsfehânî, *İnsan*, s. 79.

⁷⁴⁸ Gazali, Gazali, *İhyau Ulumi’d-Din*, III, 71, 92.

⁷⁴⁹ Bkz. 12/Yusuf, 53.

güçlerin etkisinden fazladır. Hevânın şehvet ile yakın bir anlam bağı vardır. Şehvet, nefsin haz aldığı şeylere karşı eğilim göstermesidir.⁷⁵⁰ Zaten Kur'an'da insana süslü ve çekici gelen şeyler şehvet olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵¹ Bundan dolayı şehvet, hevâ ile yakın ilişki içindedir. Ancak şehvet, helal ve mubah şeylere de yönelmesi dolayısıyla hevâdan ayrılır.

Bu noktada hatırlatmak gerekir ki İslam içgüdüleri ve doğuştan gelen duyguları lanetlemez. Onları pis ve şeytani saymaz. Onların yok edilmesini veya devamlı bastırılmasını tavsiye etmez. İslamın öngördüğü yöntem içgüdülerin ve fizyolojik ihtiyaçların yalnızca denetim altına alınmasına çalışmak, nefsi bu alanda eğitmek ve ihtiyaçları meşru yoldan karşılamaktır. Bu konuda Seyyid Kutub (ö. 1966) şunları söyler: “Günümüzde insanın shevi arzularını baskı altına almaktan ve ruhsal bunalımlardan söz edenler, bu bunalımların sözü edilen duyguların denetim altına alınmasından değil, onları baskı altında tutmaktan kaynaklandığını itiraf etmektedirler. Bu doğuştan gelen duyguları pis olarak değerlendirmek ve onları kökten reddetmektir. Böyle bir tavır insanı birbirine aykırı iki taraflı baskı altında bırakır. Bu çatışma ortamında ise “psikolojik takıntılar” ortaya çıkar. İslam ise insan bedenini beşerî psikolojinin iki uç noktası arasındaki çatışmadan uzak tutar.”⁷⁵²

Kur'an ayetleri insana kendi içindeki fitri özelliklerden, istek ve arzuların bahsetmiş böylece insanı bizzat kendisine tanıtmıştır. Arzularına yenilmeyip kendisine hâkim olabilen, Allah'a kulluk yaparak onun hoşnutluğunu kazanabilen kimselere sonsuz ahiret nimeti vadetmiştir.⁷⁵³ Üstelik Allah katındaki nimet ve lezzetlerin daha mükemmel ve kalıcı olacağını bildirmiştir.⁷⁵⁴ Kendi arzularını önceleyip onların arkasından giderek hem kendine hem başkalarına zulmeden kimseler için azap dolu bir yaşamın olacağını haber vermiştir.⁷⁵⁵

Heva ve hevesler çok çeşitli ve sınırsızdır. Onların tamamına ulaşmak, beşerin güç yetireceği bir şey değildir. İsteklerin elde edilememesi kişide tatminsizliğe, davranışlara ket vurulması infiale sebep olmakta ve çok çeşitli

⁷⁵⁰ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “ş-h-v” md., s.288.

⁷⁵¹ 3/Al-i İmran, 14.

⁷⁵² Seyyid Kutub, *Fî Zılâ'il-Kur'ân*, II, 47.

⁷⁵³ Bkz. 79/Nazi'at, 40,41.

⁷⁵⁴ Bkz. 3/Âli İmrân, 15; 4/Nisâ 27; 7/A'râf, 81; 27/Neml, 55.

⁷⁵⁵ Bkz. 19/Meryem, 59.

psikolojik rahatsızlıklarla sonuçlanmaktadır. İnsan bu rahatsızlıklardan kurtulabilmek ve hevâsının tuzaklarından korunabilmek için öncelikle kendini tanımalıdır. Kendisini de ilahi vahyin prensiplerine kulak vererek, çevresini bilinçli bir bakışla izleyerek ancak tanıyabilir. Kendisini tanıyan kimse nefsinin kendisine kurduğu tuzakları fark edebilir. Onlarla baş edebilmeyi öğrenir. Kim de bütün bunlardan habersiz hayata atılır ve benliğini tanımazsa, hevasının gösterdiği yolda gider.⁷⁵⁶

Fıtrata yerleştirilmiş istek ve arzuları yok etmek mümkün değildir.⁷⁵⁷ İnsanın görevi istekleri hayra yönlendirmek,⁷⁵⁸ meşru işlerle uğraşmak ve “helal” kavramının ifade ettiği sınırlar içerisinde tatmin yolları aramaktır. Kur’an’ın emir ve yasakları dâhilinde ölçülü ve dengeli bir şekilde isteklere cevap vermektir.⁷⁵⁹

Heva, ilim ve zan kelimeleri aralarında var olan münasebetten de söz edilebilir. İnsanın hakiki bilgiye kulak vermeyip hevâ ve hevesine tabi olması, hayatının yolunu çizerken zan ve tahminlere başvurmasını zorunlu kılacaktır. Bu münasebete dayalı olarak Kur’an’ın bazı yerlerinde hevânın yerine “zan” ifadeleri yer almıştır.⁷⁶⁰ Kur’an söz konusu gerçeğe şu şekilde değinir: “Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah’ın yolundan saptırırlar. Onlar “zan”dan başka bir şeye tabi olmaz, yalandan başka şey de söylemezler.”⁷⁶¹

Zan, eserden (alamet, emare) elde edilene denir. Zan kuvvetli olduğu zaman ilme dönüşür, zayıf olduğu zaman vehim/kuruntu düzeyinde kalır.⁷⁶² Bu tanıma göre zan doğru veya yanlış olması muhtemel bir varsayımdır.⁷⁶³ “Zan” ile hevânın yakınlığı da buraya dayanmaktadır. Nitekim zan kişinin tahmin yürüterek kendine göre bir yargıda bulunmasıdır. Bu bir anlamada dış dünyaya ve olaylara kişisel bakıştır. Değerlendirmeye alınan dış dünya izafidir.⁷⁶⁴ Bu yüzden zan tıpkı hevâ gibi

⁷⁵⁶ Bkz. Ragıb el-İsfehânî, *İnsan*, s. 29; Hayrani Altıntaş, “Modern Psikolojinin Bazı Meseleleri”, s. 107-108. Gazali, insan nefsinin terbiye ve tezkiiyeye olan ihtiyacı, aklın terbiye ve kültüre olan ihtiyacından daha fazla olduğunu söyler. Bkz. *İslamın Manevi Boyutu*, s. 110.

⁷⁵⁷ Mide, cinsellik gibi şehvetler gibi konular için bkz. Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 203-241.

⁷⁵⁸ M. Abdullah Draz, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, s. 67-68.

⁷⁵⁹ Şevki Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s.124.

⁷⁶⁰ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 192.

⁷⁶¹ 6/En'am, 116. İlim, “hak/hakikat yerine kaimdir. Çünkü bunlar, vahyin iki ayrı cephesidirler. Bkz. İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 192.

⁷⁶² Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “z-n-n” md., s.335.

⁷⁶³ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 125.

⁷⁶⁴ Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 203.

aldatıcı ve arzulara göre olabilir. Bu gerçeklerle ilgili Kur'an ayetleri şöyledir: *"Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hakikat bakımından bir şey ifade etmez."*⁷⁶⁵ *"Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna/hevâsına uyuyorlar."*⁷⁶⁶

İlimle zan ilişkisini tahlil eden İzutsu şu ifadelerle yer verir: "İslam öncesi dönemde ilim insanın kişisel deneyimlerine dayanan bilgiden oluşmaktaydı. Bu noktada ilim zannın karşıtı demektir. Ayrıca zan öznel düşüncenin ürünü olduğu için teyide muhtaç idi. Kur'an gelince işin rengi değişti. Çünkü ilim Allah'ın vahyinden alınan bilgiyi ifade etmektedir. Bu yönüyle o kesindir ve haktır. Çünkü o hakka dayanmaktadır. Durum böyle olunca kişisel bilgi ve kanaatler değerini yitirmiş ve zan derecesine düşmüştür."⁷⁶⁷

Heva ve heveslerini tanrı edinip, Allah'a ve ahiret gününe inanmamakta ısrar edenlerin: *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder"*⁷⁶⁸ şeklindeki sözleri tam da bu gerçeğin ifadesidir.

Rum suresinde hevalarına tabi olanlardan bahsedilir: *"بل اتبع الذين ظلموا أهواءهم بغير"*

"علم - "Gel gör ki zalimler, "biğayri 'ilim/bilgisizce, kendi hevâlarına uydular"⁷⁶⁹

buyurulur. Bu ayette zalimlerin bilgisizce hareket ettikleri ifade edilmektedir. Hâlbuki zalimler ne yaptıklarını bilmektedirler. Ve yaptıklarının bir amacı vardır. Bu noktayı tespit eden İzutsu'ya göre ilim, ilahi kaynağa dayalı ilmi yani vahye tabi olmayı ifade eder.⁷⁷⁰ Dolayısıyla onların bilgisizlikleri vahyi bilmemeleri ve ona tabi olmamalarının ifadesidir. Vahiy bilgisi(ilim) ile heva karşıtlığı Ra'd suresinde bizzat Hz. Peygamber'e uyarı bağlamında zikredilir: *"Eğer sana gelen bu ilimden sonra onların hevâlarına uyarsan (işte o zaman) seni Allah'a karşı koruyacak ne bir dost ne de bir koruyucu bulamazsın."*⁷⁷¹ İşte Kur'an muhatabının böyle bir duruma

⁷⁶⁵ 53/Necm, 28.

⁷⁶⁶ 53/Necm, 23. Ayrıca bkz. 4/Nisâ, 157; 6/En'âm, 116; 10/Yunus, 66; 17/İsrâ, 101; 28/Kasas, 38.

⁷⁶⁷ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 74-76.

⁷⁶⁸ 45/Casiye, 24.

⁷⁶⁹ 30/Rum, 29.

⁷⁷⁰ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 77.

⁷⁷¹ 13/Ra'd, 37.

düşmemesi için onun faydasız şeylerin peşine düşmemesini istemektedir.⁷⁷² Ayrıca zannın çoğundan sakınma konusunda müminleri uyarmaktadır: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır...*”⁷⁷³

Doğaldır ki zannın iyisi de kötüsü de vardır. Kötü zan besleyen ve kusur araştıran bir kişinin yaptığı kendi içinin dışı yansıyan kötülüğüdür. O, başkalarını kendisi gibi görür. Bu ise mümine yakışmayan bir özelliktir.

2.5.11. İnsanın Öfkelenmesi

İnsanın temel psikolojik özelliklerinden biri olan “öfke” ve “kırgınlık” kelimelerinin Arapçadaki karşılıkları “gazab”-“غضب” ve “gayz”- “غَيْظ” kelimeleridir. “Şiddet” ve “gılzet” kelimeleri de asıl anlamlar yanında dolaylı yoldan öfke anlamını ifade için kullanılmaktadır.⁷⁷⁴ Gazabın mekânı kalptir. Gazap intikam duygusuna kapılan kalbin kanının galeyana gelmesidir.⁷⁷⁵ Pek çok davranışa kaynaklık eden gazap duygusu rıza ve hilm kavramlarının karşıtıdır.⁷⁷⁶ İsfehani, gazab fiilinin Allah’a nispet edilmesi halinde bundan intikam kastedildiğini söylemiştir.⁷⁷⁷ Kur’an’da gazab kelimesiyle aynı veya yakın anlamda olmak üzere “sehat” ve türevleri de kullanılmıştır. Sehat ve suht, cezayı gerekli kılan şiddetli gazap demektir. Bu fiilin Allah’a nispet edilmesi O’nun azabı indirmesi demektir.⁷⁷⁸

Gayz, gazaptan daha şiddetli bir duygudur. Kalpteki kanın harekete geçmesinden dolayı insanda oluşan hararet ve hiddettir.⁷⁷⁹ Gayz, gazabın aslı olmakla beraber gazabın arkasında intikam isteği olmasından dolayı ayrışır. Gazabın etkisi -elde olmayarak- yüz, el, ayak gibi organlarda görünür. Gayz ise yalnız kalpte kalabilir özelliktir.⁷⁸⁰

Gazali, “gazab” kuvvetinin ilk olarak galeyana gelmesinin gelecek tehlikeleri önleme amacı taşıdığını söyler. Ona göre tehlike anı gerçekleşikten sonra iş onların

⁷⁷² Bkz. 17/İsrâ, 36.

⁷⁷³ 49/Hucurât, 12.

⁷⁷⁴ Hayati Aydın, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, s. 113-114.

⁷⁷⁵ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur’ani'l-Kerim*, “g-z-b” md., s.378.

⁷⁷⁶ Mustafa Çağrı, *Gazap, DİA*, XIII, 436.

⁷⁷⁷ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur’ani'l-Kerim*, s.378. bu anlamdaki ayetler için bkz. Bkz. 1/Fâtiha, 7; 2/Bakara, 90; 3/Âli İmrân, 112; 20/Tâhâ, 81; 58/Mücadele, 14.

⁷⁷⁸ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur’ani'l-Kerim*, “s-h-t” md., s. 244.

⁷⁷⁹ Ragıb el-İsfehânî, *a.g.e.*, s.385.

⁷⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’an Dili*, II, 383.

giderilmesine ve intikam alınması aşamasına geçer. Bu anlamda intikam gazabın arzu ettiği gıdadır. Çünkü gazap duyan kişi intikamdan zevk alır ve ancak ondan sonra sükûnete kavuşur.⁷⁸¹

Öfke kontrollü olmadığı ve yerli yerince kullanılmadığı zaman zararlı bir hal alır. Çünkü o, gücünü gösterme ve başkalarını alt etme çabasının tipik bir örneğini teşkil eder. Konuya daha derinden bakılırsa bu duygunun da bir tür aşağılık duygusundan ileri geldiği görülecektir. Öfke sırasında aşağılık duygularının ve üstün olma çabasının derecelerini açıkça görülebilmek mümkündür.⁷⁸² En belirgin biçimde öfkeyi inatçı, zalim ve zorbalarm içlerinde gömülü halde bulunan “kibir” meydana çıkarır.⁷⁸³

Diğer fitri duyguların bir benzeri olarak öfke mutlak anlamda kötü olmayıp insanın yararını gözeten bir amaç için insana verilmiş güçtür. Dolayısıyla öfke insanın nefsinin korumaya yönelik önemli fonksiyonları yerine getiren tepkisel kuvvettir. İnsan öfkelenildiği zaman hemen korunmaya geçer ve kas hareketleri gerilir.⁷⁸⁴

İslam davetinin yayılması sürecinde kâfirlerin saldırılarına karşı koyma ve bu eylemin son aşaması cihad desteğini öfkeden almıştır.⁷⁸⁵ Fıtrat itibariyle insanlarda gazabın üç derecesi vardır. Bunların aşırı olanı (ifrat), geri noktası (tefrit) ve orta noktası vardır. Aşırı gerilik anlamına gelen tefrit, gazap kuvvetinin ya tamamen kaybolması veya zayıf kalması halidir. Bu tip insanlar kınanılar ve “hamiyetsiz” olarak nitelendirilirler. Nitekim Allah Hz. Peygamberin ashabını övmüştür. Çünkü onlar dinlerinin izzetini korumak ve davalarının yüceliğini göstermek amacıyla kâfirlere karşı şiddet göstermişler ve izzet duygularını takınmışlardır.⁷⁸⁶

Gazabın aşırı derecesi, gazab sıfatının galeyana gelip aklın hâkimiyetinden çıkmasıdır. Bu durumda bulunan insanda denge kaybolur. Basiret duygusu gider. İrade ve düşünceden eser kalmaz. Artık öğüt ve nasihat aşaması da çoktan geçmiştir.

⁷⁸¹ Gazali, *Gazali, İhyau Ulumi'd-Din*, III, 376.

⁷⁸² Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 423-424.

⁷⁸³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 369.

⁷⁸⁴ M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 64.

⁷⁸⁵ Bkz. 9/Tevbe, 123; 66/Tahrîm, 9. ayetlerin açılımı için bkz. M. Osman Necati, *a.g.e.*, s. 64.

⁷⁸⁶ Bkz. 48/Fetih, 29; 66/Tahrîm, 9.

İnsandaki gazab ya hiç engellenmediğinde ya da çevreden sürekli olumlu tepkiler aldığımda iyi bir şey olduğu düşüncesi yerleşir ve huy haline dönüşür.⁷⁸⁷ İnsanda övülen ve olması gereken gazab akıl ve dinin kontrolünde gelişmiş olan ve zamanı gelince onların direktifini bekleyen gazaptır. Dolayısıyla insan yumuşaklığın icap ettirdiği yerlerde gazabını yenebilmeli hamiyetin icap ettirdiği yerlerde cesaretini ortaya koyabilmeli ve bu şekilde orta hali bulabilmelidir⁷⁸⁸

Öfkenin uzun süre devam etmesi kin (حقد- حقد) denilen ruhsal zaafa sebep olur.⁷⁸⁹ Kin düşmanca tavır takınan ve öfkesi dindirilememiş insana mahsus bir özelliktir. Bir insanın kin tutma ve huysuzluk derecesi o insanın kişiliğinin iyi bir göstergesi sayılmaktadır. Bunun bilinmesi insanın ruh yapısını tanımayı da kolaylaştıracaktır.

Kindarlık ve hainlik kişiliğe belirli bir renk verir. Üstelik kin bir insanın başkalarıyla her türlü ilişki kurma imkânını ortadan kaldıracak kadar etkin bir rol oynayabilir.⁷⁹⁰ Gazab ve kızgınlık anında insanın dış görüntüsü, yüz şekli ve rengi değişir. Dolayısıyla iç dışa yansır.⁷⁹¹

Gazabın Allah'a isnat edildiği yerlerde, Allah'ın öfkesini gerektiren davranışlar da anlaşılmış olur. Allah'a isyan edip O'ndan başkasına tapma⁷⁹² başta olmak üzere dinden dönme,⁷⁹³ kasten bir mü'minin canına kıyma,⁷⁹⁴ savaş meydanından kaçma,⁷⁹⁵ Allah'ın gazabına sebep olan eylemlerdir. Yahudilerin, Allah ile yaptıkları ahitleri bozmaları,⁷⁹⁶ hasetleri sebebiyle Kur'an'a inanmamaları,⁷⁹⁷ buzağıya tapmaları, Allah'ın nimetini beğenmemeleri, haksız olarak peygamberi öldürmeleri, isyanları, haddi aşmaları, onların gazaba uğramalarının başlıca sebepleridir. Bu yüzden onlar Allah'ın lanetine uğramışlar,

⁷⁸⁷ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 376, 377.

⁷⁸⁸ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 377, 379.

⁷⁸⁹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 115.

⁷⁹⁰ Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 374, 375.

⁷⁹¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 378.

⁷⁹² 7/A'raf, 71.

⁷⁹³ 16/Nahl, 106.

⁷⁹⁴ 4/Nisâ, 93.

⁷⁹⁵ 8/Enfâl, 16

⁷⁹⁶ 2/Bakara, 83.

⁷⁹⁷ 2/Bakara, 89-90.

zillet ve meskenet damgasıyla damgalanmışlardır.⁷⁹⁸ Asırlarca yoksulluk ve sıkıntı içinde yaşamışlar, pek çok eziyet ve sürgüne maruz kalmışlardır.⁷⁹⁹

Müminlere gelince onlar Allah'ın gazabına uğrayanları dost edinmekten men edilmişlerdir.⁸⁰⁰ Kur'an'da Allah hakkında kötü zanda bulunan münafik ve müşriklerin Allah'ın lanetine uğradığı belirtilmektedir.⁸⁰¹ Müminlerin yapmayacakları şeyleri söylemeleri⁸⁰² -bu anlamda, söz verip yapmamak buna dâhil olabilir- Allah'ın gazabına sebep olan hal ve hareketlerdir.

Bir de öfkenin yer değiştirmesi olayı vardır. İnsan herhangi bir şahsa kızdığında bazı çekincelerden dolayı öfkesini ona doğru aksettirmekten korkar. Böylesi durumlarda öfke başka şahıslara yönlendirilir. Ya da maddi unsurlara yönlendirilerek onlara hasar vermek cihetine gidilebilir. İnsan bazen öfkesini doğrudan kendine de yönlendirmekte ve kendine zarar verebilmektedir. Bu durum Psikolojide “yer değiştirme/aktarım” diye ifade edilir.⁸⁰³

Kur'an'da kin ve öfke duygularının ahirette olmayacağı bildirilir: “Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık, onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar”⁸⁰⁴ ayetinden, kin duygusunun merkezinin göğüs olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca önceden düşman olan insanların sonraları kardeş olması gibi kökten değişim kinin yok edilmesine bağlıdır. Buradan sosyolojik değişimin psikolojik değişimden geçtiği de anlaşılmış oluyor. Kin, insanda kibri doğurur. Kin giderse yerini kardeşlik ve alçakgönüllülük alır. Bunların toplamı da kültürel kardeşliği tesis eder.⁸⁰⁵ Bir toplumda güven ve huzuru zedeleyen sebeplerden biri, o toplumdaki kin ve nefrettir. Sevgi ve saygının bulunmadığı bir toplumda güven ve asayişten bahsedilemez. Gazap ateşi kuvvetlenip alevlendiği zaman akıl işlemez olur.

⁷⁹⁸ 2/Bakara, 61; 3/Âli İmrân, 112; 58/Mücadele, 14.

⁷⁹⁹ 17/İsra, 7.

⁸⁰⁰ 60/Mümtehine, 13.

⁸⁰¹ 48/Feth, 6.

⁸⁰² 61/ Saff, 2,3.

⁸⁰³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 376- 378; M. Osman Necati, Kur'an ve Psikoloji, s. 66. Bu olaya, Psikoloji'de yer değiştirme/aktarım denir. Hz. Musa'nın kavmine öfkelendiği zaman, kardeşi Hz. Harun'a yönelip sakalından tutarak onu paylaşması, Psikolojide öfkenin yer değiştirmesine örnek olarak verilebilir. Bkz. M. Osman Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, s. 65.

⁸⁰⁴ 15/Hicr, 47. Ayrıca bkz. 7/A'râf, 43.

⁸⁰⁵ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişme ve Kalite Kavramları*, s. 136-137. Krş. Rasul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 139, 141.

Sağlıklı bir tavır sergilenemez. Kızgınlık anında kanın kaynaması ile beyni kara bulutlar kaplar. Duyu organlarının işleyişi bozulur.⁸⁰⁶ Şiddetli öfke anında insan sağlıklı düşünce yeteneğini kaybeder. Sonradan pişman olunan, belki zararı yıllarca telafi edilemeyen nice fiiller ilk öfke anında yapılmaktadır. İyi öfke anına getirmeden bir şeyler yapmalıdır.⁸⁰⁷ Daha küçük yaşlardan itibaren öfkeyi yenmenin çareleri aranmalı, öfkeyi kontrol eğitimi yapılmalıdır. Kin ve gazabın sebep olduğu kötülüklerin insanı ne durumlara düşürebileceği sürekli hatırlatılmalıdır.

2.6. İnsanın Emaneti Yüklenmesi

İnsanı diğer varlıklardan ayıran vasıflardan birisi de onun emaneti yüklenmesidir diyebiliriz. Kur'an'da emanet (veya çoğulu olarak emânât) kelimesi altı yerde geçmektedir.⁸⁰⁸

Emanetin geçtiği yerlerin tamamında, sözleşme, ahde vefa, sorumluluk konuları ele alınmaktadır. Bakara suresindeki emanet konusu, emanet edilen mal konusunda geçer. Diğer ayetler emanetten genel olarak bahseder.

Nisa suresinde geçen: “Allah şüphesiz ki emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor”⁸⁰⁹ ayetinin tefsiri bağlamında Zemahşeri emanet ile ilgili olarak şunları söylemiştir: Buradaki hitap bütün emanetlerde her bir kimse için genellik arz eder. Ayetin Osman b. Talha b. Abd-i Dâr için indiği söylenmektedir. O, Kâbe'nin sidâne (koruma-bekçilik) işlerini yürütüyordu. Mekke'nin fethi sonrasında Osman Kâbe'nin anahtarını vermek istemeyince Hz. Ali onun elinden anahtarları zorla aldı. Abbas anahtarı geri isteyince bu ayet indi. Bu defa Hz. Peygamber Hz. Ali'nin anahtarı geri vermesini ve özür dilemesini istedi.”⁸¹⁰

⁸⁰⁶ Gazali, Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 377.

⁸⁰⁷ Öfkeye hâkim olma ile ilgili geniş açıklamalar için bkz. Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 380-391.

⁸⁰⁸ Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s.219 (Emanet: 4/Nisa, 58; 8/Enfal, 27; 23/Mü'minun, 8; 70/Mearic, 32; 33/Ahzab, 72; 2/Bakara, 283.

⁸⁰⁹ 4/Nisa, 58.

⁸¹⁰ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 523. Zemahşeri bu ayetin valilere (idarecilere), emanetleri yerine getirmeleri ve insanlar arasında adaletle hükmetmeleri için bir hitap olduğunu da ilave eder.

Suyuti (ö. 911/1505); "Her ne kadar ayet özel bir sebepten dolayı inmiş olsa da çoğul tarikiyle ifadesini bulmasından dolayı hükmü umumidir"⁸¹¹ diyerek sorumluluğun herkese yönelik olduğunu ifade eder.

Son devir tefsir âlimlerinden Tantavi emanet ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Emanet'ten maksad size emanet edilen her şeydir. Bu, söz olabilir, amel (iş) olabilir. Mal veya ilim de olabilir. İnsanın faydalandığı her tür nimet de olabilir. Hitap da bütün insanlara yöneliktir. Aynı zamanda idarecileri, hâkimleri ve bütün velileri (başkalarının işlerini üstlenenler) ilgilendiren bir husustur."⁸¹²

Mü'minun suresinde de bu kelime genel anlamda kullanılmıştır. Müminlerin nitelikleri sayılırken onların emanetlerini muhafaza ettikleri bildirilmiştir.⁸¹³ Bu ayet bütün sözleşmeleri ve zimmette bulunan şeyleri kapsamaktadır. Enfal suresinde ki emanetler de bu anlamdadır.⁸¹⁴

Akkad'a göre genel olarak yaratıklara sunulmuş olan ve kimsenin yüklenmeyip insanın yüklendiği "emanet" özel ve genel münasebetlerden daha fazla şey ifade etmektedir. O şöyle demektedir: "Buradaki durum yaratılışa ilgili bir durumdur. Akıllı ve akılsız, canlı cansız, hitaba konu olan veya olmayan bütün varlıkların fitratındaki kabiliyetlerden bahsedilmektedir. Emanet adındaki bu ağır yükü insanın omuzladığı, onun da zalim ve cahil olduğu vurgulanmaktadır. İnsan çoğu zaman bilmeden sınırları geçtiği için o zalim diye vasıflandırılmıştır. Üstelik kendisinde, doğruya götürebilecek bir akıl emaneti vardır. İnsandan başka da zalimlikle, cahillikle itham edilen bir başka varlık yoktur. Çünkü insan aştığı sınırları bilmemektedir. Zulüm ve cahillikle nitelenen ve bu eylemleri gerçekleştiren insan, ilim ve adaletle de nitelendirilebilir. Çünkü bunların ikisi de insan için imkân dâhilinde olan şeylerdir. Yine insan her iki halde de yaptıklarından sorumludur."⁸¹⁵

İnsanın emaneti yüklenmesi, onun fitratındaki özellikler dolayısıyla pek çok varlıktan üstün yaratılması ve yeryüzündeki hayatın egemenliğini elinde tutması

⁸¹¹ Celaleddin es-Süyuti, *Tefsiru'l Celâleyn*, s. 111.

⁸¹² Tantavi, *et-Tefsiru'l-Vasit*, III, 187.

⁸¹³ Bkz. 23/Mü'minun, 8.

⁸¹⁴ Bkz. 8/Enfal, 27.

⁸¹⁵ Mahmud Abbas el-Akkad, *El-insan Fil' Kur'an*, s. 42-43.

bağlamında söz konusu edilmektedir.⁸¹⁶ Bu emanetin teklif olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu yorum sahipleri teklifin kendisinden bahsetmemişlerse de onun gereğinden bahsetmişlerdir.

Emanetlerin “teklif” olduğunu söyleyen Fahreddin Razi, arz ve semanın yaratıldıkları hal üzerine bulunduğunu, dolayısıyla mesela bir dağa yürümesinin emredilmeyeceğini söyler. Göğe inmesinin, yere de yükselmesinin istenmediğini vurgular. Bu teklifin melekler hakkında da olmadığını söyler. Onlara ne emredildiyse onları yaptıklarını, gece gündüz aralıksız Allah'ı tesbih ettiklerini ifade eder.⁸¹⁷

Fahreddin Razi, teklif ile ilgili olarak şu iki noktaya da temas eder: “Önce, arz ve semanın kaçınması (iba) İblis’in kaçınması gibi değildir. Orada emir (farz) vardı. Burada ise arz vardır. Bu arada amellerin gerçekleştiriliş biçimine de vurgu vardır. Zira öncekinde istikbar (büyüklenme) vardır. Burada ise kendini aciz/yetersiz görme vardır. Yani küçük görme/istisgar söz konusudur. Arz ve sema kendilerini buna ehil görmemişler, güç yetirememe düşüncesiyle çekinmişlerdir.”⁸¹⁸

Teklif muhatap olma bağlamında yaratıkları sınıflandıran Razi, şu bilgilere de yer verir: “Varlıkları idrak eden ve etmeyen diye iki kısma ayıranlar da olmuştur. Buna göre müdrük, insan gibi külliye ve cüziye idrak edebildir. Hayvanlar sadece cüziye idrak edebilir. Yiyeceği yemi veya bitkileri/çiçekleri idrak eder. Fakat işlerinin sonucuna bakmaz. Melekler de külliye idrak eder. Cüziye idrak etmez. Mesela onlar yeme- içmenin zevkini bilmezler. Allah onlara eşyanın isimlerini saymalarını istemiş, onlar ise hemen Allah’a sığınmışlardır. O’nun bildirdiklerinden başkasını bilmediklerini itiraf etmişlerdir.”⁸¹⁹ Bu olay onların cüz’iyatı bilmemelerinin delilidir.⁸²⁰ Netice olarak teklif, bu iki durumu da idrak edebilene yapılmıştır. Çünkü teklif, hitabı gerektirir. Hitab eden sorumlu tutandır. Muhatap ise mükelleftir.”⁸²¹

İbn Kesir, İbn Abbas'tan yaptığı rivayete dayanarak emanetin taat olduğunu belirtmiştir. Ali b. Ebi Talha'nın da yine İbn Abbas'tan rivayetine göre emanet

⁸¹⁶ Bkz. 33/Ahzab, 72.

⁸¹⁷ Razi, *Mefatihul-Gayb*, XXV, 187.

⁸¹⁸ Razi, *Mefatihul-Gayb*, XXV, 187.

⁸¹⁹ Bkz. Bakara 2/32.

⁸²⁰ Bkz. Bakara 2/3. Razi, *a.g.e.*, XXV, 187.

⁸²¹ Razi, *a.g.e.*, XXV, 188.

farzlardır. Arz ve semavat bunu yapamama düşüncesiyle çekinmişlerdir. Mücahid, Said b. Cübeyr, Hasan El-Basri ve daha birçok kişi emanetin farzlar olduğunu söylemişlerdir. İbn Kesir bunların dışında başka görüşler de aktarmıştır. Sonunda hepsinin doğru olduğunu ve bunların birbirleriyle çelişmediklerini, sonuçta hepsinin bir noktaya dönüp orada birleştiğini söylemiştir. Nihayet bunun teklif olduğunu, emir ve nehiyleri kabulden ibaret olduğunu ifade etmiştir.⁸²²

Suyuti, emanetin başta namazlar olmak üzere yapılmasında sevap terkedilmesinde azap olan diğer farzlar olduğunu söylemiştir.⁸²³

Cemalü'ddin El-Kasimi konuya şu şekilde bir yorum getirir: “Bu emanet Allah'ın kullara teklif ettiği haklardır. Onların bu emanetleri güzellikle almalarını, güzelce itaat etmelerini, onları gözetip sahip çıkmalarını istemiştir. Ve bunlar eğer diğer varlıklara arz edilselerdi ve onlar idrak sahibi olsalardı onlar kesinlikle korkarlar ve yapmazlardı. İnsanın kabullenmesi ise ya buna ehil ve yetenekli olmasındandır ya da misakta sözleşmeye evet demesindedir. Fıtri olarak insan buna hazırdır. Zalûm ve cehûl olarak nitelendirilmesi ise, bunu yüklenip de gereğini yapmamış olmasındandır.⁸²⁴

Emanetin insana yapılan teklif (ve bunun doğuracağı sorumluluk) olduğuna dair neredeyse bir söz birliği vardır. Fakat ihtilaf konusu olan kınama konusudur. Burada kınama, insanın buna hazırlıklı olmasındandır. Ya da teklifin sınırlarını bilerek aşip zulme, öğrenmeye/eğitilmeye kudreti varken bilmeyerek cehalete düşüyor olmasındandır.

Fıtri hazırlık konusuna gelince bu durum da pek çok ayette işaret edildiği gibi insanın yeryüzünden istifade etme, karalara ve denizlere hâkim olma durumudur. O bunları idrak edebilecek özelliktedir. İyi ve kötüyü ayırt edebilecek, hesap yapabilecek, hayrı-şerri kabullenebilecek bir yapıdadır.⁸²⁵

Emanetin göklere ve yere arz edilmesinin mecazi bir anlatım olduğunu söyleyen Şimşek, sözü edilen emanetin muhatabının akıl ve irade, daha doğrusu

⁸²² İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VI, 489.

⁸²³ Suyuti, *Tefsiru'l-Celaleyn*, 561.

⁸²⁴ El-Kasimi, *Mehasinu't -Te'vil*, VIII, 124.

⁸²⁵ Mahmud Abbas el-Akkad, *El-İnsan Fil-Kur'an*, s.47.

bunlara sahip olan insan olduğuna işaret eder. “Emanet, insanın sorumlu olduğu vahiy öğretisinin tamamıdır” diyerek emanet konusunu daha kapsamlı bir açıdan ele alır. O, ayetin bağlamını da göz önüne alarak şu açıklamayı yapar: “Gökler olsun, yer ve dağlar olsun, akıl ve irade sahibi olmadıkları için emanete de muhatap olamazlar. Söz konusu varlıklar insandan daha büyük varlıklar olmalarına rağmen emaneti yüklenmeye ehil görülmemişlerdir. Buna sadece insan ehil olabilir. Ne var ki o da, Allah’ın ve başkalarının haklarına tecavüz etmeye yatkınlığı sebebiyle çok zalimdir. Aklını kullananların az olması nedeniyle de onun cahillik vasfı ön plana çıkarılmıştır.”⁸²⁶

2.7. İnsanın Sorumluluğu

İslam dünyasında tartışılıp bitirilemeyen konulardan birisi, insanın davranışlarının ezelde tespit ve tayin edildiği konusudur. Kur’an’da her şeyin bir kader ile yaratıldığı bildirilmektedir. Kader bazen, "evrenin yaratılış ve işleyişinde cari olan ilahi kanunlar" olarak anlaşılıp yorumlanmaktadır. Eğer konu bu çerçevede ele alınmış olsa belki de kader ile ilgili herhangi bir ihtilaf olmayacaktır.⁸²⁷ Ne var ki konu kâinata cereyan eden ve adına “sünnetullah” denen ilahi yasalarla sınırlı kalmamaktadır. Kader konusuna insanın fiilleri de dâhil edilmektedir. Böyle olunca, bir anlamda “insan hürriyeti” mefhumu geçerliliğini kaybetmektedir. Hâlbuki Allah, insanı hür bir varlık olarak yaratmıştır. İyiliğin de kötülüğün de kaynağı insanın hür olmasına dayanmaktadır. Çünkü kötülük yapma imkânı olmayan bir varlığın iyilik yapmasından söz etmenin anlamsız olduğu düşüncesi⁸²⁸ insan gerçeğine daha yakındır.

Amellerin önceden takdiri ve tespiti, iradeye konu olmayan ve insanın sorumluluk alanı dışındaki alanlarda mümkündür. İnsana bırakılan alanlarda olup bitenler ise onun seçim ve eylemleriyle ilgilidir. Nitekim bu duruma işaret eden ayetler vardır. Ra’d suresinde geçen; “*Bir toplum, kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar Allah onlarda bulunanı değiştirmez*”⁸²⁹ ayeti bu konuda önemli bir delil sayılabilir. Bu ayeti hem olumlu hem de olumsuz anlamda değerlendirmek

⁸²⁶ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri*, IV, 208.

⁸²⁷ Sabuni, Muhammed Ali, *el-Kaza ve'l Kader*, s. 63.

⁸²⁸ Ahmet Akbulut, “*Allah’ın Takdiri Kulun Tedbiri*”, A.Ü.İ.F.D, sayı. 33, s.140,

⁸²⁹ 13/Ra’d, 11.

mümkündür. Bir başka dikkat çeken ayet de Necm suresinde geçmektedir. Orada da insanın eline geçen şeyin ancak çalıştığı kadar olacağı bildirilmektedir.⁸³⁰

Kaza ve kader konusunun hassas bir konu olduğunu, ayrıca pek çok ayrıntıyı kapsadığını ifade eden Atay, insanın iradesini ilgilendiren noktalar ile doğal hadiseleri ilgilendiren yönlerin birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. O, insan dışındaki varlıkların hayatlarının şekillendirilmesinde her şeyin bir ölçüye bağlanmasını onların sorumluluklarının olmamasıyla ilişkilendirir.⁸³¹ Hâlbuki insanoğlu için durum farklıdır. Çünkü onun sorumlu bir yaratık olduğu ve yaptıklarından sorumlu tutulacağı Kur'an'ın bildirdiği konulardandır.⁸³²

Yaptıklarından sorumlu olması yönüyle diğer varlıklardan ayrılan insanın sorumluluğu oranında özgür olması konusu kendiliğinden gerekli olmaktadır. Ancak insan sorumluluğunun farkında olmayabilir veya ne yapacağını bilemeyebilir. İşte Allah kulunu bu yolda çaresiz ve rehbersiz bırakmamıştır. Ona yardımcı olmak için peygamber ve kitap göndermiştir.⁸³³ Bu arada tekrar etmek gerekir ki insana hürriyet tanınmasının yanında onun iradesi ve imkânlarının sınırlı olduğu bir gerçektir. Bu durum gayet açıktır.

Furkan Suresinin ikinci ayetinin⁸³⁴ yorumu bağlamında Allah'ın takdiri konusunu ele alan Zemahşeri, "Allah insanı takdir ettiği bu düzgün şekilde yaratmıştır. Yaratılmasını takdir edip de yarattığı her şeyi takdirinden farklı olarak yaratmadı"⁸³⁵ demektedir. Bu ifadeye göre takdirin, insanın sorumlu olmadığı alanları içerdiği anlaşılabilir. Sorumlu olduğu eylemlerinde kişiye seçeneklerden birini tercih edebilecek şekilde imkân bırakılmıştır. Bir diğer nokta da insanın dışındaki varlıklarda bireyselliğin, ayrı bir kimliğin ve ben duygusunun bulunmamasıdır.

⁸³⁰ Bkz. 53/ Necm, 29.

⁸³¹ Bkz. Hüseyin Atay, *İslam İnanç Esasları*, AÜİF Yay., Ankara, 1992. S..95.

⁸³² Bkz. 17/İsra, 36.

⁸³³ Bkz: Teğabun 64/2; İnsan 76/3. Ayrıca bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5023.

⁸³⁴ "Ve o her şeyi yaratıp ona bir nizam vermiş ve bir ölçüye göre takdir etmiştir." 25/Furkan, 2.

⁸³⁵ Zemahşeri, Keşşaf, III, 806.

Sorumluluk kavramıyla ilişkili olan kelimeler daha çok evren içinde yaşayan insanın eylemlerinin ahlâka ya da genel kabullere göre değerlendirilmesine yönelik bir durumdur. Sorumlu kişi, sorumlu vatandaş gibi kavramlar hep aynı anlamı ifade eder özelliktedir. Zaman içerisinde insan bir taraftan kavram üretmekte, diğer taraftan da kavramın içeriğini doldurup değiştirebilmektedir. Bu durum başından beri beşeri eylem alanına dönüktür. Aynı zamanda tümüyle kişisel bir gerçekliktir.⁸³⁶

Tarih boyunca insanın kaderciliğe mahkûm edildiği zamanlar olmuştur denilebilir. O dönemde insan dini otoriteyi elinde bulunduran merkezlerin determinist anlayışlarına teslim edilmiş, insanlar adeta ayrıcalıklı bir zümrenin oyuncuğu olmuştur. Tepkisel özellikleri bünyesinde barındıran Rönesans, gücünü biraz da insanın orijinalliği ve harikalığı anlayışından almaktadır denilebilir. O dönemlerde gündeme getirilen bireysellik anlayışı, biraz rayından çıkmış olsa da sonuçta insanın özgürlüğünü ifade etmekteydi. Devrin önde gelen düşünce sahipleri insan fiillerinin hiç bir şekilde önceden bilinemeyeceği noktasına vurgu yapmışlardır. Onlar, insanın eylemlerinin önceden belirlenmesi anlayışını onun yaratıcılığına ters olarak görmüşler, insanoğlunun dünya sahnesindeki etkin durumunu ve belirleyici rolünü bitirecek bir faktör olarak değerlendirmişlerdir.⁸³⁷

İnsanlarda şahit olunan davranışlardan birisi geçmişe sığınmak, acizliğin meydana getirdiği ruhsal boşluğu maziye kutsayarak doldurmaya çalışmaktır. Kendilerinde irade ve eylem gücü görmeyenler, daha doğrusu ortaya koyabilecekleri olumlu bir şeye sahip olmayanlar geçmişe sığınır. Bu tip insanlar geçmişin parlak olaylarını anlatarak teselli bulacaklar ve geçmişe ait ne varsa onları kutsallaştırarak yaşayacaklardır. Kendilerini bir yerlere nispet ederek övünecekler hatta bu tavrı muhataplarını ezmek için bile kullanabileceklerdir. Bunlar iradeyi inkârın değişik tezahürleridir.

İslam düşüncesine göre insan yaratıcının hidayetini kabul veya reddedebilme güç ve imkânını elinde bulunduran bir varlık olarak görülür. İsrâ suresindeki; "*Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin*"⁸³⁸ ayeti bunu ifade

⁸³⁶ Mehmet Tözluyurt, *Allah İnsan İlişkisinin Aşamaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2014, s.158.

⁸³⁷ Machiavelli, Niccolo, *Askerlik Sanatı*, s.90.

⁸³⁸ 18/Kehf, 29.

etmektedir. O halde insan iyi ile kötü arasında seçim yapabilecektir. Alacağı karşılık da seçimine göre olacaktır. *"Eğer İyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz"*⁸³⁹ ayeti tezimizi destekler mahiyettedir. Allah hiçbir kulunu inkâr etmeye mahkûm etmediği gibi iman etmeye de zorlamamıştır.⁸⁴⁰ Allah insanları yaratırken de onları kâfir veya mümin olarak yaratmış değildir.

Kelam âlimleri iman ve küfrün insanların kendi seçimlerinin bir sonucu olduğunu söylemektedir.⁸⁴¹ Seçme gücünün tek tarafla ilgili olmadığını hatırlatmaya gerek yoktur. Güzeli ve iyiyi seçme hürriyeti, karşıtı olan kötülüğü seçme hürriyetiyle yan yanadır. Bu arada seçme hürriyeti riski de beraberinde getirmektedir. Fakat diğer yönden bu hürriyetin insanın potansiyellerini geliştirmeyi mümkün kılacağı da unutulmamalıdır. Enbiya suresindeki; *"Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de sınava tabi tutarız"*⁸⁴² ayeti bu konuya ışık tutmaktadır. Eğer insan kötüyü reddetme imkânına sahip olmasaydı, kendisinin iyi olduğunu ispatlayamaz, bir diğer taraftan iyi ile kötü bir birinden ayırt edilmezdi.

Hareketlerin tamamı önceden belirlenmiş bir varlığın iyilik ve fayda üretemeyen bir makineden farkı yoktur.⁸⁴³ Nitekim İslam inanç esaslarını konu edinen eserlerin tümünde insan fiilleri nihai anlamda ve hakiki faili olarak Allah'a izafe edilse de, hidayet-dalâlet, iyilik-kötülük ve iman-küfür arasındaki tercih tümüyle hür iradeye dayandırılmıştır.⁸⁴⁴

İnsanoğlu yaratılışı itibariyle gözlem yapabilecek ve olaylardan sonuçlar çıkarabilecek duyu organlarıyla, akıl ve kalp sahibi olmak gibi özelliklerle teçhiz edilmiştir. İnsandan bunları uygun alanlarda kullanması da istenmiştir. Duyu organlarıyla insan görebilmekte, işitebilmekte ve bunlar aracılığıyla aldığı materyalleri akıl süzgecinden geçirmek suretiyle bilgiye dönüştürebilmektedir. İnsanın, olayları gözlemlenemeyebilmesi ve değerlendirebilmesi için ona göz, kulak ve

⁸³⁹ 17/İsra,7.

⁸⁴⁰ İnsan, normal hayatta seçimlerini başkalarına bırakmaktan hoşlanmamaktadır. Başarılarında ise kimseye pay çıkarmaya özel gayret etmektedir. Yemesine giyimine kimsenin müdahalesine müsaade etmemektedir. Ahirete ait konulara gelince, her şeyi kadere yüklemesi bir çelişki oluşturmaktadır.

⁸⁴¹ Bkz. Aliyyü'l-Kari, *Şerhi Ala Fıkhi'l-Ekber*, s.152.

⁸⁴² 21/ Enbiya, 35.

⁸⁴³ M. Sait Yazıcıoğlu, *Maturîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s.72.

⁸⁴⁴ Bu konudaki tartışmaların geniş açıklamaları için bkz. Maturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, s. 469-479

kalp verildiği ve bunların her birinden kendisinin sorumlu tutulacağı haber verilmiştir.⁸⁴⁵

İnsan yeryüzünde başıboş bırakılmamıştır.⁸⁴⁶ İnsan davranışlarının bir amaca yönelik olması gerektiği ve onun yaptıklarından sorumlu olduğu bildirilmiştir.⁸⁴⁷ İnsanın seçmeye dayalı iş ve eylemde bulunabilmesi gerçeği önemli bir açılmıdır. Aynı zamanda kendini gerçekleştirme durumunun eşiğidir. Bu durum insanı, diğer varlık türleri içinde en üst seviyeye taşır. Özgürlüğü nedeniyle insan, kendi tarihinin de yapıcısı ve yazıcısıdır. Yapar veya yıkar. Hata eder. Bazen bilmenin gururunu ve onurunu tadar. Bazen de cehaletinin ve aymazlığının acısını bütün hücrelerinde hisseder. Bazı zamanlar zirvelerde tur atar. Kimi zaman da diplerde dolaşır. Tek kelimeyle Kur'an insana, bireysel sorumluluğun temeli olan kendi eylemlerini gerçekleştirme fırsatı sunar. Kendisini yükseltecek olan sorumluluğu üstlenebilecek güçlü ve karakterli bir kişilik, bilinçli, sağlam ve güçlü bir benliğin ürünü olacaktır.

Bir an için insanın daha önceden sınırları belirlenmiş bir yoldan gittiğini ve âlemde olup biten her şeyin Allah tarafından tayin edildiğini düşünelim. O takdirde ilahi kudret tarafından tayin edilmiş olan bir şey başka bir şekilde ve başka bir düzende⁸⁴⁸ olamayacağından dolayı, insan için iradi-gayri iradi ayırımının yapılmasına da gerek duyulmayacaktır. Sonuçta insanın yaptıklarından sorumlu olması da bir anlam ifade etmeyecektir.⁸⁴⁹

Normal bir mantık silsilesi çerçevesinde düşünecek olursak bir eylemin faile ait olabilmesi için iki şart gerekmektedir. Öncelikle fiilin faile izafe edilebilmesi için bizzat onun tarafından icra edilmesi gerekir. İnsanın kendisinin yapmadığı bir fiilin sahibi olması mümkün değildir. Dolayısıyla o bu işten sorumlu da olmamalıdır. İkincisi de failin daha önce sahip olmadığı yeni bir durumu elde etmesidir. Bir şahsın eylemi o şahısta yeni bir durum meydana getirmiyorsa o şahıs nasıl fail olarak nitelendirilebilir? Dolayısıyla o herhangi bir sorumluluk sahibi de olamaz. Bir kulun hiçbir şey yapmadan "Allah'a teslim oldum" demesi kadar anlamsız bir şey olabilir

⁸⁴⁵ Bkz. 17 İsrâ, 36.

⁸⁴⁶ Bkz. 75/Kıyamet, 36.

⁸⁴⁷ Bkz. 16/Nahl, 93; 21/Enbiyâ, 23.

⁸⁴⁸ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.32.

⁸⁴⁹ Ahmet Akbulut, "*Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri*", A.Ü.İ.F.D, sayı. 33, s.131.

mi? İsyân veya teslimiyet de ancak bir seçme ve onu eyleme dönüştürme sonucu meydana gelecektir.

Kur'an'da insanın bireyselliğini teyit eden hususları bulmak zor değildir. Kur'an bir kişinin günah işleyip onu başkasına yükleyerek kurtulmasını kabul etmez.⁸⁵⁰ Ne kadar yakını olursa olsun birisinin suçundan dolayı da bir başkasını sorumlu tutmaz. İslâm insanı günahıyla kabullenir. Beşeri varlığının bir sonucu olarak insan olumlu ahlaki kurallara aykırı davranabilir. Fakat o hiçbir zaman ahlâkın sahası dışına çıkamaz. İyi ile kötünün ötesine geçemez. Kısacası bütün yaptıkları ahlak dairesi içindedir.

Kur'an, Hz. Nuh'un tercihini doğrudan yana kullanmayan ve bedhahlardan olan oğlunun kurtuluşunu arzu etmekle beraber onun bu emeline kavuşamadığını hikâye eder.⁸⁵¹ Ahiret hallerinin anlatıldığı ayetlerde kocanın kadınına, ana-babanın çocuklarına fayda veremeyeceği haber verilir: "O gün insan kardeşinden, ana-babasından, eşinden, çocuklarından kaçar."⁸⁵² Hiçbir kimsenin bir başkasını düşünecek ne zamanı, ne de imkânı vardır. "O gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır".⁸⁵³ Öyleyse insan dünyada seçimini yaparken iyi düşünmelidir.

Günah kavramı insan olmakla ilgili bir kavramdır. Günahsız bir insan düşünmek veya adalete sığmayan yol ve yöntemlerle onu günahtan kurtarmaya çalışmak, insanı kendi sınırlarının dışına çıkarmakla eş anlamlıdır. İnsanı bu şekilde yaratan Allah'tır. Kur'an günahı O'ndan başka affedecek birisinin olmadığını söyler.⁸⁵⁴ Allah'ın affedici olması, insanın sorumluluğunu kesinlikle ortadan kaldırmaz. Allah insana hatasını düzeltme ve günahını telafi etme fırsatları bağışlar. Tövbe eden kulun tövbesini de karşılıksız bırakmaz. Ancak, yapılan bir yanlış düzeltmeden veya bir kısım sorumlulukları yerine getirmeden bir af beklentisi içine girmek Kur'an'ın bakış açısıyla telif edilemez. Zira böyle bir anlayış sorumluluğu ve insan kimliğini geçersiz kılan başka bir yaklaşımdır.⁸⁵⁵

⁸⁵⁰ 6/En'am, 164.

⁸⁵¹ Bkz. 11/Hud, 41-47.

⁸⁵² 80/Abese, 34-36.

⁸⁵³ 80/Abese, 37.

⁸⁵⁴ 3/Al-i İmran, 135,

⁸⁵⁵ Mehmet Tözluyurt, *Allah İnsan İlişkisinin Aşamaları*, s.160.

İnsanı hür ve bağımsız yapmak adına onu her türlü kayıttan, kuraldan uzak tutarak davranışlarını sıradanlaştıran, böylece değerini düşüren ve onu eşya ile bir tutan her türlü anlayış insaniliğe zıttır. Bu itibarla insanı yaptıklarından sorumlu tutmak onu değerli kılacaktır. Dolayısıyla sorumluluğu insanî değer ve haysiyetin en üst düzeyde tezahürü olarak görmek daha doğrudur. İnsanın yükümlü olduğu sorumluluk alanı, asla kendi kapasitesi dışında ve onun gerçekliğini görmezden gelecek şekilde değildir.

Sorumlulukların yüklenmesi dini kaynaklarda “teklif” kavramıyla ifadesini bulur. Ferdi yükümlülüklerin insanın güç ve kapasitesine uygunluğu konusunu ele alan Kelamcılar olaya Allah’ın adalet sahibi oluşu penceresinden bakmışlardır. Bu nedenle onlar insanı yapamayacağı ve gücünün yetmeyeceği şeylerle geçmişte mükellef tutmadığı gibi gelecekte de sorumlu tutmayacağını dile getirmişlerdir.⁸⁵⁶

Kur’an’da Allah, insanlara zerre kadar zulmetmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁵⁷ Yine o kendisinin öğrettiği bir dua bağlamında hiç kimseyi gücünün yetmeyeceği, taşıyamayacağı bir sorumlulukla yükümlü tutmayacağını bildirmiştir. Ayrıca onlara güç yetiremeyecekleri şeylerden sorumlu tutulmamalarını kendisinden istemelerini tavsiye etmiştir.⁸⁵⁸

İnsan dünyaya tertemiz bir halde gelir ve yaşamaya masum olarak başlar. Diğer insanların günah ve hataları nedeniyle kirlenmemiştir. Omzunda başkalarının yükü yoktur. Soyu ve milleti ne olursa olsun, ana-babası, ataları, kardeşleri kim olursa olsun insan masum olarak doğar. Bu yüzdendir ki Kur’an, veraset yoluyla gelen günahı reddeder. Hiç kimsenin bir başkasının günahını yüklenemeyeceğini bildirir.⁸⁵⁹ Başkasının sorumluluğunu üstlenme diye bir şey kabul edilemez. Yine Kur’an, kıyamet gününde her bir bireyin hesap vermek üzere rabbinin huzuruna tek başına varacağını haber verir.⁸⁶⁰

Suçun şahsiliği ve yapılanlardan sorumlu olma anlamında iki ayetin işaret ettiği noktayı hatırlatmak gerekir. Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, bir başka

⁸⁵⁶ Bkz. Sâbûnî, *el-Bidaye fî Usûli’-d-Din*, s. 118-119.

⁸⁵⁷ 10/Yunus, 44. Benzer ayetler için bkz. 3/Al-i İmran, 182; 18/Kehf 49.

⁸⁵⁸ Bkz. 2/Bakara, 286.

⁸⁵⁹ Bkz. 53/Necm, 38.

⁸⁶⁰ Bkz. 19/Meryem, 95.

ifadeyle yaptığını rabbinin hoşnutluğunu kazanmak için yapmayanların amelleri hakkında şöyle denir: “*Ayetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler.*”⁸⁶¹ Diğer bir ayette de; “*Onlardan her biri için işledikleri günahın cezası vardır*”⁸⁶² denilmektedir. Zilzal suresinde de herkesin zerre miktarınca da olsa yaptığı hayrın ve şerrin karşılığını göreceği bildirilmektedir.⁸⁶³ Bu ayetler, insanın bilerek, isteyerek yaptıklarından sorumlu tutulacağıın en açık delilleridir.

2.8. Beşer ve İnsana Yaklaşımlar Üzerine Değerlendirme

Şu ana kadar beşer ve insan üzerine söylenenlerin, yapılan açıklamaların kısa bir özetini sunup bunların değerlendirmesini yapabiliriz.

Gerek beşer bahsinde, gerekse insan başlığı altında yapılan yorumlar çoğu zaman karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Konular birbirine karışmış girmiş gibi olsa da kıyaslama yapma imkânı sağladığı için böyle bir yöntemin faydadan hali olmayacağı düşünülmüştür. Yine böyle bir karşılaştırmayla konuya yaklaşan Ragıb İsfehani şunları söylemektedir: “Allah’ın insana kendi özelliklerine riayet etmek suretiyle, manasını koruyarak kendi cinsinin kıvamına erişmesi yönünde lütufta bulunmuştur. Aksi takdirde insan mefhumu sadece zihinlerde kalacak belki de unutulacaktır.”⁸⁶⁴

Beşer ile insan kavramlarının mana ve mefhumunun tam olarak yansıtıldığı karşılaştırmada el-İsfehani sözlerine şöyle devam etmektedir: “İnsan kelimesiyle ayakta duran, kalın/geniş tırnaklı, yumuşak derili, güler yüzlü bir yaratığı kastetmiyorum. (Çünkü bunlar onun beşeri özellikleridir.) Şu bilinmelidir ki; havadan sudan şeyleri konuşanlar,⁸⁶⁵ hayatın sadece görünen yönüyle ilgilenip ahiret yurdundan gafil olanlar,⁸⁶⁶ Allah’ın ayetlerini değiştirerek insanlara sunanlar,⁸⁶⁷ öğrendikleri şeyden faydalanmayanlar,⁸⁶⁸ ideal anlamda insanlıktan uzaklaşmış

⁸⁶¹ 7/A’raf 147.

⁸⁶² 24/Nur, 11.

⁸⁶³ Bkz. 99/Zilzal, 7,8.

⁸⁶⁴ Ragıb el-İsfehani, *İnsan*, s. 18.

⁸⁶⁵ 28/Kasas, 50.

⁸⁶⁶ 30/Rum, 7.

⁸⁶⁷ 2/Bakara, 79.

⁸⁶⁸ 2/Bakara, 102.

kimselerdir. Hakka düşman olanlar, hakkı ortadan kaldırabilmek için batıl yollara dalarak mücadele edenler,⁸⁶⁹ Allah'ı bırakarak kendilerine zararı da faydası da dokunmayan şeylere tapanlar,⁸⁷⁰ en önde gelen kulluk görevi olan namazı bile üşenerek kılanlar ve Allah'ı pek az hatırlayanlar⁸⁷¹ insan olmanın gereğini tam olarak yerine getirebilmiş değildirlere.”⁸⁷² İsfehani, istemeyerek infakta bulunmayı⁸⁷³ cahiliyet prensipleriyle hükmetmek istemeyi, olmadık sözler söylemeyi,⁸⁷⁴ yalan yere yemin etmeyi ve yeminlerde Allah'ı şahit tutmayı⁸⁷⁵ da kınamaktadır. Başkalarına öğüt vermekten zevk alırken kendilerine öğüt verilmesinden hoşlanmayanların veya öğüdü tutmayanların⁸⁷⁶ tutumlarını gerçek anlamda insanlığa yakıştıramamaktadır.⁸⁷⁷

İnsan, değerini bilir ve “Tezekki edenler kurtuluşa erdi”⁸⁷⁸ ayetindeki müjdeyi anlarsa, nefsinin tezkiye edecek ve kendisi için gösterilen hedefe ulaşabilecektir. Bu anlayış, “İnsan tamamen güzel ahlaktır. Ne süt dolu iki kadeh, ne de içilen suyu idrara çeviren bir cihaz”⁸⁷⁹ sözünü düstur ettikten sonra gelişecektir.

İnsan gerçeğinin tanınması ve mahiyetinin değerlendirilmesi konusunda, “zıtlıklarla karşılaşılacak tek konu olduğunu söyleyen İzzetbegoviç, her bir iddianın özünde bir hakikat taşıdığını ifade eder.” O, “insanın biyolojik gerçekliği ve hayvani/behimi özellikler taşıması konusu asırlar öncesinden din tarafından gündeme getirilmiş bir konudur”⁸⁸⁰ diyerek, pozitif bilimin ve materyalist düşüncenin insana bakışını şöyle eleştirir: “Ne yazık ki pozitif bilim insanın gelişmiş zeki bir hayvan olduğu noktasında takılıp kalmıştır. Din ise ona bir kişilik, bir öznellik kazandırmış ve ona bir kimlik vermiştir. Materyalistler insanın basitten mükemmel doğru gelişirken kat ettiği mesafeyi maddeye, ihtiyaca ve üretime bağlamıştır. Ne yazık ki onun ruhi yönünü görmezden gelmiştir. Konuyu açmak gerekirse insan eli, çalışma

⁸⁶⁹ 18/Kehf, 56.

⁸⁷⁰ 10/Yunus, 18.

⁸⁷¹ 4/Nisa, 142.

⁸⁷² Ragıb el-İsfehani, *İnsan*, s. 18.

⁸⁷³ 9/Tevbe, 54.

⁸⁷⁴ 29/Ankebut, 17.

⁸⁷⁵ 59/Haşr, 14.

⁸⁷⁶ 37/Saffat, 12, 13.

⁸⁷⁷ Ragıb el-İsfehani, *İnsan*, s. 18, 19.

⁸⁷⁸ Bkz. 87/A'la, 14.

⁸⁷⁹ Ragıb el-İsfehani, *İnsan*, s. 21.

⁸⁸⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s. 33.

organı olmanın yanında aynı zamanda çalışmanın ürünüdür de. İnsan çalışa çalışa onun kasları ve kemikleri bu günkü hali almıştır. Sonuçta en nadide sanat eserlerini ortaya koyabilecek noktaya ulaşmıştır. Bu durum müzikal eserlerde de, mimari eserlerde de görülmektedir. Fakat bu noktada bir resmin, bir müzik şaheserinin maddi bir ürün mü olduğu yoksa ruhun bir eseri mi olduğunun tartışılması gerekir. Çoğu sanatçıların çeşitli özürlerinin olduğunu hatırlamak insanı böyle düşünmeye itmektedir. Acaba ilkel insandan mükemmel insana ulaşarak bugünkü seviyeye gelindiye Beethoven'in en kıymetli eserlerini tamamen sağır olduğu bir zamanda üretmesini nasıl izah etmek gerekir?

İnsanın biyolojik bir varlık seviyesine indirgenmesi, bir resim tablosunun yarım kilo boyaya, bir tual ve bir de fırçaya indirgenmesi kadar abes olsa gerektir. Tac Mahal'in şu kadar ton taş ve toprağa döndürülmesi ve bir taş yığını olarak görülmesi de aynı mantığın ürünüdür. Bir sayfa dolusu kelimenin bir arada tutulması bir beyitlik şiire denk tutulabilir mi? Şiirin bir manası, onun asırlarca yaşayan bir ruhu yok mudur?"⁸⁸¹

Bu sorular çerçevesinde insanı madde ve mana yapısıyla tartışmaya açan İzzetbegoviç, "bir resim ne ise, bir mabed, bir şiir ne ifade ediyorsa, bir sanat eseri insana ne anlatıyorsa, insan da odur"⁸⁸² demektedir. Böylece o topraktan, sudan ve bunların türevlerinden yaratılmış beşerin diğer canlılarla, grubuna dâhil edilmek istenen hayvanlarla nasıl farklılık arz ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu sözler insanın, Hakk'ın en büyük sanatı olduğunu da açıkça ilan etmektedir.

2.9. İnsan ve Diğer Varlıklar

İnsan, çevresinden bağımsız tek başına yaşayan bir varlık değildir. O canlı veya cansız çok çeşitli varlıklarla kuşatılmıştır. İnsanın yaşaması belli ölçüde çevresindeki varlıklara bağlıdır. İnsan onlarla belirli bir uyum ve alış-veriş içindedir. Ancak çevresindeki varlıkları algılayabilen, onların konumlarını değerlendirebilen ve çevresine nüfuz eden tek varlık insanoğludur.

⁸⁸¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, s. 33.

⁸⁸² Aliya İzzetbegoviç, *a.g.e.*, s. 34.

İnsanı çevreleyen varlık kategorilerinden birisi cansız varlıklardır. Cansız varlıklar kendilerinde hayat emaresi olmayan dolayısıyla hareketleri, üremeleri, solunumları, beslenmeleri, gelişip büyümeleri olmayan varlık türleridir. Uzaydaki gök cisimleri, içinde yaşadığımız yeryüzü, su, toprak, hava gibi varlıklar, Kur'an'ın ifadesiyle insanın emrine verilmiş, onun hizmetine sunulmuştur.⁸⁸³

Kur'an evrenin yaratılışına temas eder. Evrenin bir takım merhalelerden geçtiğini, göklerin ve yerin altı günde yaratıldığını haber verir.⁸⁸⁴ Kur'an'da: “Sonra duman halinde olan göğe yöneldi ona ve yer küreye: “İsteyerek veya istemeyerek gelin!” dedi. İkisi de: “İsteyerek geldik” dediler”⁸⁸⁵ ayetinin yanında: “İnkâr edenler göklerle yer bitişik halde iken bizim onları bir birinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?”⁸⁸⁶ ifadesi yer alır.

Evrenin oluşumu hakkında bilim insanları tarafından genel kabul gören anlayış şu şekilde özetlenebilir: “Evrende önce gazlardan oluşan çok büyük bulutlar vardı. Sabit olmayan bulutlar dönerken çekim kuvvetinin etkisiyle parçalara ayrıldılar. Her bir parça yoğunlaşarak sıkıştı. Sürekli dönen ve döndükçe sıkışan cisimler küresel şekle dönüştü. Yoğunlaşma arttıkça kütlelerin içindeki sıcaklık da arttı. Merkezde bulunan hidrojen helyuma dönüşerek etrafa ısı yaydı. Bölünüp parçalanan gaz kütlelerinden galaksiler, yıldızlar oluştu.”⁸⁸⁷ Tabii ki bu oluşumlardan biri güneş sistemi ve onun da içinde yer alan yer küreydi.

Kur'an'da; gök, yükseklik, yüksekte olan şey anlamına gelen “semâ” yüz yirmi yerde geçerken, onun çoğul formu olan “semavat” yüz doksan yerde zikredilir.⁸⁸⁸ Bunların yaratılışı da Kur'an'da anılışı da hikmete dayalıdır: “Allah, gökleri ve yeri, yerli yerince (hak ile) yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür.”⁸⁸⁹ Bu ayet hikmet unsurunun varlığın esası olduğunu gösterir. Ayetin tefsiri bağlamında göğün, canlı varlıklar için önem arz ettiği vurgulanır.

⁸⁸³ Bkz. 2/bakara, 29,64; 7/A'raf, 54; 13/Ra'd, 2.

⁸⁸⁴ Bkz. 7/A'raf, 54.

⁸⁸⁵ 41/Fussilet, 11.

⁸⁸⁶ 21/Enbiya, 30.

⁸⁸⁷ Celal Kırca, *Kur'an ve Fen Bilimleri*, s. 131,132.

⁸⁸⁸ Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s. 459-465.

⁸⁸⁹ 45/Câsiye, 22.

Gökyüzündeki varlıkların ısı ve ışık verdiği, zaman ve mekânın tayininde etkilerinin bulunduğu, dünya ile münasebet içinde olduğu ve yeryüzündeki şartların hayatın elverişli hale gelmesinde etkili olduğu ifade edilir.⁸⁹⁰ İnsan için hayati önen taşıyan güneş, diğer yıldızlar ve ay değişik vesilelerle Kur'an'da yer alır. Allah'ın ayetleri olarak nitelendirilen bu varlıklar⁸⁹¹ yaratılış kanunlarına uygun hareket ederek görevlerini yerine getirmektedirler.⁸⁹²

İnsanlığı üzerinde barındıran ve Kur'an'da "ard" sözcüğü ile ifade edilen yeryüzü, yaklaşık olarak dört yüz altmıştan fazla ayette yer alır.⁸⁹³ " *O Rab ki, yeri sizin için bir döşek göğü de tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı*"⁸⁹⁴ ayetiyle, bu varlıkların insan için ne ifade ettiği anlatılmaktadır. Aynı bağlamda geçen bir ayet de şöyledir: " *Biz yeryüzünü bir döşek, dağları bir kazık yapmamдық mı?*"⁸⁹⁵

Dünyadan bahsedilen yerlerde, hayatın kendisiyle başladığı "su" dan da bahsetmek gerekir. Zira Kur'an, göklerin yaratılıp yerin döşenmesinden⁸⁹⁶ sonra sudan söz açar. " *...Size tohumlar, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmek için üst üste sıkışıp yığılan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik.*"⁸⁹⁷

Yeryüzündeki canlı varlıklar gıdalarını yağmur suyuyla beslenen toprağın bitirdikleri ürünlerden elde ederler. Bu arada bitkiler topraktan, hayvanlar bitkilerden ve diğer hayvan türlerinden gıdalanırlar. İnsanlar ise hem bitkilerin hem hayvanların temiz, hoş ve güzel olanlarından beslenirler. Dolayısıyla insanla diğer varlıklar arasında sıkı bir ilişki ve son derece ölçülü bir denge söz konusudur.⁸⁹⁸

⁸⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, I, 233.

⁸⁹¹ 17/İsra, 12.

⁸⁹² 17/İsra, 44

⁸⁹³ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l- Müfehres*, s. 34-42.

⁸⁹⁴ 2/Bakara, 22

⁸⁹⁵ 78/Nebe, 6,7.

⁸⁹⁶ 78/Nebe, 6-13.

⁸⁹⁷ 78/Nebe, 14-,16..

⁸⁹⁸ Mehmet Ekinci, *Kur'an'a Göre Doğal Çevre İçinde İnsan*, "Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi," Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2009, s. 39-41.

Canlılar: Canlı varlıklar denince, hayat sahibi olarak doğan, büyüyüp gelişen belirli bir süre yaşadıkten sonra ölen insanlar, hayvanlar ve bitkiler anlaşılır.⁸⁹⁹

Kur'an, her canlının sudan yaratıldığını ifade eder.⁹⁰⁰ Bu ayetin yorumunda, evrensel bir ilkeden bahsettiğine dikkat çekilirken, canlıların ortaya çıktığı ortamın su olduğuna vurgu yapılır. Zira su, hayat için uygun ve gerekli özellikleri taşımaktadır. Aynı zamanda canlıların temeli mahiyetindeki hücreyi oluşturan protoplazmanın büyük oranda sudan teşekkül ettiğine işaret edilir.⁹⁰¹

Bitkiler: Bitkiler doğal hayatın en önemli unsurlarındandır. Allah'ın kudretine delil olması ve nimetlerin hatırlatılması bağlamında bitkilerden bahsedilir. Kur'an', yeryüzünün bitkilerle donatılmasını şöyle dile getirir: "Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren, (topraktan) yeşil otu çıkarıp sonra da onu kapkara bir sel artığına çeviren yüce Rabbinin adını tesbih et!"⁹⁰² Konu ile ilgili olarak Elmalılı (ö. 1942): "Allah önce otlakları çıkardı. Ormanlardaki ağacı yetiştirdi. Daha sonra onları kapkara bir gübre ve kömür haline getirdi" der.⁹⁰³ Bu açıklamalar yanında Elmalılı, Muhammed b. Ahmed el-İskenderâni'ye ait olan "*Keşfu'l-Esrar*" adlı eserden şu bilgileri nakleder: "...Dağların henüz teşekkül etmediği dönemlerde yeryüzü düz bir haldeydi. Bu dönemde hava sıcak, rutubet boldu. Yeryüzünün suyu çok olduğundan bugünkü bitkilerin iptidai şekilleri olan yosuna benzer dev bitkiler meydana geldi. Haliyle bu bitkilerin sayıları ve çeşitleri çok, hacimleri de o nispette büyüktü. Yeryüzünde meydana gelen değişiklikler ve yer hareketleri sonucunda dağlar meydana geldi. O esnada yeryüzünü kaplamış olan bu dev bitkiler yerin altında kaldı. Yerin altındaki sıcaklığın etkisi altında kalan bitkiler, kimyasal değişikliklere uğradılar. Sonuç itibariyle bitkiler uzun dönemler sonucunda kömüre dönüştü."⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 151.

⁹⁰⁰ Bkz. 21/Enbiya, 30.

⁹⁰¹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, II, 651.

⁹⁰² 87/A'la, 1-5.

⁹⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3433.

⁹⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3433.

Var olabilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri için bitkiler toprak, su, ışık, hava, sıcaklık gibi temel hayat unsurlarına muhtaçtırlar. Bu unsurlar bitkilerin doğal çevre içindeki dağılımına ve çeşitliliğine belli ölçüde etki ederler.

Bitkilerin insan hayatındaki yeri tartışılmaz. Onlar, insanlar için bir besin ve ısınma aracıdır. Oksijen kaynağı olmalarıyla, çevreye güzel koku yaymalarıyla ve hepsinden öte çevreyi güzelleştiren görüntüleriyle bitkiler insan hayatının bir parçası halindedirler. Kur'an'da bu gerçekler; "O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan da sarkan salkımlar, üzüm bağları, bir kısmı birbirine benzeyen bir kısmı da bezemeyen zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik. Meyve verirken de olgunlaştığı zaman da her birinin meyvesine bakın! Şüphesiz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır"⁹⁰⁵ şeklinde yer alır.

Hayvanlar: Bitkilerin bir üst katmanını oluşturan ve hayatın vazgeçilmezleri arasında olan canlı türü hayvanlardır. Hayvanlar için kullanılan başlıca kavramlar "dabbe" (çoğulu devabb), "en'âm" ve "behime" (çoğulu behaim) olarak Kur'an'da yer alır. Bunlardan "dâbbe", yeryüzünde hareket eden, bütün canlıları ifade eden kapsamı daha geniş bir kavramdır. Çoğulu ile birlikte Kur'an'da on sekiz kez geçer.⁹⁰⁶ Otuz iki yerde kullanılan "en'âm" kelimesi⁹⁰⁷ koyun, keçi, deve ve tüm sığır cinsi ehil hayvanların genel adıdır.

Bakara suresinde Allah'ın varlığına ve tekliline delil olarak göklerin ve yerin yaratılışı, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesi, gemilerin suda yüzdürülmesi, gökten inen su ile ölü toprağın dirilmesi söz konusu edilir.⁹⁰⁸ Sayılan delillerden birisi de, yeryüzünde her çeşit canlının yayılması konusudur.⁹⁰⁹ Ayette geçen "dabbe" için yapılan yorumlarda; hayvanların esrarengiz varlıklar olduğu dile getirilmiştir. Yerde ve gökte deprenen her türlü canlının Allah tarafından yaratıldığı ve bu canlıların yeryüzünün her tarafına yaydığı ifade edilmiştir.⁹¹⁰

⁹⁰⁵ 6/En'âm, 99.

⁹⁰⁶ Muhammed Fuad Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l- Müfehres*, "dbb" md. s.252.

⁹⁰⁷ Muhammed Fuad Abdulbâki, *el-Mu'cemu'l- Müfehres*, "en'am" md. s.298.

⁹⁰⁸ Bkz. 2/Bakara, 164.

⁹⁰⁹ 2/Bakara, 164. "وبت منهما منكل دابة"

⁹¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 42-43; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VIII, 197.

Kur'an "en'am" olarak zikredilen hayvanları insanlara olan faydası bağlamında gündeme getirir. Müminun suresinde şöyle buyrulur: "Hayvanlarda (en'am) sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır. Etlerinden de yersiniz."⁹¹¹ Aynı bağlamda Nahl suresinde de bir ayet vardır: "... Zira onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından (gelen) içenlerin boğazından kolayca geçen halis bir süt içiriyoruz."⁹¹² Ayetleri değerlendiren müfessirler hayvanlardaki ibretlerin; süt vermeleri, sütün işkembenin içindekilerle kan arasından gelmesi, içenlerin boğazından kolayca geçmesi, hayvanların etlerinden yenilmesi, binit olarak kullanması ve yünlerinden/tüylerinden faydalanılması gibi konuları saymışlardır.

Hayvanların otlarla beslenmeleri, aldıkları gıdalardan kan, süt ve gübre oluşması, aynı kökten gelmelerine karşılık sütlerin diğerlerinden farklı olduğu ayrıca dikkat çekilen konular arasındadır.⁹¹³ Hayvanların yediği otların toprak ve sudan oluştuğu, otun kana veya süte dönüştüğü, bundan da yağ ve peynir oluştuğu,⁹¹⁴ bunların da en nadide gıdalar olarak sürekli insanların önünde bire ibret vesikası olduğu düşünen insanlar için nazara verilmektedir.⁹¹⁵

Hayvanların birer ümmet oldukları, Kur'an'ın gündeme getirdiği diğer konulardandır: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi (topluluk halinde) ümmetlerdir."⁹¹⁶ Yukarıdaki ayette, yeryüzündeki bütün canlıların insanlar gibi birer tür oldukları haber verilmektedir. Buna göre tek hücrelilerden omurgalılara, sürüngenlerden ayakları üzerinde yürüyenlere veya havada uçarlara varıncaya kadar bütün canlılar müstakil birer tür oluşturmaktadırlar. Ancak, bu türlerin en şereflişinin insan olduğuna bir işaret vardır. Her türün kendine has hayat kuralları vardır. Bunlar Allah'ın kudretinin sonsuzluğu bağlamında gündeme getirilmişlerdir.⁹¹⁷

⁹¹¹ 23/Mü'minûn, 21.

⁹¹² 16/Nahl, 66.

⁹¹³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, III, 309.

⁹¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 65-67.

⁹¹⁵ Mehmet Ekinci, *Kur'an'a Göre Doğal Çevre İçinde İnsan*, s.45, 46.

⁹¹⁶ 6/En'am, 38.

⁹¹⁷ Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, s. 131. (38. Ayetin açıklaması)

2.9.1. Melekler

Aşağı yukarı tüm milletlerin inançlarında melek algısı vardır. Çoğu kültürlerde var olan iyilik- kötülük olgusu sürekli mücadele halindedir. Bu mücadele içerisinde iyilik yanlısı güçler (melekler) bulunur. Her zaman iyiler kazanır.

Gayba ait bilgiler sadece vahye dayandığı zaman sağlıklı bir inanç oluşabilir. Melek inancı da böyledir. Vahyin sunduğu bilgiler zamanla halkların algı, hayal ve tasavvurlarıyla iç içe girmiş, doğru ile yanlış birbirine karışmıştır. Sonuçta melek, cin, şeytan, iyi güçler, kötü güçler gibi kavramlar birbirinden ayrılmaz olmuştur.⁹¹⁸

Küçük yaşta edinilen ve sonra yanlış olduğu anlaşılan bu tür düşüncelerin sağlıklı hale getirilmesi zordur. Üstelik bu süreç sahih inancın zedelemesine sebep olmaktadır. Allah'ın bilgisi ve kudreti unutulmaktadır. Bu defa oluşan boşluklar hayali güçlerle doldurulmakta veya tamamen gayb konusu kapatılmaktadır.

Vahye inanmayan, peygamberi tanımayan, meleği, cini yok sayan birisinin zorda kaldığı zaman falcılara müracaat ettiği, sihirbazlara inandığı, muskacılardan yardım umduğu da olmaktadır. Bazı kesimler de insanların bilgisizliklerinden veya onların zaaflarından yararlanma yoluna gitmektedir.⁹¹⁹

İslam'ın önemli inanç esaslarından olan “melekler” kavramının doğru anlaşılması gerekir. Önceden de ifade edildiği gibi melek kavramı Kur'an'da, beşer kavramının karşıtı olarak yer alır.⁹²⁰ Dolayısıyla melekler hakkında doğru bilgi edinmek, beşer ve insan kavramlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda gaybi konuların Kur'an'ın ve sahih sünnetin gündeme getirdiği şekilde ve onların bildirdiği ölçüde ortaya konup ötesine gidilmemesi gerektiğini söyleyen Ateş'e göre, Kur'an'ın bu konudaki verileri net ve anlaşılır olup yeterli miktardadır.⁹²¹

İnançlar açısından kıyaslama yapabilmek için önce kısaca diğer dinlerin melek inancına bir göz atalım.

⁹¹⁸ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 128.

⁹¹⁹ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, I, 128- 130.

⁹²⁰ Bkz. 12/Yusuf, 31.

⁹²¹ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 128- 130.

Yahudi kaynaklarında melek inancı vardır. Fakat bu inancın bu günkü anlamıyla sonradan edinildiği ve diğer dinlerin etkileriyle geliştiği izlenimi vardır. Çünkü kutsal metinlerin satır aralarından anlaşıldığına göre Yahve, iyinin de kötünün de failidir. O insanlarla aracısız konuşur. Eceli geleni öldüren odur. Melek inancının sağlam bir dayanağı olmadığı buradan anlaşılabilir. Sonraki dönemlerde İran ve Helen düşüncelerinin etkisiyle, artık gökte meleklerin de var olduğu inancı yaygınlaşmıştır.⁹²²

Melek ifadesi Kitab-ı Mukaddes'te şu şekilde geçmektedir: "... Ve (Yakub) bir rüya gördü. Yeryüzüne bir merdiven dikilmiş ve başı göklere ulaşmıştı! İşte o merdivenden tanrının melekleri inip çıkmakta idiler."⁹²³ Bunun yanında Tanrının tahtını kuşatan, onun emirlerini yerine getiren,⁹²⁴ insanları muhafaza eden meleklerden bahsedilir. Onlar milletleri korurlar. Tabiat olaylarını düzenlerler.

Yahudilikteki inanişe göre bir kısım meleklerin görevleri şu şekilde belirlenmiştir:

Mihael: Koruyucu melektir. Gökleri de yönetir.

Uriel: Bu melek yıldızların efendisi olup atmosfer olaylarından sorumludur.

Rafael: Şifa dağıtan bir melektir. Hastaları mucizevî bir şekilde iyi eder.

Gabriel: Tanrı'nın vahiylerini iletmekle görevlidir. Ateşi yöneten de odur.⁹²⁵

Bu açıklamaların sonradan oluşturulduğuna delil olabilecek bir konuyu Taftazani gündeme getirir. Nitekim onlara göre melekler küfür işleyebilir. Bu yüzden Allah, o meleği çok kötü bir şekle döndürür. Günahın cezası olarak da ona azap eder.⁹²⁶

Yahudiler önceden şeytanları da cinleri de meleklerden saymışlardır. Onlara göre iyi melekler yanında kötü melekler de vardır. Şeytan da bunların başıdır.

⁹²² Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, s.358.

⁹²³ Tekvin 28/12

⁹²⁴ Benzer ifadelerin Kur'an'da da olduğu görülmektedir. Bkz. 39/Zümer 75.

⁹²⁵ Örs, *Musa ve Yahudilik*, s. 359.

⁹²⁶ Belki de Bakara suresi 102 de Hz. Süleyman kıssası bu inanca bir cevap olsun diye gelmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Taftazani, *Kelâm İlmi ve İslam İtikadı (Şerhu'l-Akaid)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.305.

İyiliğin de kötülüğün de yaratıcıdan geldiği inancı kaybolur. Onun yerine kötülüğün kaynağının şeytan olduğu inancı yerleşir.⁹²⁷

Hıristiyanlık inancında da melek inancı vardır. Onların inancına göre İblis önceden meleklerin başı idi. İblis'in emrindeki melekler Allah'a isyan ettiler ve hep birlikte kovuldular.⁹²⁸

Yargı gününden söz eden Matta pasajlarında bazı bilgiler verilmektedir: “İnsanoğlu kendi ihtişamı içinde bütün melekleriyle birlikte gelince görkemli tahtına oturacak⁹²⁹ ulusların hepsi onun önünde toplanacaktır. O da koyunları keçilerden ayıran bir çoban gibi insanları birbirinden ayıracak, koyunları sağına, keçileri de soluna alacaktır.”⁹³⁰ Sağdakilerle olan konuşmasından sonra soldakilere şöyle seslenecektir: “Ey lanetliler, çekilin önümden! İblis ile onun melekleri için hazırlanmış olan sönmez ateşe gidin!”⁹³¹

İncil'in bazı pasajlarından meleklerin, Allah ile peygamberleri arasında elçilik yaptığı anlaşılmaktadır. Bazen de onların insanlara sevinçli haber getirdikleri, onları korudukları bilgisi yer alır.⁹³² Bu ifadeler Kur'an'daki bilgilerle uygunluk arz etmektedir. Bu durum, ilahi dinlerin kaynağının birliğinin ve Kur'an'ın “Müheymin”⁹³³ sıfatının gereği olsa gerektir.

İnsanların iyiliklerini ve kötülüklerini yazan, onların yaptıklarına tanıklık eden meleklerin varlığı yine Kur'an'daki “mukarrebun” ve “kiramen kâtibin” meleklerine uyum gösterdiği ve söylenebilir.

⁹²⁷ Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s.95. Karş. Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana, 2000, s. Adana, s. 21.

⁹²⁸ M. Süreyya Şahin, “Cin”, *DİA*, VIII, 7. Burada da meleklerin isyanı söz konusu edilmektedir. Bu Kur'an'daki melek anlayışıyla bağdaşmaz.

⁹²⁹ Matta 25/ 32,33. Burada geçen İnsanoğlu, İsa'nın kendisi için kullandığı unvan mıdır yoksa başkalarının bir nitelemesi midir? Sorusu akla gelmektedir. Ayrıca bkz. *İncil*, Yeni Zaman Yayınları, İstanbul 2005, s.514.

⁹³⁰ Örnek için bkz. Luka 1/ 11,20; 22/43; Matta 4/ 6,11.

⁹³¹ Bkz. Luka 1/ 26,38.

⁹³² Matta 13/41.

⁹³³ 5/Maide, 48.

Hıristiyanlıkta, koruyucu melekler de vardır. Tanrı bu melekleri her insanın yanına vermiştir. Onlar insanı sever ve tehlikelerden korur. Kötülüklerden de uzaklaştırmaya çalışır.⁹³⁴

Cahiliye dönemi Araplarının sahip oldukları melek inancının önemli yanlarını Kur'an bize haber vermektedir. Çeşitli ayetlerden anlayabildiğimiz kadarıyla müşrikler meleklerin dışı olduklarını sanıyorlardı. Zaman zaman da onlara tapıyorlardı.⁹³⁵ Dahası onları Allah'ın kızları olarak görüyorlardı.⁹³⁶ Kur'an onların bu yargılarından dolayı hesaba çekileceklerini bildirmektedir.⁹³⁷ Kur'an, değişik vesilelerle bunlara karşı gelmekte, gelenek haline gelmiş yanlış inançları düzeltmektedir.⁹³⁸

Elmalı Cahiliye Araplarının melekelerin evrenin işlerini düzenlediklerine inandıklarını kaydeder. Yine onlar meleklerin heykellerini yapıp tapıyorlar ve bu vesile ile meleki kuvvetlerle yakınlık kuruyorlardı. Böylece onların şefaatlerine kavuşmayı umuyorlardı.⁹³⁹

Zemahşeri'ye göre çoğu müfessirler, melek kelimesinin "risalet" anlamına geldiğini söylemektedirler. O, Halil b. Ahmed'in, bu kelimenin ismi-i zaman, ismi-i mekân olduğunu söylediğini nakleder.⁹⁴⁰

Ayrıca Zemahşeri, bütün meleklerin risalet görevi ile görevlendirilmediklerini söyler. Hac suresindeki "Allah meleklerden de elçiler seçer"⁹⁴¹ ayetini de örnek olarak gösterir. Eğer hepsi risalet görevi almış olsalardı hepsinin seçilmiş olması gerekirdi. O halde melek, cins ismi olmaktadır ve risalet ile alakası yoktur⁹⁴² der.

Bu haliyle "melaïke" "mel'ek" in çoğuludur. Kelimenin sonundaki ta-i merbuta (ة) müenneslik alameti değil, te'kid için gelmiştir.

⁹³⁴ Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, s. 23.

⁹³⁵ 43/Zuhruf, 19, 20; 37/Saffât, 150.

⁹³⁶ 37/Saffât 149; 3/Al-i İmran 80; 52/Tur 39; 21/Enbiya 26; 6/En'am 8; 17/İsra 92; 25/Furkan 7.

⁹³⁷ Bkz. 43/Zuhruf, 19.

⁹³⁸ Bkz. 79/Naziat, 51; 4/Nisa, 122.

⁹³⁹ Yazır, *Hak Dini, Kur'an Dili*, VII, 4601-4602.

⁹⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 104.

⁹⁴¹ 22/Hac, 75.

⁹⁴² Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 104. Not: Kur'an'ın bazı kelimelerinin İbranice, Aramice veya Samirice gibi dillerle yakınlığı olması normal karşılanmalıdır. Fakat bazı müsteşrikler bunları araç edinmektedir. Bu yolla, Kur'an'ın önceki dinlerin bir karması olduğunu iddia edip, orijinalliğine gölge düşürmeye çalışmaktadırlar.

Melekler Allah ile kul arasında elçi olmalarından dolayı böyle isimlendirilmişlerdir. Melek kelimesinin “elûke” kökünden türediğini iddia edenler de vardır.

İbn Atiyye’ye (ö.541/1147) göre bu kelime “melk” kökünden türemiştir. Başındaki “mim ” asil harftir. “Kuvvet” manasına gelir. Çoğulu da “melaik” ve “melaike”dir.⁹⁴³ Anlam olarak onların çok hızlı hareket edebilen güçlü varlıklar olduklarını ifade eder.

Ruhani varlıkların yönetim ile ilgilenmelerinin insanları idare edenler için de “melik” denilmesinin bu görüşü desteklediğini söyleyen Ateş, melek kelimesinde “güçlü yönetim” manası olduğunu da ilave eder.⁹⁴⁴

Elmalılı bu konuda ilginç bir ayrıntıya girer ve şöyle der: Melek kelimesi mülk ve melekût anlamıyla kuvvet ifade eder. İki kelime de bir manada birleşmiş olsa bile melek kuvvet ifade ederken, melaike “risalet-elçilik” anlamını ifade eder. Dolayısıyla melek melaikeden daha kapsamlıdır. Buna göre bütün melaike “melek”e dâhildir. Ancak risalet görevi olmayan melekler de olduğundan hepsi melaike sınıfına girmez.⁹⁴⁵

Yanlış bilgi ve batıl inançları insanlara bildirirken yerine doğrusunu da ikame eden Kur’an’ın sunduğu bilgilere göre melekler lâtif cisimli, nurani yapılı, muhtelif şekillere girebilen varlıklardır.⁹⁴⁶ Onlar sürekli Allah’a ibadet etmekle meşguldürler.⁹⁴⁷ Melekler asla Allah’ın emrinden dışarı çıkmazlar.⁹⁴⁸ Onların ikişer, üçer, dörder kanatları vardır.⁹⁴⁹

Onların ayrı bir âlemi ve kendilerine özel şartları vardır. Cinsiyetleri yoktur. Yiyip içmeyen, nefsanî arzuları da olmayan varlıklardır.⁹⁵⁰ Melekler şerefli yaratıklardır.⁹⁵¹ Onlar, Allah’a tam bir teslimiyet içerisindedirler.⁹⁵² Güçlüdürler.⁹⁵³ Oldukça süratlidirler.⁹⁵⁴

⁹⁴³İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz*, I, 116.

⁹⁴⁴ Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, I, 128- 130.

⁹⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini, Kur’an Dili*

⁹⁴⁶ 19/Meryem, 17-19; 11/Hud, 69-73.

⁹⁴⁷ 21/Enbiya, 20.

⁹⁴⁸ 66/Tahrim, 6; 16/Nahl, 50.

⁹⁴⁹ 35/Fatır, 1.

⁹⁵⁰ Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s.358.

⁹⁵¹ Enbiya 21/26

⁹⁵² 16/Nahl, 49.

Meleklerin varlığını kabul etmek Kur'an'ın öngördüğü iman esaslarındandır.⁹⁵⁵ Meleklerin nurdan yaratıldığı hadislerden öğrenilmektedir.⁹⁵⁶ Meleklerin özellikleri konusunda naklin bildirdiklerinin dışında bir konuya itibar etmemek en uygundur.

Allah'ın her bir varlığı yaratmasının elbette ki açık veya bize gizli pek çok hikmeti vardır. Meleklerin yaratılış hikmeti noktasında da şunlar söylenebilir:

Allah, özellikle evrenin nizamını melekler aracılığıyla sağlar.⁹⁵⁷

Melek, Allah'tan insana (peygamberlere) vahiy getirmede aracılık eder.⁹⁵⁸

Cebra'il'in özelliklerinin geçtiği ayetin⁹⁵⁹ yorumunda; "ذو مرة" ifadesi için İbn Abbas'ın, "güzel görünüşlü" diye tefsir ettiği, Mücahid'in "kuvvetli" diye açıkladığı rivayet edilir. Aynı kaynaklara göre Kâtede güzel görünümüne ve uzun yaradılışlı diye açıklamıştır.⁹⁶⁰ Kuvvet sahibi diye de anlayanların hesaba katılmasıyla bu kelimenin; "güzel görünüşlü güç ve kuvvet sahibi" olarak anlaşılması daha uygundur.

İnsanların genelde güzel, kusursuz, iyi ahlaklı insanları meleklerle benzettiği çoğu kültürlerin aşına olduğu bir konudur. Erkeklerle büyük meleklerin isminin verilmesi, kadınlara "melek" isminin konulması yaygın bir hadisedir. Yusuf'un kıssasının anlatıldığı surede⁹⁶¹ kadınların söylediği de genel insanlık anlayışının yansıması olsa gerektir. Onlar Yusuf'un çehresinde gördükleri olağan dışı manzara karşısında şaşırılmışlar ve "ما هذا بشرا إن هذا الا ملك كريم" – "bu beşer değil... Bu ancak soylu/üstün bir melektir" demişlerdir.⁹⁶²

Meleklerle iman Allah'a imandan sonra gelir. Kur'an'da varlıkları zikredilirken hadislerde nurdan yaratıldıkları bilgisi mevcuttur. Yaratılışları ve

⁹⁵³ 66/Tahrim, 6.

⁹⁵⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXIX, 44; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, VII, 11.

⁹⁵⁵ 2/Bakara, 177, 285; 4/Nisa, 136.

⁹⁵⁶ Müslim, *Zühd*, 60; Müsned, VI, 153, 168.

⁹⁵⁷ Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, VII, s.419; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 4572-4574.

⁹⁵⁸ Bkz. 42/Şura, 51. 9

⁹⁵⁹ 53/Necm, 5,6.

⁹⁶⁰ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXIX, 44.

⁹⁶¹ Bkz. 12/Yusuf, 31.

⁹⁶² Bu ayete göre beşer'in; insanın dış görünüşünü, cildin güzelliğini, pürüzsüzlüğünü, parlaklığını, kıl ve tüyden arınmışlığını ifade ettiği daha iyi anlaşılmaktadır. Araplarda (Afrika'da yaşayan Kıptiler ve zenciler de buna dâhil edilebilir) ; "لبياض نصف الجمال" – "beyazlık (beyaz tenli olmak) güzelliğin yarısıdır" sözü vardır.

görevleri itibariyle tamamen farklı bir durumdadırlar. Onlar kullukta daim olup müminleri destekler, onlar için dua ve istiğfar ederler. İlim ve zikir meclislerine katılırlar. Temizliği severler ve temiz ortamlarda bulunurlar. Melekler de Allah'ın yarattığı nurani varlıklardır.

Soyut ruhlardan ibaret olan melekler -ilahi takdir ölçüsünde- ölümsüzdürler. Yüce yaratıcı evreni bu melekler aracılığı ile idare etmektedir. Gözle görülmeseler bile melekler vardır. Çünkü bu konular vahiyle bildirilmektedir.

Meleklerin varlığını kabul konusuna değinen Ateş; “mikrobu, güneşin ultraviyole ışınlarını, atomu ve atom elektronlarının hareketini bu gözümüzle görmüyoruz ama eserlerinden dolayı ilmen bunların varlığını kabul ediyoruz”⁹⁶³ der.

Meleklerin de bu gözle görülmemesi normaldir. Çünkü bu göz sınırlı ölçüde görme yeteneğine sahiptir. Sadece maddi şeyleri görebilir. Dolayısıyla ruhani varlıkların yetenekleri sınırlı olan bu duyu organlarıyla görülmemesi neticesinde onların inkâr edilmesi makul değildir. Bütün peygamberler ümmetlerini meleklerin varlığından haberdar etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in eserinde meleklerle ilgili bir rivayet vardır. Hz. Ömer Yahudilerle dini konularda konuştuğu bir sırada onlara melekleri ve Cibril'i sorar. Onlar kendi sırlarını (vahiy yoluyla) Muhammed'e haber veriyor diye Cibril'e düşman olduklarını ifade ederler. Cibril'in şiddet ve azap meleği olduğunu, Mikail'in ise rahmet, hayır ve kurtuluş meleği olduğunu ve kendilerinin dostu olduğunu ifade ederler. Bir başka kanalda Hz. Ömer, bu iki meleğin Hz. Allah katındaki değerini sorar. Onlar da Cebrail'in Allah'ın sağında, Mikail'in de solunda olduğunu bildirirler. Aralarında da düşmanlık olduğunu dile getirirler. Buna karşılık Hz. Ömer bunların birbirine düşman olmayacağını söyler. Bunun üzerine Bakara süresi 97. ve 98. ayetlerin indiği rivayet edilir.⁹⁶⁴

İbn Kesir, bu ayetlerin nüzul sebebi olarak, Yahudilerin Hz. Peygamber'e gelip beş konuda soru soracaklarını bildirdikleri olay üzerine indiği rivayetini de ekler. Sonra onlar Cebrail'i sorarlar.⁹⁶⁵

⁹⁶³ Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, I, 128- 130.

⁹⁶⁴ Ahmed b. Hanel, *Müsned*, I, 274; Nesai, *Sünenü-Kübra*, V, 330, h. no: 9072.

⁹⁶⁵ Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l Azim*, I, 186; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 274.

Hac suresinden öğrendiğimize göre Allah meleklerden de insanlardan da elçi seçer.⁹⁶⁶

Kur’anda da Cebrail birkaç defa geçer⁹⁶⁷ ve emin sıfatıyla anılır.

Bu açıklamalar bağlamında Kur’an’daki melekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Cebrail Yahûdi ve Hristiyan kaynaklarda da zikredilen melektir. Eski kitaplarda Gabriel diye anılır. “Güçlü insan” anlamındaki “gaber-geber” ile tanrı anlamı taşıyan “el” kelimelerinin birleşiminden olduğu söylenmektedir. Keldani veya Süryani kökenli olduğu rivayeti vardır.⁹⁶⁸ Cebrail ayrıca Ruh, Ruhu’l-Kudüs, Ruhullah ve Ruhu’l-Emin olarak da isimlendirilmiştir.

Kur’an’da Azrail geçmezken ondan ölüm meleği diye bahsedilir. “Ruhları almakla görevlendirilen ölüm meleği canlarınızı alır. Sonra da rabbinize döndürülürsünüz”⁹⁶⁹ ayeti bunun ifadesidir.

Ölüm meleği olan Azrail’in İbranice olduğu ve İslami kaynaklara İsrailiyat kanalıyla girdiği düşünülmektedir.

Mikail’in adı Kur’an’da geçer⁹⁷⁰ tabiat olayları ile ilgilendiği bildirilir. Sûr’u üfürmekle görevli olan İsrafil’in adı ise Kur’an’da yer almaz. Fakat onun ameli zikredilir.⁹⁷¹

2.9.2. Cinler

Kur’an’da “ins” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış olan cin⁹⁷² (جن) sözlükte; bir şeyin duyulardan gizli olması, örtülü olmak, göze görünmemek gibi anlamlara gelen bir kelimedir.⁹⁷³ Kur’an’da cinlerin ve insanların sadece Allah’a

⁹⁶⁶ Bkz. 22/Hac, 75.

⁹⁶⁷ Bkz. 2/Bakara, 97,98; 66/Tahrim, 4.

⁹⁶⁸ A. Şevki Yavuz, “Cebrail”, *DİA*, VIII, 202.

⁹⁶⁹ 32/Secde, 11.

⁹⁷⁰ Bkz. 2/Bakara, 97,98.

⁹⁷¹ 6/En’am, 73;23/Müminun, 101; 27/Neml, 87; 50/Kaf, 42. Melekler hakkında, Kur’an’ın öğretisine uymayacak İsraili rivayetler çoktur. İsrafil hakkında uydurulan bir rivayet bunlardan birisidir. Meleklerle beşeri sıfatlar yakıştıran, onu çirkin gösteren bir rivayete göre İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: “İsrafil Allah Teâla’dan kendisine, Sûr’un ve yedi kat semanın kuvvetinin verilmesini istedi. Allah ona dilediğini verdi. Bundan sonra yedi kat yerin kuvvetini istedi. Allah onu da verdi. Sonra dağların kuvvetini istedi. Allah onu da verdi. Bu defa İsrafil sekaleyn’in kuvvetini istedi onu da verdi. Onun ayaklarının altından kafasına kadar saçlar (kıl) vardır. Onun bir milyon dili vardır. Her dilinde, bir milyon lügat var onun ile Allah’ı tesbih eder.

⁹⁷² Bkz. 51/Zariyat, 56.

⁹⁷³ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtu li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 98.

kulluk için yaratıldıkları ifade edilir.⁹⁷⁴ Mahiyeti ne olursa olsun cinler Kur'an'da zikredilmiş varlıklardır.

Gözle görünmemeleri sebebiyle meleklerle de “cin” denilebileceğini belirten İsfehani, “melekler cinlere dâhildir ancak her cin melek değildir”⁹⁷⁵ der.

Arapçada “cinn” kökünden türetilmiş bazı kelimeler vardır. Bunlarda gizlilik ve görünmeme anlamı asıldır. Örneğin, göğsün içinde olmasından dolayı kalbe “cinân” denmiştir. “Cinân” ismi vücudun içinde gizli olan rûh için de kullanılmıştır. Evlerde bulunan yılanlara “cinnân”, anne karnındaki bebeğe de “cenin” denilmesi kelimenin aynı anlama dayanmasındandır. Müminlerin içindeki çeşitli nimetlerle ödüllendirileceği mekân olan cennet, bahçe demek olup sık ağaçlarla örtülü olduğu için bu adı almıştır. Savaşta insanı tehlikeden koruyan zırh gibi şeylere “cünnet” ismi verilmiştir. Bu isim korunmak amacıyla siper edinilen şeyler için de kullanılmıştır.⁹⁷⁶

Terim anlamıyla cin; duyularla algılanamayan, gözle görülemeyen, ruhani/manevi varlık grubuna isim olmuştur.⁹⁷⁷ Cinler insanlar gibi şuur ve irade sahibidirler. Dolayısıyla yaptıklarından sorumludurlar.

Kur'an'da, cinlerin dumansız ateşten yaratıldıkları bildirilir. “O, cinleri dumansız ateşten (mâric) yarattı”⁹⁷⁸ ayeti bunun delilidir.

Kur'an, cinler konusunda açık, anlaşılır bilgiler verir. Vahiy ürünü olan bu sağlam ve yeterli bilgiler herhangi bir kafa karışıklığına meydan vermemektedir. Onlardan dolayı endişeye kapılacak bir duruma da yer bırakmamaktadır. Onlar adı üstünde görünmez varlıklardır. Ancak vahiyden ve onun geliş gayesinden habersiz olan insanlar pek çok konuda olduğu gibi cinler konusunda da yalan yanlış bilgiler elde etmekte, yanlış inanışlara sapabilmektedirler. Bazen bu tutumun tersi de olmakta ve tümünden inanç esasları reddedilmektedir.

⁹⁷⁴ Bkz. 51/Zariyat, 56.

⁹⁷⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtu li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 99.

⁹⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, XIII, 92–100.

⁹⁷⁷ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXIX, 67; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 516; Râgıb, Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredâtu li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 97-98; İbn Faris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, I,421; Bu konudaki ayetler için bkz: Zariyat, 51/56; Cin, 72/1, 5, 14.

⁹⁷⁸ 55/Rahman, 15. Ayrıca bkz. 15/ Hicr, 27.

İslam öncesi dönemde de durum bundan farklı olmamıştır. Özellikle Kur'an'ın indiği devrin insanların cin algısı farklı idi. Cahiliye Arapları, şairlerin ve kâhinlerin kendilerine gaipten haber getiren cinleri olduğuna inanıyorlar, onlara cin sahibi anlamına “mecnun” diyorlardı. Ayrıca onlar, cinlerle veya meleklerle insanlar arasında çeşitli irtibatlar kuruyorlardı. Hatta onları Allah ile irtibatlandırılanlar bile vardı: “Onlar, Allah ile cinler (veya melekler) arasında bir hısımlık (nesep) kurdular. Gerçekten cinler de bilirler ki onlar (rablerinin huzurunda) hazır bulundurulacaklardır”⁹⁷⁹ ayeti bu gerçeğe işaret eder.

Bu ayetlerden anlaşılmaktadır ki insanların his ve algı dünyalarının dışında oldukları için görülmeyen cinlerin Allah ile aralarında soy bağı yoktur. Onlar da insanlar gibi Allah'a kulluk etmekle görevlidirler. Aynı âlemleri olan cinlerin insanların hayatları üzerinde bir etkileri söz konusu değildir. İnsanlar üzerinde bir hâkimiyetleri olmadığı gibi, onlara fayda veya zarar da veremezler.

Cinler de insanlar gibi gaybı bilmezler. Kur'an bu konuyu örneklendirerek anlatır: “*Rabbinin izniyle, cinlerden bir kısmı onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa ona alevli azabı tattırırđık... Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. (sonunda yere) Yıkılınca anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi, o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı.*”⁹⁸⁰ Buradan, onların gaybı bilmedikleri anlaşılabilir.

Bu kadar bir bilgi bile yeterli ve sağlıklı bir inancı tesis edebilirken vahyi görmezden gelen insanlar, idrak edemedikleri konuları cinlere- şeytanlara nispet etmişlerdir. İçinden çıkamadıkları olayların, çare bulamadıkları hastalıkların sebebi olarak da cinleri veya şeytanları görmüşlerdir.

2.9.3. Şeytan

“Şeytan” kötülüğe teşvik eden varlığın adıdır. O dalâlet ve isyanın temsilcisi, Allah'a kulluk edenlere düşman olan varlığın kişiselleştirilmiş şeklidir. Bir başka tanımlamayla şeytan, cinlerden ve insanlardan Allah'a karşı gelen âsinin genel

⁹⁷⁹ 37/Saffât, 158.

⁹⁸⁰ 34/Sebe, 12-14.

adıdır.⁹⁸¹

Şeytan kelimesinin kökeni konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre kelime " شطن " fiilinden gelmektedir. Bu fiil "birine muhalefet etmek, uzaklaşmak" gibi anlamlar taşımaktadır. Bu haliyle şeytan, "فعال" formunda bir sıfat olarak, Allah'tan ve O'nun rahmetinden uzak kaldığı için kendisine bu isim verilmiştir. İkinci görüşe göre kelime " شيط " köküne dayanmakta, "helâk olmak ve yanmak" anlamına gelmektedir. Bu defa ateş ve ateşte yanmak manaları öne çıkmaktadır.⁹⁸²

Terim anlamında Şeytan; Allah'ın emrine karşı geldiği için O'nun huzurundan kovulan, rahmetinden mahrum olan varlıktır. Aynı şekilde o cinlerin inkârcı taifesindedir. Gözle görülemez.⁹⁸³

Kur'an'da şeytan, cinlerin azgın ve kâfir olanları için kullanıldığı gibi⁹⁸⁴ insanlar için de kullanılmıştır.⁹⁸⁵ "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık"⁹⁸⁶ ayetinde geçen "insan şeytanları" ifadesi kötü ruhlu, kötülük telkin eden insanlara delalet etmektedir.

Şeytan kelimesinin İbranice bir kelime olduğu, Ehl-i Kitab vasıtasıyla Arapçaya geçtiği iddiası vardır. Bu iddiaya göre şeytan kelimesi Yahudi geleneğinde "cin", cahiliye Araplarında "insanüstü varlık" manasına gelmektedir. İslâm'da bu iki anlam birleştirilmiştir.⁹⁸⁷ Sonuçta bu kelimenin Kur'an'ın inşinden önce Araplar arasında kullanılan bir ifade olduğu bilinmektedir.⁹⁸⁸

Şeytân için kullanılan bir diğer tabir İblis kelimesidir. "Ümit kesmek, söyleyeceği bir şeyi olmayıp şaşırıp kalmak" anlamındaki "بلس" veya bu kelimenin

⁹⁸¹ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredatü Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.454.

⁹⁸² ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arus*, IX, 353,

⁹⁸³ Mehmet Hulusi İşler, *Nefis ve Seytan*, s. 104.

⁹⁸⁴ Bkz. 37/Saffat, 7.

⁹⁸⁵ Bkz. 2/Bakara, 14; 114/Nas, 6.

⁹⁸⁶ 6/En'âm, 112.

⁹⁸⁷ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda 1938, s. 47, 187-190.

⁹⁸⁸ İzzet Derveze, 'Asru'n-Nebî, s. 392; Karş. Mustafa Tuncer, *Kur'an'da Cin ve Şeytan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 1999, s. 174, 175.

if'al babına aktarılmış hali olan "ابلس" kökünden türediği söylenmiştir.⁹⁸⁹ Bazı Kur'an ayetlerinin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. "Hiç olmazsa, böyle şiddetimiz geldiği zaman yalvarsaydılar! Fakat kalpleri katılaştı, şeytan da bütün yaptıklarını kendilerine süslü göstermişti. Böylece ne zaman ki yapılan ihtarları unuttular, üzerlerine nimet ve zevklerden her şeyin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada onları ansızın yakaladık. Artık o anda bütün ümitlerinden mahrum kaldılar."⁹⁹⁰

İblis kelimesinin kökeni ile ilgili bir başka iddia onun Grekçe olduğudur. "en büyük şeytan" anlamındaki "diabolos" kelimesi Arapça'ya geçmiş ve "iblis" şeklini almıştır.⁹⁹¹ Kelime kimilerine göre de İbrânice'den Arapça'ya geçmiş olup önceden adı Azâzîl idi. İslam öncesi dönemde Arapların anlayışına göre şeytan, çirkin yaratılışlı, ateşi mesken tutmuş kötü bir ruhtu. En azılılarına ifrit denirdi.

İzzet Derveze, (ö.1984) "iblis" kelimesinin yabancı olduğu iddiasına karşı şu açıklamayı yapar: "İblis kavramı kötüleme anlamı taşıyan özel isimdir. Kur'an inmeden önce de bu anlamda kullanılmaktaydı. Bizim delilimiz Kur'an'ın ayırt edici özelliğidir. Çünkü Kur'an Arap dili ile inmiştir."⁹⁹² "Eblese" kelimesi yabancı kökten olsa bile Kur'an inmeden önce bu kelime Araplaşmıştır. Artık o Arapların kullandığı ve anlamını bildiği bir kelime olmuştur. Üstelik "iblis" Arapça formdadır. Bu kelimeyi yabancı kabul edenlerin onu dayandırdıkları kaynak dil, Sami dil grubuna dâhildir. Bu halde bile kelime Arapçadır. Çünkü o da, Sami dil grubunun üyesidir.⁹⁹³

Şeytan kelimesi Kur'an'da on sekizi çoğul formunda olmak üzere yetmiş yedi yerde geçer. On bir yerde de iblis kelimesi yer alır.⁹⁹⁴ Âdem'e secde etme konusunun geçtiği yerlerde iblis kelimesi kullanılmıştır. Âdem'in soyundan

⁹⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "bls" md.

⁹⁹⁰ 6/En'âm,44. Ayrıca bkz. 23/Mü'minûn, 77; 30/Rûm 12, 49.

⁹⁹¹ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, s. 47, 351.

⁹⁹² 12/Yusuf, 2; 20/Taha, 113.

⁹⁹³ İzzet Derveze, 'Asru'n-Nebî, s. 392. Karş. Mustafa Tuncer, *Kur'an'da Cin ve Şeytan*, s. 177.

⁹⁹⁴ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mucemu'l-Müfehres*, s. 39, 632-634. "iblis" ve "şeytân" md.

gelenlere düşmanlık etme, vesvese verip onları aldatmanın söz konusu edildiği yerlerde ise şeytan kelimesi yer almıştır.⁹⁹⁵

Kur'an'da şeytana çoğunlukla insanla olan mücadelesi bağlamında temas edilir. Âdem'e melekler secde ettiği halde şeytan kibirlenmiş ve secde etmekten çekinmiştir. Sebebi ise kendisinin ateşten, Âdem'in çamurdan yaratılmış bir varlık olmasıdır. Kendince bu bir üstünlük vesilesidir.

Evrenin işleyişinde Allah'ın koyduğu kanunlar (sünnetullah) her konuda geçerlidir. Bu anlamda melekler hayrın temsilcisidirler. Şeytan şerri temsil etmektedir. İnsan ise hem iyiliğe hem de kötülüğe yönelebilen bir özelliğe sahiptir. Fıtratındaki safiyeti bozmadan iradesini kullanan ve aklını vahyin aydınlattığı yolda kullanabilen insan Allah'ın hoşnutluğunu kazanacaktır.

Aklı olduğu halde onu nefsani/şehvi arzularının emrine veren ve bu yüzden hakikati anlayamayan, gözü olduğu halde hakikati göremeyen, kulağı olduğu halde hak sözü duyamayan kimseler Kur'an'da akli olmayan canlılar sürüsüne benzetilerek kınanmıştır.⁹⁹⁶ Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde şeytanın sinsi, vesvese verici ve aldatıcı olduğu bilgisine yer verilmiş, insanlar bu konularda dikkatli olmaya davet edilmiştir. Ayrıca şeytanın şerrinden korunabilmek için kulların Allah'a sığınmaları istenmiştir.⁹⁹⁷

İblis'in, cinlerden veya meleklerden olduğuna dair değişik görüşler bildirilmiştir. Görüş farklılıkları İblis'in meleklerle beraber secdeye çağırılmasına dayanmaktadır. Kur'an'da bu hikâye farklı biçimlerle yedi yerde⁹⁹⁸ geçmektedir.

İblis'in meleklerden olduğunu söyleyenler⁹⁹⁹ onun meleklerden istisna edilmesine itibar etmiştir. "İstisna, müstesnanın cinsinden olur" prensibine göre İblis meleklerle dâhildir. Hâlbuki "İstisna-i munkatı" kuralı da vardır.¹⁰⁰⁰ Bu şekilde bir

⁹⁹⁵ İlyas Çelebi, *Şeytan, DİA*, XXXIX,100.

⁹⁹⁶ Bkz. 7/A'râf, 179.

⁹⁹⁷ Bkz. 7/A'râf, 200.

⁹⁹⁸ Bakara, 2/34-36.; A'râf, 7/11; 1, 15/28-31; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/116; Sa'd, 38/71-74.

⁹⁹⁹ Bkz. Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, I, 294; İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Mektebetu'l-Maarif, Beyrût 1966, I, 73; Süleyman Ateş, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar*, s. 47.

¹⁰⁰⁰ el-Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir, *Usûlu'd-Din*, Dâru'l-Fünûn, İst. 1928, s. 297.

kullanım tarzı Kur'an'da vardır.¹⁰⁰¹ Buradaki istisnaya bakılarak iblis meleklerle dâhil edilmez. Onlarla beraber bulunması bu istisnaya cevaz vermektedir. Üstelik "Meleklerle: "Âdem'e secde edin!" demiştik, secde ettiler, yalnız İblis etmedi. O cinlendendi. Rabbinin buyruğu dışına çıktı"¹⁰⁰² ayeti İblisin cinlerden olduğunu açıkça bildirmektedir.

İblis'in meleklerden olduğu düşüncesinin bir başka dayanağı şudur: Allah İblise meleklerle birlikte hitap etmiştir. Eğer iblis cinlerden olsaydı kendisine secde emri verilmezdi. Dolayısıyla hitabın kapsamına dâhil olmazdı.¹⁰⁰³ İblisin meleklerden olduğunu kabul etmeyen İbn Kesir'in açıklaması şu merkezdedir: "Allah, meleklerle emrettiği zaman İblis de aynı emre muhatap oldu. Çünkü o her ne kadar meleklerden olmasa da onlara benziyor ve onların yaptığı işleri yapıyordu. Bundan dolayı meleklerle yapılan emrin kapsamına girmiş oldu."¹⁰⁰⁴

Taftazânî (ö.792/1390) şöyle der: "Bu ayetler İblis'in melek olduğunu göstermez. Zira o cinlendendir. Fakat Allah'a ibadet ile derecesini yükselterek melek seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca Allah tağlib (çoğunluğu esas alma) kuralı gereği çoğunluğa (meleklerle) hitap etmiştir."¹⁰⁰⁵

Şeytan, Ku'an ayetlerinin sunduğu anlayışa göre meleklerden olsaydı şeytanın isyan etmesi söz konusu olmazdı. O, emredilen her şeyi yerine getirirdi.¹⁰⁰⁶ Şeytanın meleklerden olamayacağını bildiren İbn Teymiyye onun sûret itibariyle meleklerden sayıldığını, asıl itibariyle cinlerden olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰⁷

Bazı kaynaklarda İblisin, meleklerin büyüğü ve onların hocası olduğu şeklinde rivayet vardır.¹⁰⁰⁸ Toplumlara mal olmuş bu rivayet aynı zamanda, İblisin meleklerden olduğu düşüncesinde delil olarak kullanılmıştır. Hâlbuki ne Kur'an'da

¹⁰⁰¹ Fahreddin Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, II, 214. Örnekler için bkz. 4/Nisa, 29, 92; 43/Zuhuruf, 27.

¹⁰⁰² 18/Kehf, 50

¹⁰⁰³ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, I, 214.

¹⁰⁰⁴ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, I, 77; III, 87; Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 487.

¹⁰⁰⁵ Taftazânî, Saduddin, *Şerhu'l-Akâidi'n-Neseftiyye*, s. 218.

¹⁰⁰⁶ Bkz. 66/Tahrim, 6.

¹⁰⁰⁷ İbn Teymiyye, *Mecmû'l-Fetâva*, IV, 235, 346.

¹⁰⁰⁸ Bkz. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, I, 218.

ne de sahih hadis kaynaklarında, insanı bu inanca sürükleyecek herhangi bir ifade bulunmamaktadır.¹⁰⁰⁹

Kur'an'ın sunduğu melek inancıyla bağdaşmayacak birçok rivayet içinde iblis/şeytan ile ilgili birisi de şu şekildedir: “İblis günah işlemeyen önce adı Azazil idi. “Hinn” adı verilen kabiledendi. Cennetin bekçilerinden veya orada çalışan bahçıvanlardan idi. Göklerle yer arasında hükmetmekteydi. Allah'ın emrine karşı gelince ters yüz edilerek şeytan haline dönüştürüldü.”¹⁰¹⁰ Bu rivayetleri değerlendiren İbn Kesir, onların çoğunun İsrailiyat menşeli olduğunu söyler. Bir kısım haberler için; “Bunların çoğunun durumunu en iyi bilen Allah'tır” diyerek temkinli davranırsa da bir kısmının kesinlikle yalan olduğunu söyler.¹⁰¹¹

“Meleklerle: “Âdem'e secde edin!” demiştik, İblis hariç hepsi secde ettiler. O cinlerdendi”¹⁰¹² ayetinin tefsiri bağlamında İzzet Derveze şu yorumu yapar: “Cinlerin meleklerden bir grup olduğu şeklinde İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayet vardır. Dikkat edilirse ayet, melekleri ve cinleri ayrı ayrı zikretmiştir. Aynı şekilde Sebe' süresindeki: “O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklerle: “Size tapanlar bunlar mıydı?” diyecek. (Melekler de:) “Sen yücesin, bizim dostumuz/velimiz onlar değil sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı” diyecekler”¹⁰¹³ ayeti, cinleri ve melekleri ayırmaktadır. İblisin de cinlerden olduğu böylece anlaşılmış olur. Çünkü İblis'in cin kökenli olduğu Kur'an'da belirgin bir şekilde vurgulanmıştır.”¹⁰¹⁴

Âdem ile İblis arasında geçen olaylar, Mekkî surelerden olan A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf, Tâhâ ve Sad surelerinde tekrarlanır. Bir kez de Bakara suresinde anlatılır. Bu kıssalarda öğüt vermenin ve uyarıda bulunmanın hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu kıssalarda Hz. Âdem'in yaratılması, meleklerin secdesi, İblis'in isyanı, Allah'ın rahmetinden kovulması ve kendisine kıyamete kadar süre verilmesi söz konusu edilir.

¹⁰⁰⁹ M. İzzet Derveze, *el-Kur'an ve'l-Mülhidûn*, el-Mektebetü'l-İslâmi, s. 172. Karş. Mustafa Tuncer, *Kur'an'da Cin ve Şeytan*, s. 175, 177.

¹⁰¹⁰ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, I, 224.

¹⁰¹¹ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 89.

¹⁰¹² 18/Kehf, 50.

¹⁰¹³ 34/Sebe, 40, 41.

¹⁰¹⁴ M. İzzet Derveze, *el-Kur'anu'l-Mecid*, s. 211.

Cerrahoğlu bu kıssaların ayrı ayrı ele alınmasındaki incelikleri şu şekilde sıralar: "Bakara suresinde Allah'ın nimetleri ön plandadır. A'râf suresinde, nimete karşı insanların şükürlerinin azlığından bahsedilir. Hicr suresinde insanın topraktan, cinlerin ateşten yaratıldığı bildirilir. Buna bakarak, İblisin kendini üstün görmesinin bir cehalet ve hata eseri olduğu hatırlatılır. İsrâ suresinde insanların fitneleri, Kehf suresinde insanın İblis'e uymasının kötülüğü, Tâhâ suresinde ise insanın daima tehlikelere maruz kalabileceği ve Allah'ın yardımına muhtaç olduğu ifade edilir.¹⁰¹⁵

Allah şeytanı rahmetinden uzaklaştırdıktan sonra isteği üzerine ona kıyamete kadar mühlet vermiştir. İzin aldıktan sonra şeytan insanlara vesvese vereceğini, çeşitli yöntemlerle onları hak yolundan saptıracağını söylemiştir. Bu gerçekler insanoğlu için iyilik ve kötülük arasında seçim yapma imkânının gereği olmalıdır.

Şeytanın varlığı ve mahiyeti konusunda da çeşitli görüşler vardır. Şeytanın cinlerden olduğunu¹⁰¹⁶ ve ateşten yaratıldığını¹⁰¹⁷ bildiren ayetleri değerlendiren müfessirler ve kelamcılar, şeytanın kendine özel varlığının bulunduğunu kabul etmişlerdir.¹⁰¹⁸

Şeytanın gerçek varlığını kabul edenler onun bedene sahip olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya atmışlardır. Çoğunluk¹⁰¹⁹ bedensiz hayatın mümkün olamayacağını söylemişlerdir. Ayrıca eylemlerini gerçekleştirebilmesi için şeytanın bir bedene sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bazı âlimler ise şeytanın cisim veya cisme hulûl etmiş bir varlık olmadığını, mücerret nefisten (ruhanî cevher) ibaret olduğunu söylemişlerdir.¹⁰²⁰ Yukarıdaki görüşü kabul edenlerin bazıları şeytanla cinler arasında asıl-fer' ayrımı yapmıştır.¹⁰²¹

Kur'an'da şeytanın geçtiği yerlerde onun kabilesinden ve ordusundan¹⁰²² bahsedilir. Kehf suresinde onun zürriyetinin¹⁰²³ ve Nisa suresinde dostlarının olduğu

¹⁰¹⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 174.

¹⁰¹⁶ Bkz. 7/A'râf, 12.

¹⁰¹⁷ Bkz. 18/Kehf, 50; Hicr, 27. Bu konudaki hadis için bkz. *Müsned*, VI, 153; Müslim, "Zühd", 60.

¹⁰¹⁸ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XXVII, 126; Alusi, *Rûhu'l-Meânî*, XXVII, 105; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3059.

¹⁰¹⁹ Bunların da büyük bir kısmı Mutezile âlimleridir.

¹⁰²⁰ Örnek olarak, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, İbn Sînâ ve Muhammed Esed gibi isimler sayılabilir. İlyas Çelebi, *Şeytan, DİA*, XXXIX, 100, 101.

¹⁰²¹ Kurtubî, *el-Camîu li Ahkâmî'l-Kur'an*, I, 294-295; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, 396.

¹⁰²² Bkz. 7/A'râf, 27; 26/Şuarâ, 95.

bildirilir.¹⁰²⁴ Şeytanlara ait bazı organların olduğu bildirilir. Cehennemde kâfirlere sunulacak olan yemiş, şeytanların başlarına benzetilmiştir.¹⁰²⁵ Sahih kaynaklarda geçen bir hadiste ise onların boynuzundan söz edilir.¹⁰²⁶ Eğer bu kelimelerin lafzına bağlı kalınır, mecaza yorulmazsa o takdirde şeytanın gerçek varlığının olduğuna hükmedilebilir. Taberi'nin Katâde b. Diâme'ye dayandırdığı bir rivayette; şeytan için söylenen zürriyet ile İblîs'in soyundan gelen şeytanlar kastedilmiştir. Dolayısıyla bunlar üreme yoluyla çoğalırlar.¹⁰²⁷ Bazı müfessirler de şeytanın zürriyetinden mecaz yoluyla söz etmiştir. Âlusi, zürriyet ile insanlardan ve cinlerden onun yolunu izleyenlerin anlatılmak istendiğini, gerçekte ise şeytanın zürriyetinin olmadığını söylemiştir.¹⁰²⁸

Şeytanın görülüp görülemeyeceği hususu da tartışılmış konular arasındadır. Ehl-i sünnet düşüncesine mensup âlimler şeytanın latif cisim olduğunu kabul eder. Onlar şeytanın çeşitli şekillere bürünerek insanlara görünebileceğini söylemişlerdir.¹⁰²⁹ Bu düşüncüyü benimseyen âlimler Kur'an'da ve hadis kaynaklarında şeytanın peygamberlere görüldüğü bilgisinin olduğunu söylemişlerdir.¹⁰³⁰

Gazali, meleklerin ve şeytanın gerçek varlıklar olduklarını söylemiştir. Onların temessül yoluyla insanlara görünebileceklerini, ancak gerçek şekillerinin peygamber tarafından görülebileceğini ifade etmiştir.¹⁰³¹

Mu'tezile âlimleri şeytanın görülemeyeceği düşüncesini benimsemişlerdir. Onlar: "Çünkü o (Şeytan) ve kabilesinden olanlar sizi, sizin kendilerinizi göremeyeceğiniz yerden muhakkak görür"¹⁰³² meâlindeki âyetin mefhumunu esas almışlardır.¹⁰³³ Genel kanaat Gazali'nin ifadelerinde görülen yorumlara uygundur. Gayba ait olan konuların yorumları sorunu çözmekten uzaktır. Dolayısıyla bu

¹⁰²³ Bkz. 18/Kehf, 50.

¹⁰²⁴ Bkz. 4/Nisâ, 76; 6/En'âm, 121; 22/Hac, 4.

¹⁰²⁵ Bkz. Sâffât, 65.

¹⁰²⁶ Bkz. Buhârî, "Bed'ü'l-Halk", 11; Müslim, "Müsâfirin", 290.

¹⁰²⁷ Bkz. Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, XV, 262.

¹⁰²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 295.

¹⁰²⁹ Tehânevî, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, I, 264-265; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 5389

¹⁰³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 332-334.

¹⁰³¹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 27.

¹⁰³² 7/A'râf, 27.

¹⁰³³ Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 98.

konularda ihtiyatlı davranmakta fayda vardır. Kur'an insanlar üzerinde şeytanın hâkimiyeti olmadığını söyler. Kur'an'a göre şeytanın gücü sınırlıdır. O sadece vesvese verebilir, günahları cazip ve hoş gösterebilir.¹⁰³⁴ Onun hile ve tuzakları zayıftır.¹⁰³⁵ Ona uyup uymamak ise kişinin iradesi ve bilinçliliği ile doğru orantılıdır. Tehlikeleri sezemeyen, tedbirli davranamayan, riskli alanlardan kaçınmak için gayret göstermeyen kişi tuzaklara düşebilir. Kur'an İblîs'in ihlas üzere hareket eden sâlih kullar üzerinde bir otoritesinin olamayacağını bildirir.¹⁰³⁶ Bu ayetler her günahı ve kötülüğü şeytanın üzerine yıkmakla işin içinden çıkılamayacağını da bildirmiş olmaktadır. Böyle bir bahaneye sığınmanın Allah katında herhangi bir değeri yoktur.¹⁰³⁷

Şeytan ahiret gününü konu eden Kur'an ayetlerinde de anılır. Meryem suresinde şeytanların onların yolundan giden inkârcılarla beraber mahşerde toplanacağı haber verilir.¹⁰³⁸ Kıyamette kendisini arzulara kaptırıp şeytanların arkasından gidenlerin pişmanlık duyacakları ve şeytan için; *“Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı”*¹⁰³⁹ diyerek iç çekecekleri bildirilir. Kıyamet gününde şeytanın da söyleyecekleri vardır. O kendisine yöneltilen suçlamaları reddedecek ve kendisini savunacaktır. O Allah'ın vadettiklerine karşılık kendisinin boş vaatlerde bulunduğunu söyleyecek, insanları kötülüğe çağırmanın ötesinde insanlar üzerinde bir etkisinin olmadığını itiraf edecektir.

Netice itibariyle insanın yeryüzünde imtihanının gerçekleşmesi anlamında şeytan olgusunun gerekli olduğu sonucu çıkmaktadır. Kur'an şeytanlardan bahsetmektedir. İnsana kötü düşünce veya duygusal anlamda bir kışkırtma geldiği zaman Allah'a sığınması tavsiye edilmektedir.¹⁰⁴⁰ Her zaman cin ve insan şeytanlarının şerrinden koruması için Allah'a dua edilmesi istenmektedir.

¹⁰³⁴ 14/İbrâhîm, 22.

¹⁰³⁵ 4/Nisâ, 76.

¹⁰³⁶ 15/Hicr, 39-40, 42; 17/İsrâ, 65; 34/Sebe', 2.

¹⁰³⁷ İlyas Çelebi, *Şeytan, DİA*, XXXIX, 101.

¹⁰³⁸ Bkz. Meryem, 68.

¹⁰³⁹ 43/Zuhruf, 36-38.

¹⁰⁴⁰ Bkz. 7/A'raf, 200.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BEŞERİ YAPI VE İNSANİ OLUŞUM

3. BEŞERİ YAPI VE İNSANİ OLUŞUM

3.1. Beşer ve İnsan İlişkisi

İslam düşüncesi evrene, onun yaratıcısına, eşya ve insana vahiy penceresinden bakan, her türlü ön yargıyı ve sübjektif düşünceyi bir kenara bırakarak olay ve olguları gerçekçi bir tarzda ele alan yapısıyla öne çıkmakta ve farklılığını hissettirmektedir.

Kur'an evrende cereyan eden olayları “sünnetullah” olarak tanımlar. Yine Kur'an kendisini oluşturan en küçük birimlerin her birine ayet derken¹⁰⁴¹ kâinata olup bitenlere de ayet olarak bakar.¹⁰⁴² Yani onlar, Kur'an ayetlerinin pratiğe dökülmüş şekli anlamına gelmektedir. Bu bakış açısını merkeze alan İslam düşüncesi insanı ele alış tarzında da aynı noktadan hareket eder.

Müslümanların elinde, insani problemlerin tespiti ve çözümü konusunda kullanabileceği temel ölçütler vardır. Fakat bunların yeterince kullanılıp hayata yansıtılabildiğini söylemek için elde yeterli delil yok gibidir. Batı medeniyeti problemlerin teşhisi konusunda İslam dünyasından çok ilerdedir diyebiliriz. Ne yazık ki sağlıklı çözüm yolları önerme ve tedavi yöntemleri sunma konusunda aynı başarıyı gösterebilmiş değildir. Buna karşılık Müslümanların elinde sağlam reçeteler bulunmaktadır. Ama ne yazık ki onlar da çağın problemlerinin teşhisinde çok yadırlar. Günümüzde batı dünyasını canından bezdiren ve belki de yakın veya uzak bir gelecekte kendi sonunu hazırlayacak olan problemlerin temelinde Hıristiyanlığın gerçeklere sırtını çevirmiş ruhaniliği ile modernitenin katı ve acımasız maddeciliği yatmaktadır diyebiliriz. Bu iki zıtlık arasındaki uçurumun param parça ettiği varlık ise maddesi ile manevi dünyası arasında aşılmaz mesafeler ve ruhunda onulmaz yaralar açılan “modern insan”dır. Sadece maddi istek ve ihtiyaçlar

¹⁰⁴¹ Bkz. 3/ Al-i İmran, 4.

¹⁰⁴² Bkz. 3/Al-i İmran, 190.

ekseninde şekillenen/şekillendirilen bir hayatın dayanılmaz ağırlığını dillendirenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Fakat çözüm konusunda aynı cesaret ve kararlılığa rastlanmamaktadır. Aslında sorun parçacı yaklaşımlardan ve buna bağlı sakat-eksik insan anlayışından kaynaklanmaktadır.

Kur'an'ın beyanına göre insan, madde (çamur) ve ruh (ilahi nefha) ikilisinden oluşmuştur. Beşeri yönünü oluşturan madde ile manevi yönünü oluşturan ruh arasında tam bir denge olup insan bu haliyle insandır. Buradan hareketle Kur'an insanı sadece ruhtan meydana gelen bir "melek" olarak görmek istemediği gibi, onun bu yönünü aşırı bir şekilde abartmak suretiyle beşeri vasıflardan soyutlamak yoluna da gitmez. Bir diğer taraftan onun sadece maddi yönünü ele alarak toza toprağa bulanmış adi ve önemsiz bir varlık derecesine indirgemez. Doğuştan suçlu, dolayısıyla lanetli bir yaratık olarak da değerlendirmez. Kur'an gerçekçi bir yaklaşımla insanın her iki yanını da dengeli bir şekilde ele alırken, beşeri ve maddi özellikler taşıyan bu varlığın yüce gayelere dönük bir hayatın manevi ikliminde huzur dolu bir hayatı yaşamasını salık verir.

Kur'an'ın sunduğu prensipler insan fitratına uymaktadır. Çünkü o insanı tanımaktadır. İnsanın nereden geldiğine, ne maksatla burada bulunduğu dair açık bilgiler sunmaktadır. Sonunun ne olacağını ve nerede karar kılacağını da bildirmektedir. Kısacası Kur'an insanın beşeri yapısına gerçekçi bir yaklaşım sergilemektedir.

İlk Kur'an ayetlerinin inişinden itibaren ele alınan konular incelendiği zaman insanın düşünce ve eylem planında adeta yeniden inşa edildiği görülecektir. Bu manada Kur'an, yepyeni bir hayatın kuruluş kodlarını sunmaktadır. Her bir ferdi kendine muhatap olarak ona yeni bir yaşam biçimi tarif etmektedir. Bunu yaparken, bazen emretmekte, bazen yapılan hataları kötileyerek mesajını iletmektedir. İnsanın olumsuz psikolojik özelliklerini sıralarken onu kendi gerçeğinden haberdar etmektedir. Müminler şöyle yapar veya şunları yapmaz ¹⁰⁴³ demektedir. Adeta iyi

---

¹⁰⁴³ Örnek olarak bkz. 25/Furkan, 63-77.

yetişmiş ve kişiliğini oluşturmuş insanın tanımını da yapmaktadır. Çünkü o, Kurtuluşa erecek olanların özelliklerini tek tek saymaktadır.¹⁰⁴⁴

İnsan, beşeri özelliklerini inkâr etmeden ama onlara mahkûm olmadan kendi kişiliğini oluşturmanın çabasına girer. Bunun ilk şartı, rabbini tanımak ve onun inayetine sığınmaktır. Sonraki yapılacaklar ise rabbın huzuruna çıkabilecek bir konumu yakalama gayretidir.

3.2. Kur'an'ın İnsan Şahsiyetini Oluşturması

Kur'an'ın öğretilerinin onun hedefini ortaya koyduğunu söylemiştik. Bu hedef insanın sağlam karakterli, şahsiyet sahibi birisi olmasıdır. Bu da başta niyet-amel bütünlüğüyle olacaktır. Özün söze uygunluğu temel ilkedir. Hedef insanın sağlam karakterli, şahsiyet sahibi birisi olmasıdır. Kısacası Kur'an, şahsiyetli bireyler yetiştirerek, bu bireylerin oluşturduğu toplumun hayat sahnesinde yerini almasını amaçlamaktadır. Böyle bir toplum Allah'ın yeryüzünde şahitleri olacaktır.¹⁰⁴⁵ Onun en belirgin özelliği de orta ümmet¹⁰⁴⁶ olmasıdır.

İnsanın şahsiyeti, kişiyi özel kılan ve onu diğerlerinden ayıran temel özellikler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda şahsiyet, insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerle sonradan elde ettiği özelliklerin bileşkesidir. Onun fiziki yapısının dışında, duygularının, iç dünyasının dışı vurumu olan tutum ve davranışlarının genel adıdır.¹⁰⁴⁷

Şahsiyet kişinin içinde bulunduğu psikolojik ve sosyolojik süreçlere göre şekillenirken belli bir süreç dâhilinde oluşur.¹⁰⁴⁸

Tüm varlıklar gibi insan da bir fitrat üzere yaratılmıştır.¹⁰⁴⁹ Her kalıba girebilecek olan fitri yapı insanın çevresinden aldığı uyaranlara göre belli bir gelişim kaydeder. Bu süreç olumlu yönde geliştiği gibi olumsuz bir seyir de izleyebilir. Zira

¹⁰⁴⁴ Bkz. 23/Müminun, 1-10.

¹⁰⁴⁵ Bkz. 5/Maide, 8.

¹⁰⁴⁶ Bkz. 2/Bakara, 143.

¹⁰⁴⁷ Neda Armaner, “Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü”, AÜİFD, cxx, Ankara, 1976, s. 143; Hüseyin Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr>. (Erişim: 19.06.2017)

¹⁰⁴⁸ Yasin Pişgin, “Kur'an ve Sünnette Olumlu Şahsiyet Özellikleri”, <http://www.kadinveaile.com>. (Erişim: 19.06.2017)

¹⁰⁴⁹ Bkz. 30/Rum, 30.

Allah insanın yapısına temel iyilik/takva ve kötülük/fücur duygularını yerleştirmiştir.¹⁰⁵⁰ Bütün mesele bu duyguların olumlu yöne kanalize edilmesine ve olumlu şahsiyet özelliklerinin kazanılmasına kalmıştır. İnsanın kişiliğini yaratılış gayesine göre inşa edebilmesi ve söz konusu süreci en sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi için, vahyin rehberliğine¹⁰⁵¹ ve onu tebliğ eden resulün örnekliliğine ihtiyaç vardır.¹⁰⁵²

Kur'an imanı her türlü düşüncenin, hareketin ve eylemin temeline oturtur. Kısacası iman, insanın ukba hedefli dünya yolculuğunda her şeyin başıdır. Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmayı zorunlu kılan iman insanın davranışlarına kaynaklık etmediği zaman iki durum ortaya çıkar. Ya, iman kalbe tam olarak yerleşmemiştir ya da yapılan davranışların bir hükmü yoktur.

İman, sahibini Allah'ın her şeyi bilip gördüğü bilincine ve O'na kulluk düşüncesine iter. Mümin bir yandan kulluk görevini yerine getirirken bir yandan da onun şahsiyeti teşekkül etmektedir. Kısacası amelleri ona belirli hasletler kazandırırken bazı ahlaki ilkeler de onu belirli yönde davranmaya iten temel faktör olmaktadır.

Kur'an'ın övdüğü, yapanlara sonsuz ödül vadettiği davranışları, özetle müminin şahsiyetinin yansımaları diyebileceğimiz özellikleri şöyle sayabiliriz:

3.2.1. İhlas

Kur'an'da müminin kazanması gereken kalbi amellerin başında ihlas gelmektedir. Kendisine başka bir şeyin karışması düşünülen bir maddeye başka bir maddenin karışmamasını ifade eden ihlas;¹⁰⁵³ müminin imanına ve ameline onları ifsad edecek başka bir şeyi karıştırmamak demektir. İhlası bozan amel, şirk ve nifaktır. Şirk, Allah'ın affetmeyeceği tek amel olarak Kur'an'da yer alır.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁰ Bkz. 91/Şems, 8.

¹⁰⁵¹ Bkz. 17/İsra, 9.

¹⁰⁵² Bkz. 33/Ahzab, 21.

¹⁰⁵³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, IV, s. 680.

¹⁰⁵⁴ Bkz. 4/Nisa, 48.

Bilinen ve istenen şeye meyiletme iradesi olan “niyet”¹⁰⁵⁵ ihlas ile yakından ilişkilidir. İnsanı hareket ettiren faktör niyetin rengini ortaya koyar. İşte ihlas, insanın içinden gelen sese uyması esnasında ameline başka bir amacı ortak kılmamasıdır. Mümin yaptığı ameli sadece Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapıyorsa, yaptığı amele başka hiçbir amacı ortak etmiyorsa o zaman ihlasa ermiş demektir.

Az olsun çok olsun gönlün arzu ettiği ve nefsin hoşlandığı dünyevi bir çıkar düşüncesi amellere karıştığı zaman o amel bulanıklaşır. Berraklığını, safiyetini kaybeder. Böylece ihlas da ortadan kalkmış olur. O halde ihlas sahibi mümin Allah’ın rızasından başka bir gaye gütmeyendir. Bu noktayı yakalayabilen mümin haliyle çift başlılıktan kurtulur. Kalbini bölünmüşlükten uzak tutar. Bir başka ifade ile ruhsal bütünlüğe ve sağlıklı kişiliğe erer.

İnsanın niyetini bozan, amelini geçersiz kılan etkenler dini veya dünyevi olabilir. Bu etkenlerden kurtulmanın ve ihlası kazanabilmenin yolu nefsin arzularına gem vurmamak, dünyevi maksatları gönülden silip atmak, Allah’ın sevgi ve hoşnutluğunu her şeyin üstünde tutmaktır. Bunlar da belli bir süreci ve çabayı gerektirir.

Ihlas ile amel etmeyen nice insanlar Kur’an’ın: “*De ki, ‘size amelce en çok kayıpta bulunanları haber vereyim mi? Bunlar, dünya hayatında iyi işler yaptıklarını sandıkları halde çabaları boşa giden kimselerdir*”¹⁰⁵⁶ uyarısına muhatap olacaklardır.

Âdem’in sebep olduğu isyan yüzünden lanete uğrayan İblis, Allah’a yemin ederek O’nun kullarını azdırıp saptıracağını söylemiştir. Ancak ihlaslı kulları bu olayın dışında tutmuştur.¹⁰⁵⁷ Nisa suresinde niyetleri bozuk olan ve yaptıkları amellere riya karıştıran çift kişilik sahibi münafıkların cehennem en alt katında olacakları ve onlara yardım edecek bir kimsenin bulunmayacağı¹⁰⁵⁸ bildirildikten sonra: “*Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah’a sımsıkı sarılıp dinlerini (ibadetlerini) yalnız onun için (ihlas ile) yapanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere yakında büyük mükâfat verecektir*”¹⁰⁵⁹ buyrulur.

¹⁰⁵⁵ Gazali, *İhyau Ulumi’d-Din*, IV, s. 658.

¹⁰⁵⁶ 18/Kehf, 103, 104.

¹⁰⁵⁷ Bkz. 15/Hicr, 40; 38/Sad, 82, 83.

¹⁰⁵⁸ Bkz. 4/Nisa, 145.

¹⁰⁵⁹ 4/Nisa, 146.

Yukarıdaki ayetler ışığında denilebilir ki bir müminin Allah katında makbul bir kişiliğe erebilmesinin önde gelen şartlarından birisi onun “amellerde ihlas” mertebesini elde etmesidir.

3.2.2. Doğruluk

Olumlu kişilik özelliklerinden bir diğeri doğruluk olup Arapçadaki “sadakât” kelimesinin karşılığıdır. Yalanın tersi olan doğruluk ¹⁰⁶⁰ sözlük anlamıyla niyette dürüst olmak, söz ve davranışların doğru ve gerçeğe uygun olması¹⁰⁶¹ anlamları taşıyan temel ahlâk kavramlardandır. Kök itibarıyla sâdk, İslâmî literatürde “hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, verdiği söze sadık kalmak” anlamında mastar; doğruluk, dürüstlük ve güvenilirlik” anlamında isim olarak kullanılmaktadır. Bir şeyin nesnel gerçekliği anlamına gelen “hakk”ın aslına uygun biçimde anlatılması sâdk kavramıyla ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle Hak; “doğrunun nesnel yanı, sâdk ise sözün nesnel doğruya uygunluğu” şeklinde de söylenebilir. Sâdk kelimesinin ayrıca sözü söyleyen kişinin zihnindeki bilgiye uygunluğu” yönü de vardır.¹⁰⁶² Bu haliyle doğru sözü söylemek, doğruluk için yeterli değildir. Kişinin söylediğine inanması, yeri gelince de onun yanında durması gerekir. Buna işaret eden Kur’an, değişik amaçlarla Hz. Peygamber’e gelerek, dilleriyle onun Allah’ın elçisi olduğunu söyleyenlere karşı: “*Allah da biliyor ki sen O’nun elçisisin. Ancak Allah da münafıkların yalancı olduğuna şahitlik eder*”¹⁰⁶³ ifadesiyle münafıkların iç dünyasını ele vermiş ve onların söylediklerine bizzat kendilerinin inanmadıklarına vurgu yapmıştır.

Sâdk kelimesi türevleriyle birlikte Kur’ânda yüz otuza yakın yerde geçer.¹⁰⁶⁴ En’am suresinde Allah’ın kelâmı, iki temel niteliği olan âdillik ve doğrulukla anılmıştır.¹⁰⁶⁵ Bu ayetin tefsiri bağlamında Fahreddin Râzî, Kur’an’ın tamamının ya haber ya da yükümlülük bildirdiğini söyler. Dolayısıyla o; “doğruluk, haber bildiren

¹⁰⁶⁰ Firuzbadi, *Tertibu'l-Kamisi'l-Muhit*, thk. II, 807.

¹⁰⁶¹ Cevherî, *es-Sıhah*, I, 580; İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, “sâdk” md.

¹⁰⁶² Mustafa Çağrıçı, “*Sâdk*”, *DİA*, XXXVII, 98-99.

¹⁰⁶³ 63/Münâfikun, 1.

¹⁰⁶⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, “sâdk” md. s. 404, 405.

¹⁰⁶⁵ Bkz. 6/En’am, 115.

ayetleri âdillik de yükümlülük bildiren âyetleri niteler”¹⁰⁶⁶ demiştir. Râgıb el-İsfahânî sıdkı evrenin varlık sebeplerinin en önemlileri arasına koyar. Zira ona göre sıdk/doğruluk peygamberliğin dayanağı, takvanın meyvesi, bütün iyiliklerin ve güzelliklerin esasıdır.¹⁰⁶⁷ İnsanın en önemli yeteneklerinden olan konuşmayı yalana alet etmesi, yalancılığı huy haline getirmesi varlığın hakikatine karşı yapılmış bir hakarettir. Mâverdî; “doğruluk aklın ve dinin gereğidir” derken olgun aklın, fayda sağlamayan ve bir zararı önlemeyen yalananın kötülüğüne hükmettiğini söyler. O, aklın doğru bulmadığı bir tutumu dinin onaylamayacağını ifade eder.¹⁰⁶⁸

Gazali, sıdk (doğruluk) kelimesinin altı anlamda kullanıldığını söyler:¹⁰⁶⁹ Birincisi sözde sadakattir. Sözde sadakat, doğru sözlülüğün yanında ileriye dönük verilen söze sadık kalmayı da içerir. İkincisi, niyet ve iradedeki sadakattir ki bu aynı zamanda “ihlas”a tekabül etmektedir. Samimi mümini harekete geçiren tek faktör Allah’ın rızasıdır. Üçüncüsü, azimde sadakattir. Bazen amelden çok önce de gelebilen azim tereddütsüz ve za’fsız bütün iyiliklere tam bir kuvvet ve kesin bir niyetle kararlılıktır. Dördüncüsü, azimde vefakârlık göstermek suretiyle kararlılığını ispat etmektir. Peşin olarak söz vermek ve sözle cömertlik etmek nefsin hoşlandığı amellerden sayılmıştır. İş ciddiye bindiği zaman insan bunu yapabiliyorsa o zaman sadakat testinden başarılı bir şekilde geçilebilir. Bu anlamda Allah: "رجال صدقوا ما عاهدوا" "Allah’a verdikleri sözde duran doğru adamlar vardır”¹⁰⁷⁰ buyurmuştur.

Kur’an sadakatsizliği de gündemine alır: “Allah bize mal verirse biz de infak ederiz” deyip de zengin oldukları zaman cimrilik edip yüz çevirenlerden bahseder. Onları sözünden cayan dönekler olarak niteler. Ayrıca onlara yalancı damgasını vurur.¹⁰⁷¹

Sıdkın beşincisi amelde sadakattir. Bu, amel içinde çaba göstermek ve niyeti amele uydurmaktır. Bir başka ifade ile ruhen de yaptığı amelin içinde olmaktır.¹⁰⁷² Böylece olumlu şahsiyetin tezahürü olan iç-dış bütünlüğü bir defa daha tezahür etmiş olmaktadır.

¹⁰⁶⁶ Fahreddin Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 161.

¹⁰⁶⁷ Ragıb el-İsfehani, *ez-Zerîa ilâ Mekarimi’ş-Şerîa*, s. 193.

¹⁰⁶⁸ Maverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 254-255.

¹⁰⁶⁹ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, IV, s. 694-695.

¹⁰⁷⁰ 33/Ahzab, 23.

¹⁰⁷¹ Bkz. 9/Tevbe, 75-77.

¹⁰⁷² Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, IV, 696-698.

Gazali'ye göre sıdkın altıncısı da dini hal ve makamlarda sadakattir. Korku, ümit, tazim, rıza, tevekkül ve muhabbet gibi bütün işlerde sadakat ve doğruluktur. Bu derece, sadakatin en üst noktasıdır.¹⁰⁷³ Çünkü ona göre bütün bu amellerin bir başlangıcı olduğu gibi her birinin gaye ve hakikatleri vardır. Gerçek sadıklar da bunların hakikatine erenlerdir. Bir şey diğerlerine galip gelir, onun hakikati gerçekleşir de diğer şeylere kendi rengini verebilirse o zaman onun sahibine sadık denebilir.¹⁰⁷⁴ Nitekim Hucurat suresinde: “Müminler ancak Allah'a ve Resulüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte sadıklar (doğrular) ancak onlardır”¹⁰⁷⁵ buyrulur.

3.2.3. Merhamet

“Acımak, şefkat göstermek” anlamında mastar olan merhamet kelimesi, “acıma duygusu, duygunun etkisiyle yapılan iyilik ve lütuf” anlamında isim olarak kullanılmaktadır. İnsanlardaki merhamet ve rahmet duygusunun Allah'ın insanlığa lutfu olduğu belirtilir.¹⁰⁷⁶ Yine bu duygunun hem insanların hem diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusu olduğu ifade edilir.¹⁰⁷⁷ Bir kimseye merhametli denilebilmesi, dolayısıyla acıma duygusunun kişide ahlâkî bir değere sahip olabilmesi için onun acıdığı kimsenin ihtiyacını gücü ölçüsünde karşılaması, bunu da hür iradesiyle yapması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında yufka yüreklilik, şefkat ve elem duyma gibi kavramlarla ilişkilendirilen merhamet insanlar arasındaki duygu birliğinin temel faktörlerinden biri olarak görülmüştür. İnsanda bulunan ana babaya saygı, sıla-i rahim, çocuk sevgisi gibi temel fitri duygular, yaşlılara, kimsesizlere, hastalara, özürlülere, yetimlere ve zayıflara yardım etme gibi erdemler merhamet duygusunun en belirgin yansımaları olarak görülmektedir.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷³ Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, IV, 698-700.

¹⁰⁷⁴ Gazali, *a.g.e.*, IV, 698-700.

¹⁰⁷⁵ 49/Hucurat, 15.

¹⁰⁷⁶ Bkz. 30/Rum, 21.

¹⁰⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 166-171.

¹⁰⁷⁸ Mustafa Çağrı, “Merhamet”, *DİA*, XXIV, 184-185. Gazali, merhametin kemal noktası ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Bir kimseye acıyan kişi, eğer bu acımanın verdiği elemden kendisini kurtarmak ve rahatlamak için ona yardım ederse o kişi merhamette kemale ulaşmış sayılmaz. Çünkü merhamette kemal, kişinin kendisini değil muhtaç ve çaresiz olanı rahata kavuşturmayı amaçlamasıdır. (Gazali, *el-Mekasidu'l-Esna*, s. 39.)

Kur'an'da rahmet kelimesi yüz on dört yerde tekrar edilirken¹⁰⁷⁹ merhamet kelimesi bir ayette kullanılır.¹⁰⁸⁰ Pek çok ayette de Allah'ın rahman ve rahîm isimleri zikredilir.¹⁰⁸¹ Aynı kökten gelen diğer fiil ve isimlerin geçtiği ayetlerde Allah'ın genel olarak insanlara ve diğer varlıklara, özelde de müminlere yönelik lütuf ve ihsanlarından söz edilir.¹⁰⁸²

Ahlakı bizler için örnek olarak sunulan Hz. Peygamber'in hayatında merhamet kavramının ayrı bir yeri vardır. Hz. Peygamber'in müminlere yumuşak davranmasının kendi rahmetinin eseri olduğunu bildiren Allah onu, "rahim" sıfatıyla anar.¹⁰⁸³ Merhamet duygusuna sahip olan müminler de övgüden nasiplerini alırlar. Resûlullah ile beraber olan müminlerin birbirlerine karşı merhametli oldukları ifade edilir. Karı-koca arasına sevgi ve merhametin konulması Allah'ın varlığının delillerinden¹⁰⁸⁴ sayılırken evlâtların yaşlı ana babalarının üzerine merhamet kanatlarını germeleri vefa gereği olarak emredilir.¹⁰⁸⁵ Hz. Peygamber'e yoksul ve kimsesizlere merhametli davranması, onları incitmemesi, ihtiyaçlarını gideremese dahi, güzel sözle gönüllerini alması tavsiye edilir. Bu şekilde davranmadığı takdirde zalimlerden olacağı uyarısında bulunulur.¹⁰⁸⁶

Kendisi de bir rahmet elçisi olan Hz. Peygamber'in: "İnsanlara merhamet etmeyenlere Allah da merhamet etmez"¹⁰⁸⁷ sözü ona göre merhametin, şahsiyeti oturmuş bir müminin sergileyebileceği en doğal davranış olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın indiği dönemde mal ve çocuk sahibi olmak en büyük değer ölçüsü kabul edilirken kölelerin, zayıf ve kimsesizlerin acımasızlığa mahkûm edildiği görülmektedir. Böyle bir ortamda inen ayetler Allah'ın tekliğini, O'nun nimetlerini ve ahiret konularını işlerken herkese karşı sevgi ve merhamet duygularıyla yaklaşmayı, bilhassa yoksulları ve yetimleri gözetmeyi emreder. Toplumda sevgi, şefkat ve merhamet eksenli davranışlar sergilemeyi teşvik eder.¹⁰⁸⁸ Yine pek çok

¹⁰⁷⁹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s.304, 305.

¹⁰⁸⁰ Bkz. 90/Beled, 17.

¹⁰⁸¹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s.306.

¹⁰⁸² Bkz. Abdülhamit Birışık, "Rahmet", *DİA*, XXXIV, 419.

¹⁰⁸³ 9/Tevbe, 128.

¹⁰⁸⁴ Bkz. 30/Rum, 21.

¹⁰⁸⁵ Bkz. 17/İsrâ, 24.

¹⁰⁸⁶ Bkz. 6/En'âm, 52; 17/İsrâ, 28; 18/Kehf, 28.

¹⁰⁸⁷ Buhârî, "Tevhîd", 2, "Edeb", 18; Müslim, "Fezail", 66.

¹⁰⁸⁸ Örnek olarak bkz. 74/Müddessir, 40-45; 90/Beled, 11, 18.

ayette ihtiyaç sahiplerine karşı ilgisiz kalıp acımasız davrananlar,¹⁰⁸⁹ haksız yollarla yetim malı yiyenler,¹⁰⁹⁰ fakirleri doyurmaya yanaşmayanlar¹⁰⁹¹ eleştirilir. Böylece merhamet insanın egosunu aşması, sadece kendini düşünme basitliğinden kurtulması ve rahmani bir duyguyu huy edinmesi anlamında olgun müminin temel vasıfları arasında yerini almış olur.

3.2.4. Tevazu

"وضع" kökünden gelen ve "birine boyun eğmek, kendi konumunu, derecesini düşük görmek"¹⁰⁹² anlamındaki tevazu', büyülenmenin karşıtı olarak başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan uzak kalmayı ifade etmektedir. Türkçede "alçak gönüllülük" olarak karşılık bulur.¹⁰⁹³ Kur'an'da müminlere karşı bazı uyarılarda bulunulur. Allah müminlerin dinlerinden dönmeleri halinde onların yerine yeni bir topluluk getireceğini bildirir. Yeni topluluğun karakteristik özelliklerinden birisinin fertlerinin bir birlerine karşı alçak gönüllü kimseler olması dikkat çeker.¹⁰⁹⁴ Müminlerin yürüyüş biçimini bile şahsiyetlerinin bir yansıması olarak bildiren Kur'an'da: "*Rahman'ın (has) kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler*"¹⁰⁹⁵ ayeti mevcuttur. Bu ayette geçen "hevnen" kelimesini müfessirler "tevazu" ile izah etmişlerdir.¹⁰⁹⁶

Lokman'ın oğluna yaptığı öğütlerden birisi olan tevazu¹⁰⁹⁷ yüksek bir ahlâkî erdem olarak Kur'an'da yer alır. Büyüklük yalnız Allah'a mahsustur.¹⁰⁹⁸ Dolayısıyla insanın kibirlenmesi her şeyden önce Allah'a karşı saygısızlık ve haksızlıktır.¹⁰⁹⁹ Bu yüzden Allah kibirli davrananları sevmeyeceğini bildirir.¹¹⁰⁰ Tüm ahlaki ilkelerde olduğu gibi hayatında tevazuun da en güzel örneklerini sunan Hz. Peygamber,

¹⁰⁸⁹ Bkz. 89/Fecr, 17-26; 92/Leyl, 7-11; 107/Mâun, 1-7.

¹⁰⁹⁰ Bkz. 4/Nisâ, 10.

¹⁰⁹¹ Bkz. 36/Yâsîn, 47.

¹⁰⁹² İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, "vaz" md.

¹⁰⁹³ Mustafa Çağrıç, "Tevazu", *DİA*, XXXX, 583-584.

¹⁰⁹⁴ 5/Mâide, 54.

¹⁰⁹⁵ 25/Furkân, 63.

¹⁰⁹⁶ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, IX, 408; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIV, 107.

¹⁰⁹⁷ 31/Lokmân, 18-19.

¹⁰⁹⁸ 22/Hac, 62; 31/Lokmân, 30; 34/Sebe', 23.

¹⁰⁹⁹ Mustafa Çağrıç, "Tevazu", *DİA*, XXXX, 584-585.

¹¹⁰⁰ 16/Nahl, 23.

yanına gelen birinin korkudan titrediğini görünce: “Sâkin ol! Ben kurutulmuş et yiyen Mekkeli bir kadının oğluyum” diyerek onun rahatlamasını sağlamıştır.¹¹⁰¹

Sonuçta insanı zillete düşürmeyen, yapmacıklık arz etmeyen tevazu, insanı yücelten erdemli bir davranış olarak açığa çıkmaktadır. Bu davranış, insanın kendisiyle barışık olmasının ve insanlara değer vermesinin bir göstergesi sayılabilir.

3.2.5. Minnet ve Şükür Duygusu

Comte-Sponville'den; “Minnet, erdemlerin en zor olanlarından fakat onların en hoş olanıdır” sözünü nakleden Göka, bu sözle duygular bazında psikolojik bakışa oldukça yaklaşıldığını söyler. O, “minnet”i “duyulan/duyurulan bir sevincin karşılığı olan bir başka sevince, mutluluğa eklenen bir başka mutluluğa benzetir.¹¹⁰²

Sözlükte “birine iyilik etmek, ihsan ve ikramda bulunmak” anlamındaki “menn” mastarından isim olan minnet, failine nispet açısından farklı anlamlar içerir. Menn ve minnet Allah'a izafe edildiği zaman O'nun lütuf ve keremini, iyilik ve ihsanını ifade eder. İnsana nispet edildiğinde, başkasına yaptığı iyiliği başa kakması, yaptığı iyilikten karşılık bekleme gibi durumları ifade eder.¹¹⁰³

İbn el-Esîr, Arapça'da men kökünün “karşılık beklemeden iyilik etme” mânasını ifade ettiğini belirtir. O, Allah'ın “mennân” isminin de bu kökten geldiğini söyler.¹¹⁰⁴ Kur'ân'da “minnet” kökünden türeyen farklı kelimeler geçer. Bu âyetlerin bağlamları genellikle iki anlam üzerine yoğunlaşır: Birincisi, Allah'ın insanlara maddî ve mânevî nimetler ihsan etmesidir. Allah'ın insanları hidayete kavuşturması,¹¹⁰⁵ peygamberler göndermesi,¹¹⁰⁶ dilediği kimselere peygamberlik ve mucizeler bahşetmesi¹¹⁰⁷ de nimetler sınıfına dâhil edilebilir. Ayrıca dalaletten ve onun getirdiği belâlardan, günahlardan, cehennem azabından koruması, zorbaların elinden kurtarması, kuluna istediğini vermesi, sayılan nimetler arasındadır.¹¹⁰⁸

¹¹⁰¹ İbn Mâce, “*Et'ime*”, 30.

¹¹⁰² Erol Göka, Minnet ve Şükür duygusu, <http://www.yenisafak.com>. (erişim:14.05.2017)

¹¹⁰³ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, “Menn” md. s.778.

¹¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 118.

¹¹⁰⁵ Bkz. 49/Hucurât, 17.

¹¹⁰⁶ Bkz. 3/Âl-i İmrân, 164.

¹¹⁰⁷ Bkz. 14/İbrâhim, 11.

¹¹⁰⁸ Bkz. 28/Kasas, 5,82; 4/Nisâ, 94; 52/Tûr, 27; 20/Tâhâ, 36-37.

İkinci anlamıyla minnet duygusu iki şekilde tezahürü eder.¹¹⁰⁹ Birincisi, bir kimsenin yaptığı iyiliği önemsemesi, başa kakması ve iyilik ettiği kimseden minnettarlık beklemesidir. Bu anlamdaki minnet kınanır.¹¹¹⁰ Yapılan iyiliğe karşılık beklemenin hayırları boşa çıkaracağı konusunda müminler uyarılır.¹¹¹¹

Minnetin ikinci şekliyle tezahürü ise iyilik sahibine karşı duyulan takdir hissidir. Bu duygu Türkçede minnettarlık olarak ifade edilir. Bu anlamdaki minnetin hem ahlaki hem psikolojik niteliklere sahip olduğunu; aynı zamanda -insani davranışa verilen bir karşılık olduğu için- bir fazilet olarak görülmesi gerektiğini söyleyen Göka, özetle şu açıklamalarda bulunur:

“Minnet öyle bir duygudur ki, ona karşılık verildiği zaman bu veriş insandan bir şey eksiltmez. Hayatın doyumsuz bir usaresi minnettarlık duyanda kalır.

Minnettarlık, iyiliğe iyilikle karşılık vermekten daha farklıdır. Yapılan iyiliğe iyilikle karşılık vermek sosyal ilişkilerin devamlılığında, sevgi bağının güçlenmesinde etkin rol oynar. Ancak minnettarlık başka bir şeydir. Minnettarlık hisseden karşılık verir. Ama bu karşılık ölçülebilir maddi bir karşılık ya da somut bir beklenti değildir. O, öylece yapılan, gönül dünyasında kendiliğinden ortaya çıkan ve bir anda oluverendir.

Minnet duyulduğunda, şükran hissedildiğinde ya da teşekkür edildiğinde mutluluk iyilik sahibiyle paylaşılmış olur. Bu eylem insana kendisini iyi hissettirirken yaşadığı hoşluğu iyilik sahibine de hissettirir.¹¹¹² Bu duygu alış-verişi “sevgi” yi ve iyiliği büyütür. İşte bu sebepten dolayı teşekkür etmeme (şükürsüzlük), “nankörlük” gibi sevginin tam karşısında yer alan bir kelime ile ifade edilmiştir.

Nankör, hep başkalarından alan veya almayı düşünen, ama vermeyi başaramayan kişidir. Nankörlük, karşısındakinin iyilik duygusunu köreltir. Sadece kendini ve geleceğini düşünen, iyilik yapanı da iyilikleri de görmeyen, sürekli alacaklıymış gibi yaşayıp giden, nankörlüğü hayat stratejisi olarak benimsemiş insana da mutsuzluk getirir. Çünkü onlar tatmin olmayan hisler içinde her zaman

¹¹⁰⁹ Mustafa Çağrı, “*Tevazu*”, *DİA*, XXXX, 584-585.

¹¹¹⁰ Bkz. 74/Müddessir, 6.

¹¹¹¹ Bkz. 2/Bakara, 262, 264.

¹¹¹² Bkz. 14/İbrahim, 7.

yeni bir hesabın, yeni bir alacağın peşindedir. Onlara hâkim olan, elindekine bakıp mutlu olmak duygusu değil karşısındakine ulaşamamanın acısıdır.”¹¹¹³

Bir kimseye psikolojik olarak “normal”, kişilik olarak “sağlıklı” denilebilmesi için o kişide şükran hissinin ve minnettarlık duygusunun belli oranda gelişmiş olması gerektiğini söyleyen Göka, şunları da ilave eder: “Minnettarlık duygusuna sahip olamayan nankör insanlar, hayatı ve hayatın en önemli unsuru olan mutluluğu sürekli erteler dururlar. Çünkü onların hasislikleri bitmez, tamahkârlıkları yatışmaz.”¹¹¹⁴

Minnettarlık hissi duyabilen, iyiliğe iyilikle karşılık verebilen ve hiçbir karşılık beklemeden iyilik yapabilen insan mutluluğun ve huzurun kaynağını keşfetmiştir. Kendisine yapılan iyiliklerin kıymetini bilen insan, hep hamd ve şükür içindedir. Nimetin arttırılmasına sebep olan bu duygu¹¹¹⁵ sahibini huzur âleminde yaşatır.

3.2.6. Cömertlik

İnsanın sahip olduğu nimetlerden başkalarını da yararlandırma duygu su olan cömertlik, en asil duygulardan olup olumlu kişiliğin önemli özelliklerindedir.¹¹¹⁶ Farsçadaki cevân-merd kelimesinin Türkçeleştirilmiş hali olan cömert ve cömertlik kavramı genellikle sehâ, sehâvet ve cûd terimleriyle ifade edilmektedir.

Sehâ ve sehâvet, “ocağın, içinde kolaylıkla ateş yakılacak şekilde geniş olmasını ifade etmektedir. Böylece sehâvet, gönül zenginliğine ve genişliğine delalet etmiş olur. Yine “cevd” veya “cevdet” kökünden gelen ve “cömertlik” anlamı ifade eden “cûd” kelimesi terim olarak sehâvet ile eş anlamlıdır.¹¹¹⁷ Kur’an’da bahsi geçen infak, îsâr, i’tâ, ihsan, ikram, it’am gibi eylemler cömertliğin tezahürüdür denilebilir.

Kur’an cömertliği bir fazilet olarak sunmuş ve onu yüceltmıştır. Cömertliğe Allah rızasına dayanan ahlâkî bir amel kimliği kazandırmıştır. Kur’an, malını Allah rızası için değil gösteriş olsun diye harcayan kimseleri kınamıştır. Yardımlaşmanın

¹¹¹³ Erol Göka, Minnet ve Şükür Duygusu, <http://www.yenisafak.com>. (erişim: 14.05.2017)

¹¹¹⁴ Erol Göka, Minnet ve Şükür duygusu, <http://www.yenisafak.com>. (erişim: 14.05.2017)

¹¹¹⁵ Bkz. 14/İbrahim, 7.

¹¹¹⁶ Bkz. Mustafa Çağrıncı, “Cömertlik”, *DİA*, VIII, 72.

¹¹¹⁷ Ragıb el-İsfehani, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, “cvd” md. s. 293.

ancak insanlara iyilik etme (birr) ve takvâ duygusuyla yapılması gerektiğini bildirmiş,¹¹¹⁸ nefsin cimriliğinden kurtularak cömert davranmayı kurtuluşun aracı kılmıştır.¹¹¹⁹

Kur'an'da Allah'ın sonsuz lutuf ve kerem sahibi olduğu ifade edilir.¹¹²⁰ Pek çok hadiste de Hz. Peygamber insanların en cömerdi olarak tanıtılır.¹¹²¹

Bazı tefsirlerde ve ahlâk kitaplarında cömertlik, israf ve cimrilik diye adlandırılan iki aşırılığın ortası sayılmıştır. İsrâf harcamalarda aşırılığa kaçmak, kötü arzuların tatmini uğruna eldeki imkânları saçıp savurmaktır. Cimrilik ise gerekli olsa dahi harcama yapmayı kısımdır. Kur'ân her iki aşırı hareketten sakındırmış, ölçülü harcamayı tavsiye etmiş,¹¹²² cömertliğin teşvikçisi olmuştur.

Yapılan iyiliğin kabul olabilmesi, insanın cömert sayılabilmesi için o iyilik severek ve isteyerek yapılmalıdır.¹¹²³ Diğer ahlâkî faziletler gibi cömertlik de insanda bir huy ve meleke haline gelmelidir.¹¹²⁴ Bu, güçlü bir irade eğitime bağlıdır.

Hz. Peygamber'e hangi sadakanın daha üstün olduğu sorulunca o; "Yaşama sevincinin ve mala düşkünlüğün olduğu bir zamanda, zenginliği arzularken, fakirlikten korkarken verilen sadakadır"¹¹²⁵ şeklinde cevap vermiştir. Cömertliğin diğer bir şartı da yardıma mukabil yapılan iyiliğe karşılık, mükâfat, övgü veya teşekkür beklememektir.¹¹²⁶ Gösterişten ve eziyetten kaçınmak¹¹²⁷ üstün bir şahsiyet numunesi olan cömertliğin önemli vasıflarıdır.¹¹²⁸

İnsanın iyi ahlak sahibi olmasının, sağlıklı bir şahsiyet kazanmasının temelinde Allah'a iman ve ona itaat duygusu gelir. İtaat ise korkuya değil sevgiye

¹¹¹⁸ Bkz. 2/Bakara, 264; 5/Mâide, 2; 92/Leyl, 17-20.

¹¹¹⁹ Bkz. 59/Haşr, 9; 64/Teğabun, 16.

¹¹²⁰ Bkz. 55/Rahmân, 27, 78; 82/İnfitâr, 6; 96/Alak, 3.

¹¹²¹ Bkz. Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", 5, "Savm", 7; Müslim, "Fezâil", 48.

¹¹²² Bkz. 7/A'râf, 31; 17/İsrâ, 29; 25/Furkan, 67.

¹¹²³ Bkz. 59/Haşr, 9.

¹¹²⁴ Bkz. Mustafa Çağrı, "Cömertlik", *DİA*, VIII, 72.

¹¹²⁵ Buhârî, "Zekât", 11.

¹¹²⁶ 76/İnsân, 8-10.

¹¹²⁷ 2/Bakara, 261-265.

¹¹²⁸ 2/Bakara, 267; 3/Âl-i İmrân, 92.

dayandığı zaman daha anlamlı olur. Kulluk görevi gönül hoşluğu ile ifa edilmeli, ibadetler ve iyilikler huzur ve esenlik vermelidir.¹¹²⁹

Köklü ve sağlam bir Allah inancı olumlu şahsiyetin oluşması konusunda insanda enerji oluşturur. İmanın meyveleri olan salih ameller, olumlu kişilik özelliklerini korur ve geliştirir. Övülen karakter özellikleri kalıcı hale gelirken kötü ve sevimsiz karakter unsurları bir bir temizlenir.

Kur’ân’ı tebliğ edip sözlü beyan ile yetinmeyip ilahi direktifleri kulluk zemininde bizzat uygulayan Hz. Peygamber, müminlere örnek olmuş, müminin kişiliğinin gelişiminde adeta bir mürebbi gibi hareket etmiştir. Kendisinin bir muallim olarak gönderdiğini haber veren Hz. Peygamber,¹¹³⁰ insanlara sadece ahlakıyla örnek değil¹¹³¹ insanların nasıl yetiştirileceği, mümin kişilerde nasıl bir şahsiyet modelinin oluşturulacağı konusunda da örnek olmuştur.

3.2.7. Tevekkül

Arap dilinde “v-k-l” kökünden türeyen “tevekkül” kelimesi “birinin işini üstlenme, birine güvence verme, işini birine havale etme ve ona güvenme” anlamlarına gelmektedir.¹¹³² Dinî bir terim olarak “tevekkül”; bir kimsenin kendini Allah’a teslim etmesini, rızık konusunda ve diğer işlerinde Allah’ı kefil bilip sadece O’na güvenip dayanmasını ifade etmektedir.¹¹³³

Fiil ve isim formlarında Kur’an’da altmış sekiz yerde geçen tevekkül,¹¹³⁴ müminlerin uzun sürecek hayat yolunda tutunacakları sağlam kulplardandır. Kur’an’da tevekkül örnek ahlaki nitelikler arasında zikredilir.¹¹³⁵ Bazı geçmiş peygamberlerin inançlarındaki kararlılıkları ve tevekkülleri örnek gösterilir. Kur’an’da Hz. Peygamber’e, beraberindekilerle istişare etmesi öğütlendikten sonra: “... *Sonra da kararını verdin mi artık Allah’a tevekkül et! Çünkü Allah kendisine*

¹¹²⁹ Yasin Pişgin, “Kur’an ve Sünnette Olumlu Şahsiyet Özellikleri”, <http://www.kadinveaile.com>. (Erişim: 19.06.2017)

¹¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III. 328.

¹¹³¹ Bkz. 33/Ahzab, 21.

¹¹³² Ragıb el-İsfehani, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'an*, s. , “vkl” md. Râgıb el-İsfehânî, vekil ile kefil kelimesi arasında kıyaslama yapar ve vekil kelimesinin daha genel olduğunu söyleyerek; her vekilin aynı zamanda kefil olduğunu, ancak her kefilin vekil olamayacağını söyler.

¹¹³³ Lisânü'l-‘Arab, “vkl” md.

¹¹³⁴ Muhammed Fuad Abdül-Baki, *el-Mu’cemu'l-Müfehres*, “vkl” md.

¹¹³⁵ Bkz. 10/Yûnus, 71; 11/Hûd, 56, 88; 12/Yûsuf 67.

tevekkül edenleri sever”¹¹³⁶ buyrulur. Allah, kendisinden korkanlar için mutlaka bir çıkış yolu var edeceğini ve kendisine tevekkül eden kimseye yeteceğini bildirir. Emrini tamamlayacağını bildiren Allah, her şey için bir ölçü tayin ettiğini haber verir.¹¹³⁷

Hz. Peygamber’in; “Deveni önce bağla sonra tevekkül et!”¹¹³⁸ şeklindeki meşhur hadisi tevekkülden önce tedbir almanın gerekliliğine işaret sayılmıştır. Ayrıca bu ifadelerden, tevekkül duygusunun çalışmaya engel olmayacağı hükmü çıkarılmıştır.¹¹³⁹

Tevekkül, Hz. Peygamber’in dualarında yer alan önemli unsurlardandır. Onun: “Allah’ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim, yüzümü sana döndürdüm”¹¹⁴⁰ şeklinde sık sık dua ettiği rivayet edilir.

Kur’an nazarında tevekkül müminlerin sahip olduğu temel nitelikler arasında yer alır. Allah’a tevekkül edenlerden övgüyle bahsedilir. Bu yüzden o, müminin hayatının önde gelen ilkeleri arasında sayılmıştır. Müminlerin Allah’a tevekkül etmesini tavsiye eden ayetler tevekkülün imanla olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Dışarıdan gelecek baskı ve eziyetlere karşı tevekkülün güçlü direnç kaynağı olacağı bildirilmekte, aynı süreçleri yaşamış peygamberlerden örnekler verilmektedir.

Tevekkülün derin bir bilgiye dayandığını ve zorlu bir iş olduğunu bildiren Gazali, söz konusu duygunun her şeyin gerçek anlamda yaratıcısının Allah olduğu inancına dayandığı üzerinde durur.¹¹⁴¹

Mümin, kendini Allah’ın irade ve takdirine teslim edip O’ndan gelen her şeye rıza gösterdiği zaman tevekkülün hakikatine erebilecektir. Tevekkülün çalışmayı ve tedbiri terk etmeyi gerektirdiği şeklindeki anlayışların İslam dünyasında zaman zaman ortaya çıktığı bir gerçektir. Gazali olayı farklı şekilde ele almıştır. O,

¹¹³⁶ 3/Al-i İmran, 159.

¹¹³⁷ 65/Talak, 2,3.

¹¹³⁸ Tirmizî, “*Kıyâme*”, 60.

¹¹³⁹ Mustafa Çağrı, “*Tevekkül*”, *DİA*, XXXXI, 1.

¹¹⁴⁰ Buhârî, “*Teheccüd*”, 1; Müslim, “*Müsâfirîn*”, 199.

¹¹⁴¹ Gazali, *İhyâu Ulumi’ d-Din*, IV, 243, 245- 247.

tevekkülü hiçbir durumda Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarının kapsamı dışına çıkılamayacağı yönünde bir şuur hali olarak tanımlamıştır. Bu sebeptendir ki o, tevekkülün; çalışma ve tedbiri terk etme şeklinde yorumlanmasını cahillerin kuruntusu olarak saymış ve böyle bir tutumu din açısından sakıncalı bulmuştur. Üstelik o, bu tür bir anlayışın sünnetullahı bilmeme sonucu ortaya çıktığını söylemiştir.¹¹⁴²

İbn el-Cevzi tevekkülü eleştirenin imanı eleştirmiş olacağını, çalışmayı eleştirenin sünnetullaha karşı çıkmış olacağını söylemiştir.¹¹⁴³ Tevekkülün iman ve tevhit anlayışıyla ilişkilendirilmesi önemli bir konudur. Zira tevekkül kulun öncelikli olarak Allah'a inandığının ve O'na olan güveninin göstergesidir. Allah'a tevekkül eden mümin, sahip olduğu imkân ve fırsatların Allah tarafından bahşedildiğine inanır.

Sağlıklı bir tevekkül, Allah'ın varlık dünyasında sebep-sonuç ilişkisi şeklinde kurduğu nizamı anlamakla, Kur'an'da ortaya konulan emirler sistemi çerçevesinde düşünmekle gerçekleşir. Bu anlamda tevekkül; her şeyin üzerinde mutlak belirleyici irade ve gücün Allah'a ait olduğu düşüncesinin ve bu düşüncenin doğurduğu inancın ürünüdür.¹¹⁴⁴ Bu anlayışla hareket eden kul, karşılaştığı durumun istediği gibi olmaması halinde ilâhî takdirin öyle tecelli ettiğini bilerek teselli bulur. Kimseyi kınamaz. İyimserliğini koruyabilir. Zorluklarla baş edebilir. Neticede moral çöküntüsüne maruz kalmaz. Bu haliyle tevekkül, müminin şahsiyetinin geliştiğine delalet eder. Bu üstün vasıf sayesinde o, olaylara soğukkanlı yaklaşabilir. Sarsılsa da yıkılmaz. Kaybetse de tükenmez. Mahrum olsa da her şeyin bittiğini düşünerek yılgınlık göstermez.

3.2.8. Sabır

Sabır, “s-b-r” kökünden türetilmiş bir kelime olarak; “engellemek, hapsedmek, dayanıklılık göstermek ve dirençli olmak” gibi anlamlara

¹¹⁴² Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din*, IV, 262- 265.

¹¹⁴³ İbn el-Cevzi, *Telbîsu İblîs*, s. 341-344.

¹¹⁴⁴ Mustafa Çağrırcı, “Tevekkül”, *DİA*, XXXXI, 1, 2.

gelmektedir.¹¹⁴⁵ “Üzüntü anında, başa gelen belâ ve musibetler karşısında direnç gösterebilme, metaneti koruma gibi anlamlarda terimleşmiş olan sabrın karşıtı telaş, kaygı ve sızlanma (ceza‘) kelimeleridir.

Sabır, akıl ve zekânın delili sayılırken sabırsızlık acizliğin ifadesi kabul edilmiştir. Gazali, duyguların çatışması anına dikkat çekerek sabrı; “nefsanî arzu ve tutkuların baskısına karşı din duygusunun direnç göstermesi” diye tanımlamıştır.¹¹⁴⁶ Sabır için: “nefsi telâştan, dili şikâyetten, organları kötülüklerden koruma, iyi halde de kötü halde de sükûneti muhafaza edebilme, Allah’tan başkasına şikâyeti bildirmeme” diye de tarifi yapılmıştır.¹¹⁴⁷

Kur’an ayetlerinde sabrın önemi üzerinde durulmakta, sabırlı davrananlar övülmekte ve sabredenele verilecek ödüller anlatılmaktadır. Kur’an bu dünyanın imtihan meydanı olduğunu bildirmektedir.¹¹⁴⁸ İmtihanın gereği olarak insanlar korku, açlık, fakirlik, ölüm, üründen eksiltme gibi musibetlerle imtihan edilmekte, söz konusu durumlar karşısında sabredenenlerin kurtuluşa erecekleri haber verilmektedir.¹¹⁴⁹ Sabır, davalarında kararlılıkla hareket eden ve sebat gösteren peygamberlerin nitelikleri olarak Kur’an’da yer alır.¹¹⁵⁰ Müminlerin kötülük edenlere sabredip kötülüğe kötülükle karşılık vermemeleri halinde düşmanlarının hile ve tuzaklarının kendilerine zarar veremeyeceği Kur’ani bir hakikat olarak karşımıza çıkar.¹¹⁵¹ Bilhassa savaşta sabır gösteren müminlerin meleklerle destekleneceği Kur’an’ın vaat ettiği bir başka konudur.¹¹⁵² Sabır, Lokman’ın oğluna verdiği öğütler içinde de görülmektedir: “*Namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülüğe de engel ol, başına gelene sabret. Çünkü bunlar başarılması gereken önemli işlerdir.*”¹¹⁵³ Müslümanlara Allah’tan sabır dilemeleri tavsiye edilmekte¹¹⁵⁴ başkalarına da sabrı

¹¹⁴⁵ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, “sbr” md. s.

¹¹⁴⁶ Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din*, IV, 63.

¹¹⁴⁷ Mustafa Çağrııcı, “*Sabır*”, *DİA*, XXXV, 337.

¹¹⁴⁸ 25/Furkân, 20.

¹¹⁴⁹ 2/Bakara, 155-157; 3/Âl-i İmrân, 142; 23/Mü'minûn, 110-111; 47/Muhammed, 31.

¹¹⁵⁰ 46/Ahkaf, 35.

¹¹⁵¹ Bkz. 3/Al-i İmran, 120.

¹¹⁵² Bkz. 3/Al-i İmran, 125.

¹¹⁵³ 31/Lokmân, 17.

¹¹⁵⁴ Bkz. 2/Bakara, 250; 7/A'râf, 126.

tavsiye etmeleri istenmektedir.¹¹⁵⁵ Kur'an Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu haber verir.¹¹⁵⁶ Allah'ın sevdiği gruplardan biri sabredenler olup¹¹⁵⁷ sabır ve takva ekseninde güzel davranışlarda bulunanların mükâfatlarının asla zayi edilmeyeceği bildirilir.¹¹⁵⁸

Âlimler arasında sabır ile şükür karşılaştırılarak hangisinin daha üstün olduğu tartışılmıştır. Gazali Cüneyd-i Bağdadi'den (ö. 298/910) nakil yaparak; “Ne zenginın övülmesi varlıktan ne fakirin övülmesi yokluktandır. Her ikisinin de övgüye lâyık olan yanları, varlığın ve yokluğun hakkını verebilmeleridir”¹¹⁵⁹ der.

Sabrın gösterildiği konu ve konuma göre o, derecelere ayrılmıştır. Haramlardan uzak durma ve dinî görevleri yerine getirme konusunda sabretmenin farz olduğu bildirilmiştir. Mekruh olan şeylerden uzak durmada sabır mendup görülmüştür. Can, mal ve namus gibi mukaddesata saldırı karşısında sabır haram; bedenine zarar verecek acılara katlanma şeklindeki sabır mekruh; mubahlara sabır göstermek de mubah olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁶⁰

Başkalarının sebep olduğu sıkıntıları önemsemeyip kişinin kendi kusurlarıyla uğraşması gerektiğini söyleyen İbn Hazm, üç farklı sabırdan bahseder: “Birincisi güçlü kimselerden gelen sıkıntılardır. Bunlara sabretmek zavallılıktır. İkincisi zayıf olan kimselerden gelenlerdir. Bunlara sabretmek iyilik ve fazilettir. Üçüncüsü kendisine denk kimselerden gelen sıkıntılardır. Bu durumda iki ihtimal vardır. Kötülük bilmeden yapılmışsa buna sabretmek bir olgunluk belirtisidir. Bilerek eziyet edilmişse buna katlanmak insanın basitliğini ve acizliğini gösterir.”¹¹⁶¹ Bela ve musibetler karşısında telâşa kapılarak anormal bir tutum takınmak doğru bir davranış değildir. Zira sabır, kendini kontrol edebilmenin, sıkıntıyı aşabilmenin yolunu bulmaktır.¹¹⁶²

¹¹⁵⁵ Bkz. 90/Beled, 17; 103/Asr, 3.

¹¹⁵⁶ 2/Bakara, 153; 8/Enfal, 46,66.

¹¹⁵⁷ 3/Âl-i İmrân, 146.

¹¹⁵⁸ Bkz. Hûd, 115; 12/Yûsuf, 90.

¹¹⁵⁹ Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din*, IV, 138.

¹¹⁶⁰ Gazali, *a.g.e.*, IV, 69. İbn Miskeveyh sıkıntılar karşısında sabırlı olmayı bir yiğitlik olarak kabul eder (*Tehzîbü'l-ahlâk*, s. 106).

¹¹⁶¹ İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-Siyer*, s. 26-27.

¹¹⁶² Mustafa Çağrı, “Sabır”, *DİA*, XXXV, 337, 338.

Ahlâkçılar sabrı cismanî ve ruhanî olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Zahmetli işlerin vücuda verdiği acılar cismanidir. Bunlara katlanmak fazilet olarak sayılmamıştır. İkincisi ruhî sabırdır. Bu da iki alanda kendini gösterir. Birincisi, insana zevk veren şeylerden yararlanma konusunda aşırılıktan kaçınmak suretiyle gösterilen sabırdır. İkincisi, istenmeyen durumların başa gelmesi veya nimetlerden mahrum kalınması halinde gösterilen sabırdır. Bunlar aynı zamanda iffettin de gereklerindedir.¹¹⁶³

Sabırla yakın ilişkisi bulunan rızâ haline de değinen Gazali şunları söyler: “Sıkıntılara katlanmanın dereceleri vardır. Tahammülün zor olduğu başlangıç döneminde gösterilen tavır “tesabbur” olarak isimlendirilmiştir. Tahammülün kolay olduğu orta derecesine “sabır”, nefsanî arzulara tamamen hâkim olduğu en yüksek derecesine “rıza” denmiştir.¹¹⁶⁴

Sabır ile ilgili bir diğer kavram olan ve beşerî ilişkilerde toleranslı, bağışlayıcı, sabırlı, temkinli ve ağır başlı davranışlarda bulunmayı¹¹⁶⁵ ifade eden “hilim” kavramından da bahsetmek gerekir. Hilim kelimesi cahiliye döneminde “akıllı olmak” anlamında kullanılmış ve çok az kişinin ulaşabildiği bir meziyet sayılmıştır. “Hilim kavramının karşıtının; hafiflik, düşük hareket ve cahillik anlamına gelen “sefeh” olduğu söylenmiştir.¹¹⁶⁶ Buradaki cehalet/cahillik kelimesi ile de ilmin karşıtılığı, zalimce davranış, serkeşlik, saldırganlık, barbarlık gibi olumsuz kavramlar ifade edilmektedir.¹¹⁶⁷ Nitekim İslâm öncesi dönemde insanın gücüyle böbürlenmesi, kendini her şeyin merkezinde görmesi, otoriteye başkaldırması, asabiyet ve şeref duygusuyla hareket etmesi cehalet ile ifade edilmekteydi.¹¹⁶⁸

İslam davetine icabet etmeyenler, peygambere karşı gelenler, bilmediklerinden değil genellikle gurur, kibir, inat ve saldırganlık gibi alışkanlıklarından dolayı ayak diremişlerdir. Aynı zamanda İslâm’ın davranış ilkeleri

¹¹⁶³ Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din*, III, 176.

¹¹⁶⁴ Gazali, *a.g.e.*, III, 68, 69, 141.

¹¹⁶⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, “hlm” md.

¹¹⁶⁶ İbn Manzur, *a.g.e.*, “sfh” md.

¹¹⁶⁷ Mustafa Çağrııcı, “Hilim”, *DİA*, XVIII, 34.

¹¹⁶⁸ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 204.

olarak sunduğu kardeşlik, merhamet, sabır, uzlaşma, eşitlik ve barış gibi ilkeleri kabullenemedikleri için hak dini seçmemekte ısrar etmişlerdir. el-İsfehânî, hilim kelimesini; “öfkenin etkisinden nefsi korumak” şeklinde tarif etmiş ve kelimeyi akıl ile ilişkilendirmiştir. Hilim aklın sonuçlarındandır demiştir. Hilim akıldan bağımsız düşünülemez için ona akıl dendiğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁹ Kısacası hareketlerin ölçüsü akıl olduğu zaman, akıllıca davranıldığı zaman bu sonuç çıkmaktadır.

Hilim sahibi anlamına gelen “halîm” kelimesi Allah’ın isimlerinden biri olarak Kur’an’da yer alır.¹¹⁷⁰ Çünkü O, çok sabırlıdır. Kullarının isyanına hemen karşılık vermez, insanlar inkâr etti diye telâşa kapılmaz. Her işi olması gerektiği ölçüde yapar.

Gazali hilim duygusunun sabır, duruluk ve vakarı öngördüğünü söyler: “O, ihtiraslara, bencil duygulara hâkim olmaktır, yumuşak huyluluktur. Ancak o, güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan zillet ve acizlik değildir. Dolayısıyla halîm; haksızlığa uğrayınca sabreden, gücü yetince de intikam alan kimse değildir. O, haksızlığa tahammül edebilen, gücü yetince de affedebilme erdemliliğini gösterebilendir”¹¹⁷¹ şeklinde açıklama yapar.

Izutsu’ya göre Kur’an’ın genelinde, yüksek bir ahlaki meziyet olan hilim ruhu vardır. Çünkü Kur’an, insani ilişkilerde ihsanla, merhametle, adaletle hareket etmeyi emretmekte, zulümden kaçınmayı, şehvet ve düşük arzulara gem vurmamayı, kibir ve gururdan sakınmayı tavsiye etmektedir.¹¹⁷² Bu davranışlar hep hilim duygusunun eseridir.

Tur suresinde: “Onlara bunu akılları mı emrediyor?” mealinde bir ayet vardır.¹¹⁷³ Buradan, müminin akıllı davranması icap ettiği, ahmakça ve cahillikle hareket etmekten sakınması gerektiği sonucu çıkarılabilir. Yine aynı ayette; “Yoksa onlar haddi aşan (tuğyan eden) bir topluluk mudur?” ifadesi yer alır. O halde hilim, tuğyana dalmamayı da kapsayan bir anlama sahiptir. Dolayısıyla akıllı insan azgınlık yapmayan, haddi aşmayan, öfkesine kapılıp kendinden geçmeyen kimsedir.

¹¹⁶⁹ Ragıb el-İsfehâni, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'an*, “hlm” md.

¹¹⁷⁰ Bkz. 2/Bakara, 225, 235; 17/İsra, 44; 22/Hac, 59; 35/Fatır, 41.

¹¹⁷¹ Gazali, *İhyâu Ulumi'd-Din*, III, 184.

¹¹⁷² Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 204.

¹¹⁷³ 52/Tûr, 32.

Kur'an'da çokça tekrar edilen “akıl etme, tefekkür, itibar gibi zihin faaliyetleriyle “hilim” duygusu arasındaki güçlü bağ olduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹⁷⁴

Anlaşıldığı üzere Kur'an ölçülü hareket etmeyi, sonunu düşünerek bir işe girişmeyi tavsiye etmekte, bilgisizliği, sorumsuzluğu, aceleciliği, saldırganlığı hoş görmemektedir. Böylece o, en kâmil kişilik vasıflarını öğütleyerek, ideal bir mümin kişiliği oluşturmaya çalışmaktadır.

3.2.9. Kanaat

Müminin kazanması gereken olumlu özelliklerden bir başkası, eline geçene razı olma, kendi payına düşenle yetinme anlamına gelen kanaattir. Terim olarak kanaat; “kişinin elindekine razı olması, ihtiyaçlarını karşılayabileceği maddî imkânlarla yetinip başkalarının elinde bulunanlara göz dikmemesi halidir. Aşırı hırs, açgözlülük ve tûl-i emel gibi insanı yanlış yollara itebilen duygulardan sıyrılmaya çabasıyla elde edilebilen kanaat, tevekkül duygusunun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁷⁵

Kur'an'da kanaat kelimesi; “başkasından yardım isteyen” anlamında, “el-kani” şeklinde geçer.¹¹⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, bu kelimenin tefsiri bağlamında; “yüzsüzlüğe dökmeden ihtiyacını arz edebilen ve kendisine bağışlanana razı olan kişiye dendiğini ifade eder.¹¹⁷⁷ Birçok âyette dünyaya ve mala karşı aşırı düşkünlük yerilirken, kanaatkârlık övülmüştür. Nahl sûresinde, iyi ve yararlı işler yapan müminlere vaat edilen “güzel hayat”¹¹⁷⁸ tabirinin, kanaatkârlık olduğu söylenmiştir.¹¹⁷⁹

Hz. Peygamber, kanaatkârlığı bir iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirmiştir.¹¹⁸⁰ “Asıl zenginlik mal çokluğu değil gönül

¹¹⁷⁴ Mustafa Çağrııcı, “Hilim”, *DİA*, XVIII, 35-37.

¹¹⁷⁵ Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 237-238.

¹¹⁷⁶ 22/Hac, 36.

¹¹⁷⁷ Ragıb el-İsfehani, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'an*, “kanea” md.

¹¹⁷⁸ 16/Nahl, 97.

¹¹⁷⁹ Mustafa Çağrııcı, “Kanaat”, *DİA*, XXIV, 289.

¹¹⁸⁰ Buhârî, “Zekât”, 18; Müslim, “Zekât”, 124.

zenginliğidir”¹¹⁸¹ diyen Hz. Peygamber, kanaatkârlığı şükrün en ileri derecesi saymıştır.¹¹⁸²

İbn Hibbân, “Kanaat kalbi bir ameldir; kalbi zengin olanın eli zengin olur. Kalben fakir olana mal zenginliği fayda sağlamaz” demiş,¹¹⁸³ kanaatin insanda meleke haline gelmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Kanaat ve züht kavramlarını karşılaştıran Râgıb el-İsfahânî, kanaatin mânevî bir haslet olduğunu ve bunun eyleme dönüşmesine züht denildiğine işaret etmiştir. Kanaat sahibi olmayan kişinin zahitçe tutumlarının ancak sahte züht sayılabileceğini söylemiştir.¹¹⁸⁴ Kanaat sahibi kimse gerektiğinde azla yetinebilir. O, kazanç arama ve kazanma konusunda hırsa kapılarak helal dairesinin dışına çıkmaz ve başkasının elindekine göz dikmez. Ancak bu duygu insanın meşru ölçüler içerisinde fazla para ve mal kazanmasına engel değildir. Nitekim İsfehani dünyevi geçim için çalışmak gerektiğini, kanaat duygusuna sığınarak başkalarının yardımıyla geçinenlerin ve başkalarına yük olanların eleştirildiğini ifade etmiştir.¹¹⁸⁵

Mâverdî dünya nimetlerinden hayatın devamına yetecek kadarıyla yetinip başka bir şey istememeyi kanaatin en üst derecesi sayar.¹¹⁸⁶ Yoksulluğa, sefalet ve toplumun/ülkenin yok olmasına sebep olan yanlış kanaat anlayışını reddederken, sırf zengin olma duygusuyla hareket edenleri, kötü arzularını tatmin için aza kanaat etmeyenleri eleştirir. Buna karşılık hem kendisine hem de başkalarına faydalı olma düşüncesiyle ihtiyaçtan fazlasını kazananların takdire şayan kimseler olduğunu ifade eder. Çünkü o bu şekilde kazanılan malın birçok iyiliğe vasıta olduğunu, dinin kuvvet bulmasını sağladığını ve insanların kaynaşmasına vesile olduğunu vurgular.¹¹⁸⁷

Mala karşı aşırı hırs göstermeden beslenme, giyim ve mesken gibi temel ihtiyaçların yeteri kadar karşılanması gerektiğini söyleyen Gazâlî, ihtiyaç sınırını aşarak daha çoğunu isteyen ve gelecek kaygısıyla zihinlerini meşgul edenlerin kanaat

¹¹⁸¹ Buhârî, “*Riğâk*”, 15.

¹¹⁸² İbn Mâce, “*Zühd*”, 24.

¹¹⁸³ İbn Hibban, *Ravzatu'l-Ukala*, s. 151.

¹¹⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerî'a*, s. 320.

¹¹⁸⁵ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 380, 381.

¹¹⁸⁶ Mavardî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 224-225.

¹¹⁸⁷ Mavardî, *a.g.e.*, s. 208-209, 214-224.

duygusunu kaybedeceklerini, tamahkârlık ve hırs zilletiyle damgalanmış olacaklarını bildirir.¹¹⁸⁸ Gazâlî hırs ve tamahkârlıktan kurtulup kanaatkâr olabilmek için zihnî ve ahlâkî bazı değişimler geçirmek gerektiğini söyler. O, zorunlu ihtiyaçları karşılamakla yetinmek, Allah'ın rızık konusundaki vaadine¹¹⁸⁹ güvenmek ve gelecekle ilgili kaygı taşımamak gerektiğini ifade eder. Hırs ve tamahkârlığın kişiyi zillete düşüreceğini bilmek, kanaatkârlığın asıl zenginlik olduğuna inanmak gerektiğini ifade eder. Gazâlî ayrıca kanaatkârlığın yoksulluk anlamına gelmediğini, kanaat sahibi birinin zengin de olabileceğini söyler. Böylelerinin cömert olmaları ve imkânlarını başkalarıyla paylaşmaları gerektiğini sözlerine ekler.¹¹⁹⁰

Kanaatkârlık, asgari düzeyde insanın onurunu koruyabilecek, onun mutlu ve huzurlu yaşamasını sağlayabilecek bir haslettir. Kanaatkâr olanlar ancak, onurlu ve özgür bir hayat sürebilirler. Gönüller huzura, bedenler rahata onunla kavuşabilir.¹¹⁹¹ Gazâlî kanaat ehlinin hevâ ve hevesini terk edebileceğini, bunun da gerçek hürriyet demek olacağını söyler.¹¹⁹² Nitekim mutsuzluğun sebeplerinden biri de kanaat duygusundan yoksun olmaktır.

Saydığımız ahlaki meziyetlere sahip olanlar Kur'an'ın vadettiği huzurlu bir hayatı yaşama imkânına kavuşabilirler. Aynı şekilde insanı aşağılığa itebilecek kötü hasletlerden, rezaletlerden de kurtulabilirler. Böyle bir hayat ahiretteki kurtuluşun da aracıdır. Zira mümin hem dünya hem de ahiret hayatının saadet ve kurtuluşunu gaye edinen insandır.

Şimdi de Kur'an'ın öngördüğü kurtuluş düşüncesini ele alalım.

3.3. Kur'an'da Kurtuluş Düşüncesi

Önceki kutsal kitaplarda ve beşeri sistemlerde yer alan kurtuluş olgusu son ilahi kitap Kur'an'ın da kendisine yer verdiği önemli kavramlardan sayılabilir. Kendinden öncekiler için “müheymîn” olan, onların koruyageldiği ilahi hakikatleri

¹¹⁸⁸ Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 237-238.

¹¹⁸⁹ 11/Hud, 6.

¹¹⁹⁰ Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 241-243.

¹¹⁹¹ Mustafa Çağrı, “Kanaat”, *DİA*, XXIV, 290.

¹¹⁹² Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, III, 239.

tasdik eden, yanlışları düzelten Kur'an'ın¹¹⁹³ bu konuya bakışı elbette önem arz etmektedir.

Tezimizin bu bölümünde “kurtuluş” konusuna fazlaca yer vereceğiz. Çünkü Kur'an, insanı ve onun beşeri özelliklerini tanıtmış, ama konuyu bu haliyle bırakıvermemiştir. Genel anlamda insanın hüsranda olduğunu belirtmiştir. İman vetmesi ve bazı olumlu eylemleri gerçekleştirmesi sonucunda hüsranda kurtulabilecek¹¹⁹⁴ ve gerçek felaha erecektir. Kur'anın pek çok yerinde felah kelimesi geçmekte ve bazı eylemleri gerçekleştirenlerin felaha erecekleri bildirilmektedir. İşte felah, Kur'anın insana vadettiği sonsuz hayatın elde edilmesinde anahtar rol üstlenmekte ve bu kelime Türkçede kurtuluş olarak yer almaktadır. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim ile ilgili araştırmamızda hem kurtuluş ifade eden kavramları belirlemeye hem de bu kavramların Kur'ani çerçevedeki anlamlarını tespit etmeye çalışacağız. Daha sonra, kurtuluşu temin edecek olan elemanları inceleme gayretinde olacağız. Kurtuluş düşüncesine Kur'an'ın bakışını daha net anlayabilmek için zaman zaman karşılaştırma yapacağız. Böyle bir yöntemle, yaklaşımlar arasındaki gerçekçiliğin ve insanın fitratına uygunluğun nerede olduğunu anlamaya çalışacağız.

3.3.1. Kurtuluş İfade Eden Terimler

Kur'an'da kurtuluş olgusu değişik terimlerle ifade edilmektedir. Bu terimlerin bir kısmı doğrudan kurtuluşa işaret etmektedir. Bir kısmı ise hem mana hem de lafız olarak dolaylı bir şekilde kurtuluşu ifade etmektedir. Kurtuluşun aslı olan ve ayrı ayrı ele alınmayı gerektiren bu sözcükleri “fevz, necat ve felah” olarak tespit edebildik.

Mana olarak kurtuluşa delalet eden ifadeler arasında şunlar sayılabilir: Lütüfla yol göstermeyi içeren “hidayet,”¹¹⁹⁵ kusurdan, kötülüklerden uzak olma anlamında “selamet”,¹¹⁹⁶ en güzel ödül anlamında “hüsna”,¹¹⁹⁷ korkulardan uzak olma anlamında “emn”,¹¹⁹⁸ kurtuluşla aynı anlama gelen “halas”¹¹⁹⁹ bunlardandır.

¹¹⁹³ Bkz. 5/Maide, 48.

¹¹⁹⁴ 103/Asr, 1-3.

¹¹⁹⁵ Bkz. 1/Fatiha, 4.

¹¹⁹⁶ 6/En'am, 127.

¹¹⁹⁷ 13/Ra'd, 18.

¹¹⁹⁸ 6/En'am, 82.

¹¹⁹⁹ 7/A'raf, 29.

Önce kurtuluş olgusunu doğrudan ifade eden temel ifadelere (fevz, felah ve necat) bakabiliriz.

3.3.1.1. Fevz (فوز)

Arap dilinde f-v-z (ف-و-ز) harflerinden oluşan “fevz” (فوز) lafzı, “fâze” (فاز) (ومغارة ومغارة فوزا -يفوز-) fiilinin mastarıdır. İsim olarak da kullanılan fevz kelimesi zıt anlam taşıyan kelimelerdendir. Kelimenin birinci anlamı “kurtuluş,” ikinci anlamı ise “helak olmak ve ölmek”tir.¹²⁰⁰

Kelime birinci anlamıyla; “Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girdirilirse gerçekten kurtuluşa ermiştir”¹²⁰¹ ayetinde kullanılmıştır. Kelimenin ikinci anlamına Arapların, bir kimse öldüğü zaman kullandıkları “fâvveze’r-recül”- " فوز الرجل (adam öldü)¹²⁰² ifadesi örnek gösterilebilir.

Selamete birlikte hayrı elde etme,¹²⁰³ şerden kurtulma, hayırda ve arzu edilen bir şeyde başarı,¹²⁰⁴ her hangi bir tehlikeden kurtulma, murada erme,¹²⁰⁵ korku ve tehlikeden kurtulup zafer bulma¹²⁰⁶ anlamlarının, “fevz” kelimesinin karşılığı olduğu bildirilmektedir. “Zafer” kelimesinin “fevz” kelimesi ile eş anlamlı olduğu, fakat “fevz” kelimesinde bir tehlikeden kurtulma, zafer kelimesinde ise yarışma sonunda bir şeye kavuşma anlamlarının bulunduğu ifade edilmiştir.¹²⁰⁷ Öte yandan ölüm, insanın dünyanın sıkıntılarından, tuzaklarından kurtulması demek olduğundan başarı ile ilişkilendirilmiş ve “ölümün kendisi hakkında hayırlı olmadığı hiçbir kimse yoktur” denilmiştir. Tehlikelerle dolu bir yer olan ve insanın helakine sebep olduğu için çöl, “mefâze” (مغارة) diye isimlendirilmiştir. Çünkü çöl, ölüm sebebi olduğu gibi aynı şekilde kurtuluş sebebidir.¹²⁰⁸

¹²⁰⁰ İbn el-Faris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Lüga*, IV, 459.

¹²⁰¹ 3/ Âl-i İmrân, 185.

¹²⁰² Ebu’l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu’cemü-Mekâyisi’l-Lüga*, IV, 459.

¹²⁰³ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât-ü-Elfazil Kur’an*, s. 647.

¹²⁰⁴ Muhammed Mürteza el-Hüseyini, *Tâcu’l Arûs min Cevahiri’l-Kamus*, VIII,124.

¹²⁰⁵ Hasan Said el-Keremiy, *El-Hadiy ila Lügati-l-Arab*, III, 453.

¹²⁰⁶ Asım Efendi, *Kamusu’l Muhit Tercemesi*, f-v-z. md.

¹²⁰⁷ Bkz. Hasan Said el-Keremiy, *El-Hadiy ila Lügati-l-Arab*, III, 453.

¹²⁰⁸ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l- Arab*, V, 393; Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât-ü-Elfazil Kur’an*, s. 647.

İbn-i Arabi, çölün “mefâze” diye isimlendirildiğini, çünkü çölü kat edip geçebilen ve oradan çıkabilen kimsenin kurtulacağını söylemiştir. İbn Şümeyl “mefâze”nin, iki gün veya daha fazla yolculuk yapıldığı halde suyun bulunmadığı yer olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁹

İnsanın dünyadaki durumuna nispetle fevz kelimesi yukarıdaki anlamlara gelirken, ahiretteki durumu en büyük kurtuluş ve başarı olacaktır.¹²¹⁰ Nitekim Kur’an Kıyamet günündeki kurtuluşu “el-fevzü’l-kebir” (büyük kurtuluş) olarak nitelemektedir.¹²¹¹

Neticede “fevz”, insanın her türlü kötü durumdan uzak olması ve istediği şeylerle karşılaşması anlamında kurtuluşu ifade etmektedir denilebilir.

Fevz “ فوز ” kelimesi Kur’an’da yirmi dokuz yerde geçer. Üç yerde fiil, diğer yerlerde isim (mastar, ism-i fail, ismi-mekân) formundadır.¹²¹²

Kur’an’da “fevz” kelimesi genel olarak büyük anlamında “azîm” "عظيم" , apaçık anlamında “mübîn” "مبين" kelimeleriyle sıfatlanarak kullanılmıştır. Bir yerde de büyük anlamındaki " كبير " kelimesi ona sıfat olmuştur.¹²¹³ “Fevz” kelimesinin ism-i fail formu olan “fâizûn” "الفائزون"/“muradına erenler” kelimesi sadece müminleri nitelemek amacıyla Kur’an’da yer almıştır.¹²¹⁴

Fevz kelimesinin kullanımında dikkat çeken bir başka nokta, bir kaç ayet¹²¹⁵ dışında onun genel anlamda ahiretteki saadet, orada elde edilen mükâfat, uhrevi kurtuluş veya muvaffakiyet anlamlarında kullanılmış olmasıdır.¹²¹⁶ Asıl kurtuluşun cennete girmek ve Allah’ın rızasını kazanmak olduğu belirtilmiştir.¹²¹⁷

¹²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 393.

¹²¹⁰ Ragıb el-İsfahanî, *Müfredât-ü-Elfazil Kur’an*, s. 647.

¹²¹¹ Bkz. 85/Burûc, 11.

¹²¹² Bkz. M. Fuad Abdul’l-Baki, *El-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’an*, s. 527.

¹²¹³ Bkz. 9/Tevbe, 100; 10/Yunus, 64; 40/Mümin, 9; 6/En’am, 16; 45/Casiye, 30; 85/Burûc, 11.

¹²¹⁴ Bkz. M. Fuad Abdul’l-Baki, *El-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’an*, “fvz” md.

¹²¹⁵ Bkz. 4/Nisa, 73.

¹²¹⁶ Bkz. 6/En’am, 16; 40/ Mü’min, 9.

¹²¹⁷ Bkz. 3/Al-i İmran, 185; 9/Tevbe, 72, 89; 57/Hadid, 12; 61/Saff, 12; 64/Teğâbun, 9; Saf, 61/12.

Fevz kelimesi Kur'an'da, dünyevi başarı veya kazanç anlamında da kullanılmıştır.¹²¹⁸ Nisa suresinde Münafıkların veya hakiki imana erememiş kimselerin savaşa çağrıldıkları zaman ağırdan alıp gönülsüz davrandıkları konu edilir. Bu kişilerin Müslümanların zafer elde edip ganimetle dönmeleri halinde büyük bir üzüntüye kapılarak, “*Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (fevz) ulaşıyaydım*”¹²¹⁹ diyerek üzüntü duyacakları belirtilir. Bu kişilerin sözlerinden nakledilen fevz kelimesi ganimet, dünyevi başarı ve kazanç anlamına gelmektedir.

Fevz kelimesinin veya türevlerinin geçtiği ayetlerde kurtuluşa erenlerin nitelikleri de sayılmıştır. Kur'an'ın bildirdiğine göre Allah'a inanıp salih amel işleyenler,¹²²⁰ halis bir imanla hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler,¹²²¹ dinlerine sadakatleri sebebiyle hor görülmelerine karşı sabredenler,¹²²² Allah'ın dostluğunu kazananlar,¹²²³ Allah'a ve Resulü'ne itaat edenler,¹²²⁴ Allah'ın azameti karşısında huşu duyanlar¹²²⁵ bu büyük kurtuluşa ereceklerdir.

Kurtuluşun karşılığı, cennet ehlinden olmak¹²²⁶ ve Allah'ın hoşnutluğunu kazanarak ebedi saadete ermektir.

3.3.1.2. Necât (النجاة)

Arap Dilinde, n-c-v (ن-ج-و) harflerinden oluşan “necv” (نجو) kelimesi hem “kaldırmak, açmak” hem de “örtmek ve gizlemek” olmak üzere iki ayrı anlama delalet etmektedir.¹²²⁷ Kelimenin aslında ise, “bir şeyden ayrılmak” manası vardır.⁹¹⁸

¹²¹⁸ “Eğer Allah'tan size bir lütuf (zafer) erişse, bu sefer de; sizinle kendisi arasında hiç tanışıklık yokmuş gibi şöyle der: “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım.”(4/Nisa,73.)

¹²¹⁹ 4/Nisa,73.

¹²²⁰ Bkz. 64/Teğabun, 9; 85/Büruc, 11; 45/Casiye, 30.

¹²²¹ Bkz. 9/Tevbe, 20, 111.

¹²²² Bkz. 23/Mü'minun, 110-111.

¹²²³ Bkz. 10/Yunus, 62-64.

¹²²⁴ 33/Ahzab, 71.

¹²²⁵ Bkz. 24/Nur, 52.

¹²²⁶ 59/Haşr, 20.

¹²²⁷ İbn Faris, *Mu'cemü-Mekâviysi'l-Lüga*, V, 397.

Lügatte genel olarak “kurtulmak” anlamına gelen necât (نَجَاة) kelimesi, İsfahânî’ye göre bir şeyden ayrılmak anlamı da taşımaktadır.¹²²⁸

Necâ (نَجَا) fiilinin ağacı kesmek, hayvanın derisini yüzmek, birine bir şey fısıldamak, sır vermek, birinden ayrılmak, çabuk davranmak anlamlarına geldiği de bildirilmiştir.¹²²⁹ Kelime, “if’al” babına aktarılıp انجاء ve “tefil” babına aktarılıp تنجية şeklinde kullanılması halinde de “kurtarmak” anlamına gelmektedir. Ancak bu durumda şöyle bir farklılığa dikkat çekilir: " انجاء " helake düşmeden önceki, " تنجية " ise helak durumundaki “kurtarma” manalarını ifade eder.

Necât kelimesi, necâ ve necvâ gibi mastar kalıplarında isim olarak da kullanılmaktadır. Necât kelimesinin kendisinde korku sebebi bulunan bir şeyden kurtulmak anlamına geldiği ve “selamet” kelimesiyle eş anlamlı olduğu da beyan edilmiştir.¹²³⁰ Bir kısım dilcilere göre “necve” ve “necât” sel sularının ulaşmadığı yüksek ve güvenli yer demektir. Ebu Zeyd, “en-necvetü” kelimesinin, insanın kendisi için kurtuluş yeri olarak gördüğü yüksek mekân için kullanıldığını söylemiştir. İbn Şümeyl, dağa ve vadiye “necveh” denildiğini, “necât” kelimesinin de sel suyunun ulaşmadığı yer olduğunu ifade etmiştir.¹²³¹

Arap dilinde “en-necâü” kelimesi süratli bir şekilde yürüyüşü ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle süratli deveye “en-nâciyetü” denmekte iken¹²³² “en-necvâ” kelimesi de iki kişi arasındaki sır demektir.¹²³³

Bu açıklamaları kısaca özetleyecek olursak, el-İsfahânî’nin belirttiği “bir şeyden ayrılma” anlamı öncelikli olmak üzere, kurtulma, olumsuz bir halden uzaklaşma, selamete erme, güvende olma anlamlarının ifade edildiğini söyleyebiliriz.

“Necât” kavramı türevleriyle birlikte Kur’an’da seksen altı yerde geçer. On yedi yerde isim (sıfat ve mastar) olarak, diğer yerlerde mazi, muzari ve emir

¹²²⁸ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredâtü-Elfazi’l- Kur’an*, s.792.

¹²²⁹ Bkz. İbn Manzûr *Lisânü’l- Arab*, XV, 304-309; Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *Tâcu’l Arûs min Cevahir-il-Kamus*, XX, 218-225.

¹²³⁰ Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *Tâcu’l Arûs min Cevahiri’l-Kamus*, XX, 218.

¹²³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l- Arab*, XV, s.305; Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *Tâcu’l Arûs min Cevahiri’l-Kamus*, XX, 219.

¹²³² İbn Manzûr, *Lisânü’l- Arab*, XV, 306.

¹²³³ Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *Tâcu’l Arûs min Cevahiri’l-Kamus*, XX, 221.

formunda fiil olarak yer alır.¹²³⁴ İsim haliyle necât ifadesi Mü'min suresinde “*Ey kavimim! Bu halim nedir ki? Ben sizi kurtuluşa (“necât” a) davet ediyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz*”¹²³⁵ şeklinde geçer.

“Neca”-“نجا” fiili Kur’an’da, türevleriyle birlikte iki farklı anlamda kullanılmıştır. Çoğunlukla da konumuzu ilgilendiren anlamda “kurtuluş/kurtarma” anlamının söz konusu olduğu durumlarda yer alır.¹²³⁶ “fısıldaşmak ve gizli konuşmak” anlamında ise daha az kullanıldığı görülmektedir.¹²³⁷

Kurtulma/ kurtarma ile ilgili ayetlerin içeriğine baktığımız zaman çoğunlukla Peygamberlerin ve onlara inanan kavimlerinin karşılaştıkları belâ ve musibetlerden kurtarılmaları söz konusu edilmektedir. Allah bütün kurtarma eylemlerinin öznesidir.

İsrail oğullarının mazhar oldukları nimetlerin önemlilerinden biri, onların Firavun’un elinden kurtarılmaları olayıdır. Kur’an bu olayı şöyle hikâye eder: “*Ve bir zaman Mûsâ, kavmine; “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani O sizi Firavun ehlinde kurtarmıştı. Onlar sizi işkencenin en ağırına maruz bırakıyorlar, oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı (ve kızlarınızı) sağ bırakıyorlardı.*”¹²³⁸

Kur’an’da Allah elçilerinin ve onlara inanıp tabi olanların düşmanca yapılan tuzaklardan kurtarılmaları bağlamında genelde necât kelimesi kullanılmıştır.¹²³⁹

Necât kelimesinin, uhrevi kurtuluş bağlamında cehennemden uzak olmak ve cennete kavuşmak anlamında kullanıldığı görülse de¹²⁴⁰ bu kelimeye, daha çok dünyevi kurtuluş anlamında yer verildiği söylenebilir.

3.3.1.3. Felâh: (الفلاح)

Felah Kur’an’da kurtuluş anlamında geçen üçüncü kelimedir. “ح-ل-ف” harflerinden oluşan “felh” (فَلَاح) kökü, “kurtuluş ve beka” anlamı taşır. Bu fiil “felh” mastarı ile (فَلَاح - يَفْلَح - فَلَاح) yarmak/kesmek, ekim için toprağı sürmek anlamına da gelir. Nitekim "الحديد يفلح بالحديد" - “demir demir ile kesilir” beytini delil alan el-

¹²³⁴ M. Fuad Abdul’l-Baki, *El-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’an*, “ncv” md.

¹²³⁵ 40/Mü’min, 41.

¹²³⁶ Bkz. 2/Bakara, 49; 11/Hud, 58; 41/Fussilet, 18; 10/Yunus, 103;39/ Zümer, 61; 17/67; 61/Saf, 10.

¹²³⁷ Bkz. 9/Tevbe, 78; 17/İsra, 47; 20/Tâhâ, 62; 21/Enbiyâ, 3; 58/Mücâdele, 8, 9, 12.

¹²³⁸ 14/İbrahim, 6.

¹²³⁹ Bkz. 7/Araf, 89, 11/Hud, 58, 66, 94; 44/Duhan, 30.

¹²⁴⁰ Bkz. 19/Meryem, 71-72; 39/Zümer, 61; 70/Meâric, 14; 40/Mü’min, 41.

Ezherî, “felaha” fiilinin " فلع " (felh) yarmak kesmek anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹²⁴¹

Ekmek için yeri kazıp süren çiftçi, suyu yarıp ilerlediği için de gemici “fellâh” kelimesiyle adlandırılmıştır. Alt dudağı yarık olan insana da “eflah” denilmiştir.¹²⁴²

Aynı fiil kökü “felâh” mastarı ile (فلاح- يفلح- فلع) ise arzusuna nail olmak, istediğini elde etmek anlamını ifade etmektedir. Kelime if’al babında kullanıldığında da yine istediğine kavuşmak, ahiret nimetlerini elde etmek ve anlamlarını taşımaktadır. “Hayırda ve nimette beka” anlamı ise kelimenin sahip olduğu dolaylı anlamdır.¹²⁴³

Ragıb el-İsfahânî, felâh kavramının “zafere ulaşmak, arzulanan şeyi elde etmek” anlamlarına geldiğini teyid etmektedir.¹²⁴⁴ Kâmus’ta da felâh, “Nimet içerisinde olmak, hayırda daim olmak ve baki kalmak” diye açıklanmıştır.¹²⁴⁵ Arapça klasik eserlerde felâh kelimesi daha çok beka anlamında kullanılmıştır. Nitekim “Fakat dünyada felâh yoktur” (ولكن ليس في الدنيا فلاح البقاء) mısraında kastedilenin “Dünyada beka (ebedilik) yoktur” anlamı olduğu söylenmiştir.¹²⁴⁶

Orucun devamına katkı sağladığı için sahur yemeğine, sonsuz kurtuluşa vesile olduğu için namaza “felâh” denmesi, bu kelimedede “bekâ” anlamının varlığının bir başka delili olsa gerektir.¹²⁴⁷ Ezandaki "حي علي الفلاح" cümlesi “Hayrın bekasına geliniz veya bekası olan kurtuluşa koşunuz, kurtuluşa yöneliniz” anlamını ifade etmektedir.¹²⁴⁸

Ragıb el-İsfahani dünyevi ve uhrevi olmak üzere felâhı ikiye ayırmıştır. Dünyadaki felâhı; “hayatı güzelleştiren zenginlik, uzun ömür, şeref ve bunların

¹²⁴¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 548.

¹²⁴² Muhammed Mürteza el-Hüseyî, *Tâcu'l Arûs min Cevahir-il-Kamus*, IV, 159; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 548. Felh kelimesinin ayrıca, revaçta olması için bir malın fiyatını artırmak, tef’îl babından “tefliyh” şeklinde kullanımının ise istihza, mekr ve hilekârlık anlamlarına geldiği belirtilmektedir. (Muhammed Mürteza el-Hüseyî, *Tâcu'l Arûs*, IV, 158-159.)

¹²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 547.

¹²⁴⁴ Bkz. Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredatü li Elfazi'l-Kur'an*, s. 644.

¹²⁴⁵ Firûzâbâdî, *Tertibu'l-Kamusi'l-Muhit*, III, s.517.

¹²⁴⁶ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 547.

¹²⁴⁷ Bkz. Muhammed Mürteza el-Hüseyî, *Tâcu'l Arûs*, IV, 158.

¹²⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 547.

kazandırdığı mutluluk” olarak yorumlamıştır. Uhrevi felâhı ise; “Yokluğu olmayan bekâ, fakirlik isabet etmeyen zenginlik, zilleti olmayan şeref ve cehli olmayan bir ilim” ile izah etmiştir.¹²⁴⁹

Bu açıklamalar felâh kavramının insanın dünyada elde edeceği başarı ve mutlulukla, ahirette elde edeceği ebedi kurtuluş ve saadeti ifade ettiğini göstermektedir. Doğaldır ki bu başarı ve kurtuluş, insanın karşısına çıkan engelleri aşması, bir kısım dini ve ahlaki görev ve yükümlülükleri yerine getirmesiyle mümkün olacaktır.

Mazi, muzari ve ism-i fail formuyla “felâh” kavramı Kur’an’da kırk yerde geçer. On üç yerde isim (müflihûn) şeklinde, diğer yerlerde fiil (mazi ve muzari) şeklindedir.¹²⁵⁰ Kelimenin “if’al” babında kullanımı daha yaygın olup söz konusu kalıba hem “kurtarmak” hem de “kurtulmak” anlamları verilmiştir. İsm-i fail olarak “müflihûn/ kurtuluşa erenler” ifadesi müminler için bir övgü makamındadır.¹²⁵¹

Felâh kelimesinin, dünyadaki başarı için mi yoksa ahiret saadeti için mi kullanıldığı kesin olmasa da Kur’ani bağlamlar daha çok uhrevi saadet anlamında kullanıldığını göstermektedir. Dilciler dünya ve ahiret hayrını ifade etmede “felâh” kelimesinden daha toplayıcı ve daha kapsamlı bir lafzın olmadığını ifade etmişlerdir.¹²⁵²

“*Ey iman edenler! Sabredin, (düşman karşısında) sebat gösterin, (cihat için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa erişebilirsiniz*”¹²⁵³ ayetiyle hem dünyevi hem de uhrevi kurtuluşun kastedildiği ifade edilmiştir.¹²⁵⁴

Allah’ın rızasını elde ederek korktuğundan emin olmayı ve umduklarına nail olmayı ifade eden felâh, bir takım kriterlerin yerine getirilmesini gerekli görür. Buna göre Kur’an öncelikle gayba iman edip peygamberlere gönderilen kitaplara ve ahiret gününe kesinlikle inanmayı birinci şart sayar. Namazları dosdoğru kılmak, ihsan

¹²⁴⁹ Ragıb el-İsfahânî, *el- Müfredatü li Elfazi’l – Kur’an*, s. 644.

¹²⁵⁰ Bkz. M. F. Abdülbaki, *El-Mu’cemü’l-Müfrehes li-Elfazi’l-Kur’an*, s. 526.

¹²⁵¹ Bkz. Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *Tâcu’l Arûs min Cevahir-il-Kamus*, IV, 158.

¹²⁵² Bkz. Muhammed Mürteza el-Hüseyni, *a.g.e.*, IV, 158.

¹²⁵³ 3/Âl-i İmrân, 200.

¹²⁵⁴ Muhammed Ali Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, I, 254.

edilen nimetlerden başkalarına da infak etmek,¹²⁵⁵ imanı takip eden önemli amellerdendir.

Faiz yemek,¹²⁵⁶ içki, kumar ve falcılık gibi şeytani ameller,¹²⁵⁷ zulüm ve haksızlık¹²⁵⁸ gibi eylemler, kurtuluşa erebilmek için yapılmaması gereken olumsuz davranışlardır. Malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmek,¹²⁵⁹ (Allah’a karşı kulluk görevlerini yerine getirip) hayırlı işler yapmak,¹²⁶⁰ namazlarını huşu ile devamlı şekilde kılmak, boş sözlerden kaçınıp faydasız işlerle meşgul olmamak, zekâtı vermek, ırz ve namusu korumak, emanete riayet edip ahde vefa göstermek,¹²⁶¹ kurtuluş için olmazsa olmaz amellerdendir. Her konuda Allah’ın emirlerine uygun hareket etmeye çalışmak, günahlardan dolayı hemen tövbe etmek,¹²⁶² günahlara/kötülüklerle dalmaktan korunmak,¹²⁶³ yoksula ve yolcuya hakkını vermek,¹²⁶⁴ mümini kurtuluşa erdiren temel faktörlerdir. Yukarıda sayılan özellikler; “Müslüman nasıl olmalıdır” veya “ideal mümin kime denir” sorularının cevabı niteliğindedir.

Kurtuluş ifade eden kavramlarla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak üç temel kavramın (fevz, felâh, necât) yakın anlamlarda kullanıldıkları görülmektedir. Yine de birini diğerinden ayıran incelikler vardır. Buna göre “fevz” kavramı çoğunlukla ahiret hayatında azaptan ve cehennemden uzaklaştırılmak, Allah’ın rızasına ermek, cennete ve onun nimetlerine kavuşmak anlamında bir kurtuluş ifade etmektedir. Öte yandan “necât” kavramının genellikle dünyevi belâ ve musibetlerden, gamdan ve kederden kurtulmak anlamında bir kurtuluş ifade ettiği anlaşılmaktadır. Felâh kavramının ise, ekseriyetle uhrevi kurtuluş anlamı taşımakla birlikte dünyevi bir başarı, saadet anlamlarını da ifade ettiği görülmektedir.

¹²⁵⁵ Bkz. 2/Bakara, 2-5.

¹²⁵⁶ Bkz. 3/Âl-i İmrân, 104, 130.

¹²⁵⁷ Bkz. 5/Mâide, 90.

¹²⁵⁸ Bkz. 6/En’âm, 21, 135; 12/Yusuf, 23.

¹²⁵⁹ Bkz. 9/Tevbe, 88.

¹²⁶⁰ Bkz. 22/ Hac, 77.

¹²⁶¹ Bkz. Mü’minûn, 1-9.

¹²⁶² Bkz. 24/Nûr, 31.

¹²⁶³ 87/A’lâ, 14; 91/Şems, 9.

¹²⁶⁴ 30/Rûm, 38.

3.3.2. Kurtuluşun Kaynağı

Kurtuluş kavramı kadar önemli bir konu kurtuluşun kaynağının ne olduğu ve kime bağlı olduğudur. Tarih boyunca insanlık çok çeşitli kurtuluş teorilerine ve kurtarıcı figürlere şahit olmuştur. Konu, insanın beşer oluşu ile yakın bağı olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir.

Kur'an bu konuya nasıl bakmaktadır? Şimdi ona bir göz atalım.

3.3.2.1. Kurtuluşun Kaynağı Olarak Allah

Kur'an, tek kelimeyle tevhit inancına dayalı bir Allah anlayışı sunar. Aslında tektanrıcılık/monoteizm pek çok dini gelenekte söz konusu edilmektedir. Fakat İslam'ın ifade ettiği Allah inancı diğerlerinden bariz bir şekilde ayrılır. Zira İslam, sadece ontolojik ya da varlık açısından bir tekliği ortaya koymuş değildir. O varlığın yanı sıra bütün isim ve sıfatlar açısından da bir birliği vurgulamaktadır.

Yahudilerin ve Hıristiyanların birlikte kullandıkları “monoteizm” terimi, “tektanrıcılığı” ifade etmesine rağmen “tevhit” teriminin aksine tartışmalı bir kavramdır. Bu tartışma Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından kendi içlerinde bile yapılmaktadır. Bu anlamda batılı bir yazarın “tevhit” ilkesini sadece “monoteizm” ile değil, “İslam'ın yoğun tektanrıcılık tutkusu” şeklinde ele aldığı vurgulanır.¹²⁶⁵ Yazarın görüşü; “Zihinlerdeki algının etkisinden olsa gerektir ki o, monoteizm ifadesinin tevhit kavramını tam olarak karşılamadığını düşünmüştür. Bu sebeple o, “yoğun tutku” ifadesini ekleme gereği duymuştur”¹²⁶⁶ şeklinde aktarılır.

İslam'ın öngördüğü tevhit ilkesine göre Allah, bütün varlık âleminin üzerinde mutlak hâkimdir. O, yarattığını yaratmakla bırakmayıp onları koruyandır. Rızık veren, besleyip büyütendir. Gönderdiği elçilerle ilahi mesajlarla tarihe müdahale eden bir güçtür. Her şey onun elindedir.¹²⁶⁷

¹²⁶⁵ Sabit Şimşek, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Tanrı Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2001.s. 227.

¹²⁶⁶ Sabit Şimşek, *a.g.e.*, s. 227.

¹²⁶⁷ Bkz. 36/Yasin, 83.

Etimolojik olarak Allah lafzının çeşitli köklerden türemiş olabileceği üzerinde duranlar olmuştur. Genelde ise Allah lafzının herhangi bir kökten türemeksizin gerçek mabudun özel adı olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.¹²⁶⁸

İslam bilginlerinin tarifi şu şekildedir: “Allah, varlığı zorunlu olan (vacibü'l-vücut) ve bütün övgülere layık bulunan zatın adıdır.” O hayy ve kayyumdur. Hiçbir varlığa ihtiyacı yoktur, bütün varlıklar ona muhtaçtır. Ezeli ve ebedi olan tek varlıktır. Bu sebeptendir ki Allah ismi O’ndan başka her hangi bir varlık için kullanılmamıştır.”¹²⁶⁹

Kur’an’ın bütün konuları tevhit anlayışını destekler niteliktedir. Kur’an’ın hiçbir bölümünde tevhit inancına aykırı düşecek veya onu zedeleyecek bir ize rastlanmaz. Özellikle Mekke’de nazil olan ayetlere veya surelerin içeriğine bakıldığı zaman her yerde tevhidin rengi açıkça görülür. Ayetler ya mükemmel sıfatlarla Allah’ı nitelemekte ya da O’nu ilahlıkla çelişen eksik sıfatlardan uzak tutmaktadır.

İhlas suresi tevhit düşüncesini net bir şekilde yansıtan surelerin başında gelmektedir. “*De ki: O, Allah birdir. Allah her şeyden müstağni, fakat her şey ona muhtaçtır. O Samed’dir, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir kimse onun dengi değildir.*”¹²⁷⁰

Allah için yaratılmış olanların özelliklerinden olan soy iddia etmek, O’nun doğum ve üreme yoluyla meydana geldiğine inanmak, genellikle müşriklerin özelliği olduğu için bu sure, Allah’a oğul, baba, eş, ortak veya acizlik isnat eden açık veya gizli şirk ehlinin bütün düşüncelerini reddetmektedir.

“De ki: O, Allah birdir” ifadesindeki “O” zamiri ile ilgili Elmalılı, İbn Sina’nın görüşlerini naklederek şöyle der: Bu zamir Allah’ın zat mertebesinde ancak “O” demekten başka bir şekilde idrak ve ifade olunamayacağına işaret eder. O’nu hakkıyla yine ancak kendisi bilir. Zatını akılların idraki mümkün değildir. Dolayısıyla “O” demek Hak Teâlâ’nın zatı ve hüviyeti demektir. Kısacası “O” zamiri, Allah’ın ismine değil doğrudan doğruya zatına racidir demektir.¹²⁷¹

Surenin ilk ayetiyle Allah’ın birliği doğrudan doğruya ifade edilmiştir. Ardından sıfatlarıyla birlikte zatının varlığı ve bekası, kimseye muhtaç bulunmadığı

¹²⁶⁸ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 39-48.

¹²⁶⁹ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 471.

¹²⁷⁰ 112/İhlas, 1-4.

¹²⁷¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 61.

vurgulanmıştır. Ulûhiyet ve rububiyet konusunda ortaklığın mümkün olmadığı açıkça ifade edilmiştir.¹²⁷² Bu yönleriyle İhlas suresi putçuluk düşüncelerini reddettiği gibi Yahudilikteki yanlış algıyı ve Hz. İsa'yı tanrılaştıran Hıristiyan inancını düzeltmiştir.¹²⁷³

Bakara suresinde yer alan ve “Ayetü'l-kürsi” adıyla anılan ayet de tevhit inancı bağlamında önem arz eder. Allah, kendisinden başka ilah olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, her an diri ve yarattıklarını görüp gözetendir. Göklerde ve yerde ne varsa onundur. O'nun izni olmadan katında şefaath edecek hiç kimse yoktur? İnsanların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir. O'nun dilediğinden başka ilminden hiçbir şey kavranamaz. Hükümlerini gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetilmesi O'na ağır gelmez. O yücedir, büyüktür.¹²⁷⁴

Ayetlerin ifade ettiği üzere Kur'an'ın tanıttığı Allah, biricik hak mabuttur. Ondaki başka ilah yoktur. Yokluk ve ölümlü olmaktan uzak, hayy ve kayyumdur. O'nun için gaflet, dalgınlık ve uyku söz konusu değildir. O her şeyden haberdardır. Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nun mülküdür. O, mülkünde tam bir tasarruf sahibidir; dilediğini kurtarır dilediğini cezalandırır. Kâinattaki her varlık Allah'ın dilemesi ile ve O'nun hükmü altında vardır.¹²⁷⁵ Başlangıç ve son, sadece O'nun varlığı için söz konusu edilemez.¹²⁷⁶

İnsan bu dünya hayatından sonra Rabb'ine dönecek ve O'nun huzuruna çıkacaktır. Hesap Günü yaptıklarından hesaba çekilecektir. Çünkü insan, ilahi kelamın muhatabı, büyük emanetin taşıyıcısı, sorumluluk yüklenen yegâne şuurlu varlıktır. İlahi vahiy onun için indirilmiş, peygamberler onun için gönderilmiştir. Ulûhiyet âlemine dair bilgilerden sadece o haberdar edilmiştir. Bu çerçevede bakıldığında Kur'an'ın tanımladığı Allah; mutlak adalet sahibi (adl), adaletle hükmeden (muhsit), son hükmü veren (hakem), yücelten, izzet ve şeref veren (râfi, muiz), alçaltan, zillet veren (hâfid, müzil)dir. Gözetleyip kontrol eden (rakîb), suçluları cezalandıran (müntakim), günahları silip yok eden (afüv), bütün günahları bağışlayan (gafûr), daima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan (gaffar), kullarını

¹²⁷² Bkz. 3/Al-i İmran, 64; 27/Neml, 62;

¹²⁷³ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 478.

¹²⁷⁴ 2/Bakara, 255.

¹²⁷⁵ Bkz. 36/Yasin, 67.

¹²⁷⁶ Bkz. 53/Necm. 25; 57/Hadid. 3.

tevbe etmeye muvaffak kılan ve tövbelerini kabul eden (tevvab) O'dur. Yol gösteren, murada erdiren (hâdi), dileklere karşılık veren (mücîb), kullarını hesaba çeken (hasib) ve çok seven, çok sevilen (vedûd) yegâne varlık O'dur.¹²⁷⁷ Özetle Kur'an'ın bildirdiği Allah, her zaman ve her yerde var olan, evreni yaratıp yöneten, yetkin sıfatlarla muttasıf aşkın bir varlıktır. Bunun yanında Allah, insanı ve kâinatı kendi başına bırakmış değildir. O, her an yaratmayı sürdüren, evreni yönetendir.

3.3.2.2. Kurtuluş Düşüncesinde Şefaât

“Şefaât” bir şeyi başka bir şeye katmak, bir kimse için hayır veya şer yolunu açarak ona yardımcı olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁷⁸ Dini bir terim olarak şefaât; “günahkâr bir müminin affedilmesi veya yüksek derecelere ulaşması için Allah nezdinde sözü geçen birinin ona dua etmesi, istekte bulunması” anlamını içermektedir.¹²⁷⁹

Kur'an'da şefaatin söz konusu olamayacağını, ahiret gününde şefaatin fayda vermeyeceğini kesin ifadelerle bildiren ayetler vardır.¹²⁸⁰ Bazı ayetler müşriklerin putları birer şefaâtçi olarak görüp inanmalarının yanlışlığını, hatta yersizliğini ortaya koyar.¹²⁸¹ Bir kısım ayetler de şefaatin tümüyle Allah'a ait olduğunu, dolayısıyla O'nun rızası ve izni olmadan şefaatin ahirette mümkün olmadığını bildirir.¹²⁸² Zümer suresindeki; “... *De ki, bütün şefaât Allah'ındır*”¹²⁸³ ayetiyle ilgili olarak Taberi şunları söylemektedir. “Tüm şekilleriyle şefaât Allah'a aittir. Göklerin ve yerin egemenliği de. O halde her şeyin hükümranlığı elinde olan, dünyada da ahirette de size fayda veya zarar verme kudretine sahip olan Allah'a kulluk edin. Ölümünüzden sonra gideceğiniz yer bellidir. Sonuçta siz o'nun huzuruna varacaksınız.”¹²⁸⁴

Bazı ayetler, Hz. Peygamber'in şefaât edebileceğini bildirdiği şekilde yorumlanabilmektedir.¹²⁸⁵ Ne var ki Kur'an, insanların şefaâtinden doğrudan hiçbir şekilde söz etmemektedir. Meleklerin şefaât edeceğinden söz edilmekte, ancak

¹²⁷⁷ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 484.

¹²⁷⁸ Ragıb el-İsfahani, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 547.

¹²⁷⁹ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 119.

¹²⁸⁰ Bkz. 2/Bakara, 48, 123, 254; 6/En'am, 51; 40/Mü'min, 18.

¹²⁸¹ Bkz. 6/En'am, 94; 7/A'raf, 53; 36/Yasin, 23.

¹²⁸² Bkz. 2/Bakara, 255; 10/Yunus, 3;

¹²⁸³ 39/Zümer, 44.

¹²⁸⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan*, VI, 391-392.

¹²⁸⁵ 17/İsra, 79; 93/Duha, 5.

onların da Allah'ın razı olacağı kimselere yine Allah'ın izni dâhilinde şefaata edebilecekleri bildirilmektedir.¹²⁸⁶

Şefaatin söz konusu olamayacağını dile getiren ayetlerde ahiret gününde hiçbir iltimasın olmayacağı, kimsenin kimseden yardım göremeyeceği hatırlatılmaktadır. “*Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaata kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez*”¹²⁸⁷ ayeti Kur'anın konuya bakışını ortaya koymaktadır.

Konuya bağlam açısından baktığımızda Kur'an, kâfirler ve münafıklar için şefaatin asla söz konusu olamayacağını ısrarla vurgular. Hz. Peygamber'in onlar için mağfiret dilemesinin hiçbir şekilde sonucu değiştirmeyeceği ifade edilir.¹²⁸⁸

Kur'an, dünyanın bir imtihan yeri, yarış alanı olduğunu bildirir. Mülk suresinde; “*O, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır*”¹²⁸⁹ buyrulur.

Kur'an'ın bildirdiğine göre insan, özgür iradesiyle seçip yaptığı fiil ve davranışlara göre, ya ebedi saadeti/ kurtuluşu elde edecek ya da cezalandırılacaktır. Bu bağlamda insanın rolü önemlidir. Kur'an bu gerçeğe; “*Yoksa kötülük işleyenler, kendilerini inanıp salih amel işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar! Allah, gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulüm edilmez*”¹²⁹⁰ ayetiyle işaret eder.

Kur'an'a göre Peygamberlerin ve kitapların rolü bellidir. Hz. peygamber, Allah'ın insanlar arasından seçtiği son elçidir. Kur'an son ilahi kitap olup insanlık için hidayet rehberidir.¹²⁹¹ Peygamberin görevi ise insanlara doğru yolu göstermektir.¹²⁹²

Kur'an Hz. Peygamber'i bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı, bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak takdim eder.¹²⁹³ Ancak Peygamberin, insanları zorla

¹²⁸⁶ Bkz. 53/Necm, 26.

¹²⁸⁷ 2/Bakara, 48.

¹²⁸⁸ 9/Tevbe, 80.

¹²⁸⁹ 67/Mülk, 1-2.

¹²⁹⁰ 45/ Casiye, 21-22.

¹²⁹¹ Bkz. 2/ Bakara, 2/2, 185; 17/İsra, 9.

¹²⁹² Bkz. 42/Şûrâ, 52.

¹²⁹³ Bkz. 33/Ahzâb, 45-46.

inandırma gibi görevi veya yetkisi bulunmamaktadır. Kur'an'ın sunduğu peygamber görüntüsü ile önceki dinlerin tasavvur ettiği peygamber imajı arasındaki fark burada belirginleşmektedir. *“(Resulüm!) Sen her sevdiğini hidayete erdiremezsin. Bilakis Allah (yönelmek) isteyene hidayet verir ve hidayete erecekleri en iyi O bilir.”*¹²⁹⁴

Müfessirlere göre bu ayet Hz. Peygamber'in, ölüm döşeğindeki amcası Ebu Talib'in Müslüman olması için duyduğu arzu ve yaptığı ısrar üzerine inmiştir.¹²⁹⁵ Bu ayetin bildirdiğine göre Allah'ın elçisi Hz. Peygamber insanları Allah'a imana ve bunun neticesi olan kurtuluşa çağıran bir davetçidir. O yol gösteren bir rehberdir.¹²⁹⁶ Ancak o bir kurtarıcı değildir. Öte yandan Kur'an insana ahirette karşılaşacağı durumları hatırlatır. *“Dilediğinizi yapın. Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir”*¹²⁹⁷ diyerek uyarır.

Kur'an, kararı insana bırakır. İnsan inanıp inanmayacağına kendi özgür iradesiyle karar verir. Bu konuda zorlama yoktur. *“Artık doğruluk ile yanlışlık bir birinden ayrılmıştır.”*¹²⁹⁸ İnsana düşen, yaptığı seçimin sonucuna katlanmaktır. Kimseyi kınamaya da hakkı yoktur.

Ele aldığımız ayetlerden Allah'ın insanlara zulmedici olmadığı sonucu da çıkmaktadır.¹²⁹⁹ İnsanın başına gelen musibetler de yine kendi yaptıkları yüzündendir.

Allah, cehennemliklere zulmetmediğini, onların yaptıklarıyla kendi kendilerine zulmettiğini haber vermektedir: *“Şüphesiz suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyecektir. Onlar azap içinde kurtuluştan ümit kesmişlerdir. Onlara biz zulmetmedik. Fakat onlar kendileri zâlim kimselerdir.”*¹³⁰⁰ Ahirette cezanın kimlere verileceği konusu da açıktır: *“Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır.”*¹³⁰¹ Ahirette onlara nasıl hitap edileceğinin cevabı da vardır: *“Girin oraya! Sabretseniz de*

¹²⁹⁴ 28/Kasas, 56.

¹²⁹⁵ El-Vahidi, *Esbabü'n-Nüzulü'l-Kur'an*, 338; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 439.

¹²⁹⁶ Bkz. 40/Mü'min, 41-42.

¹²⁹⁷ 41/Fussilet, 40.

¹²⁹⁸ 2/ Bakara, 256.

¹²⁹⁹ 3/Al-i İmran, 182.

¹³⁰⁰ 43/Zuhruf, 74-76.

¹³⁰¹ 42/Şûrâ, 42.

*sabretmeseniz de artık sizin için birdir. Siz ancak yaptıklarınızın karşılığına çarptırılacaksınız.*¹³⁰²

Bu imtihan dünyasında inkârcıların inkârının kendi aleyhlerine; salih amel işleyenlerin yaptıkları işlerin karşılığının kendi lehlerine olduğu Kur'an'ın vurguladığı bir başka konudur.¹³⁰³ Kendilerine bir elçi gelmediğine veya dünya hayatında iyi işler yapmak için yeterli imkânın verilmediğine dair ortaya atılacak bahanelere Kur'an'ın vereceği cevap da hazırdır. Zira Kur'an öldükten sonra bunun tekrar geriye dönüşünün olmadığını,¹³⁰⁴ sonuçta Allah'ın huzuruna dönüş olacağını hatırlatmakta, insanın yaptığı işlere dikkat etmesi gerektiğini bildirmektedir.¹³⁰⁵ Ahirette alışverişin, kurtuluş fidyasının, kayırmanın olmayacağını kesin bir dille haber vermektedir.¹³⁰⁶

Kur'an'ı diğer kitaplardan ayrıcalıklı kılan bir nokta daha vardır. O, dünya ile ahireti birbirinin alternatifi olarak göstermez. Kur'an insanın, dünya veya ahiretten birini veya her ikisini istemesi ve gereklerini yerine getirmesi halinde kendisine istediğinin verileceğini bildirir.¹³⁰⁷ Böylece insanın çabası sonucunda istediğinin verileceği bildirilmekte, hayat imtihanının özgür bir ortamda yapıldığı gerçeği hatırlatılmaktadır.

Uhrevi kurtuluşa olduğu gibi dünyevi kurtuluşa da insana düşen bir görev vardır. İnsan zorda kaldığında Allah'a sığınır ve O'ndan yardım isterse, kişinin duasına karşılık verileceği bildirilir.¹³⁰⁸ Bu durum hem insana, hem de onun seçimine/eylemine verilen değer göstergesi olsa gerektir.

Anlaşılan odur ki, Kur'an'a göre kurtuluş anlayışının merkezinde imtihan düşüncesi vardır. İnsan kendine tanınan irade çerçevesinde seçimini yapar. Ya kurtuluşa giden yolu tercih eder ya da helake giden yola koyulur. Onun hem dünyevi, hem de uhrevi kurtuluşunun ekseninde kendi çabası bulunmaktadır.

¹³⁰² 52/Tür, 16.

¹³⁰³ Bkz. 30/Rûm, 44-45. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 285.

¹³⁰⁴ Bkz. 35/Fâtır, 37.

¹³⁰⁵ Bkz. 45/Casiye, 15.

¹³⁰⁶ Bkz. 2/Bakara, 48.

¹³⁰⁷ 42/Bkz. Şûrâ, 19-20.

¹³⁰⁸ Bkz. 21/Enbiya, 87-88; 10/Yunus, 22-23.

Netice itibariyle, şefaate ilgili ayetler bir bütün olarak ele alındığında şu sonucu çıkarabiliriz: Şirkten ve küfürden kaçınan, iman sahibi ve şefaate edilmelerine izin verilen kimselere, kendilerine izin verilen kimseler şefaate edebileceklerdir. Ancak asıl olan şefaate bel bağlamamak, kurtuluş için çaba göstermektir. Çünkü Allah'ın izni olmadan ne bir melek ne de bir peygamber şefaate etme yetkisine sahip değildir. Kur'an'a dayandırılabilir yargı, her şeyde olduğu gibi kurtuluşun da Allah'a bağlı olduğu gerçeğidir.

3.3.3. Kur'an'da Ebedi Kurtuluş

Allah Teâlâ Kur'an'ın insanlığa bir hidayet rehberi olarak gönderildiğini bildirir. Fatiha suresinde hidayet talebinde bulunma dua formunda müminlere öğretilir. Fatiha'nın hemen arkasında bulunan Bakara suresinin başında, Kur'an'ın takva sahipleri için hidayet kaynağı olarak takdim edilmesi adeta duaya cevap gibidir. Bir başka ifade ile dua kabul edilmiştir. Surenin devamındaki beş ayet ise tüm insanlık için bir kurtuluş reçetesi sunar. Gayba iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, rızık olarak verilenlerden infak etmek (Allah yolunda harcamak), Hz. Peygamber'e indirilene ve ondan önce indirilenlere inanmak, ahirete kesin olarak inanmak bu reçetenin asıl elemanlarıdır. İşte Kur'an bu niteliklerle kendisini donatmış olan kişilerin doğru yol üzerinde olduğunu ve bunların kurtuluşa erenlerden olduğunu haber verir.¹³⁰⁹

Kurtuluş müjdesi ile biten bu beş ayete ve bu konuyla ilgili diğer ayetlere bakıldığı zaman, Kur'an'daki kurtuluş olgusunun iki temel üzerine kurulduğu görülür. Bunlar iman ve ameldir. Nitekim inanmanın söz konusu edildiği ayette imanın gayba yönelik bir tasdik olduğu bildirilir. Hz. Peygamber'e ve ondan önceki peygamberlere indirilenlere iman etmenin yanında ahiret hayatına imana vurgu yapılarak ilk temele dikkat çekilmiştir. Bedeni ibadetlerin özü ve en önemlisi olan namaza, mali ibadetlerin genel adı olan infaka vurgu yapılarak da ikinci temele işaret edilmiştir.

¹³⁰⁹ Bkz. 2/Bakara,1-5.

İman ve amelin benimsenip hayatın merkezine alınması konusunda insanın bir imtihana tabi tutulduğunu bildiren Kur'an'ın kurtuluş-imtihan ilişkisine bakışını daha yakından anlamaya çalışalım.

İnsana sunulan kurtuluş anlayışının merkezinde insanın bu dünyaya imtihan için geldiği düşüncesi vardır.¹³¹⁰ Kimlerin amel yönünden daha iyi olduğunun denenmesi için ölümün ve hayatın yaratıldığını bildiren Kur'an¹³¹¹ insana bu dünyadayken, ahiretteki konumunu belirleyecek bir imtihan sorumluluğu ve bilinci aşılama çabasıdır.

Hayat imtihanının özetini, Allah'a, O'nun elçisi olan peygamberlere, kitaba ve nihayet ahiret hayatının varlığına inanıp inanmaması oluşturmaktadır.

Allah'ın mutlak birliğine dayanan tevhit inancının sağlıklı bir fonksiyon icra edebilmesi için, konumu ne olursa olsun hiçbir tarihsel kişiliğe insanüstü nitelikler nispet edilmemelidir. Dinin merkezine, beşerîlik mührüyle damgalı tarihsel şahsiyetler değil Allah ve O'nun teklifi anlayışı konulur. İslam sadece bu özellikle bile evrensellik vasfı kazanabilir. O, tüm insanlığı her şeyin yaratıcısı ve rabbi olan Allah inancında toplamayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan İslam'ın tevhit anlayışı etnik bir yapıya büründürülmüş olan Yahudiliğin tanrı anlayışından da tarihsel bir şahsiyet olan İsa'yı merkeze alan Hıristiyanlığın tanrı anlayışından farklı bir konumdadır.

Kur'an'ın ortaya koyduğu bütün ilkelerin kendisine bağlandığı tevhit inancı, genel anlamda hak dinin haklılığının en belirgin karakteristiğidir. Bu ilke Kur'an'a göre bütün peygamberlerin mesajında yer almıştır. İlk peygamberden Hz. Muhammed(s.a.v.)'e kadar bütün peygamberlerin mesajında üç temel unsur, değişmez prensipler olmuştur. Bunlar; Allah'tan başka hiçbir ilah tanınmaması, O'na hiçbir şeyin ortak koşulmaması ve yalnızca Allah'a ibadet edilmesi prensipleridir.

Tevhit inancının bilinip kabul edilerek hayatın merkezine yerleştirilmesi, ahirette ebedi mutluluğu getirecek olan dünya imtihanının başarılmasının ilk şartıdır.

Kurtuluş sınavını başarabilmenin ikinci şartı ise, tevhit inancının eyleme dönüştürülmesi ve "salih amel" dediğimiz yararlı ve makbul işlerle dışa

¹³¹⁰ Bkz. 2/Bakara, 155; 5/Maide, 48; 18/Kehf, 29;73/ Müzzemmil, 19; 74/Müddessir, 38; 76/İnsan, 3; 78/Nebe, 39- 40.

¹³¹¹ 67/Mülk, 2.

yansıtılmasıdır. Nitekim Kur'an; "*O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek/imtihan etmek için ölümü ve hayatı yaratandır*"¹³¹² ayetiyle insanın yaratılışının gayesini beyan eder. Demek ki hayatın var edilip hazırlanmasının ve ölümle sonlandırılmasının hikmeti, insanların kendilerini yoktan var eden yüce Yaratıcıyı bilip ona inanma ve O'nun hoşnutluğunu kazanma adına salih amel işleme bakımından kimin daha iyi olduğunu belirlemektir. Böylece insanlara kendi durumlarını göstermektir.

Allah, yarattığı kullarının hal ve hareketlerini kısaca akıbetlerini anlamak için onları sınava tabi tutmaya muhtaç mıdır sorusu sorulabilir. Elbette O ezelde olan ve ebede kadar olacak her şeyi hakkı ile bilendir.¹³¹³ Bu imtihanın yapılmasındaki asıl maksat kulların durumunun kendilerine bildirilmesi, imtihanın neticesine göre onlara karşılığının verilmesidir. Dünya hayatında gerçekleşen bu imtihan, bir başka açıdan kimlerin ödüle kimlerin de cezaya müstahak olduklarını ortaya çıkaran, ilahi adaletin tecelli etmesini sağlayan imtihandır.

Kur'an'ın insan hayatına getirdiği bu imtihan yorumu, onun kurtuluşuna da getirilen bir yorum demektir. Zira onun imtihanı başarması ilk etapta kendi çabasına sonra da Allah'ın lütuf ve merhametine bağlıdır. Kur'an'ın gündeme getirdiği kurtuluş anlayışında insan, eli kolu bağlı kurtarılmayı bekleyen bir mahkûm, günahların batağına saplanmış zavallı bir varlık değildir. Bilakis insan tercihleriyle, yaptıklarıyla, alıp-vermeleriyle kendi geleceğinin hazırlanmasında bizzat aktif rol oynayan bir öznedir. Nitekim yukarıdaki ayet¹³¹⁴ dünya imtihanında amelin ne kadar hayati bir fonksiyon icra ettiğini, eylemin bu imtihanın belgesi olarak ele alındığını bize anlatmaktadır.

İslam dininde amellerin değerlendirilip karşılığın kâmil manada verilmesinin ahirete bırakılması anlamlıdır. Bu nokta Yahudilik düşüncesine yerleşmiş olan; amellerin karşılığının bu dünyada peşin olarak verilmesi yaklaşımından farklıdır. Aynı şekilde, ameli değersiz kılarak insanın elinde hiçbir imkân ve iktidar bırakmayan Hıristiyanlık anlayışından da farklıdır. Başkaları tarafından kurtarılmayı bekleyen insanın affi için bile araçlara ihtiyaç vardır. Yukarıda da benzer bir vesile

¹³¹² 67/Mülk, 2.

¹³¹³ Bkz. 67/Mülk, 14.

¹³¹⁴ Bkz. 67/Mülk, 2.

ile zikrettiğimiz gibi Kur'an'ın ortaya koyduğu dünya görüşüne göre, insana verilen hayat süresi bir imtihan sürecidir. Ameller de bu sürecin bir faturası olarak değerlendirilmekte ve insan kurtuluş sürecine aktif olarak katılmaya davet edilmektedir.

Kur'an'ın içeriği bütüncül bir yaklaşımla incelendiği zaman, “iman –amel ve kurtuluş” arasındaki güçlü ilişkiyi şu ayetlerde rahatlıkla görebilmek mümkündür: *“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah’ı anmakla sükûnete erenlerdir. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla sükûnete erer. İman edip salih ameller işleyenlere ne mutlu! Varılacak güzel yurt da onlar içindir.”*¹³¹⁵ İman etmeyenler hakkında ise; *“İnkâr edip Allah’ın ayetlerini yalanlayanların yeri ise cehennemdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır”*¹³¹⁶ buyrulur. Sonuç olarak, Kur'an'da insanın ebedi kurtuluşa erip eremeyeceği konusu iman-amel ve küfür ekseninde ele alınmaktadır.

Kurtuluşun önündeki en büyük engel, imanla çelişen, vakıya da ters düşmesi yönüyle tamamen olumsuz bir tavır olan “küfür”dür. Bu sebeptendir ki Kur'an, Allah'ı ve ahireti inkâr edenler için cehennem azabının hazırlandığını, oranın varılabilecek en kötü bir yer olduğunu açıkça ifade eder.¹³¹⁷ İnsanların ahirette bulacakları karşılık dünyadayken inanıp inanmamalarına ve yaptıkları işlere göre olacaktır. *“Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onlara yaptıklarının karşılığını (tastamam) verir. Kendilerine asla haksızlık edilmez. İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün: “Dünyadaki hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız. Onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı alçaltıcı bir azap göreceksiniz”*¹³¹⁸ ayetiyle inkârcıların cezalandırılma sebepleri izah edilir. İnkârcıların, Allah yolundan alıkoyanların ve hak yoldan saptıranların, sonra da tövbe etmeden bu hal üzere ölenlerin asla bağışlanmayacağı bildirilir.¹³¹⁹ Buna karşılık insan daha dünyada iken hatasını anlar, küfürden ve şirkten vazgeçer/tövbe eder, iman eder ve salih amel işlerse işte o zaman insanların bağışlanması, kurtuluşa ermesi ümit edilebilir.¹³²⁰

¹³¹⁵ 13/Ra'd, 28-29.

¹³¹⁶ 2/Bakara, 39.

¹³¹⁷ 16/Bkz. Nahl, 29; 39/Zümer, 72; 40/Gafir, 76; 67/Mülk, 6.

¹³¹⁸ 46/Ahkâf, 19-20.

¹³¹⁹ Bkz. 47/Muhammed, 47/34.

¹³²⁰ Bkz. 28/Kasas, 67.

Yukarıda anlatılanlar, “Kur’an’a göre kurtuluş ne olduğu ve nasıl gerçekleşeceği sorusuna Kur’an’dan verilecek cevapları özetler mahiyettedir.

Kurtuluş, insanın Allah’ın tarafında olmasıyla mümkündür.¹³²¹ Kurtuluş, insanın nefsinin tezkiye etmesine bağlıdır.¹³²² Kurtuluş, Allah’ın insanı kötülüklerden koruması, ona rahmetiyle muamele etmesi ve onurlandırmasıdır.¹³²³ Kurtuluş, amellerin tartıldığı hesap gününde insanın sevabının günahlarından daha fazla gelmesiyle gerçekleşecektir.¹³²⁴ Kurtuluş, insanın mahşer gününde kitabının sağ tarafından verilmesidir.¹³²⁵ Kurtuluş, Allah’ın insanın günahlarını bağışlaması ve onu cennete koymasındır.¹³²⁶ Kurtuluş, insanın ebedi saadet yurdu cennetle müjdelenmesidir.¹³²⁷ Kurtuluş, insanın Allah’ın dostlarından olmasıdır.¹³²⁸ Kurtuluş, insanın Adn cennetlerine konmasıdır.¹³²⁹ Kısaca o, Allah’ın kuldun, kulun da Allah’tan razı olmasıdır.¹³³⁰

Kur’an’ın öngördüğü kurtuluşu bir cümlede toplamak gerekirse; insanın imtihan için bulunduğu dünya hayatında kendi özgür iradesiyle Allah’a ve O’nun vahyine inanarak, daima O’nun tarafında olma kararlılığını göstermesidir.¹³³¹ Bu amaçla nefsinin tezkiye etmesi, dünya hayatında Allah’ın rızasını kazandıracak iyi ve güzel işler yapması, hesap gününde kitabını sağ taraftan almaya hak kazanması ve Allah’ın dostlarından olarak nihayetinde cennete girmesidir.

Kur’an, Allah’tan başkalarına güvenip dayananların ümitlerinin boşa çıkacağını bildirir.¹³³² Allah yegâne dost ve yardımcıdır.¹³³³

Kur’an bir başka münasebetle, Allah ile kul arasında yardımlaşma konusunda karşılıklı bir ilişkiden bahsetmektedir. Allah kendisine yardım edenlere, hem dünyada hem de ahirette yardım edeceğini bildirmektedir.¹³³⁴

¹³²¹ Bkz. 58/Mücâdele, 22.

¹³²² Bkz. 91/Şems, 9.

¹³²³ Bkz. 40/Mümin, 9.

¹³²⁴ Bkz. 7/A’raf, 8; 23/Mü’minûn, 102; 101/Kâria, 6-7.

¹³²⁵ 69/Hâkka, 19-20.

¹³²⁶ 64/Teğâbun, 9.

¹³²⁷ 57/Hadid, 12; 85/Bürûc, 11.

¹³²⁸ 61/Saf, 12.

¹³²⁹ 61/Saf, 12.

¹³³⁰ 89/Fecr, 27-30.

¹³³¹ İsmail Hilmi Bilgi, *Vahiy sürecinde Kurtuluş*, 216.

¹³³² 46/Ahkaf, 28.

¹³³³ 2/Bakara, 107; 9/Tevbe, 116; 4/Nisa, 45.

¹³³⁴ 22/Hac, 40; 47/Muhammed, 7; 61/Saf, 14.

Sonuç olarak Kur'an'daki dünyevi ve uhrevi kurtuluş anlayışı, insanın iman etmek, salih amel işlemek ve dua etmekle aktif olarak katıldığı, sürece dayalı bir eylemdir. İnsanın yaptığı iyilikler kesinlikle zayi olmayacaktır.¹³³⁵ İman her şeyin başı olup iki dünyada da kurtuluşun olmazsa olmaz şartıdır. Dolayısıyla inkâr, kurtuluşu imkânsızlaştırmaktadır. Salih amel, insanı rabbine yaklaştıran ve onun kurtuluşuna katkı sağlayan hayati bir eylemdir. Dua ise bağlılığın ve samimiyetin göstergesi konumundadır.

3.3.3.1. Ahiret İnancı

Kur'an'ın nüzulünün başlangıcından itibaren önemle üzerinde durulan konulardan biri ahiret inancıdır. Önceki semavi kitapların ahiret inancına yer verdikleri söylenebilir. Ne var ki bu konu hiçbir zaman Kur'an'ın ele aldığı kadar açık, ayrıntılı ve etkileyici değildir. Üstelik Kur'an'ın sunduğu ahiret inancının dünya hayatı ile ilgili çok güçlü bir irtibatı vardır. Kur'an, bir yandan insana dünya hayatını nasıl algılaması gerektiğini öğretmekte diğer yandan ahiretteki kurtuluşun, dünyadaki amellere göre ve Allah'ın lütfu ile olacağını bildirmektedir. Böylece dünya ile ahireti bir potada eritmektedir. Ahiretle ilgili ayetler Mekki ve Medeni surelerde değişik vesilelerle sıkça tekrarlanmaktadır. Bu tekrar, Müminlerin gönlünde sorumluluk bilincini geliştirmeye yönelik olup onları sürekli ahirete hazırlamayı gaye edinmektedir.

Kur'an'a göre ahiret hayatı korku, açlık, hastalık, yokluk ve ölüm gibi hayatın bütün renkleriyle denenilen insanın bir ömür boyu geçirdiği imtihan¹³³⁶ sürecinin tabii neticesidir.

Kur'an, insana ahirette sığınacağı bir bahane bırakmamıştır. Çünkü Allah insanlara akıl vermiş, peygamberler göndermiştir. Vahyettiği kitaplar vasıtasıyla onlara daima iyiyi emretmiş, kötünden ve kötülükten sakındırmıştır. Bu açıdan Kur'an iyinin mükâfat, kötünün ceza göreceği bir ahiret anlayışı tesis etmiştir. Kur'an'ın tarif ettiği kurtuluş yolu ve hedeflediği ahiret hayatı ile ilgili bilgiler yoruma ihtiyaç bırakmayacak derecede açıktır.

¹³³⁵ 3/Al-i İmran, 171; 9/Tevbe, 120; 11/Hud, 115.

¹³³⁶ Bkz. 2/Bakara, 155.

Ahret hayatının insanın duyu organlarının ve akıl yürütme alanlarının dışında kaldığı ve tek bilgi kaynağının nakilden ibaret olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

“Son” manasındaki "الأخر" kelimesinin müennesi olan ahiret-"الأخرة" terimi,¹³³⁷ hem ölüm ötesine ait varoluşun zaman ve mekânını hem de insanın ölümünden sonra gelecek olan ebedi hayatı ifade etmektedir. Dolayısıyla ahiret, dünya hayatının sona ermesi ile başlayan ve yeniden dirilişten sonra sonsuza dek sürecek olan yeni bir hayatın adıdır. Kur'an bazen "الدار الأخرة" tabirini bazen de kısaca "الأخر" kelimesini kullanmaktadır. Bu ifade, şu anda yaşamakta olduğumuz "الحياة الدنيا" diye adlandırılan hayatın mukabili olan bir hayatı tanımlamaktadır.¹³³⁸ İmanın söz konusu edildiği yerlerde daha çok "اليوم الآخر"¹³³⁹ ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.¹³⁴⁰

Az da olsa Arapçada kısa zaman anlamına gelen "الساعة"¹³⁴¹ gün anlamına gelen "اليوم"¹³⁴² kelimesi de ahiret için kullanılan ifadelerdir.

Bu tarz kullanımların, daha önce temas ettiğimiz ahiret kavramı ile dünya kavramı arasındaki sıkı ilişkinin delili sayılabilir. Fakat dikkat edilmesi gereken incelikler de yok değildir. Dünyanın insana sunduğu geçici bir menfaattir.¹³⁴³ İnsanın arzuladığı iyilik ve güzelliklerin bulunduğu yer ise Ahiret yurdudur.¹³⁴⁴

Kadınlar, oğullar, altın, gümüş, atlar, develer, ekinler¹³⁴⁵ ve saydığımız gruplara giren-girmeyen daha birçok nimetler¹³⁴⁶ dünyada insanın önüne serilmiş ve ona süslü gösterilmiştir. Bunlar nimet olmalarının yanında, imtihan vesilesi ve insanın imanını, sadakatini, zaaflarını, iradesini, kısacası kalitesini ortaya çıkarma aracı olmaktadır.

Kur'an'da Ahiret hayatı bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Dünyadaki nimetlere benzeyen-benzemeyen pek çok şey orada olacaktır.¹³⁴⁷ Ama doğaldır ki oradaki

¹³³⁷ Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medûriku't Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, I, 14.

¹³³⁸ 16/Nahl, 30; Ayr. Bkz, 2/Bakara, 94;7/ Araf, 169.

¹³³⁹ 3/Al-i İmran, 113-114.

¹³⁴⁰ Mehmet Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölümötesi*, s. 59.

¹³⁴¹ 33/Ahzab, 63; 12/Yusuf, 107; 31/Lokman, 34.

¹³⁴² 1/Fatiha, 3; 38/Sad, 26; 32/Secde, 29.

¹³⁴³ 4/Nisa, 98; 8/Enfal, 67.

¹³⁴⁴ 87/A'la, 17; 93/Duha, 4.

¹³⁴⁵ 3/Al-i İmran,14.

¹³⁴⁶ 3Al-i İmran, 148; 4/Nisa, 134; 16/Nahl, 14, 18/Kehf, 46.

¹³⁴⁷ 2/Bakara, 25.

nimetler en mükemmel haliyle ve kusursuz olacaktır. Kur'an'da iman edip salih amel işleyenlere altlarından ırmaklar akan bahçeler, tertemiz eşler, çeşit çeşit giysiler, yiyecekler, meyveler ve içecekler vaat edilmektedir.¹³⁴⁸

Bu nimetlerin tasviri, dünya ve ahiretin birbirlerinden farksız olduğu izlenimi verebilir. Ancak Kur'an'ın konuyu ele alış bağlamında değerlendirdiğimiz zaman fark ortaya çıkacaktır. Ahiret nimetleri karşısında dünya nimetleri kısmi bir faydalanmadır.¹³⁴⁹ Sonsuz ahiret hayatına nispetle dünya, bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.¹³⁵⁰ Hâlbuki ahiret nimetleri hakiki nimetler olup ebedidir.¹³⁵¹

Bu karşılaştırmalara bakarak Kur'an'ın dünya nimetlerini kötü gösterdiği, onları hor ve hakir gördüğü sonucu çıkarılamaz. Dünyanın nimetlerinden faydalanmak insan için son derece doğaldır. Dünya nimetlerinin insanın istifadesine sunulduğunu bizzat Kur'an söylemektedir. O halde Kur'an'ın karşı çıktığı anlayış, dünya ve onun içindekilere sahip olmak veya onlardan yararlanmak değil onları amaç haline getirerek ahireti göz ardı etmektir. Kur'an'ın insandan istediği, burada yaşarken daha kalıcı bir başka hayatı hesaba katmaktır.

Kur'an'a göre ahireti inkâr edenler sadece inkâr etmekle kalmamaktadırlar. Hayatlarını belli bir yönde şekillendirmektedirler. Başka inanışlara saplanmaktadırlar. Kısacası Ahirete inanmayanlar, diğer insanlar için kötü örnek olmaktadır.¹³⁵² Hakka uymamanın neticesi İblis'e uymak olduğuna göre onlar bunu yapmaktadırlar.¹³⁵³ Mallarını sırf insanlara gösteriş olsun diye sarf etmektedirler.¹³⁵⁴ Zekât vermekten kaçınmaktadırlar.¹³⁵⁵

Ahirete inanmayanların tercih ettikleri hayat tarzı onları, peygamberlerin mesajını ve yeniden dirilmeyi inkâr etmeye sevk etmektedir.¹³⁵⁶ Üstelik onlar, insanları Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışmaktadırlar.¹³⁵⁷ Buna karşılık ahirete

¹³⁴⁸ 2/Bakara, 15; 18/Kehf, 31; 37/Saffat, 41-47.

¹³⁴⁹ 3/Al-i İmran, 185.

¹³⁵⁰ 57/Hadid, 20.

¹³⁵¹ 4/Nisa, 122; 5/Maide, 119.

¹³⁵² 16/Nahl, 60.

¹³⁵³ 34/Sebe, 21.

¹³⁵⁴ 4/Nisa, 38.

¹³⁵⁵ 41/Fussilet, 7.

¹³⁵⁶ 23/Müminun, 32.

¹³⁵⁷ 11/Hud, 19.

inananlar Rablerine boyun eğlerler.¹³⁵⁸ Daima iyilik peşinde koşarlar.¹³⁵⁹ Gayba inanırlar, infak ederler.¹³⁶⁰ Namaz kılarlar, zekât verirler. İyi şeyler yaparlar.¹³⁶¹

Ahireti inkâr anlayışı insanın ufkunu dünya hayatı ile kısıtlamakta, maddesi ile birlikte onun manasını da öldürmektedir. Bu telakkiye göre insan için başka bir varoluş, yeni bir hayat söz konusu değildir. Hâlbuki insanın varoluşu, ölüm sonrası hayat ile dünya ötesine geçer. Kazanılan ebedilik/aşkılık, insanın kendi kazanımı değildir. Onun kaynağı Allah'tır. O, varlık âleminde hiçbir şeyi dışarıda bırakmayan ve her şeye hâkim olan kudreti ile insanı, ölümden sonra yeniden hayat vererek sonu olmayan bir varoluşa kavuşturacaktır.¹³⁶² Bu anlayışta ölüm bir son değil, daha gerçek bir hayata, metafizik varoluşa geçiştir. İşte insana bahşedilen bu aşkın varoluş Kur'an tarafından "ahiret" ile ifade edilmiştir."¹³⁶³

Kur'an'da ahiret inancı, imanın en temel konularından biri olmakla kalmaz. Aynı zamanda o, müminin kurtuluşa erme sürecinde, onun dünya yaşantısını belirleyici bir fonksiyon icra eder. Bu bakımdan, Kur'an'da ahiret inancı çok detaylı ve canlı bir şekilde işlenmiştir.

3.3.3.2. Yeniden Dirilme, Ceza ve Mükâfat

Kur'an'da haber verildiğine göre ilk sura üflenmesi ile kıyamet kopacaktır. Kur'an'a göre bu en büyük haberdur.¹³⁶⁴ Dehşet verici ve çok şiddetli olan¹³⁶⁵ bu olay, dünya hayatının sona ermesini ifade eder.

Sura ikinci defa üflenmesi ile yeniden diriliş (ba's) gerçekleşecektir. İlk insandan, yeryüzünde yaşayacak olan son insana kadar herkes yeniden diriltilecek, mahşer yerinde toplanacaktır.¹³⁶⁶ Hesaba çekmek anlamına gelen "hisab" ise, din gününün sahibi olan Allah'ın huzurunda insanların hazır duracağı anı ifade eder. O

¹³⁵⁸ 39/Zümer, 9.

¹³⁵⁹ 3/Al-i İmran, 114.

¹³⁶⁰ 2/Bakara, 4

¹³⁶¹ 3/Al-i İmran, 4; 18/Kehf, 110.

¹³⁶² İsmail Hilmi Bilgi, *Vahiy Sürecinde Kurtuluş*, s. 251.

¹³⁶³ Paçacı, *Kutsal Kitaplarda Ölümötesi*, s.84.

¹³⁶⁴ 78/Nebe', 2.

¹³⁶⁵ 81/Tekvir, 1-14; 22/Hacc, 12; 70/Me'aric, 8-10.

¹³⁶⁶ 39/Zümer, 68; 36/Yasin, 51. "Haşir" kavramı toplamak, bir araya getirmek manasına gelmekte olup, yeniden diriltilecek insanların hesap meydanına sevk edilmesini ifade eder.

günde sorgulama yapılır. Her insan için tutulmuş amel defterleri ortaya konur, iyilikler kötülükler hesaplanır.¹³⁶⁷

O gün hiçbir kimseye iltimas geçilmeyecek, kimseye adaletsizlik yapılmayacaktır. Kur'an bu anlamda insanın ağzının mühürleneceğini, ellerin konuşacağını, ayakların şahitlik edeceğini bildirir.¹³⁶⁸ Dünyada yapılanlar bir bir ortaya dökülecektir. Orada bazı yüzler ağaracak bazı yüzler kararacaktır.¹³⁶⁹ Hiç kimse başkasının günahını yüklenmeyecektir.¹³⁷⁰ Sadece Allah'ın sözü geçecek, O'nun izni olmadan kimse konuşamayacak,¹³⁷¹ bir başkasına yardım etme imkânı olmayacaktır.¹³⁷²

Kıyamet gününde gerçekleşecek olaylardan dolayı bazı isimlendirmelerde bulunulmuştur. Her şeyden önce, yargılamanın yapılacağı o gün "Din Günü"dür. İyinin kötüden ayrılacağı "Fasl Günü"dür.¹³⁷³ O gün, "Huruc Günü"dür.¹³⁷⁴ Çünkü insanlar o gün kendilerini çağıran sesi işitip kabirlerinden çıkarılacaklardır. O gün "Kıyamet (diriliş ve kalkış) Günü"dür.¹³⁷⁵ O gün suçluların cezalarını, iyilerin mükâfatını gördüğü, iyiliklerin veya kötülüklerin değerlendirildiği "Hesap Günü"dür.¹³⁷⁶

İnsanın hayattayken yaptıkları Kıyamet gününde tartıya konacaktır.¹³⁷⁷ Kitabı sağından veya önünden verilen kimselerin hesabı çok kolay görülecektir. Böyle bir kimse sevinçli bir şekilde ailesine dönecektir. Kitabı arkasından verilen kimeler ise alevli ateşe gireceklerdir.¹³⁷⁸

Kıyamet gününde geçerli olacak tek şey, insanın dünyada iken yaptığı işlerdir. Onların kıymetine göre insan ya cennete girip ebedi kurtuluşu elde edecek ya da cehenneme girip ebedi hüsrana mahkûm olacaktır.

¹³⁶⁷ Tevfik Yücedoğru, "Ahiret" İslam'a Giriş, Ed. Hayati Hökelekli, s. 267.

¹³⁶⁸ 36/Yasin, 65.

¹³⁶⁹ 80/Abese, 34-42.

¹³⁷⁰ 6/En'am, 164.

¹³⁷¹ Bkz. 78/Nebe', 28.

¹³⁷² Bkz. 2/Bakara, 255.

¹³⁷³ 37/Saffat, 19-21.

¹³⁷⁴ 50/Kaf, 42.

¹³⁷⁵ 75/Kiyame, 1-3.

¹³⁷⁶ Bkz. 38/Sad, 49-56.

¹³⁷⁷ 23/Muminun, 102-103. Ayr. Bkz. 101/Karia, 6-9.

¹³⁷⁸ 84/İnşikak, 7-12.

3.3.3.3. Kur'an'da Cennet ve Cehennem

“Cennet”, ebedi saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'an'da ve hadislerde yer alan bir terimdir. Diğer isimlerden daha çok kullanılmakta, ahiretteki güzel hayatın bütün mekân ve imkânlarını kapsamaktadır.¹³⁷⁹ Cehennem kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin ve hakikate boyun eğmeyenlerin cezalandırılacakları yer olarak tanımlanır.

Cennet ebedi kurtuluşun gerçekleştiği bir esenlik yeridir. Müminlerin ölüm sonrası hayatlarının geniş kapsamlı bir “selam” kavramı içinde sonsuza kadar sürüp gideceği, ondan fazla Kur'an ayetinde ifade edilmiştir.¹³⁸⁰ Cennete girmeye hak kazanan insanların, fizyolojik ve psikolojik yönlerden bir kısım değişikliklere uğratılacakları ifade edilir. Onların gönüllerindeki kin ve kıskançlık gibi duyguların giderileceği,¹³⁸¹ bedenlerinin gençleştirileceği bildirilir. Gerçek anlamda huzur ve esenliğin ancak cennette bulunabileceği söylenmiştir. Çünkü yaşamada sürekliliğin, doyurucu zenginliğin, zillate yer vermeyecek şeref ve üstünlüğün, arızasız bir sıhhatin sadece orada mevcut olacağı ifade edilmiştir.¹³⁸²

Kur'an cennet hayatına¹³⁸³ ve onun tasvirine cehenneme oranla daha fazla yer vermiştir.¹³⁸⁴ Şu anda mevcut olup olmadığı tartışmalı olan cennet, Kur'an'ın bildirdiğine göre göklerle yer kadar olan bir genişliğe sahiptir.¹³⁸⁵ Orada tertemiz su kaynakları, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren (ama sarhoş etmeyen) temiz şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları¹³⁸⁶ vardır.

Cennette yakıcı sıcak veya dondurucu soğuk görülmeyecektir.¹³⁸⁷ İnsanı rahatsız edecek hiçbir olumsuzluğun bulunmayacağı cennette çok çeşitli ve kokulu çiçekler orayı süslemektedir. Bağlar, bahçeler, dikensiz sedir ağaçları, muz, nar,

¹³⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, VII, 376.

¹³⁸⁰ Bkz. M. F. Abdülbaki, *el-Mucemul-Müfrehes*, “selâm” md., s. 355-357.

¹³⁸¹ 7/A'raf, 43; 56/Vakıa, 25.

¹³⁸² Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredatu li Elfazi'l-Kur'an*, “slm” md., s. 421.

¹³⁸³ Sık ağaçlıklı bir yer olması ve ağaçlardan yerin görünmemesi sebebiyle gizli bahçe anlamına gelen cennet, müfret, tesniye ve cemi olarak Kur'an'da 147 kez geçer. Bkz. Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *DİA*, VII, 376.

¹³⁸⁴ Örnek olarak bkz. Rahman, Vakıa, İnsan, Gaşiye sureleri. Ayrıca bkz. Zümer, 39/71-72; 56/Vakıa, 45-48; 38/Sad, 55-56.

¹³⁸⁵ 3/Al-i İmran, 133.

¹³⁸⁶ 47/Muhammed, 15.

¹³⁸⁷ 76/İnsan, 13.

üzüm, hurma gibi (dünyada da vazgeçilemeyen) meyve ağaçları bulunmaktadır.¹³⁸⁸ Orada cennetliklerin canlarının istediği ve gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Nimetlere ulaşmak kolay ve zahmetsiz olacaktır. İsteyen istediği kadar yiyecek, yediğinden rahatsız olmayacaktır.

Cennet ehli her türlü korku ve üzüntüden uzak, orada ebedi kalacaklardır.¹³⁸⁹ Oradakiler birbirlerini ziyaret edecekler, geçmiş gönlerini yâd edeceklerdir. Orada melekler cennet ehli müminlere görünecekler ve onları kutlayacaklardır. Onlara; *“Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Gafur ve rahim olan Allah’ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği, gönlünüzün dilediği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır”*¹³⁹⁰ diye sesleneceklerdir.

Cennete, -iman etmiş olmak şartıyla- salih amel ve iyi hal sahibi kimseler girebilecektir.¹³⁹¹ Dünyada müminlerin iman gücü ve Allah’a itaatlerinin dereceleri farklı olduğu için makamlarının ve mükâfatlarının dereceleri farklı olacaktır.¹³⁹² Kur’an’da cennetin türlerinden ve derecelerinden bahsedilmesinin, her bir cennet tabakası için değişik isimler verilmesinin hikmeti bu olmalıdır. Örneğin, şehitlerin kalacağı yer “Cennetü’l-me’va”, iyilik yapanların daha fazla iyilikle karşılanacağı cennet “Husna”, içinde çeşitli bahçelerin bulunduğu yer “Firdevs”, müminlerin rablerini görecekleri sırada bulunacakları cennet “Adn cennetleri” olarak değişik adlarla tanıtılmaktadır.¹³⁹³

Kur’an’ın ve sahih hadislerin beyanları esas alınarak cennetten özetle bahsetmek gerekirse, şunlar söylenebilir: Sonsuz konfor, sürekli barış ve huzur, hem bedeni hem de ruhi yönden son derece güçlü ve yetenekli olmak, manevi tatmin (rıza), Allah’ı görmek, O’nunla konuşmak ve bütün bunları kuşatan bir ebediyet.¹³⁹⁴

Kur’an’da cennet için kullanılan bir diğer Arapça kelime, ev, şehir, ülke anlamına gelen “dâr” kelimesidir. Ahiret yurdu anlamına “ed-dârü’l-âhire”,¹³⁹⁵ “âkıbetü’l-d-dar”, “ukbe’d- dâr” (dar-ı dünyanın sonu)¹³⁹⁶ terkipleri çoğu müfessirlere

¹³⁸⁸ 78/Nebe, 32; 55/Rahman, 12, 68; 56/Vakıa, 28-33.

¹³⁸⁹ 43/Zuhruf, 68-73.

¹³⁹⁰ 41/Fussilet, 31-32.

¹³⁹¹ Bkz. 42/Şura, 22.

¹³⁹² Bkz. 4/Nisa, 96; 8/Enfal, 4.

¹³⁹³ Bkz. 53/Necm, 15; 10/Yunus, 26; 18/Kehf, 107; 9/Tevbe, 72.

¹³⁹⁴ Bkz. Bekir Topaloğlu “Cennet” , *DİA*, VII, 381.

¹³⁹⁵ Bkz. 6/En’am, 32.

¹³⁹⁶ Bkz. 13/Ra’d, 22, 24, 42.

göre cennet anlamında kullanılmıştır. Müminler için asıl huzur ve esenlik ülkesinin sadece ahiret yurdu olduğu belirtilmiş, ebedi kurtuluşun burada olacağı vurgulanmıştır.

Kur'an'da hâkim olan üsluba göre Allah ile kulu arasındaki ilişki, sevgi ve merhamete dayanır. Nitekim Allah'ın isimleri arasında özellikle insana yönelik olanlardan sadece bir kaçını gazap ifade etmektedir. Diğerleri ise karşılıklı rıza ve muhabbet anlamı içermektedir. Bu bakımdan İslam'da asıl olan kulun sevgi ve gönüllülük esasına dayalı itaatidir. Yapılan itaate karşılık Allah, ulûhiyetine yakışır bir şekilde daha güzeliyle mukabele edecektir.

Cezaya gelince o, asli unsur değildir. Kötülüklerin önlenmesi için bir tedbirdir. Cezalandırmanın arızî bir konu olmasıyla birlikte bütün dinlerde, özelde semavi dinlerde ölüm sonrası cezanın ateşle ödülün de cennetle olacağı düşüncesi genel kabul görmüştür.¹³⁹⁷

Dünyada işlenen günahlara karşılık, ahirette cezalandırma yeri cehennemdir. Allah, engin rahmetinin gereği olarak dilediğini hak ettiğinden daha fazla mükâfatlandırdığı¹³⁹⁸ halde, kimseye hak ettiğinden fazla ceza vermeyecektir. Bütün uyarılara rağmen iman ve itaate yönelmeyen, insanlara kötülük ve haksızlık yapmaktan çekinmeyen, ilahi emirleri hiçe sayarak yeryüzünde bozgunculuk yapan insanların cezalandırılması gayet doğaldır ve onlar için cehennem hazırlanmıştır. İnkârcıların ve kötülerin azaba uğratılacakları yeri ifade etmek için cehennem ile birlikte bazı terimler de kullanılmıştır. Bunlar arasında, alevi ve ısı derecesi yüksek ateş anlamında “Cahim”, derin çukur anlamında “Haviye”, yüreklere kadar işleyen tutuşturulmuş ateş anlamında “Hutame”, saf ateş anlamında “Leza”, tutuşturulmuş alevli ateş anlamında “Sair”, yüksek ısı ile yakıp kavurma anlamında “Sakar” gibi terimleri sayabiliriz.¹³⁹⁹

Kur'an, azabı hak eden kişileri ve grupları da saymıştır. Bu gruplar, Allah'ın hukukunu (hukukullah) ihlal edenler ile zulüm ve haksızlık yapanlar şeklinde sınıflandırılabilir. Allah'ın hakkını ihlal, öncelikle onu tanımamak, yaratan ile

¹³⁹⁷ Bekir Topaloğlu “Cehennem”, *DİA*, VII, 228.

¹³⁹⁸ Bkz. 2/Bakara, 105.

¹³⁹⁹ Bkz. 5/Maide, 10,86; 101/Karia, 9-11; 104/Hümeze, 4-7; 70/Mearic, 15-16; 35/Fatır, 6; 74/Müddessir, 26-29.

yaratılan arasında bulunan bağı kesmek yani imanı terk edip inkâr yolunu seçmek şeklinde tanımlanabilir.¹⁴⁰⁰

Allah'a karşı yapılabilecek hak ihlallerinin türü küfür, şirk, nifak, Allah'ın ayetlerini, kitaplarını ve peygamberlerini yalanlama gibi lafızlarla birçok ayette dile getirilerek eleştirilmiştir. Bu amellerin failleri olan mütecavizler “mücrimler” diye nitelendirilmiştir. Üstelik bunlar “Allah'ın düşmanları” ilan edilmişlerdir.¹⁴⁰¹ Kul yanılabilir. Bu onun beşeri bir sıfatıdır. Ancak kul hatasında ısrar eder ve “suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa” onun hakkı cehennemde kalmaktır.¹⁴⁰² Bu münasebetle Allah'a inanmayan kâfirler, münafıklar, Allah'a ortak koşan müşrikler ebedi kalmak üzere cehenneme sevk edileceklerdir. Ayrıca hayra engel olan inatçı, şüpheli nankörler, laf getirip götürülenler, imkânlarını ihtiyaç sahibi kimselerden esirgeyen cimriler, günahı ahlak edinmiş kaba ve haşin kimseler cehennemde azaba maruz kalacaklardır.¹⁴⁰³ Kur'an, Cehennemin yakıtının taşlar ve insanlar olacağını haber verir.¹⁴⁰⁴

Cehennemin başlıca azap türü olan yakıcı ateşin yanında dondurucu soğuğun olacağı da bildirilir. Cehennem ehli açlık ve susuzluk hissedecektir. Ancak yemekleri “zakkum” ve “dari” denilen zehirli bir bitki olacaktır. İçecekleri de kaynar sudur.¹⁴⁰⁵

Önceki bölümlerde genişçe izah ettiğimiz gibi insan bir yönü itibariyle topraktan yaratılmış maddi bir varlık, diğer yönüyle Yüce Allah'ın kendisine üflediği ruhundan eser taşıyan manevi bir varlıktır.¹⁴⁰⁶ Bu yönüyle insan ayrı bir değer kazanmıştır. Bu değeri korumak, kurtuluşu başararak cennete girmekle taçlanacaktır.

¹⁴⁰⁰ Bkz. 47/Muhammed, 34.

¹⁴⁰¹ Bekir Topaloğlu “Cehennem”, *DİA*, VII, 231.

¹⁴⁰² Bkz. 2/Bakara, 81.

¹⁴⁰³ 50/Kaf, 24-26; 67/Kalem, 10-14.

¹⁴⁰⁴ 2/Bakara, 24.

¹⁴⁰⁵ 56/Vakıa, 52-54; 88/Gaşiye, 4-7.

¹⁴⁰⁶ 38/Bkz. Sa'd, 71-72; 15/Hicr, 28-29.

3.4. Kurtuluş Sürecinde İnsanın Rolü

Allah'ın yeryüzünde halife¹⁴⁰⁷ diye nitelendirdiği ve elçileri vasıtasıyla kendisine vahiy gönderip muhatap kabul ettiği insan, yaratılan varlıklar içerisinde özel bir yere sahiptir.

O, akli ve düşünme yeteneğiyle hayvanlardan ve diğer canlılardan, iyiyi veya kötüyü seçebilme iradesiyle meleklerden ayrılır. Yaratılış olarak en güzel bir kıvamda yaratılmış olmakla birlikte iradesini ve seçme hürriyetini kötüye kullanması halinde aşağıların aşağısına düşebilecek bir konumdadır.¹⁴⁰⁸

Yine Kur'an'a göre insanın zayıf olarak yaratılmış olması,¹⁴⁰⁹ her şeyin hemen olmasını isteyen aceleci yapısı,¹⁴¹⁰ günlük hayatında maddeye düşkünlüğü ve mala olan tutkunluğu,¹⁴¹¹ kendisine verilen nimetlere karşı nankörlüğü,¹⁴¹² zalim ve cahil oluşu¹⁴¹³ gibi özellikleriyle o, günah işlemeye açık bir varlıktır.

İnsan, nefsinde taşıdığı olumsuz psikolojik özellikler yanında yaptığı yanlışlıkları anlayabilen, bunlardan dolayı pişmanlık duyarak Rabbinden af ve mağfiret dileyebilen, kendisini bağışlayabilen bir varlıktır. İnsan, bu özelliği ile Allah katında sevimli bulunmakta ve bu yönde yaptığı eylemlerden dolayı övülmektedir. Yaptığı salih amellerle de derecesini yükseltebilmektedir. Bu itibarla insan, kendi amelleriyle kurtuluşunun temellerini atan, ancak işlediği günahlarla kurtuluşunun önüne engeller dikip yaptığını yıkan bir yapıyı da nefsinde barındırmaktadır. Neyse ki o, yürekten duyduğu pişmanlıklar neticesinde af dilemesiyle, kendi kurtuluşunda veya kaybedişinde aktif rol üstlenebilen özelliğiyle dikkat çekmektedir.

---

¹⁴⁰⁷ 2/Bakara, 30.

¹⁴⁰⁸ 95/Bkz. 95/Tin, 4-5.

¹⁴⁰⁹ 4/Nisa, 28.

¹⁴¹⁰ 17/İsra, 11.

¹⁴¹¹ 100/Adiyat, 8.

¹⁴¹² 17/İsra, 67.

¹⁴¹³ 33/Ahzab, 72.

3.5. Kur'an'a Göre Kurtuluşa Götüren Ameller

Kur'an, kendisine hitap ettiği insanın, kurtuluş ve saadetinin ancak Allah'a iman ve O'na bağlılıkla mümkün olabileceğini bildirir. Söz konusu olan bu bağlılık duygusu onun fitratında mevcuttur. İnsanın dünyası ve ahireti bir yönüyle evrenin sahibi olan Allah'a bağlıdır. Çünkü her şey O'nun elindedir.¹⁴¹⁴ Yaratılıştaki ve varoluştaki amacın bütünlüğünün sağlanması, mutlak güç-kuvvet sahibi Allah'ın varlığı sebebiyledir. Bu açıdan Kur'an, Allah'ın insan için ne kadar zorunlu olduğunu bilgisini verir.¹⁴¹⁵ Böylece kurtuluşun, ebedi huzur ve saadetin merkezine Allah'a imanı yerleştirir.

Eylemlerin anlamlı hale gelmesinin ve olumlu sonuçlar vermesinin ilk şartı olan imanın sözlük anlamında tasdik etmek vardır.¹⁴¹⁶ Terim olarak iman; “peygamberin Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda, onları kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek” diye tanımlanmıştır.¹⁴¹⁷

Izutsu'nun (ö.1993) işaret ettiği gibi “iman” kelimesi, kendisiyle aynı kökten türemiş diğer kelimelerle birlikte Kur'an'ın dünya görüşünü anlatmada çok önemli ve anahtar rol oynayan kelimelerin başında gelmektedir. Buna karşılık imanın zıttı olan, Allah'a ve O'nun verdiği nimetlere karşı nankörce davranmayı ifade eden “küfr” kelimesi, imanın ifade ettiği anlam alanının tam tersini ifade etmektedir.¹⁴¹⁸ O da, inkâra, yalana ve reddetmeye dayalı olumsuz bir alandır. Bunlar birbirlerini nakzettiği için, birinin olduğu yerde diğerinin olması imkân dışıdır.

Din dilinde küfür, “hak dinin getirdiği hakikatleri kabul etmemek, onların üstünü örtmek, yok saymak” anlamı taşımaktadır.¹⁴¹⁹ Yadırgamak, bilmemek, anlamındaki “nükr” kökünden türetilen ve kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek anlamına gelen “inkâr” da küfür karşılığında kullanılmaktadır. İnanç yönünden inkârcı bir mahiyete sahip olan şirk de bir tür küfürdür. Farkı, “Allah'ın ulûhiyetinde, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğu kabul/iddia

¹⁴¹⁴ 23/Müminun, 88.

¹⁴¹⁵ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 22.44.

¹⁴¹⁶ Bkz. Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, I,162.

¹⁴¹⁷ Nureddin es-Sabuni, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, s. 87; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA*, XXII, 212.

¹⁴¹⁸ Bkz. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 39 vd.

¹⁴¹⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I, 75.

edilmesindedir.”¹⁴²⁰ Bu yüzdendir ki şirkin kesinlikle bağışlanmayacağı bildirilmiştir.¹⁴²¹ Dini hükümlerin ve hayatın bütün yönlerinin imanla bir anlam ve değer kazandığı gibi, küfür de insanı söz konusu tüm anlam ve değerlerden uzaklaştırmakta, inananlara tahsis edilen dini ve dünyevi bütün haklardan mahrum bırakmaktadır.

İman ve inkârı belirleyici iki asıl olarak ele aldığımız zaman iman; insanın hidayet ve kurtuluş yolunda atılmış olumlu bir adım, inkâr ise insanı Allah’tan uzaklaştıran negatif anlamda atılmış bir adım olarak görülebilir. Bu yüzden insanın inkârı tercih etmesi kendi kurtuluşunun önündeki en büyük engeldir. Dahası o, kurtuluşu imkânsız kılan negatif bir karardır. Bu kararla hayata başlayan insanın bundan sonraki iş ve davranışları kendisini, tercih ettiği alanda ilerletecektir. Ancak, böyle bir insan niyetini ve kararını değiştirmedeği zaman ne kadar ilerlerse pozitif alandan da o kadar uzak kalacaktır.

Kur’an insanın inanıp inanmama konusunda hür olduğunu bildirir. Tercihini kendi özgür iradesine bırakır. Bu durum; “*De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin”*”¹⁴²² ayetinde açıkça ifade edilmiştir. Ancak Allah, küfre rıza göstermeyeceğini de bildirir. Nitekim kendisinden başka hiçbir ilahın bulunmadığını, mülkün kendisine ait olduğunu haber verdiği bir ayetten sonra; “*Eğer inkâr ederseniz Allah sizin imanınıza muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını/yükünü yüklenmez. Nihayet dönüşünüz rabbinedir. Yaptıklarınızı O size haber verir*”¹⁴²³ buyurmuştur.

İslam itikadına göre iman, akıl ve vicdanın doğrulaması (tasdik), dilin bunu itiraf edip söylemesi (ikrar) ile gerçekleşir. Davranışların bunlara uygun olmasıyla da tamamlanır. Sadece tasdik olur fakat söz ve davranışlar bunu desteklemezse veya ona aykırı olursa iman zayıf demektir. Bu tarz bir imanla İslam, gerçek çehresiyle yaşanmış ve hayata geçirilmiş olamaz. Üstelik İslam’ın insanlara vaat ettiği mutluluğa ve kurtuluşa erişilemez.

¹⁴²⁰ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, XXVI, 534-536.

¹⁴²¹ Bkz. 4/Nisâ, 48.

¹⁴²² 18/Kehf, 29.

¹⁴²³ 39/Zümer, 7.

Bir yerde söz ve uygun davranış bulunur, ancak kalp bunları tasdik etmezse bu durumda ikiyüzlülük/münafıklık söz konusu olur. Gerçi, zerre kadar olsa bile imanın ahirette insana fayda vereceği ve sonunda o kişinin cehennemden çıkarılarak cennete girdirileceği sahih hadislerde bildirilmiştir.¹⁴²⁴ Ne var ki dinin gönderiliş amacı bu değildir. Çünkü dinin vaad ettiği dünya ve ahiret saadeti ancak, tasdik, ikrar ve amellerin birbirleriyle uyumlu olmasıyla gerçekleşecektir.¹⁴²⁵

İman ile birlikte Kur'an'da çokça zikredilen bir diğer kavram "amel" kavramıdır. Sözlüklerde, "iş, çaba, eylem, çalışma" gibi anlamlara gelen amel kelimesi, "canlıların bir gayeye yönelik yaptığı iş" diye tarif edilir. Terim anlamında amel, zamanla; "emir, tavsiye veya mükâfata konu olan tutum ve davranış" anlamını kazanmıştır. Böylece amel, her türlü iş için kullanılan "fiil" kelimesine göre daha dar kapsamlı bir terime dönüşmüştür.

Ameller, dinin prensiplerine uygun olup olmaması yönüyle taat, masiyet ve mubah şeklinde üçe ayrılmaktadır. Kur'an ve hadisler başta olmak üzere dini eserlerde, taat sayılan eylemler çoğunlukla amel-i salih diye isimlendirilmiştir. masiyet/isyen olarak değerlendirilenler ise seyyie olarak adlandırılmıştır. Salih ameller dinin yapılmasını emir ve tavsiye ettiği, yapıldığı takdirde kendisine sevap vaat edilen iyi, doğru, faydalı işlerdir.¹⁴²⁶

Ameller bedeni ve mali diye de ayrılabilir.¹⁴²⁷ Birinci kısma girenler, insanın kendini geliştirmesini sağlamaktadır. İkinci gruptakiler de başkalarına fayda sağlamaktadır.

Amellerin kurtuluşu sağlaması bağlamında üzerinde tartışılan konulardan birisi, insanın cennete amelleriyle girip giremeyeceği meselesidir. Bu konuda A'raf suresinde geçen; "*Onlara şöyle seslenilir: "İşte size cennet! Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona varis kıldınız"*¹⁴²⁸ ayetiyle ilgili bazı değerlendirmeler olmuştur. Ayette bulunan "bimâ" kelimesindeki 'ba' harfinin sebep ifade ettiğini söyleyerek, cennete girmenin amele bağlı olduğunu savunanlar vardır. Bu kanaati taşıyan Zemahşeri, söz konusu ayete dayanarak cennete girişin dünyadaki yapılan iyi

¹⁴²⁴ Bkz. Buhari, *İman*, 15; Müslim, *İman*, 320, 325.

¹⁴²⁵ Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 71.

¹⁴²⁶ Süleyman Uludağ, "*Amel*", *DİA*, III,13.

¹⁴²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IX, 432.

¹⁴²⁸ 7/Araf, 43; Ayrıca bkz. 43/Zuhruf, 72.

ameller sebebiyle olduğunu söyler. Bunun Allah katından bir ihsan olmadığını da ilave eder.¹⁴²⁹ Fahreddin er-Razi ise, söz konusu ayetteki ‘ba’ harfinin illiyet ifade ettiğini söyleyerek amelin mükâfatı/cenneti gerektirdiğini iddia edenlere şöyle karşılık verir: “Amel ceza veya mükâfatın illetidir. Ancak bu durum, şeriatın ameli bu mükâfata illet kıldığı için böyledir. Yoksa bizatihi amel, cezayı/karşılığı gerektiren bir şey olduğu için değildir. Dolayısıyla amel bizatihi cennete girmeyi gerektirmez. Allah ameli kendi fazlı ve ihsanı ile cennete giriş için bir alamet kılar. İşte bu sebeple amel cennete girişi gerekli kılar. Salih amel işlemeye imkân veren de her şeyi elinde bulunduran Allah olduğuna göre, cennete girmek de Allah’ın ihsanı ile gerçekleşmiş olur.”¹⁴³⁰ Böylece Razi, Allah’ın irade ve ihsan faktörüne vurgu yapar.

Allah Teâla Kur’an’da, Allah’a ve resulüne itaat edenlerin kendilerine lütufta bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraber olacağını bildirmiştir. Bu sonucu da Allah’ın lütfuna bağlamıştır.¹⁴³¹

Hz. Peygamber’in de ilahi lütuf olmadan hiç kimseyi amelinin cennete girdiremeyeceği yönünde uyarıları bulunmaktadır.¹⁴³² Ancak hiçbir zaman salih amelin cennete girmedeki rolü inkâr edilmemiş veya amel gereksiz görülerek itibarsızlaştırmaya çalışılmamıştır. Zaten bazı müfessirler; “Yapmakta olduğunuzdan dolayı size verilen cennet işte budur” ayetini, “insanın ameli ile cennete gireceğinin ve cennetteki mevkiinin amellerine göre belirleneceğinin delili olarak görmüşlerdir. Fakat sonuçta, “her şey Allah’ın rahmeti ve lütfu ile” demeyi ihmal etmemişlerdir.¹⁴³³ Elmalılı ayetin bağlamını esas alarak şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır: “Söz konusu ayetin başında görüldüğü üzere cennet ehli bu başarıyı kendilerinden değil sadece Allah’tan, O’nun inayet ve hidayetinden bilerek hamd etmişlerdir. Allah tarafından bu başarıları, amellerine dayandırılmasına

¹⁴²⁹ Bkz. Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 105.

¹⁴³⁰ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 82.

¹⁴³¹ Bkz. 4/ Nisa, 70. Ayrıca bkz. 4/Nisa, 175.

¹⁴³² Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, II, 21; Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, Beyrut, 1952, VII, 209.

¹⁴³³ Bkz. Razi, *Mefatihü'l Gayb*, XIV, 82; Kurtubi, *el-Cami'u li Ahkami'l-Kur'an*, VII, 208; Ebu'l Berekât en-Nesefi, *Medariku't-Tenzil ve Hakaikut't-Te'vil*, II, 54.

rağmen böyle söylenmesi yine ilahi lütfun büyük bir tecellisi ve kulluk terbiyesinin göstergesidir.”¹⁴³⁴

Bu açıklamalardan sonra şu şekilde bir özetleme yapılabilir: “İnsan çalışıp çabalamalı, salih amel işlemelidir. Başarıyı da Allah’tan bilmelidir. Asla amelle mağrur olmamalı, daima ilahi inayete sığınmalıdır. Kur’an’da salih amellerin cennete girme sebebi olduğu söylense de bunun, sonuçta Allah’ın yardımıyla gerçekleşeceğini bilmelidir.

Amelin imandan sayılıp sayılmadığı konusu, üzerinde en çok tartışılan konulardan bir başkasıdır.¹⁴³⁵ Bizi ilgilendiren yönüyle bir mümin, nihayetinde bir beşer olması yönüyle Allah’ın hoş görmediği veya yasakladığı bir davranışı yapabilir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Bu durum ilk insandan bu yana tüm insanlık için bir gerçekliktir. Ancak böylesi bir durum, inancın davranışla hiçbir alakasının olmadığı anlamını doğurmaz. Öncelikle Kur’an iman ile ameli birlikte anar. İyi amelleri netice vermediği imanın kişiye fayda sağlamayacağını beyan eder.¹⁴³⁶ Bunun anlamı, imanla amelin birbirini sürekli destekleyen, insanı ahirete hazırlayan ve onun kendi kurtuluşunda aktif rol almasına imkân sağlayan iki temel unsur olduğudur.

Kur’an’ın beyanına göre Allah, hidayete tabi olan mümine bu yolu açar ve bu yolda yürümei kolaylaştırır. “*Şüphesiz ki Allah iman edenleri doğru bir yola yöneltir,*”¹⁴³⁷ “*Allah müminlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*”¹⁴³⁸ şeklindeki ayetler bir fikir vermektedir. Yine Kur’an’da iman edip salih amel işleyenlerin bir takım günahlarının örtüleceği,¹⁴³⁹ kusurlarının bağışlanacağı, yaptıklarının daha güzelleriyle ödüllendirilecekleri bildirilir.¹⁴⁴⁰ İnsanı Allah’a

¹⁴³⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX, 42; Vehbe Zuhayli, *Tefsirü'l-Münir*, IV, 501.

¹⁴³⁵ Amelin imandan sayılıp sayılmadığı, günah işleyen bir kimsenin imandan çıkıp çıkmadığı (“ehl-i kebir”in durumu) konusunda, kısaca görüş şudur: genel eğilim, büyük günahın insanı iman dairesinden çıkarmadığı yönündedir. Bu noktadan hareketle, amellerin imanın özünü oluşturmadığı, kısacası ondan bir parça olmadığı sonucu çıkarılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Nureddin Es-Sâbunî, *El-Bidaye fi Usuli'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu, s. 167 vd.

¹⁴³⁶ Bkz. 2/Bakara, 25, 82, 277;3/ Al-i İmran, 57; 4/Nisa, 57; 6/En’am, 158.

¹⁴³⁷ 22/Hac, 54.

¹⁴³⁸ 2/Bakara, 257.

¹⁴³⁹ 29/Ankebût, 7.

¹⁴⁴⁰ 25/Furkân, 70-71.

yaklaştıran şeyin, mal veya çocuklar değil, onun imanı ve taati olduğu, bunlara karşılık insanın mükâfatlandırılacağı ve cennete dâhil edileceği haber verilir.¹⁴⁴¹

İslam'ın hayat anlayışına göre insanın kurtuluşu ve mutluluğu Allah'ı tanımakla başlar. Allah'a iman, O'nu sevmeyi, O'na itaati, kısacası her halde O'na teslim olmayı gerektirir. Bunun göstergesi de salih amellerdir. Dolayısıyla Kur'an, insanı cennete ve kurtuluşa götüren amellerle cehenneme ve ebedi hüsrana götüren amelleri bildirmiştir. Seçimin ona göre yapılmasını istemiştir.

Kur'an, insanı hidayete davet etmekle kalmaz. Ona inancının esaslarını ve yapması gereken amelleri öğretir. İnsanların, "iman ettik" demeleriyle bırakılmayacaklarını, onların imtihana tabi tutulacaklarını bildirir.¹⁴⁴² Bu bağlamda Kur'an, müminlerin yapması gerekenleri ve onların kurtuluşuna vesile olacak amelleri tek tek sıralar.

Kur'an'ın birçok yerinde insanı Allah'a yaklaştıracak, O'nun rızasını kazandıracak ve sonuçta onu kurtuluşa götürecektir amel ve davranışlar çeşitli vesilelerle gündeme getirilmektedir. Bunlardan başında iman etmek ve salih amel işlemek¹⁴⁴³ gelmektedir.

Allah'a ve peygambere itaat etmek,¹⁴⁴⁴ Allah'a karşı saygılı olmak ve bütün işlerinde ona yönelmek¹⁴⁴⁵ kurtuluşun anahtarıdır. Ahirete kesin olarak inanmak,¹⁴⁴⁶ ahiret yurdunu istemek ve ahireti kazanmaya çalışmak,¹⁴⁴⁷ nefisini tezkiye etmek, iyiliklerle meşgul olup yanlış hareketlerden sakınmak,¹⁴⁴⁸ namazı dosdoğru bir şekilde ve huşu içerisinde kılmak, ayrıca namazda devamlı olmak,¹⁴⁴⁹ Kur'an'ın hedeflediği kurtuluş için öncelikli hususlardır. Allah'ın kendisine rızık olarak verdiği rızıktan infak etmek, zekât vermek,¹⁴⁵⁰ ırzını ve namusunu muhafaza etmek,¹⁴⁵¹ verilen sözlere sadakat göstermek, emanete riâyet etmek¹⁴⁵² gerekli amellerdendir.

¹⁴⁴¹ 34/Sebe, 37.

¹⁴⁴² 29/Ankebut, 2.

¹⁴⁴³ 2/Bakara, 25; 3/Al'i İmran, 57; 4/Nisâ, 57, 122; 18/Kehf, 107; 103/Asr, 3.

¹⁴⁴⁴ 4/Bkz. Nisâ, 13.

¹⁴⁴⁵ 50/Bkz. Kâf, 32-33.

¹⁴⁴⁶ 2/Bakara, 4; 31/Lokmân, 4.

¹⁴⁴⁷ 17/İsrâ, 19.

¹⁴⁴⁸ 91/Şems, 9; 87/A'lâ, 14.

¹⁴⁴⁹ 2/Bakara, 3; 23/Mü'minûn, 2, 9; 31/Lokmân, 4; 70/Me'âric, 34.

¹⁴⁵⁰ 2/Bakara, 3; 23/Mü'minûn, 4; 31/Lokmân, 4.

¹⁴⁵¹ 23/Mü'minûn, 5; 70/Me'âric, 29.

¹⁴⁵² 23/Mü'minûn, 8; 70/Me'âric, 32.

İnsanın malıyla ve canıyla Allah yolunda cihat etmesi,¹⁴⁵³ iyiliği emrederek kötülükten sakındırması,¹⁴⁵⁴ akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını vermesi,¹⁴⁵⁵ güzel amellerde ve hayırlı işlerde önde olması ve iyilik konusunda öncülük etmesi,¹⁴⁵⁶ gerektiğinde Allah yolunda hicret etmesi¹⁴⁵⁷ Kur'an'ın tavsiye ettiği ve mükâfat vaat ettiği salih ameller arasında sayılabilir.

Kur'an'ın övgüde bulunduğu ameller yukarıda saydıklarımızla sınırlı kalmamaktadır. Faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirmek,¹⁴⁵⁸ samimi bir şekilde günahlara tövbe etmek,¹⁴⁵⁹ öfkesini yenmek ve insanların hatasını bağışlamak,¹⁴⁶⁰ bela ve musibetler karşısında sabretmek, Allah'a tevekkül etmek,¹⁴⁶¹ hakkı ve sabrı tavsiye etmek,¹⁴⁶² seher vaktinde bağışlanma dilemek¹⁴⁶³ de mümini Allah katında makbul kılan amellerdendir.

Kur'an, saydığımız bu ve benzeri amellerin insanı kurtuluşa götüreceğini, onların Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya vesile olacağını bildirmektedir.¹⁴⁶⁴ Ancak unutulmamalıdır ki bu eylemler dünya hayatında, ahireti gaye edinerek yapılması gereken ameller olduğu kadar, dünya saadetinin, barış ve emniyetin de garantisidirler.

3.6. Kurtuluş Sürecinde Günah ve Tövbe

Allah'ı tanımak, sadece Ona kulluk etmek üzere yaratılmış olan insan¹⁴⁶⁵ dünyaya geliş amacını ve asli görevini unutabilmektedir. Dünya hayatına ve onun çekiciliğine kendisini kaptırmakta, bitmek bilmeyen arzularının arkasından koşturmaktadır. Böylece bazen gaflete, bazen günaha dalmakta, kimi zaman da inkâra düşebilmektedir. Yaratılış olarak en mükemmel kıvamda olmasına karşılık

¹⁴⁵³ 9/Tevbe, 88.

¹⁴⁵⁴ 9/Tevbe, 71.

¹⁴⁵⁵ 30/Rûm, 38.

¹⁴⁵⁶ 56/Vâkı'a, 10.

¹⁴⁵⁷ 9/Tevbe, 20.

¹⁴⁵⁸ 23/Mü'minûn, 3.

¹⁴⁵⁹ 66/Tahrim, 8; 3/Al'i İmran, 135.

¹⁴⁶⁰ 3/Al'i İmran, 134.

¹⁴⁶¹ 29/Ankebût, 59.

¹⁴⁶² 103/Asr, 3.

¹⁴⁶³ 51/Zâriyât, 18.

¹⁴⁶⁴ 9/Tevbe, 72.

¹⁴⁶⁵ 51/Zariyat, 56.

insan, yücelikler ve sefalet arasında sürekli gel-gitler yaşamaktadır.¹⁴⁶⁶ Çünkü Allah, insanı sabit bir makama yerleştirmemiş, kendi makamını belirlemede, ruhi yükselişini gerçekleştirmede görev üstlenmesini murat etmiştir. Bunun için de ona şehvi duygular yanında, başka hiçbir varlıkta bulunmayan akıl, irade ve beyan gibi melekeler bahşetmiştir. Ancak insan bu duyguları kimi zaman yerli yerince kullanamamakta veya onları geliştirememektedir. Çift taraflı duyguların başında gelen şehvet duygusu, onun günah işlemesine ve Allah ile kendi arasında bir takım engellerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. İnsanın işlemiş olduğu günahlar ruhta derin yaralar açmakta, sahibine ıstırap vermektedir. Çünkü günah fitrat ile çelişmek demektir. Belki de bu sebepten olsa gerektir ki yasaklar ya gizli hallerde işlenmekte, ya da günahlar bir şekilde gizlenmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan günahın ve çıkış yollarının bilinmesi gerekmektedir. Zira günah olgusu, öncesi ve sonrası, insanın yakın ve uzak geleceğini özellikle de ahiretini etkileyen önemli bir olgudur.

Kur'an'da "günah" kavramını ifade eden birçok kelime vardır. Bunların başında cünah, ism, zenb, vizr, hata' ve hûb gibi kelimeler gelmektedir.¹⁴⁶⁷ Bu kelimelerin tamamındaki ortak nokta; zarar verme, zarar görme, bozma, tecavüz ve haddi/sınırı aşma ve benzeri olumsuz niteliklerdir. Terim olarak ele alınırsa günah; insanın işlemiş olduğu, dünya ve ahirette cezayı gerektiren, toplum hayatına zarar veren, Allah'a itaatle bağdaşmayan her türlü amel veya davranış¹⁴⁶⁸ olarak tarif edilebilir.

İnsanı günah işlemeye sevk eden faktörler başlıca iki grupta toplanabilir. Birincisi insanın yapısında bulunan "nefis", ikincisi de onu dışarıdan etkileyen dış etkenlerdir.

İslami anlayışa göre kötülüklerin başlıca kaynağı insandaki "nefis"tir. Çünkü nefis "kötülüğü çokça emreden"¹⁴⁶⁹ ve insanı günaha itmek için fısıltılar halinde devamlı telkinlerde bulunan bir güçtür.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁶ 95/Tin, 4-5.

¹⁴⁶⁷ 4/Nisa, 112; 8/Enfal, 54; 6/Enam, 164; 5/Maide, 93; 4/Nisa, 2. Ayrıca bkz. M. Fuad Abdul'l-Baki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, "znb", "ism", "vzr", "cnh", "hub" md.

¹⁴⁶⁸ Şah Veliyyullah Dihlevi, *Huccetullahi'l-Baliğa*, I, 121; Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s.37.

¹⁴⁶⁹ 12/Yusuf, 53.

¹⁴⁷⁰ 50/Kaf, 16.

Nefis, kendi yararına gördüğü, kendisinden hoşlandığı her şeye ilgi duyan, isteyen, elde etmek için saldıran bir güçtür. Bu anlamda nefis eğitilip kontrol edilmediği, onun arzuları dizginlenmediği takdirde insana her zaman ve her yerde günah işletecektir. Nefsinin her istediğini yapan, işi gücü onu tatmin etmek olan insanın yanlışlıklardan ve günden kurtulması mümkün değildir. Bu sebeple Kur'an, dikkatli olması konusunda insanı uyarır. Olumsuz eğilimleri olan nefse karşı kendini kınayan (levvâme) ve Allah'ın bütün emir ve yasaklarını kabul eden, kendisi hakkında verdiği her türlü hükme razı olan, o konuda huzur ve sükûn bulan (mutmainne) nefse, bir başka ifade ile dizginlenmiş, eğitilmiş nefse sahip olmayı insana tavsiye eder.¹⁴⁷¹ Nitekim Kur'an azıp sapıtan, dünya hayatını ahirete tercih eden kimsenin yegâne barınağının cehennem olduğunu haber verir.¹⁴⁷² Bir sonraki ayette ise; "Rabbinin makamından korkan ve nefisini kötü arzulardan uzaklaştıran için şüphesiz cennet yegâne barınaktır"¹⁴⁷³ demek suretiyle ahiretteki kurtuluşun, nefse hâkim olmaya bağlı olduğunu bildirmektedir.

İnsanın, faniliğini hesaba katmadan sanki hiç ölmeyecekmiş gibi dünya hayatına sarılma içgüdüsüne sahip olması ve ahireti düşünmeme tavrı insanı yalnızca zorlayan ve onu günah işlemeye sevk eden bir başka etkendir.¹⁴⁷⁴ Nefsinin isteklerine karşı koyamayıp arzularının ve sonu gelmeyen emellerinin arkasında koşturan insan sadece bu gününü düşünecek, sadece şu andaki zevkini ve yararını hesap edecektir. Hayatı sadece bu dünyadan ibaretmiş gibi görerek, dünyasını kurma ve kurtarma sevdasında düşüncesizce hareket edebilecektir. Bunlarla beraber, şehvi/hayvani duygularını, beşeri arzu ve isteklerini tatmin duygusu ile kolayca günah işleyebilecektir.

İnsanı günah işlemeye sevk eden dış faktörler arasında dünya hayatının çekiciliği¹⁴⁷⁵ sayılabilir. Toplumdaki kötü örneklerin varlığı¹⁴⁷⁶ ve yaygınlaşmış olması bir başka etkendir. Ayrıca toplum içerisinde kötülükleri ve günahları engelleyici örfi veya yasal yaptırımların olmayışı günahları daha kolay işlenir kılmaktadır. Eğer bir toplumda günahlar revaç buluyor, hatta teşvik görüyorsa ya da

¹⁴⁷¹ 75/Kıyame, 2; 89/Fecr, 27-28.

¹⁴⁷² 79/Naziat, 37, 38, 39.

¹⁴⁷³ 79/Naziat, 40,41.

¹⁴⁷⁴ 2/Bakara, 95-96.

¹⁴⁷⁵ 3/Al-i İmran, 185; 10/Yunus, 23; 13/Rad, 26.

¹⁴⁷⁶ 6/En'am, 116; 25/Furkan, 27-29.

insanlar tarafından onaylanıyorsa böyle bir ortamda günah işlemek değil, aksine günaha dalmamak daha zor bir hale gelmiş demektir. Hepsinden önemlisi ise, insanın rabbine yönelişine ve manevi yücelişine engel olmaya çalışan, onu hak yolundan saptırmaya ahdetmiş olan şeytanın oyunları, vesvese ve tahrikleri üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.¹⁴⁷⁷

İnsan hayatının bir gerçeği olan günah, niteliğine, affedilip edilmemesine ve günaha maruz kalan kişiye göre değişik sınıflandırmalara tabi tutulabilir. Öncelikle insanı helake sürüklemesi bakımından küçük günah (sağire) ve büyük günah (kebire) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımı Kur'an yapmaktadır. Ancak Kur'an büyük ve küçük günahların neler olduğu konusunda ayrıntıya girmemektedir.¹⁴⁷⁸ Bunun yanında, Allah'a karşı en büyük saygısızlık olan ve onun ulûhiyet hakkını yok etme girişimi olan şirkin en büyük günah olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Ayrıca, Kur'an'da kesin ifadelerle belirlenmiş olan ilahi emir ve yasaklara riayet edilmemesi, büyük günahlar (kebire) olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁷⁹

Kur'an'ın beyanına göre, kişi kendi yaptığından sorumludur. Günah işlemekten doğan ceza kişiseldir. Hiçbir kimse bir başkasının cezasını yüklenemez. Bu hüküm dünyada da ahirette de geçerlidir. Günahın nesilden nesle aktarılması (tevarüs) Kur'an'ın mefhumuna aykırı olduğu için insan, atalarının işlediği günahtan sorumlu değildir. Dolayısıyla Hıristiyanlarda olduğu gibi, Âdem'den insanlara kalan "asli bir günah" kavramı İslam itikadında asla söz konusu değildir. Çünkü Allah, Âdem'in işlediği günahtan dolayı tövbe ettiğini ve tövbesinin kabul edildiğini Kur'an'da bildirmektedir.¹⁴⁸⁰ İnsanlar dünyaya hem iyilik, hem de günah işlemeye müsait bir yaratılışla gelir. Ancak gelirken günahsızdır. Henüz günah işleyecek ne kabiliyeti, ne imkânı, ne de iradesi vardır.

İşlenen günahların cezası hem dünyevi, hem de uhrevi olabilir. Veya sadece bir tarafta olabilir. Allah'a isyanda ısrar eden, O'nu inkâr eden insanların veya toplumların dünyada değişik musibetlere maruz bırakıldıkları veya helak edilerek cezalandırıldıkları gibi, ahirette de ebedi azaba uğratılacakları Kur'an'da bildirilmiştir.

¹⁴⁷⁷ 7/Araf, 14-18; 15/Hicr, 36-42.

¹⁴⁷⁸ 4/Nisa, 31; 18/Kehf, 49; 42/Şura, 37; 53/Necm, 32.

¹⁴⁷⁹ Adil Bebek, "Günah", *DİA*, XIV, 283.

¹⁴⁸⁰ 2/Bakara, 37.

SONUÇ

Kur'an âlemlerin rabbi olan Allah'a hamd ile söze başlar. Allah'ın yarattığı âlem, içerisinde bir kısmı görünen bir kısmı görünmeyen pek çok varlıktan oluşmaktadır. Bunların bir kısmı canlı bir kısmı cansızdır. Genel anlamda görünmeyen varlıklar cin diye isimlendirilmektedir. Melekler ve şeytanlar da görünmeyen varlıklara dâhildir.

Varlık âlemi içerisinde canlıların, onlar arasında da insanın özel bir yeri vardır. Zira Kur'an insana hitap etmektedir. İçinde bulunduğu âlemi tanıyabilen, eşyayı isimlendirebilen, olayları değerlendirebilen tek varlık insandır. Aynı zamanda o ben bilincine sahiptir. Kendisine irade ve eylem gücü verilmiştir. Kendi kökenini arayan, geleceğini sorgulayan bir varlıktır. Yaratıklardan pek çoğuna üstün kılındığı kendisine Kur'an tarafından bildirilmiştir.

İnsanı barındırması bakımından yeryüzü ayrı bir konuma sahiptir. Âlem içerisinde en değerli varlık olan insan, yaratılmadan önce yeryüzü onun için hazır hale getirilmiştir. Önce gökten indirilen su ile canlılık başlamış ve yeryüzünü bitkiler kaplamıştır. Daha sonra hayvanlar yaratılmıştır. En sonunda insan var edilmiş, artık o halife kılınmıştır. O, yeryüzünü imar edecek ve emaneti koruyacaktır. Bu arada dünyaya geliş gayesini unutmayacaktır. Misafir olduğu şu yeryüzünde ev sahibinin kendisine sunduğu ikramları görmezden gelmeyecektir. Nimet verene teşekkür etmek en makul davranış olup minnet duygusunun doğal sonucudur. Zaten insandan istenen de budur.

İnsan beşeri özelliklere sahip bir varlıktır. O, topraktan yaratılmıştır. Toprağın hayat bulabilmesi için suya ihtiyaç vardır. Kur'an, insanın yaratılışının çeşitli aşamalarını gündeme getirir. Buradaki amaç, biyolojik anlamda bilgilendirme değildir. İnsan, aslının ne olduğunu ve sonunun ne olacağını unutmamalıdır.

İnsan beşer olarak yaratılmış ve yeryüzüne dağılmıştır. O toprağa bağlı yaşayacaktır. Beşerilik gereği o ölümlüdür. Bu âlemde geçicidir. Gaybı bilmez. Kendi geleceğinden, olayların kendisine ne getireceğinden habersizdir. Hata edebilir. Yanılabilir. Unutabilir. Fakat hatasını affedecek merhamet sahibi bir rabbi vardır. Ona yönelmesi yetecektir. Rabbi ona çok yakındır. Aracılar sokmaya gerek yoktur. Kendi gibi beşer olanları ilahlaştırmaya, onları olağanüstü varlıklar olarak

görmeye gerek yoktur. İnsan rabbinin huzuruna tek olarak varacaktır. O, inancıyla ve ameliyle değerlendirilecektir. Allah'tan başka varlıklara güvenip dayanmaya gerek yoktur. Allah'tan başkasına teslim olmak kendisine bir fayda sağlamayacaktır.

Hayatını devam ettirebilmesi için, diğer canlılarda olduğu gibi insana da bazı güçler verilmiştir. Bunlar gazap ve şehvet güçlerdir. Bu iki özellik diğer canlılarda da vardır. İnsan dışındaki varlıkların kendilerini savunabilmeleri için kendilerine özgü silahları vardır. İnsanın savunma aracı ise akıldır.

Bir başka açıdan bakıldığında insan, güvenliğini sağlamak, geleceğini garanti altına almak ve soyunu devam ettirebilmek için bazı davranışlar sergilemek durumundadır. Ne var ki insan, hakikatin bilgisine sahip olmadığı için bazen aldığı kararlar yanlış olabilmekte, yaptığı hareketler kötü sonuç doğurabilmektedir. Bu anlamda insan aceleci, egoist, mücadeleci, nankör ve cimri olabilmektedir. Sahip olduğu potansiyel güçleri yanlış yönde ve yöntemde kullanabilmektedir. Bu imkânları kendi zan ve önyargılarını esas alarak, nefsanî eğilimlere göre kullandığı takdirde cahil ve zalim olabilecektir. Sadece kendi varlığını ve menfaatini öne çıkarmak adına hak-hukuk tanımayacak, haram- helal gözetmeyecektir. Kendisini şehvi arzulara, düşük istek ve eğilimlerin akıntısına koyuverecek, böylece zarar edecek ve sonunda kaybedenlerden olacaktır.

Kur'an bir hidayet kaynağı ve yol göstericidir. Peygamberler de, vahye dayalı hayat nizamının yeryüzünde beşeri ölçüler içinde nasıl yaşanacağını yolunu göstermektedirler. İnsan vahyin kendisine çizdiği sınırlar içinde, Peygamberlerin rehberliğinin gölgesinde nefsini geliştirir, olumlu bir şahsiyet oluşturabilirse başarılı olacaktır. Rabbinin tanır, vahyin öğrettiği ahlâkla ahlaklanmaya çalışır, ebedi mutluluk yurdu olan ahirete hazırlanırsa işte o zaman kurtuluşa erecektir.

Bazen insan vahye dayalı bilgiden, onun öngördüğü anlayış ve yaşayış biçiminden uzaklaşabilmiştir. O zaman yanlış yapmış ve günaha girmiştir. Düştüğü durumdan kurtulmanın yollarını aramış, bu anlamda kendisine sunulan kurtarıcılara sığınmıştır. Hâlbuki kurtuluş, Allah'ın varlığı ve birliğine, onun mutlak hüküm ve hikmet sahibi olduğuna imanla ve O'nun emirlerinin pratikte uygulanması olan amelle mümkündür. O yararlı işler yapmalı, daima hayrı tercih etmelidir. Ayrıca Kur'an'da yer alan ve müminde davranış halini alması gereken ahlaki ilkelerin tümünü hayat haline getirmelidir.

Hata etme ve günah işleme beşeri birer gerçekliktir. İnsanın ilahi emirler karşısında itaatsizliği ve yaratıcısıyla kendisi arasında engel koymasını ifade eden günah ve bu gūnahtan dolayı insanın duyduğu pişmanlıkla rabbine dönüşünü ifade eden tövbe, insan hayatının önemli dönüm noktalarıdır. Bu gerçekler karşısında insan ne yapacağını bilemez ise kendince ürettiği çareler ayrı bir felakete kapı aralayacaktır. İnsan eğer kendi sınırlarını, beşeri özelliklerini bilirse hayata daha sağlıklı bakabilecektir. O zaman kendisini basit, hayatını anlamsız görüp geleceğini hiçliğe mahkûm etmeyecektir. Aynı şekilde kendisini müstağni görüp azmayacaktır. Rabbinin rahmetine muhtaç olduğunu bilecek ve ona yönelecektir. Her bir ferdin Allah katında özel olduğunu anlayacak, bizzat kendisi Allah'a ulaşmanın, onunla konuşmanın, ona yaklaşmanın yollarını arayacaktır. Bir başka açıdan o, beşerin olağanüstülüklerle büyütülmesine itibar etmeyecek ve insanın hemcinsi tarafından istismar edilmesine fırsat vermeyecektir.

Semavi dinler ve beşeri nizamlar, insana dünyevi ve uhrevi kurtuluş modelleri sunmaktadır. Bundan da önce onlar, insanın varlığına, dünyada bulunuş gayesine dair hükümler vermekte, dünyada başarıya, sonuçta da mutluluğa dair çeşitli yorumlar yapmaktadırlar. Bu anlamda temel bazı metotlar kullanmaktadırlar. Düşünceler arasında ortak yaklaşımlar gösterildiği gibi farklı yaklaşımlar da sergilenebilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında bazı öğretiler, tamamen soyut anlamlar içermektedir. Çoğu zaman insan tabiatına, onun beşeri yapısına uymayan prensipler de sunulmaktadır. Yahudilikte ahiret hayatı belli belirsiz bir siluet olarak karşımızda durmakta, sonsuz hayat adeta iğreti bir biçimde ele alınmaktadır. Bu anlamda kurtuluş, dünyevi alana indirgenmekte, geleneksel vahiy sürecinden önemli ölçüde uzaklaşmaktadır.

Hıristiyanlıkta ise kurtuluş, daha farklı bir boyutta kendini göstermektedir. Hıristiyanlığın insana ve dünyaya bakışında bazı sorunlar göze çarpmaktadır. Öncelikle geleneksel vahyin en temel mesajı, Allah'ın varlığına, tekliğine ve onun mutlak hâkim olduğuna inanmaya dayanır. Ne var ki bu anlayış daha sonraları, Mesih'in mutlak kurtarıcılığı inancına dönüşmüş, böylece hem yaratıcının birliği, hem de O'nun mutlak anlamda rab olduğu düşüncesi yok olmuştur. Ayrıca Hıristiyanlığın, insanı doğuştan günahkâr kabul etmesi "Asli Günah" sorununu gündeme getirmiş ve bu sorunun çözümü için İsa kurban seçilmiştir. Yahudilikte

tanrı insanlaştırılırken, ilahi sıfatlardan soyutlanıp beşeri niteliklere büründürülmüştür. Hristiyanlıkta ise beşer ilahlaştırılmıştır. İsa'nın tanrılaştırılması ve onun kurtarıcılığı bir yana insanın onuru, iradesi ve aklı yok sayılmış, onun potansiyel güçleri zayıf edilmiştir. Sır dinlerin düşüncelerinden etkilenme sonucu geliştiği anlaşılan böylesi yaklaşımların geleneksel vahiy anlayışı içerisinde onaylanması mümkün değildir.

Kur'an, gerek Yahudilikteki dünyevileşmeye gerekse Hristiyanlıktaki uhrevileşme saplantısına karşı çıkmıştır. O, kurtuluşu başta iman ve buna bağlı bazı amelleri gerçekleştirmeye bağlamıştır. İnsanı özne kılan bu anlayış, onun çalışmasını zorunlu kılmaktadır. İnsan vahyin kılavuzluğunda adeta kendini yeniden inşa edecektir. O, yaptıklarıyla değer kazanacak, konumu eylemlerine göre belirlenecektir. Kur'an, getirdiği imtihan anlayışıyla bir taraftan kurtuluşu dünyevi ve uhrevi ölçekte dengeye oturtmakta, diğer taraftan da Allah'ın birliği ve sadece ona kulluk etme anlayışını ikame etmektedir. Böylece o, geleneksel vahyin ortaya koyduğu kurtuluş anlayışının dengeli ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlamaktadır.

Biz, bu tür çalışmaların çeşitli faydalar sağlayacağı kanaatindeyiz. Çünkü ilahi mesajı orijinal haliyle muhafaza eden vahyin son kitabı Kur'an, temel konulardaki düşüncesini ortaya koyarken, diğer semavi dinlerin kutsal metinlerindeki hakikat kırıntılarına sahip çıkmış, onların yanlışlarını düzeltmiştir. Kur'an, önceki kitapların yanlışını gündeme getirirken işin doğrusunu da ortaya koymuştur. İnsanın kurtuluşunu âlemlerin rabbi olan Allah'a inanmaya, O'na güvenip dayanmaya ve O'na kul olmaya bağlamıştır. Kur'an'ın sunduğu hakikat, Müslümanlar için olduğu kadar tüm insanlık için de önem arz eden bir konudur. Çünkü davet evrensel özelliindedir. Bütün insanlığı tek bir aile olarak görmekte ve bu aile fertlerini tek bir kelime etrafında toplamaya çalışmaktadır.

Vahyin öğretilerinin evrensel ölçekte insanlığa sunulması anlamında bu tür çalışmalar, önyargıların ortadan kalkmasına katkı sağlayacaktır. Fanatizmden ve tarafgirlikten uzak olarak, tüm insanlığın kurtuluşunu hedef alan Kur'an mesajı onlara geniş yelpazeli bir bakış açısı sunacak, kucaklayıcı ve kuşatıcı özelliğini bu anlamda da gösterecektir.

Diğer taraftan bu tür çalışmalar, Müslümanlar açısından da fayda sağlayacaktır. Her şeyden önce, "Ehl-i Kitap" olarak nitelenen insanların dinlerini

kendi kaynaklarından tanıma imkânı verecektir. Öte yandan, peygamberlerin getirdiği ortak vahiy ilkelerini bilmek, insanlığın vahiy karşısındaki serüvenine tanıklık etmek gerekmektedir. Kur'an ile beşeri düşünce karşılaştırıldığında ortaya çıkan farklılıkları görmek ve insanlığın hangi noktalarda vahiyden uzaklaştığını tespit etmek de önemli olsa gerektir. Nitekim Kur'an, geçmiş peygamberlerden ve onların kavimlerinden bahsetmiştir. Onların inanç ve yaşam biçimlerinden örnekler vererek, yaşadıkları hayattan bizim ders almamızı istemiştir.

Sağlıklı ve bilimsel bir zeminde, ön yargılardan uzak, doğru bilgiye dayalı olarak yapılacak olan bu tür çalışmalar, ilahi vahyin gerçek mesajının bütün insanlar tarafından anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. İnsanlığın tek bir atadan geldiği noktasından hareketle kardeşliğe, güvene ve insanca muameleye dayalı bir hayatın ikame edilmesine vesile olacaktır. Mesafelerin oldukça kısaldığı günümüz dünyasında, barış ve esenliği ahirete bırakmadan dünyada da yaşayabilme ümidinin yeniden doğuşunu beklemek hayalperestlik olmasa gerektir.

Kur'an'ın ele aldığı “beşer” ve “insan” gibi iki önemli konuyu bütün derinliğiyle ele alabildiğimiz iddiasında değiliz. Varlıklar içerisinde özel bir yeri olan insanın kökeni, psikolojik özellikleri, sorunlarının gerçekçi çözümleri, mutluluğu yakalaması gibi konularda daha çok söylenecek söz olduğuna inanıyoruz. Tezimizin bu tür yeni çalışmalara kapı aralamasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abduh, İsa, *Hakikâtü'l-İnsan*, Daru'l-Mearif, 2. Bsk., Kahire, ts.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemül-Müfehres li Elfazi'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru'l-Hadis, Kahire 1988.
- Adler, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev. Deniz Başkaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Akarsu, Bedia, *Max Scheler Felsefesinde Kişi Kavramı ve İnsan Olma Sorunu*, İnkılâp Yay., İstanbul 1998.
- Akbulut, Ahmet, "*Allah'ın Takdiri Kulun Tedbiri*", A.Ü.İ.F.D, sayı. 33, y., 1992.
- Akkâd, Mahmud Abbas, *el-İnsân fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Hilal, yy., ts.
- Akpınar, Musa, "*Kur'an'da Kurtuluş Öğretisi*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2008.
- Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı (Ahlak Dersleri)*, Sad. Arslan Aydın, Nur Yay., Ankara 1991.
- Albayrak, Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, 2.Bsk., Şule Yay., İstanbul, 1996.
- , *Tefsir Usulü Yöntem- Ana Konular- İlkeler- Teklifler*, Şule Yay., İstanbul 1998.
- Altıntaş, Hayrani, "*Modem Psikolojinin Bazı Meseleleri*", AÜİFD, Ankara, c. XXX., 1988,
- , *İnsan ve Psikoloji*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- , *Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme*, AÜİFD, XXXI, Ankara 1989.
- Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalaleet*, Pınar Yay., İstanbul 1995.
- Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmut, *Rûhu'l-Meâni, Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesâni*, Bulak, Mısır, 1301 h.
- Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yay., İstanbul, ts.
- al-Maani, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr>.
- Âmili, Cevâdî, *Velâyetü'l-İnsân fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Suffe, Beyrut 1993.
- Armaner, Neda, *Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü*, AÜİFD, c XX. Ankara 1976.

- Aslan, Ömer, *Kur'an'a Göre Beşer ve İnsanın Farkı*, Bakü Devlet Üniversitesi İlmî Mecmuası, 2006, ss. 1-17.
- Asımgil, Sevim, *İnsanın Varoluş Serüveni*, Timaş Yay., İstanbul, 1996.
- Askeri, Ebu Hilâl, Hasan b. Abdullah, *el-Furuq fi'l-Luğa*, terc. Veysel Akdoğan, İşaret Yay., 2. Basım, İstanbul 2013.
- Ataurrahim, Muhammet, *Bir İslam Peygamberi olarak Hz. İsa*, Terc. Kürşat Demirci, İstanbul, 1994
- Atay, Hüseyin, "*Allah'ın Halifesi: İnsan*", AÜİFD, Ankara, 1972, c. XVIII.
- Ateş, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- Ateş, Süleyman, *İslam'a İtirazlar ve Kur'an'ı Kerim'den Cevaplar*, Yeni Ufuklar Neşriyat, yy., 1972.
- , *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.
- , *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.
- , *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul, 1988.
- , *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yay. İstanbul, ts.
- Aydemir, Hikmet, *Hz. Peygamber'in Beşer Olduğunu Vurgulayan Ayetler Üzerine bir Değerlendirme*, Harran Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, 2007.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul, 1999.
- , *Kur'an'da Psikolojik İkna*, Timaş Yay., İstanbul, 2001.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yayınları, 7. Bsk. Ankara, 2012.
- Aydın, Mehmet, *Batı ve Doğu Hristiyanlığına Tarihi bir Bakış*, AÜİF. Dergisi, c. XXII, Ankara 1985.
- Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, Pınar Yay., İstanbul, 1991.
- Bagavi, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzil*, Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemir, Dâru Taybe, Riyad 2006.
- Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulları Yay., Ankara 2010.
- Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi (Eğitimin Psikolojik Temelleri)*, Gül Yay., Ankara, 1996.
- Bayrakdar, Mehmet, *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, 2. Bsk. Kitabiyat Yay., Ankara, 2001.

- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 1999.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946.
- Bebek, Adil, *Matüridi'de Günah Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1989.
- Beledi, Necip, *et-Temhid li Tarihi Medreseti'l-İskenderiye*, Daru'l- Mearif, Mısır, 1962.
- Beşer, Faruk, *Kolay Fıkıh Usulü*, Nun Yay., İstanbul 2014.
- Beyzâvi, Abdullah İbn Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, yy., 1285 h.
- Bıçer, Ramazan, *Maturidi'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşeri Zaaflar ve Tezahürleri*, C.Ü.İ.F.D., Sivas, 2004.
- Bilgi, İsmail Hilmi, *Vahiy sürecinde Kurtuluş*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2007.
- Bintüşşâtî, Aişe Abdurrahman, *el-Kur'ân ve Kazâye'l-İnsân*, Daru'l-Meârif, Kahire, ts.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- Bozer, Fuad vd. *Evrin Anaforu ve Gerçek*, İzmir, 1986.
- Bucaille, Maurice, *What is The Origin of Man*, Islamic Book Service, 2005.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyan*, Osmanlı Matbaası, İstanbul, 1306 h.
- Carrel, Alexis, *İnsan Denen Meçhul*, Hayat Yay., İstanbul, 1997.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme*, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara, 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*, AÜİFD, Ankara, c. 20, 1975.
- , *Kur 'an-ı Kerim'in Öngördüğü Adalet Esasları*, Diyanet İlmi Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran, c. 29, s. 2, 1993.
- , *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 1988.
- Cevheri, İsmail b. Hammad, *Sihah*, thk, Ahmed Abdülgaffar Attar, Daru'l-İlmi lil-Melayin, Beyrut 1987.
- Curcâni, Seyyid Şerif, *Ta'rifât-u Seyyid Şerif*, Dersâdet, İstanbul, 1318 h.

- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Çağrı, Mustafa, *Gazap, DİA*, XIII, 2004.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Haz. Yekta Saraç, Risale Yay., İstanbul, 1996.
- Çiftçi, Adil, *Fazlurrahman ile İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Kitâbiyât, Ankara, 2000.
- Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi SBE, Adana, 2000.
- Daryal, Murat, *Dinî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, MÜİFAV Yay., İstanbul, 1999.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, MÜİFAV Y., İstanbul, 2000.
- Demirel, Kemal, *Tanrının Onuru İnsan-Toplu Denemeler*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997.
- Deniz, Gürbüz, *İnsan*, D.İ.B Yay., Ankara, 2015.
- Derveze, M. İzzet, *el-Kur'an ve'l-Mülhidûn*, el-Mektebetü'l-İslâmi, Dimaşk, 1973.
- Dihlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetullâh'l-Bâliğa (İslam Düşünce Rehberi)*, (Trc. Mehmet Erdoğan), İmaj Yay., İstanbul, 2003.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 1996.
- Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı, Kur'an'ı Kerim Meal-Tefsir*, İstanbul, 2003.
- Draz, M. Abdullah, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, çev. Nurettin Demirel, İstanbul, 1983.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış*, Anadolu Yay., İzmir, 1999.
- , *Kur'an'ı Kerim'de Ma'rûf ve Münker*, Anadolu Yay., İzmir, 1999.
- Düzgün, Şaban Ali, "Sosyal Teoloji ya da Varoluş Sürecinde İnsan'ın Katkısı", İslamiyat, Ocak-Mart 1999.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. El-Eş'âs, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Ebussuud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, *İrşadu'l Akli's Selim ila Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer el-Müsenna, *Mecazü'l Kur'an*, Thk. Fuad Sezgin, Mektebetü'l Hanci, Kahire, 1381 h.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed, *Zehratu't-Tefasir*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut, ts.

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahmân, *Sünen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Ekinici, Mehmet, Kur'an'a Göre Doğal Çevre İçinde İnsan, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 2009.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-Arabiyye*, Thk. Abdulğaffar Attâr, Daru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1984.
- el-Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Kahire 1964.
- el-Hüseyni, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l Arûs min Cevahir-il-Kamus*, el-İsfehani, Ragıb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1972
- , *İnsan*, çev. Mevlüt F. İslamoğlu, Pınar Yayınları, 1. Bas., İstanbul, 1996.
- , *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa*, Thk. Ebu Zeyd el-Acemi, Daru's-Selam, Kahire 2007.
- el-Kasimi, Muhammed Cemaluddin, *Mehasinu't-Te'vil*, Tahk. Muhammed Basil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418 h.
- el-Keremiy, Hasan Said, *El-Hadiy ila Lüğati'l-Arab*, Dâru Lübnan, Beyrut 19 El-Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'Uyun*, Tahk. Seyyid b. Abdulmaksud, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmed, *el-Cami-u Li Ahkami'l-Kur'an*, Kahire, 1967.
- el-Maturidi, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdi Baslum, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1971.
- el-Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Tahk. Yasin Muhammed es-Sevvas, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2005.
- , *en-Nuket ve'l-Uyun*, Tahk. Seyyid ibn Abdulmaksud, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-Meraği, Ahmed b. Mustafa, *Tefsiru'l-Meraği*, Şeriketü Mektebeti Mustafa el-Babi, Mısır 1961.
- el-Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimü'l-Kur'an*, çev. M. Han Kayanî, İnsan Yay., İstanbul, 1986.
- el-Vahidi, Ebu'l-Hasen, Ali b. Ahmeed, *Esbabi Nüzuli'l-Kur'an*, Thk. Isam b. Abdülmuh

- en-Nesefî, Ebu'l-Muin, Meymun b. Muhammed, *et-Temhid, li Kavaidi't-Tevhid*, Thk. Habibullah Hasen Ahmed, Kahire 1986.
- en-Nesefî, Ebu'l Berakat Abdullah b. Ahmed, *Medarikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998.
- er-Râzi, Fahrüddîn Muhammed, *Tefsir-i Kebir (Mefatihü'l-Gayb)*, Trc. Kurul, Akçağ Yay., Ankara, 1988-1995.
- Er, İzzet, Din Sosyolojisi, *Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara, 1998.
- Erdem, Mustafa, *Hazreti Âdem*, TDV. Yay., Ankara, 1994.
- , *İslam'da İnsan Modeli ve Hz Peygamber örneği (Kutlu Doğum Haftası, 1993)*, TDV. Yay., Ankara, 1995.
- Erich, Fromm, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, çev. Bozkurt Güvenç, Özgür İnsan Yay., Ankara, 1973.
- Ertuğrul, Rasul, *Kur'an'a Göre, İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2004.
- Erzurumi, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, sad. Durali Yılmaz, Hüsnü Kılıç, Huzur Yay., 5. Bas., İstanbul, 1999.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1996.
- er-Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Tahran, ts.
- es-Sabbâğ, Muhammed Bin Lutfi, *el-İnsan fil-Kur'âni'l-Kerim*, el-Mektebetü'l İslami, Beyrut-Dimeşk-Amman, 1972.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1981.
- es-Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fî Usûli'd-Din*, Daru'l-Marife, Mekke, 1969.
- , Nureddin, *el-Bidaye fî Usûli'd-Din*, trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yay., Ankara 1982.
- es-Salebi, Ebu İshak Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfu ve'l-Beyan Tefsiri'l-Kur'an*, Tahk. Seyyid Küsrevi Hasen, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- es-Subkî, Alî b. Abdulkâfi, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*, Thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzî, Dâru'l-İslah, Demmam, 1992.
- es-Suyûti, Celaleddin, *Tefsiru'l Celaleyn*, Çağrı Yay., Ankara 1979.

- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1972.
- et-Tabersi, Emiruddin el-Fadl b. El-Hasen, *Macmau'l-Beyan fi Tefsi'l-Kur'an*, Nşr. İbrahim Şemsuddin, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1997.
- et-Tehanevi, Muhammed Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun ve'l-Ulum*, nşr. Refik el-Acem, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.
- et-Tüsteri, Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah, *Tefsiru't- Tüsteri*, Tahk. Muhammed Basil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1423 h.
- ez-Zebidi, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l -Arus min Cevahiri'l- Kâmûs*, et-Türasu'l-Arabi, Kuveyt 1965.
- ez-Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Seri, *Meani el-Kur'an ve İ'rabuhu*, Tahk. Abdulcelil Abduh Çelebi, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- ez-Zemahşeri, Carullah Muhammed b. Ömer, *Esasü'l-Belağa*, Dar-u Beyrut, 1965.
- , *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1407 h.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1996.
- , *İslam ve Çağdaşlık, Fikri Bir Geleneğin Değişimi*, çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaşoğlu, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1996.
- Firuzâbâdî, Mecdüddin Muhammed İbn Yakub, *el-Kamûsul-Muhît*, el-Müessesetü'l-Arabi, Beyrut, ts.
- Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, İstanbul, 1990
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul, 1976.
- , *el-Canibü'l-Atifi, mine'l-İslâm, İslâmın Manevi Boyutu*, trc. Oktay Yılmaz, Şûra Yay., İstanbul 1999.
- Genç, Ahmet, *Kur'an'da Salat Kavramının Semantik Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş, 2007.
- Göka, Erol, Minnet ve Şükür duygusu, <http://www.yenisafak.com>.
- Gölcük, Şerafeddin, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yay., Konya, 1996.
- , Toprak Süleyman, *Kelâm*, Tekin Kitapevi, Konya 1992.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, İstanbul, 1997.

- Hacıkadiroğlu, Vehbi, *İnsan Felsefesi*, Cem Yay., İstanbul, 1997.
- Halife, Muhammed Muhammed, "*Halku'l-İnsân fi'l-Kur'ân*", Mecellettü'l-Ezher, s. 2, Dirâsâtu'l-Kur'âniyye, Kahire, c. LV, 1982.
- Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed, *Tefsiru Hazin*, yy., ts.
- Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan*, çev. Afşar Timuçin, T. Tunçdoğan, İstanbul, 1975.
- Heyet, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- , *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara 2007.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara, 1996.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, ts.
- , *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*,
- İbn Aşur, Muhammed et-Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Dâru Sûhnun, Tunus, 1997.
- İbn el-Cevzi, Ebu'-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali, *Zadü'l-Mesir*, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1987.
- *Telbîsu İblîs*, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 1983.
- İbn Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriya, *Mu'cemü-Mekâyisi'l-Lüga*, Tahk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut, ty.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endulusi, *el-Ahlâk ve's-Siyer*, Daru'-Afak el-Cedide, Beyrut 1979.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer, *Tefsirü'l Kur'an'il-Azîm*, Thk., Sami b. Muhammed Selame, Dar-u Tîbe, Riyad 1999.
- *Tefsirü'l Kur'an'il-Azîm*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1988.
- İbn el-Manzur, Ebü'l-Fadl Cemalü'd-Din Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, El-Matbaatü'l-Mısıriyye, Kahire, 1307.
- İşler, Mehmet Hulusi, *Nefis ve Seytan*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul. 1968.
- İzzetbegoviç, Ali, *Doğu ve Batı Arasındaki İslam*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
- Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda 1938.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İzci Yay., 1. Bask. İstanbul 1997.

- Keklik, Nihat, *Allah, Kâinat ve İnsan*, Çığır Yayınları, İstanbul, 1977.
- Kılıç Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., Konya 1984.
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâi*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman Yay., İstanbul, ts.
- Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Koyuncu, Süleyman, *Kur'an'da İnsanın Yaratılışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1999.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zıllali'l-Kur'an*, çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul 1984.
- Kutup, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etüdler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1987.
- Machiavelli, Niccolo, *Askerlik Sanatı*, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar, İstanbul 2008.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.
- , *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2008.
- Mert, Muhit, *İnsan Nedir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004.
- Mir, Mustansır, *Kur'ani Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, çev. Murat Çiftkaya, İnkılap Yay., İstanbul 1996.
- Morrisson, A. Cressy, *İnsan, Kâinat ve Ötesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Hareket Yayınları, İstanbul, 1. Bas., 1972.
- Müslim, Ebu-l Huseyn El-Haccac, *Sahihi Müslim*, nşr. Beytü'l-Efkâr, Riyad, 1998.
- Müslim, Mustafa, *Kur'an Çalışmalarında Yöntem*, çev. Salih Özer, Fecr Yay., Ankara 1998.
- Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, Fecr Yay., 1. Bsk. Anakara, 1998.
- Oktay, Aişe Sıddıka, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*, İz Yay., İstanbul 2005.
- Oğuz, Orhan, *Kur'an'da Teradüf*, Basılmamış Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat 2016.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966,
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an ve Yaratılış*, Kuramer Yayınları, 1. Bsk., İstanbul, 2015.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da İnsan Kavramı*, İÜİFD, İstanbul 2001.
- Paçacı, Mehmet, *Kutsal Kitaplarda Ölümötesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

- Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'an ve Medeniyet Doğuşu-Gelişimi-Çöküşü*, Pınar Yay., 1. Bsk İstanbul, 1996.
- Peker, Hüseyin, *Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr>.
- P. Jouguet, *Trois Etudes Sur I'Hellenisme*, Le Caire 1944.
- Pişgin, Yasin, *Kur'an ve Sünnette Olumlu Şahsiyet Özellikleri*, <http://www.kadinveaile.com>.
- Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Rumi, Celaleddin, *Mesnevi*, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul 1994.
- Sağlam, Bahattin, *Kur'an'da Evrim ve Yaratılış*, İstanbul, ts.
- Saka, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, İrşad Kitaplığı, 1.Bsk, Ankara 1997.
- Sıddıki, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, Pınar Yay., 1990.
- Şahin, M. Süreyya, "Cin", *DİA*, Ankara, 2004.
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa , *El-Muvafakat*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1993.
- Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1414 h.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yay., İstanbul 2012.
- , *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası Yay., 7. Bas. Konya 2004.
- , *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Kitap Dünyası Yay., 3. Bas. Konya 2013.
- Şimşek, Sabit, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Tanrı Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2001.
- Taftazânî, Saduddin, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, Tahk. Muhammed Adnan Derviş, yy., ts.
- The New Encyclopedia Britannica*, USA, 1974.
- Mehmet Tözlüyurt, *Allah İnsan İlişkisinin Aşamaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2014.
- , *Kur'ani bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi*, Kalam Araştırmaları Dergisi, c. XIII, sayı 2, 2015.
- Tuncer, Mustafa, *Kur'an'da Cin ve Şeytan*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 1999.
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara ts.

Uzeyme Salih, *Mustalahatu Kur'aniyye*, Beyrut, 1994.

Varlı, Mustafa, *Kaynaklarla Peygamberimiz Hz. Muhammed*, Esmâ Yay., İstanbul, ts.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul 1979.

Yakıt, İsmail, *Kur'an'ı Anlamak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

Zeydan, Abdülkerim, *İslam Davetçilerine*, Trc. Nezir Demircan, İkbâl Yay., Ankara 1977.

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir*, Çev. Hamdi Arslan, vd., Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Ali BİNOL	İmza:
Doğum Yeri:	A. Karaviran / Seydişehir/Konya	
Doğum Tarihi:	01.05.1962	
Medeni Durumu:	EVLİ	
Öğrenim Durumu		
Derece	Okulun Adı	Yer
İlkokul	Aşağı Karaören İlkokulu	1973
Ortaokul	Orta Karaören Ortaokulu	1976
Lise	Konya İmam Hatip Lisesi	1980
Lisans	Selçuk Ü. İlahiyat Fakültesi	Konya 1984
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi Konya	2014
İlgi Alanları:	Tezhip ve Hüsn-ü Hat İlmi ve edebi eserler	
Katıldığı Kurslar: Aldığı Puanlar:	Devlet Lisan Okulu Arapça Kursu (9 aylık) Dil Puanı: 84 Ales Puanı:77	
İş Deneyimi:	Giresun İmam Hatip Lisesi 1985-1990 Yozgat-Sorgun İmam Hatip Lisesi 1990-1994 Mersin- Bozyazı Anadolu İmam Hatip Lisesi 1994-2005 Konya -Altınekin Ç.P. Lisesi 2005-2009 Konya- Selçuklu Hocacihan Anadolu İmam Hatip Lisesi 2009-2014 Tahir Büyükkörükçü Anadolu İmam Hatip Lisesi 2014-2015 (İ.H. L. Meslek Dersleri Öğretmeni) Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağati (Öğrt. Gör.) 2015-2017	
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Yusuf Işıcık/ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Konya Prof. Dr. M. Sait Şimşek /Necmettin Erbakan Üniversitesi / Konya Prof. Dr. Adil Yavuz /Necmettin Erbakan Üniversitesi / Konya	
Tel: e-mail	0505 80 20 900 alibinol62@gmail.com	
Adres	Harmancık Mah. Beşdağ Sk. No. 8/1 Meram / KONYA	